

Сопівник Р.В., Мірошніченко В.І., Чередник Л.М., Бабкович Р.Я.

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СВІТОГЛЯДУ

Навчальний посібник

Київ

2025

УДК 37.015.311:140.8

С

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Національного університету біоресурсів і природокористування України (Протокол № 5 від 27 листопада 2025 р.)

Рецензенти:

Потапчук Т.В., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної та спеціальної освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Гомонюк О.М., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Хмельницького національного університету;

Гречаник Н.І., доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри

С Формування ціннісного світогляду : навчальний посібник / Р.В. Сопівник, В.І. Мірошніченко, Л.М. Чередник, Р.Я. Бабкович. Київ : НУБІП України, 2025. 297 с.

ISBN

Навчальний посібник містить основи наукових знань із дисципліни «Формування ціннісного світогляду» і складений відповідно до програми підготовки фахівців спеціальності «Професійна освіта». У навчальному посібнику показана генеза ідей про формування ціннісного світогляду, виховання особистості, розкриваються предмет і завдання курсу «Формування ціннісного світогляду», а також зміст, закономірності, принципи, форми, методи виховної роботи в аграрних закладах вищої освіти, викладені теоретичні і прикладні питання формування ціннісного світогляду майбутніх фахівців в аграрних закладах вищої освіти, подано матеріал щодо виховання особистості в колективі, висвітлюється феномен колективного лідерства, особливості організаційної роботи зі студентською групою, описуються методики вивчення особистості і студентського колективу.

Призначений для науково-педагогічних, педагогічних працівників, студентів та усіх, хто цікавиться проблемами навчання і виховання, формування ціннісного світогляду.

УДК 37.015.311:140.8

© Сопівник Р.В., Мірошніченко В.І.,
Чередник Л.М., Бабкович Р.Я.
2025
© НУБІП України

ISBN

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА		7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СВІТОГЛЯДУ		9
Тема 1	Зміст та структура курсу «Формування ціннісного світогляду».....	9
	1.1.Зміст та структура курсу «формування ціннісного світогляду».....	9
	1.2.Поняття «виховання», «світогляд», «ціннісний світогляд». Структурні елементи процесу виховання...	10
	1.3.Рухливі сили процесу виховання (внутрішні та зовнішні суперечності)	23
	1.4.Компоненти процесу виховання	24
	1.5.Самовиховання – сутність, етапи, прийоми. Рефлексія	26
	1.6.Духовні цінності світогляду особистості та освіта..	28
	1.7.Толерантність як соціально значуща цінність.....	36
<i>Завдання для самоперевірки</i>		38
Тема 2	Ретроспективний аналіз ідей виховання особистості....	42
	2.1.Досвід виховання в егалітарному суспільстві і цивілізаціях Стародавнього Сходу	42
	2.2.Виховання і педагогічна думка в античному світі (Стародавня Греція і Рим)	45
	2.3.Виховання в епоху Середньовіччя у країнах Сходу.	47
	2.4.Виховання у західноєвропейських країнах в епоху Середньовіччя, Відродження і Реформації	50
	2.5.Розвиток виховання в Новий час (XVI – XVIII ст.)..	52
	2.6.Розвиток педагогічних ідей в Новий час (кін. XVIII – XIX ст.)	55
	2.7.Загальні тенденції розвитку виховання у Новітній час (кінець XIX – XX ст.)	58
	2.8.Становлення та розвиток виховання в Україні з найдавніших часів до XV ст.....	62
	2.9.Виховання в епоху українського Відродження	66
	2.10.Розвиток педагогічних ідей в Україні наприкінці XVIII-XIX ст.	74
	2.11.Вклад К.Д.Ушинського у розвиток виховання	81
	2.12.Розвиток виховання в Україні на початку XX ст....	85

	2.13.Педагогічні ідеї А.С.Макаренка	88
	2.14.Педагогічна система В.О.Сухомлинського.....	91
<i>Завдання для самоперевірки</i>		95
Тема 3	Теорії особистості. Закономірності і принципи виховання	100
	3.1.Поняття «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність»	100
	3.2.Структура особистості та її психологічні характеристики	101
	3.3.Зміст понять «формування» та «розвиток» особистості	103
	3.4.Чинники розвитку особистості	105
	3.5.Теорії особистості	106
	3.6.Закономірності і принципи виховання	113
<i>Завдання для самоперевірки</i>		115
Тема 4	Зміст виховання	118
	4.1.Поняття зміст виховання. Аксіологічний підхід у вихованні	118
	4.2.Формування здорового способу життя молоді	124
	4.3.Формування національно-патріотичних цінностей студентів	126
	4.4.Виховання екологічної відповідальності студентів.	133
	4.5.Політичне виховання студентської молоді.....	138
	4.6.Формування у студентів цінностей сімейного життя	144
	4.7.Господарсько-економічне виховання	147
	4.8.Моральне виховання особистості	148
<i>Завдання для самоперевірки</i>		149
Тема 5	Форми організації виховання	151
	5.1.Поняття «форма організації виховання»	151
	5.2.Класифікація форм організації виховання.....	153
	5.3.Характеристика масових, групових та індивідуальних форм організації виховання	155
	5.4.Інтерактивні та інноваційні форми організації виховної роботи	160
	5.5.Форми організації виховної роботи в Національному університеті біоресурсів і природокористування України	166
<i>Завдання для самоперевірки</i>		171
Тема 6	Методи виховання	174
	6.1 Поняття методу, прийому та засобу виховання. Класифікація методів виховання.....	174

	6.2.Характеристика методів виховання	176
	6.3.Оптимальний вибір і застосування методів виховання	180
<i>Завдання для самоперевірки</i>		182
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СВІТОГЛЯДУ.....		186
Тема 7	Діяльність наставника студентської групи	186
	7.1.Історія становлення інституту наставництва	186
	7.2.Наставник академічної групи – головний суб’єкт виховної роботи вищого навчального закладу	188
	7.3.Функції наставника академічної групи	189
	7.4.Забезпечення готовності наставників академічних груп до педагогічного супроводу становлення особистості майбутнього фахівця.....	193
	7.5.Зарубіжний досвід роботи наставників, тьюторів, едвайзерів.....	198
	7.6.Технологічний підхід у роботі наставника академічної групи	200
<i>Завдання для самоперевірки</i>		202
Тема 8	Студентський колектив. Лідер і лідерство в колективі .	201
	8.1.Розмежування понять: «група», «дифузна група», «колектив»	205
	8.2.Ознаки колективу. Цінностіколективу.....	206
	8.3.Типи та функції колективу. Стадії розвитку колективу	210
	8.4.Вчення А.С. Макаренка про виховання особистості в колективі	213
	8.5.Міжособистісні взаємини в колективі	217
	8.6.Сутність понять «лідер» і «лідерство»	218
	8.7.Основні теорії лідерства	220
	8.8.Еріх Берн про лідера і групу	224
<i>Завдання для самоперевірки</i>		228
Тема 9	Виявлення рівня вихованості. Методика дослідження особистості та колективу	232
	9.1.Способи дослідження індивідуальних особливостей людини та групи.....	232
	9.2.Соціометричне опитування. Аналіз отриманих даних та їх застосування у виховній роботі.....	232
	9.3.Спостереження в педагогічному процес.....	234
	9.4.Методи збору інформації через опитування (розмова, анкетування, інтерв’ю, тестові завдання)	235

	9.5.Педагогічний експеримент	246
	9.6.Експертний метод оцінювання	247
	9.7.Спосіб вивчення та оцінювання підсумків навчальної й практичної діяльності студентів	247
	9.8.Спосіб дослідження побутових і виховних обставин життя студентів.....	247
	9.9.Модель психолого-педагогічної характеристики студентської групи	248
	9.10.Орієнтовна структура психологічно-педагогічного профілю студента	249
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	250
Тема 10	Організаційно-виховна робота зі студентською групою.....	256
	10.1.Сутність та види планування організаційно-виховної роботи зі студентською групою.....	256
	10.2.Чотирирічна програма організаційно-виховної роботи зі студентською групою	259
	10.3.Завдання щодо формування ціннісного світогляду та історичні корені університетських свят і подій	269
	10.4.Показники результативності впровадження виховної програми формування ціннісного світогляду.....	286
	10.5.Заходи, що сприяють результативності виховного процесу формування ціннісного світогляду.....	289
	<i>Завдання для самоперевірки</i>	290
	Список використаної літератури	292

ПЕРЕДМОВА

Шановний колего! Цей навчальний посібник передбачений як засіб у допомозі усім, хто має інтерес до питань теорії та методики виховання особистості у закладах вищої освіти, формування ціннісного світогляду. При його написанні використано наукові дослідження, монографії, статті, інтернет-ресурси, а також навчальна та науково-методична література, видання з педагогіки, праці дидактичного змісту, теорії та методики виховання провідних українських і зарубіжних учених, зокрема І.Беха, О. Вишневського, С. Карпенчук, О. Коберника, А.Кузьмиського, Л. Маценко, П.Подкасистого, Г.Шевченко, В.Ягупова та інших. Цей навчальний посібник містить матеріал, потрібний для удосконалення майбутнього освітянина в інтелектуальному та професійному сенсі, інформаційне забезпечення дисципліни «Формування ціннісного світогляду».

У контексті швидких трансформацій у сфері вищої освіти та її входження до світового й європейського освітнього простору актуалізується потреба у заміні знаннєцентричної парадигми підготовки кадрів педагогікою людино і духотворчості. Ця проблема поглиблюється зростанням ролі загальнолюдських і національних цінностей в умовах воєнного стану. Розв'язати цю проблему можна шляхом використання науково обґрунтованих методів формування ціннісного світогляду, виховання, які у широкому соціальному розумінні це можна визначити як передавання нагромадженого поколіннями доробку від батьків до дітей, взаємодію з особистістю, засвоєння культурних цінностей та забезпечення гармонійного й всебічного розвитку людини, доместифікацію підростаючого покоління у соціумі. Так чи інакше, йдеться, насамперед, про соціальне і духовне зростання індивіда, його інтелектуальне і культурне збагачення, соціалізацію, що дозволяє досягнути гармонії у стосунках між людиною і природою, людиною і сім'єю людиною і суспільством, людиною і державою, людиною і Батьківщиною. З огляду на це, кожен, хто причетний до справи формування особистості, її ціннісного світогляду, особливо батьки і педагоги, має досягнути теорію виховання, оволодіти методичним інструментарієм формування особистості, прищеплення їй соціально корисних звичок поведінки. У цьому зв'язку відомі педагоги минулого не бачили щастя суспільства без справжніх учителів-вихователів та свідомих свого обов'язку батьків. Так, Я.А. Коменський писав: «...наші педагоги займають почесне й визначне місце, їхня професія вважається однією з найвищих і найцінніших у суспільстві і тільки найдостойніші з поміж людей стануть педагогами». Учитель німецьких учителів А. Дістервег високо оцінюючи людинотворчу місію педагогів писав: про вчителя у шкільному середовищі як сонячний промінь для всесвіту. Він випромінює те світло енергії, що приводить машину в рух. Якщо він не зможе надати їй життя та активності, вона залишиться нерухомою, як у стані мертвого заціпеніння.

Майбутнє нашої Батьківщини у руках педагогів, які за станом професійної готовності та за покликанням мають бути здатні виховати справжню

ЛЮДИНУ. Тільки справжня людина, громадянин і патріот є ключем до кращого майбутнього для нас і нашої країни.

Метою вивчення дисципліни «Формування ціннісного світогляду» є формування у студентів основ ціннісного світогляду, набуття ними основ наукових знань, розвиток умінь і навичок соціальної взаємодії, педагогічної співпраці та супроводу професійного становлення студента як майбутнього фахівця, формування корпоративної культури й ціннісних орієнтацій, затребуваних у сучасному аграрному секторі. Забезпечення підготовки майбутніх педагогів професійного навчання до оволодіння знаннями, уміннями, навичками та компетентностями у сфері виховання ціннісного світогляду, моральних переконань і поглядів, розвитку соціально схвалюваних та корисних моделей поведінки. Акцент на питаннях формування колективу й розвитку лідерських якостей студентів та працівників аграрних підприємств, а також на практичних рекомендаціях щодо вдосконалення процесу становлення ціннісного світогляду особистості в освітньому середовищі університету та в колективах агрокомпаній.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СВІТОГЛЯДУ

- 1.1.Зміст та структура курсу «формування ціннісного світогляду»
- 1.2.Поняття «виховання», «світогляд», «ціннісний світогляд». Структурні елементи процесу виховання
- 1.3.Рушійні сили процесу виховання (внутрішні та зовнішні суперечності)
- 1.4.Компоненти процесу виховання
- 1.5.Самовиховання – сутність, етапи, прийоми. Рефлексія
- 1.6.Духовні цінності світогляду особистості та освіта..
- 1.7.Толерантність як соціально значуща цінність

Тема 1. Предмет і завдання курсу «Формування ціннісного світогляду»

1.1.Предмет і завдання дисципліни «Формування ціннісного світогляду»

У сучасних умовах швидких трансформацій в освітньому просторі та інтеграційних змін щодо позиції України в світовій та європейській освітянській спільноті посилюється потреба в оволодінні теоретичними засадами педагогічної науки й умінні застосовувати їх на практиці. Цю проблему ускладнює поглиблення моральної кризи як на глобальному, так і на національному рівнях. Надмірне піднесення матеріальних цінностей і зведення якості життя лише до фінансових показників призводять до знецінення загальнолюдських та національних духовних орієнтирів, що становить небезпеку для розвитку цивілізації загалом.

Уникнути цієї проблеми можливо шляхом використання науково обґрунтованих методів виховання, яке у широкому соціальному контексті розуміється як передача нагромадженого людством досвіду від покоління до покоління. У центрі цього процесу – становлення особистості, її духовне та інтелектуальне збагачення, оволодіння загальнолюдськими цінностями, що утверджують добро, істину й гармонійні взаємини між людиною та оточуючим її світом.

Останнім часом простежується небезпечна тенденція технократичного підходу до підготовки людини до життя і професійної діяльності. У цьому підході основна увага зосереджується на формуванні в молодого покоління практичних знань, умінь і навичок, тоді як виховний аспект відсувається на другий план. У практичному вимірі це означає, що система освіти передусім орієнтована на підготовку спеціаліста як елемента виробничого механізму, а вже потім – на формування особистості. Водночас теорія та історія педагогіки, а також кращі зразки педагогічного досвіду переконливо свідчать: насамперед суспільству потрібна всебічно розвинена людина, і лише після цього –

висококваліфікований фахівець. Така позиція цілком узгоджується з основоположними ідеями класичної педагогіки.

Василь Олександрович Сухомлинський наголошував: «Інженера можна підготувати за п'ять років, а для виховання людини потрібне все життя». Це свідчить, що головним завданням педагогічної діяльності має бути формування особистості, адже саме цим займається виховання. Самі по собі знання, здібності чи високий рівень професійної підготовки є нейтральними, бо можуть слугувати як добру справу, так і шкоді. Недарма Григорій Савич Сковорода зауважував: «Яка користь з англійської мови без доброї думки? Що дає витончена наука без благого серця? Хіба лише те, щоб стати знаряддям злості, мечем жорстокості».

В умовах сьогодення, коли наша країна відроджується формування ціннісного світогляду студента у закладі вищої освіти має стати могутнім засобом формування особистості здобувача освіти як майбутнього фахівця, у першу чергу як громадянина-патріота.

Будь-яка діяльність включає етапи планування, реалізації, контролю, стимулювання та узгодження дій. Формування ціннісного світогляду є основним елементом виховної роботи, що містить набуття найновіших знань з теоретико-методичних засад виховання, передового педагогічного досвіду та на цій основі побудову роботи з формування особистості майбутнього фахівця з урахуванням цінностей сучасного суспільства, використовуючи при цьому наявні ресурси, як закладу вищої освіти, так і освітнього середовища, в частині підбору оптимальних форм, методів, прийомів, засобів виховання, з акцентом зусиль учасників процесу виховання (студентів, професорсько-викладацького складу, наставників академічних груп, студентського самоврядування, молодіжних громадських організацій, художніх колективів та сім'ї). Організація виховної роботи передбачає системний і комплексний підхід.

1.2.Поняття «виховання», «світогляд», «ціннісний світогляд». Формування ціннісного світогляду як елемент процесу виховання

Виховання здійснюється як у процесі навчання, так і під час спеціально організованої виховної діяльності з молоддю у позааудиторний час, як у закладі вищої освіти, так і поза його межами. За традиційним трактуванням, поняття «виховання», на думку О. Вишневського, передбачає елемент впливу та підпорядкування людини. Однак вихованець має ставати самостійним, вчитися жити без постійної підтримки педагога. Тому виховання це не диктат а **взаємодія** рівноправних **суб'єктів** не залежно від їх віку.

В українській мові поняття «виховання» походить від слів «ховати», «виросувати». У народній педагогіці воно використовувалося в значенні захисту від усіляких небезпек. Згодом термін «виховання» набув значення «ростити дітей і прищеплювати їм норми належної поведінки».

Поняття «виховання» має численні визначення, кожне з яких розкриває певний аспект цього складного й багатогранного явища. Зокрема, Н.П.

Волкова визначає виховання як «соціально й педагогічно організований процес становлення людини як особистості». Н.Є. Мойсеюк тлумачить його як цілеспрямовану динамічну взаємодію (співпрацю, партнерство) вихователя і вихованця, у ході якої через різні види діяльності відбувається самореалізація та самоствердження вихованця, формування його особистості.

Автор останнього визначення трактує «виховання» як елемент єдиного педагогічного процесу, пов'язуючи його з організованою та цілеспрямованою діяльністю педагогів (наставників академічних груп) задля того, щоб вирішити конкретне виховне завдання. В. Ягупов визначає виховання як цілеспрямований, систематичний, організований і планомірний процес взаємодії між вихователем і вихованцем, у ході якого здійснюється вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери особистості з метою формування наукового світогляду, високих моральних, громадянських і професійних якостей.

Багато дослідників підкреслюють відмінність між вихованням і навчанням. Навчання орієнтоване на опанування знань, умінь і навичок, забезпечуючи освіченість людини, тоді як виховання спрямоване на формування особистісних рис і якостей, що визначають рівень вихованості. Часто можна спостерігати, коли людина володіє знаннями та професійними вміннями, але їй бракує вихованості: низька культура спілкування, відсутність громадянських переконань, схильність до лицемірства чи користолюбства, сприйняття інших як засобу досягнення власних цілей. Знання, навички й навіть талановиті здібності залишаються морально нейтральними, доки вони не спрямовані на служіння добру. Саме тому виховання і навчання не можна ототожнювати.

Слово «виховання», як процес впливу на свідомість і поведінку людини, формування її особистості, соціально-корисних звичок за допомогою одного англійського відповідника складно передати. Можливо це зробити завдяки декільком англійським конструктам. Показовим із прикладів є термін *education*, що означає освіту, інший – *attitude education* – «освіта (виховання ставлення)» або «*value education*» – «формування ціннісного ставлення до реальності». Також використовується дієслово *to bring up*, що означає сам процес вирощування.

Поняття «виховання» порівнюють із «формуванням особистості» та «соціалізацією особистості». Якщо формуванням вважають розуміння самого процесу, коли створюється завершена форма особистості, то соціалізацію пов'язують із засвоєнням досвіду соціалізації змістового аспекту культурної спадщини суспільства, то виховний вплив у формуванні ціннісного світогляду розуміється як системний процес, який охоплює комплекс виховних заходів і спрямований на розвиток особистості та її ціннісного світогляду.

Сучасні дослідники психічний розвиток людини розглядають як процес дозрівання, тоді як виховання – як діяльність, що формує і вдосконалює здібності, які проявляються під час цього дозрівання. (Жан Піаже).

І.Д. Бех вважає, що **виховання** – це процес інтеграції особистості у систему накопичених людством цінностей, забезпечення умов для реалізації її

природних позитивних здібностей та формування творчого ставлення до життя. Результатом виховання є вихованість – яка виявляється у соціально прийнятній поведінці вихованця, його прагненні до духовно-моральної самореалізації. У цьому зв'язку Іван Дмитрович виводить поняття «виховний процес», що розуміється як взаємодія вихователя та вихованця, орієнтована на засвоєння накопичених людством культурних цінностей, розвиток основ особистісної культури та формування у вихованця ціннісного ставлення до світу й до себе самого.

Отже, виховання – це шлях до формування ціннісного світогляду особистості на основі засвоєння загальнолюдських і національних цінностей. Виховання здійснюється через взаємодію вихователя і вихованця як рівноправних учасників, передбачає залучення людини до різних видів соціально важливої діяльності. Виховання має носити випереджувальний характер.

Як і усі явища світу, виховання має свої особливості. Першою такою особливістю є його **цілеспрямованість, систематичність і послідовність**. На думку К.Д. Ушинського, якщо архітектор, закладаючи нову будівлю, не зможе чітко відповісти, що саме він прагне створити – храм, присвячений істині, любові й правді; затишний будинок; урочисті, але марні ворота для милування подорожніх; розкішний готель для легковажних гостей; кухню для приготування страв; музей для збереження рідкісних речей або ж простий сарай для мотлоху – ми неодмінно засумніваємося в його професіоналізмі. Так само і щодо вихователя: якщо він не зможе точно визначити мету своєї виховної роботи, його діяльність викликає серйозні питання. Тому, довіряючи вихованню чисті й чутливі душі дітей, ми маємо повне право запитати у вихователя, чого він прагне досягти, і вимагати ясної, однозначної відповіді.

Таким чином, специфіка виховання полягає передусім у його **цілеспрямованості**. Чітко визначена мета робить процес виховання організованим і логічним, усуває випадковість, епізодичність та хаотичність у проведенні виховних заходів.

Про цілеспрямованість виховання свідчать, як народна мудрість, так і сентенції уславлених людей. Цілеспрямованість, це наявність визначеної **мети**, уявлення про кінцевий результат певного починання. Хтось із мудрих сказав: для досягнення успіху у вихованні людини є потреба у таких важливих речах: визначальні цілі (щоб не було шансів на помилку); значимі перешкоди (для загартування волі, зміцнення духу); великі приклади (як приклад для орієнтуру на кращих).

За своїм призначенням виховання у закладі освіти виконує соціальну функцію підготовки особистості як майбутнього фахівця (у цій науковій роботі – майбутнього військового фахівця), починаючи зі шкільних років до участі у професійній діяльності. Виховання сприяє підготовці людини виконувати різні ролі в соціумі, які змінюються впродовж життя.

Як суспільне явище воно характеризується такими основними рисами.:

- 1) об'єктивний і безперервний характер виховання;

2) Динамічна природа виховання полягає в тому, що воно постійно змінюється й удосконалюється як за змістом, так і за методами досягнення поставлених цілей. Це зумовлено розвитком як суспільства, так і самого процесу виховання, який супроводжується наявністю численних внутрішніх і зовнішніх суперечностей. Подолання цих протиріч виступає рушійною силою виховання в умовах дії різноманітних соціальних впливів на особистість — як стихійних, так і цілеспрямованих. Виховання також формується у взаємодії між суспільними вимогами («треба») та особистими прагненнями людини («хочу»), між її потребами й можливостями суспільства щодо їх задоволення.

3) суто-історична природа виховання означає, що його мета, завдання, зміст і методи залежать від конкретних історичних умов розвитку суспільства на особистість потребами суспільства.

4) свідомий характер виховання як загально людської діяльності. Саме завдяки свідомому, цілеспрямованому характеру виховання ми можемо говорити про нього, як про педагогічну діяльність.

Розглядаючи виховання як *об'єктивне явище у суспільному бутті*, зазначимо, що його роль полягає у забезпеченні безперервності між поколіннями через передавання соціального досвіду від одних до інших та його засвоєння. Під таким кутом широкого соціального розуміння виховання визначають як формувальний вплив усього суспільства, усієї навколишньої дійсності на особистість. Можна в певному розумінні трактувати виховання, коли йдеться про формування ціннісного світогляду, і як соціальне надбання. Це значення наближає трактування соціалізації з вихованням

У процесі соціалізації під впливом спонтанних факторів у людини можуть з'являтися конфлікти, суперечності та негативні наслідки, які здатні впливати не лише на її ціннісні орієнтації, а й на формування особистості в цілому.

У *широкому соціальному розумінні* виховання є процес соціальний. Все виховує людину: люди, предмети, явища, але перш за все – це саме люди, серед яких на першому місці стоять батьки та педагоги. Завдання вихователя полягає у тому, щоб спрямовувати і керувати цим розвитком. У широкому педагогічному сенсі виховання – це цілеспрямований, систематичний і комплексний вплив на особистість через усі складові педагогічної системи, створеної для досягнення соціально важливої мети розвитку індивіда. Прикладами таких систем є дошкільні заклади, школи, професійно-освітні установи та позашкільні заклади, які реалізують спеціальні соціальні завдання, наприклад розвиток здібностей чи корекцію поведінки. У цьому широкому значенні сутність виховання можна окреслити так: виховати – означає надати освіту, навчити правилам поведінки, розвинути здібності та сформувати характер.

Педагогічна діяльність у сфері виховання сприяє ефективній соціалізації особистості, забезпечуючи цілеспрямований і систематичний розвиток її громадянських, інтелектуальних, моральних, трудових, естетичних та фізичних якостей, необхідних для повноцінного життя й діяльності та виконання своїх різноманітних соціальних ролей (функцій).

Поняття виховання містить в собі поняття «освіта», «навчання» у вузькому педагогічному і конкретному розумінні з певною метою.

З поняттям виховання як цілеспрямованої діяльності пов'язані кілька похідних термінів. Зокрема, **самовиховання** розуміють як процес свідомої роботи людини над власним розвитком і вдосконаленням. Термін **перевиховання** означає педагогічну діяльність, спрямовану на виправлення недоліків у процесі соціалізації особистості, переважно в моральній сфері. Його сутність полягає у впливі на усунення негативних рис, звичок, вчинків і способу життя людини з метою їх поступової заміни на позитивні якості та поведінкові установки. Теорія виховання – це система достовірних, науково узагальнених знань, яка описує і пояснює коло реально існуючих педагогічних проблем, моделює педагогічні явища, пропонує (приписує) – як правильно управляти цими явищами, прогнозує результати виховання.

Кожна теорія має свій предмет. Предметом теорії виховання є процеси цілеспрямованого формування особистості. Підкреслимо, що теорія виховання не просто описує, але й пояснює, встановлюючи стабільні, постійні, такі що повторюються, зв'язки – закономірності та співвідношення між явищами виховання. Для конкретного дослідження предмет може бути звуженим.

Теорія виховання є складовою частиною теорії педагогіки, яка містить інші наукові теорії – теорію освіти, теорію навчання (дидактику), теорію управління освітою, а також більш конкретні теорії, що описують і пояснюють окремі педагогічні явища. Наприклад, теорія національного виховання, теорія екологічного виховання, теорія формування ціннісного світогляду.

Мета виховання визначає те, до чого спрямовані виховні зусилля, відображає уявлення про кінцевий результат формування особистості. Вона характеризує загальну спрямованість виховного процесу, а конкретизацію мети забезпечує система завдань. Основою мети виховання є орієнтація на виховний ідеал. **Виховний ідеал** є уявленням про взірць людської сутності і поведінки, орієнтир взаємин між людьми, який ґрунтується на усвідомленні сенсу життя. Мета життя впливає із ціннісних орієнтирів, поглядів і переконань людини, детермінує її ідеали.

Автор відомої на весь світ теорії особистісних потреб, американський психолог Абрахам Маслоу підкреслював, що «Уся історія людства – це хроніка підриву авторитету найдосконаліших людей».

У різні епохи виховний ідеал набував конкретного історичного змісту, характерні риси якого були ретельно досліджені Г. Ващенком у його доробку «Виховний ідеал». У цьому творі автор описує виховні ідеали більшовицького, християнського, загальноєвропейського та українського національного типу.

Г. Ващенко розглядає *більшовицький виховний ідеал* як зразок для формування людей, здатних будувати та керувати тоталітарною державою. Основними його рисами він вважає повну відданість комуністичній ідеології, водночас ворожість до тих, хто їй не підкоряється, та активну боротьбу з їхніми прихильниками. За словами автора, ідеальним більшовиком є механізм, який діє за заданою програмою і не має власних думок, емоцій чи волі.

Християнський виховний ідеал за Г. Ващенком, спираючись на засоби певної релігії, спрямовує віруючого наслідувати приклад Христа. Загальноєвропейський виховний ідеал орієнтований на гармонійний розвиток особистості, враховуючи природні задатки, які можуть перерости в здібності.: нехай набуде досконалості кожен у своєму сенсі. Цьому ідеалу характерний глибокий індивідуалізм та антропоцентризм.

Підґрунтям *українського національного виховного ідеалу* дві головні цілі: служіння Богові та нації. Бог у цьому контексті уособлює абсолютну Правду, Любов, Справедливість і Красу, тоді як нація є земною спільнотою, у житті якої повинні втілюватися універсальні, загальнолюдські цінності. Основні складові українського національного ідеалу включають: високий ідеалізм на релігійній основі, повагу та любов до батьків і родини, гостинність, життєрадісність, працьовитість, прагнення до свободи та глибоке почуття власної гідності. Ці цінності особливо шануються в українському суспільстві, насамперед у сільській місцевості.

Притаманною є роль колиски української нації. У культурній спадщині зберігаються мова, традиції, звичаї, обряди, національна історія, народні прислів'я, приказки та календар сільськогосподарських робіт. Коли йдеться про самовиховання, виховний ідеал можуть розуміти синтез різних чеснот: доблесті Ахілла, мудрості Соломона, наполегливості Сізіфа, рішучості Цезаря, винахідливості Едісона, тілесної довершеності Давида, фізичної сили Самсона та дипломатичності Талейрана.

Багатофакторний процес. Виховання є багатофакторним процесом, успішність якого залежить від впливу численних умов і чинників: сім'ї, навчального закладу, друзів, молодіжних організацій, церкви, літератури, мистецтва, кіно, театру, засобів масової інформації, екології та інших. Як зазначав А. Макаренко, про виховання будь-якими засобами: людьми, речами, явищами, але переважно – людьми, перш за все батьками та педагогами. Кожен вихованець взаємодіє зі складним світом навколо себе через безліч стосунків, які переплітаються, стають складнішими і змінюються разом із фізичним та моральним розвитком дитини. Цей процес здається некерованим і неможливим для обліку, проте він постійно зумовлює особистісні зміни. Завдання вихователя полягає в тому, щоб спрямовувати цей розвиток і управляти ним. Отже, на формування особистості залежить від численних чинників та різних суб'єктів.

Довготривалий процес. Доречними є слова французького мислителя Клода Анрі Гельвеція, який зазначав, що все його життя – це, по суті, безперервний процес виховання». До 21 року особистість розвивається найінтенсивніше, формуються характер і поведінка. Справжнє навчання починається, коли людина залишається наодинці з книгою. Життя триває – навчання не припиняється.

(Народна мудрість). Життя людини розгортається у часовому та просторовому вимірі, для повної самореалізації у соціально значимій сфері кожному із нас необхідно постійно працювати над собою. Якщо обмеження інтелекту тривалий час не застосовується, вона іржавіє і стає тупою,

втрачаючи свою ріжучу силу, проникливість у сутність речей. Так само, як спортсмен тренує свої м'язи для підтримання їх у тонусі, так само людина має використовувати постійну гімнастику розуму, вправляти на перевірці моральності свою добродію.

Ступеневий характер виховання. Досягнення виховних цілей є неможливим в один момент. Це зазвичай поетапний процес, що включає засвоєння певних знань, формування емоційно-ціннісного ставлення до необхідного для саморозвитку, набуття навичок і звичок поведінки, рефлексивну оцінку власного «Я» та коригування результатів у ході самовиховання. Виховання є етапним, що зумовлено його структурою (постановка цілі, підбір змісту, організація виховної роботи, стимулювання і мотивація залучення студентів до соціально-корисних видів діяльності, досягнення результату, його контроль і при необхідності корекція).

За М. Фіцулою, етапами виховного процесу є: 1) визначення ідеалу; 2) аналіз психологічних особливостей вихованців; 3) реалізація програми виховання шляхом залучення вихованця до різноманітної діяльності; 4) стимулювання молоді людини до самовиховання.

Концентризм виховної роботи. У ході процесу виховання виникає необхідність повернення не один раз до тих самих якостей. Проте це не просто повторення, а повторення з поступовим розширенням, що спричинено традиціями та специфічними особливостями цінностей та удосконаленням розуміння ціннісної зрілості та вихованості. У міру розвитку особистості її здібності та поведінка вдосконалюються, а людська сутність нарощується поступово. Подібно до каменя, кинутого у воду, який створює хвилі, що розходяться радіально та охоплюють дедалі більший простір, розвиток особистості у вихованні поширюється поступово. Поглиблюються знання та досвід, розширюється ерудиція, зростає загальний культурний рівень. Поштовхом цього розвитку виступає педагогічний вплив, який із кожним разом охоплює ширший круг особистості. Закинутий камінець символізує цілеспрямовану виховну дію.

Двосторонній активний процес. Вихованець активно впливає на розвиток власної особистості через самовиховання. Виховний процес має двосторонній характер, що передбачає обов'язкову взаємодію між вихователем і вихованцем. (суб'єкт-суб'єктні відносини). Особливо коли це стосується зрілих людей, якими є студенти вищих навчальних закладів. Навіть коли йдеться про засвоєння моральної норми, то бажано давати її не у готовому вигляді, а підводити молоду людину до потрібного аксіологічного висновку, забезпечуючи при цьому ефект генерації з середини. Можна створювати ситуації морального вибору. Наприклад, замислимося... Перед кожним українцем, в умовах фактичної збройної агресії, може стояти непросте дилема: шукати спосіб виїзду за кордон, убезпечуючи себе від ризику, чи боротись разом із своїми співгромадянами за краще майбутнє для нас, наших дітей і онуків на Богом даній рідній землі, де спочивають наші предки? Чи може бути скитальщина чужиною щастям?

Керований процес. Керівники освітніх закладів, заступники з виховної роботи та наставники організують і спрямовують діяльність студентських колективів, забезпечуючи виховання особистості та розвиток колективу. Формування самостійності та ініціативності студентів не зменшує значення керівної ролі педагога, який виступає як досвідчений наставник і мудрий порадник, налаштований на співпрацю з молоддю.

Контроль за формуванням ціннісного світогляду вимагає безперервного аналізу результатів виховної діяльності, оцінки рівня вихованості студентів, врахування виховного потенціалу педагогічного колективу та батьків, а також коригування змісту та методів виховного процесу для його покращення.

Поступове виявлення результатів виховання. На відміну від результатів навчання, наслідки виховного процесу проявляються не відразу. Виховний вплив слід проводити протягом певного часу, після чого оцінюють поведінку студентів у різних обставинах.

Спрямованість у майбутнє. Педагоги-вихователі повинні орієнтуватися не лише на актуальні потреби, а й передбачати майбутні зміни в суспільстві, плануючи виховний процес з урахуванням прогнозованих потреб завтрашнього дня. Це відображено у декларативних та нормативних документах, а також у програмах розвитку освіти.

Структурні складові процесу виховання містять: цільовий компонент (визначення мети та завдань); змістовий компонент (формування якостей та цінностей); компонент діагностики (методи вивчення колективних та особистісних аспектів ціннісного світогляду); мотиваційно-стимулюючий компонент (актуалізація потреб вищого рівня); діяльнісно-операційний компонент (методи, прийоми, форми та засоби виховання); результативний компонент (створення всебічно розвиненої особистості); контрольньо-корекційний компонент (здійснення самовдосконалення, самовиховання, перевиховання і виправлення).

Отже, виховання – це процес розвитку особистості, який забезпечує її гармонійність та всебічність. Він ґрунтується на взаємодії між вихователем і вихованцем та передбачає залучення людини до різних видів соціально значущої діяльності. Цей процес є спрямованим на формування цінностей у контексті світогляду, системним, послідовним, багатофакторним, тривалим, ступеневим, концентричним, двостороннім, керованим і орієнтованим на майбутнє. Вихователю повинен чітко визначати мету своєї роботи та спрямовувати вихованця на формування високих моральних і поведінкових стандартів

Сучасна психологічна та педагогічна науки розглядають розвиток особистості як всебічний і гармонійний процес, як загальну мету виховання – органічний синтез творчої свідомості та самосвідомості, становлення емоцій та особистісної поведінки. Ця мета передбачає поетапне визначення і розв'язання низки завдань:

формування філософського світогляду вихованця, його ставлення до життя як до найсуттєвішої цінності, прагнення до максимальної самореалізації;

звернення до системи цінностей загальнолюдської культури, в тому числі національної, виховання відповідних потреб; формування громадянських якостей, любові до Батьківщини, свого народу, усвідомлення належності до нього (спільне у мовленні, способах мислення, природно-географічних умовах, релігійних переконаннях, традиціях і звичаях, освітньому рівні, культурі, мистецтві та літературі тощо), Батьківщина;

виявлення і розвиток природних здібностей і творчого потенціалу особистості; розвиток креативності як особистісної риси (лат. *creature* – творення, творчість);

формування універсальних норм гуманістичної моралі та культури взаємодії; розвиток альтруїзму – здатності до самопожертви та допомоги іншим, до діяльності з користю для інших;

формування внутрішньої свободи, уміння об'єктивно оцінювати себе та регулювати власну поведінку, розвиток почуття гідності та поваги, а також здатності пізнавати себе;

формування поважного ставлення до правових норм і правил суспільного співіснування, розвиток громадянської зрілості;

виховання позитивного сприйняття військової служби, праці, чесності і відповідальності у професійних стосунках;

розвиток потреби у здоровому способі життя, здатності бути гарним сім'янином і жити щасливим життям.

Сучасні цінності є актуальною проблемою ідеології та ключовим світоглядним чинником, який слугує інтеграційною основою для діяльності як окремої особистості, так і будь-якої соціальної групи, колективу, нації чи всього людства.

Світогляд — це форма усвідомлення людиною власного місця в суспільстві, у взаємодії з навколишнім середовищем та суспільними відносинами. Його доцільніше розглядати не як просте зібрання окремих поглядів і уявлень про світ, а як їхнє системне узагальнення. Світогляд виступає цілісним явищем, яке об'єднує загальні знання, цінності, переконання та практичний досвід, що визначають ставлення людини до суспільства і навколишнього середовища.

Поняття світогляду запровадив І. Кант у праці Критика здатності суджень.

Автори колективної монографії під редакцією професора В. Капітона критикують буквально тлумачення терміна «світогляд» як простої системи поглядів на світ, вважаючи його занадто обмеженим. На їхню думку, світогляд охоплює принципи та знання, ідеали та цінності, сподівання та переконання, а також погляди на сенс і наповненість життя, що визначально впливають на діяльність людини і тісно пов'язані з її мисленням та вчинками. Слід зазначити, що поняття «світогляд» не має єдиного визначення і не є загальноновизнаним. У працях сучасних філософів його трактують як прояв суспільної свідомості, різновид самосвідомості особистості або як глибоке сприйняття й розуміння світу та місця людини в ньому; систематизованих

принципів діяльності людини; її інтегральних поглядів на світ як цілісне утворення; шляху духовно-практичного пізнання світу (І.Савицька).

Найбільш узагальненою і вдалою є дефініція, сформульована В. Шинкаруком, де світогляд розглядається як історично-конкретна форма суспільної самосвідомості людини, що слугує інструментом сприйняття, осмислення та оцінки навколишнього світу як частини власного буття. Він відображає ставлення людини до світу, визначає її пріоритети та місце в ньому. Такий підхід підкреслює потенціал людини у взаємодії з оточенням, її здатність до творчого мислення, активного відстоювання власної позиції, інтересів і потреб. Світогляд проявляється як у особистісних, так і у суспільних рисах, оскільки засвоєння культури супроводжується опануванням знань, морально-правових норм і цінностей політичного, естетичного та релігійного життя. Таким чином, світогляд виступає формою суспільного й особистісного самовизначення людини у світі (І.Савицька).

За рівневою структурою світогляд поділяється на три складові: світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння. Світовідчуття відображає стан чуттєво-емоційної сфери людини і визначає її ставлення до різних життєвих подій у позитивному або негативному ключі. Позитивне світовідчуття формує оптимістичний світогляд, негативне — песимістичний, а нейтральне вказує на спокій, виваженість та мудрість. Наступний рівень — світосприйняття — характеризується більш глибоким відтворенням навколишнього світу, який сприймається як цілісна, організована та впорядкована система з урахуванням внутрішніх уявлень особистості. Цей рівень є ключовим для формування життєвих ідеалів, що визначають характер, поведінку та вольові якості людини. На рівні світорозуміння відбувається остаточне формування системних знань про світ, з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків та поясненням явищ і процесів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Світогляд – це сукупність поглядів, оцінок і принципів, що формують цілісне уявлення про світ і визначають місце та призначення людини в ньому. Для нього характерним є перетворення знань у переконання, стиль життя та норми поведінки.

Світогляд забезпечує виконання домінантних функцій людського існування. Він становить основу життя. Завдяки цьому феномену людина спроможна засвоїти та змінити навколишнє середовище. Світогляд є механізмом перетворення знань і почуттів у переконання. Від переконань залежить поведінка.

Один із засновників синергетичного вчення І. Пригожин наголошував про належність абсолютної істини нікому... І що місією поколінь, що прийдуть, створюватимуться нові зв'язки, що дозволять реалізовувати людські цінності. Хоча наука перебуває лише на початковому етапі свого розвитку, людство вже пережило час, коли здавалося можливим пояснити існування Всесвіту кількома фундаментальними законами. Сучасність демонструє нам складні та незворотні процеси в різних сферах і вимірах. Майбутні покоління продовжуватимуть творити та розвивати науку так, щоб вона могла

інтегрувати всі ці аспекти (І.Савицька). Вважаємо, саме світогляд особистості, що містить сукупність ціннісних орієнтацій, є предметом вивчення згаданої нової науки.

У структурі світогляду як складного та інтегрального утворення суспільної та індивідуальної свідомості можна виділити такі основні компоненти: когнітивний, ціннісний, емоційний, діяльнісний. Основою когнітивного компоненту світогляду є сукупність знань (професійних, наукових, тих, що стосуються повсякденного життя). Ціннісний компонент містить цінності, ідеали, переконання, норми тощо. Його призначення полягає у можливості врахування не лише знань, а й низки суспільних впливів у життєдіяльності людини. За емоційне сприйняття цінностей, ідеалів, переконань, норм, перетворення її на особисті погляди та переконання, формування готовності до дії несе відповідальність емоційний компонент. Нарешті, практичний – як регулятор поведінки забезпечує проєкцію і стимулювання певного її типу в конкретних обставинах. Для нас найбільший інтерес становить ціннісний компонент світогляду.

У історичному вимірі важливим є аналіз суспільних основ формування наукового світогляду. Науковий світогляд може стимулювати розвиток науки за певних умов, але інколи й уповільнювати його. Наприклад, у XIII–XIV століттях у Паризькому університеті спостерігалось гальмування наукових пошуків, коли студенти не до кінця усвідомлювали ключові ідеї, які відстоювали професори (Галіченко, Поліщук). Це зумовлювалося різницею ціннісних орієнтирів, що формували світогляд різних поколінь.

Психологічні процеси, свідомість, поведінка, потреби та ціннісні орієнтири людини зазнають змін під впливом суспільних трансформацій у політичній, економічній, культурній та духовній сферах. Кожне суспільство характеризується певним рівнем загальної культури, специфічними потребами та ієрархією життєвих цінностей (Павлова). У студентів, як представників молодого покоління, ці зміни відбуваються особливо інтенсивно.

У науковій літературі нашого часу, подібно до питання світогляду, не існує єдиної системи класифікації цінностей. Для потреб нашого дослідження нас цікавить розгляд цінностей у контексті педагогічної науки, зокрема теорії виховання. Під цінностями розуміють складові морально-духовного виховання та загальної культури особистості, які формують її ставлення до суспільства, природи, оточуючих і самої себе. (Сопівник).

Основними цінностями студентської молоді є здоров'я, добробут, свобода, любов, сім'я. Причому, не однаковими були відповіді дівчат та хлопців (для дівчат важливішими є сімейні цінності та можливість самовдосконалюватись, для хлопців – матеріальна незалежність), студентів старших та молодших курсів навчання (на першому–другому курсах цінність становить наявність вільного часу, на третьому–четвертому – це можливість самореалізації).

Структуру світогляду можна визначити через кілька складових: досвід, що формує світовідчуття як фундамент світогляду; знання, які сприяють розвитку світорозуміння; мету; а також цінності — такі як щастя, любов,

істина, добро, краса, свобода — що лежать в основі переконань і людських ідеалів.

Сукупність цінностей визначає як зміст, так і структуру світогляду. Формування ціннісного світогляду є важливою складовою виховання студентів соціономічних професій у університетах наук про життя. Цей процес розпочинається ще до вступу до закладу вищої освіти і продовжується протягом усього періоду навчання. Для повного розуміння цього явища важливе визначення структури ціннісного світогляду студентів, яка включає: систему аксіологічних знань; ціннісні погляди та переконання, що зумовлюють мотиви їхньої поведінки; ціннісні ідеали, що сприяють розвитку особистості як активного учасника соціуму; а також критерії оцінки навколишнього світу на основі цінностей.

Водночас структуру ціннісного світогляду студентів соціономічних професій університетів наук про життя можна представити у іншому вигляді, оскільки структурні елементи, котрі ми раніше згадували, також можна умовно поділити на об'єктивні (знання) і суб'єктивні (переконання, ідеали). Всі компоненти структури ціннісного світогляду, зокрема аксіологічні категорії, що є певною системою інформації, за функціональним призначенням допомагають осмислювати навколишній світ і явища, що відбуваються в ньому, під кутом ціннісного бачення. У контексті цього компонента є ймовірність виникнення певних невідповідностей об'єктивного характеру. Наприклад, світогляди студентів з приблизно однаковим інтелектуальним потенціалом можуть значно відрізнятися. Доречно згадати, що процес пізнання може відбуватися на чуттєвому (емпіричному), або на раціональному (теоретичному) рівнях, а самі знання людини є системою, що розвивається на буденному чи на теоретичному рівнях.

Структура ціннісного світогляду включає погляди людей, які в цьому контексті, на відміну від знань, виступають суб'єктивними оцінками особистості щодо дійсності. Наприклад, пояснення теорії антропогенезу з позицій наукового та теологічного ціннісних світоглядів суттєво відрізняються. Проте знання, як і погляди чи переконання, не завжди впливають на поведінку. Найважливішу роль у цьому відіграють ціннісні переконання. Спираючись на певну ідею, вони ефективно поєднують аксіологічні знання та прагнення, що підсилює соціальну спрямованість діяльності студента

Структура ціннісного світогляду, як уже зазначалося, включає ідеали. Ідеал розуміється як найвища цінність, втілення досконалості певного явища; зразок властивостей і здібностей; моральний орієнтир особистості; найвищий рівень морального усвідомлення належного; довершеність у взаємовідносинах; досконалість суспільного устрою або абсолютна істина. Тобто ідеал є образом того, до чого особистість прагне і що оцінює як високовартісне згідно з власними критеріями. Зазвичай він відображає найкращі зразки мислення та поведінки. Таким чином, ціннісний світогляд є системним утворенням, що складається з кількох компонентів, а

співвідношення між ними може змінюватися з розвитком і трансформацією цінностей особистості.

У працях І. Зязюна підкреслюється важливість поєднання цінностей із реаліями життя через активну участь у діяльності. Він зауважував, що цінності виконують роль організатора поведінки особистості, спрямовуючи її дії. Вияв цих цінностей проявляється в конкретних учинках та ставленнях, а їх різноманіття свідчить про багатство структури людської особистості. Повніше і глибше відображення у світогляді людини ставлення до навколишньої дійсності забезпечується ґрунтовнішими знаннями про світ і усвідомленням власного місця в ньому. (І.Зязюн).

Навчальна діяльність у студентському віці характеризується: зміною та ускладненням розумової діяльності;

Під час навчання відбувається вдосконалення мислення, пам'яті, уваги та уяви; розвиток соціальної самосвідомості студента і розширення його кола соціальних зв'язків та взаємин; глибоке й критичне пізнання себе, власних здібностей і можливостей; формування особистого ідеалу людського «Я». У ході навчальної діяльності студентів формуються пізнавальні основи ціннісно-світоглядних знань., розвиток науково-теоретичного мислення; формування емоційно-особистісних основ ціннісно-світоглядних знань як демонстрації ставлення особистості до світу, її головні ціннісні орієнтації. Але дефініція ціннісно-світоглядного бачення знань недостатньо для формування ціннісного світогляду студентів. Необхідно враховувати й те, що ціннісно-світоглядні знання інтегруються у свідомості й діяльності особистості та мають індивідуальний характер. Залежно від ступеня загальності ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя належить до особистісного, за ступенем історичного розвитку – до сучасного (новітнього), за ступенем теоретичної зрілості – до філософського. При трактуванні його структурних елементів враховувався розподіл світогляду залежно від співвідношення інтелектуального та емоційного досвіду на світовідчуття (емоційна складова світогляду проявляється через настрої і почуття; пізнавально-інтелектуальна — у світорозумінні; образна — у формі світосприйняття.)

Ціннісний світогляд студентів соціономічних спеціальностей університетів наук про життя формується через інтеграцію інтелектуально-пізнавального та чуттєво-емоційного компонентів. У основі ставлення студента до навколишнього світу лежать цінності — багатовимірне явище, що визначає складність і системність ціннісного світогляду. Доцільним є виділення в його структурі рівнів зрілості: світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння.

На рівні світовідчуття, що є нижчим за інтелектуальний, враховується переважно чуттєво-емоційна сфера життя людини, дія соціально-культурних традицій, соціально-психологічних стереотипів, а також думки й оцінки, які сприймаються без їхнього глибокого осмислення. Цей рівень умовно відповідає чуттєво-емоційному компоненту структури ціннісного світогляду.

На рівні світосприйняття (середньому) навколишній світ сприймається як об'єктивна реальність із достатньо високим ступенем впорядкованості та організованості її елементів. Тут основна увага зосереджується на теоретичних знаннях, мисленнєвих та мовленнєвих категоріях, осмисленні часу й простору, які разом формують наукову картину світу. Коли основою думок, оцінок і вчинків стають знання, а будь-які судження ґрунтуються на об'єктивних аргументах, теоріях або законах, коли особистість здатна аналітично осмислювати свій досвід і знання, відбувається перехід до вищого рівня – світорозуміння. Ці два рівні умовно відображають інтелектуально-розумовий компонент ціннісного світогляду студента. Світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння разом утворюють єдине поняття ціннісного світогляду, який проявляється через функцію освоєння та перетворення світу. У його основі – певні базові цінності, притаманні особистості, групі чи людству загалом.

До пріоритетних цінностей, які становлять основу поведінки людини відносяться гуманістична парадигма у її всебічних виявах у різних сферах. Це соціокультурне програмування є неоднозначним і суперечливим, відбуваючись водночас із протидією негативним проявам соціально-біологічної людської сутності у несприятливих умовах реалій економіки, політики та духовних надбань. Не дивує те, що сьогодні гуманізм розглядають як протилежність технократичному раціоналізму, а питання людини у світлі сучасних глобалізаційних процесів та пов'язаних із ними цивілізаційних змін постає як завдання створення нового типу особистості. На зміст базисних цінностей мають вплив культурні особливості історичної епохи, соціальні джерела та національні риси, навички трудової діяльності, виховання тощо.

Щодо розуміння ціннісного світогляду здобувачів освіти соціономічних професій, які навчаються в університетах наук про життя, то він є систематизованим комплексом уявлень, думок, створення певних образів, що сприяють формуванню цілісного бачення навколишнього світу, своєї місії в ньому, з власною життєвою позицією та відповідними її діями. Ціннісний світогляд студентів обумовлений поєднанням інтелектуально-раціонального та емоційно-чуттєвого складників, що надає йому переконливості та спонукає до дії. Його прояв можна спостерігати на різних рівнях зрілості – від світовідчуття до світосприйняття й світорозуміння.

1.3. Рушійні сили виховання. Внутрішні й зовнішні суперечності.

Двигунами виховання виступають різноманітні суперечності, подолання яких допомагає рухатися до нових цілей. Суперечність у широкому значенні – це стан, за якого одне явище або властивість виключає інше, роблячи його несумісним або протилежним; невідповідність чого-небудь чомусь; протиріччя.

За своєю природою, у контексті виховання, суперечності класифікуються на внутрішні (конструктивні) та зовнішні (деструктивні), які мають різну природу та функціональне навантаження.

Конструктивні суперечності виступають двигуном особистісного розвитку: (відмінність між складністю соціально значущих завдань та обмеженими індивідуальними ресурсами здобувача освіти; розбіжність між актуальним "Я-концептом" та ідеалізованим професійним образом майбутнього).

Деструктивні суперечності створюють системні перешкоди для становлення особистості: (дисонанс між вимогами академічного середовища та сімейними моделями соціалізації, що порушує принцип єдності виховних впливів; протиріччя між цілеспрямованим педагогічним впливом та стихійним впливом соціокультурного середовища; відсутність консенсусу в педагогічному колективі щодо критеріїв оцінювання та вимог до студентів, що провокує ситуативну адаптацію замість формування стійких принципів тощо).

1.4. Компоненти процесу виховання

Виховання спрямовується на формування свідомості та регуляцію поведінки особистості. Свідомість – це специфічна функція головного мозку людини, яка забезпечує відображення й осмислення характеристик та властивостей речей і явищ навколишнього світу. До основних складових свідомості належать відчуття, мислення, емоції, воля, пам'ять, увага, уява та самосвідомість. Вона визначає домінуючу роль у повсякденній поведінці та окремих вчинках людини. Завдяки свідомості студенти під час навчання й виховного процесу опановують знання, уміння й навички, переймають соціальний досвід. Рівень свідомості проявляється у ставленні персонально кожного здобувача освіти до набуття знань, освіти загалом, різних видів діяльності, до людей і соціуму, а також до себе самої, спроможності у виконанні покладених обов'язків.

Значне місце у свідомості людини займають її погляди та переконання. Поглядами є переконання особистості, що вважаються нею достовірними, включаючи знання, наукові концепції або прогнози, які допомагають пояснювати природні та суспільні явища й слугують орієнтиром у поведінці, діяльності та взаєминах. На їхній основі поступово відбувається формування переконань. Переконаннями є ті знання, а також ті погляди, що переросли у внутрішню позицію людини, коли вона щиро вірить у їх правильність та безкомпромісність. В. Сухомлинський підкреслював, що переконання не обмежуються усвідомленням особистістю правильності світоглядних та етичних дефініцій, а й її особиста здатність дотримуватись поведінки згідно з цими принципами та нормами.

Невіддільним елементом у переконаннях людини виступають почуття (є також психічними станами, процесами), що відображають емоційне й особистісне хвилювання за перебіг подій у навколишньому світі, критичне ставлення до їх подій.

На основі поглядів, переконань формується **позиція людини**. Її ставлення до навколишніх явищ, людей та предметів виражається в оцінках, що ґрунтуються на особистому досвіді, моральних засадах і переконаннях. Важливою складовою світогляду виступає й воля – здатність особистості до саморегуляції власної поведінки й діяльності, уміння свідомо рухатися до поставленої мети та долати як зовнішні, так і внутрішні труднощі.

Але для формування тієї чи іншої особистісної якості не достатньо знати і бути у чомусь переконаному, емоційно-позитивно оцінювати добро і прагнути утверджувати його, направляючи вольове зусилля у відповідне русло, а й діяти, вчиняти, активно перетворювати оточуючу дійсність відповідно до загальнолюдських і національних вартостей. Звідси випливає, що мало знати і хотіти, треба діяти.

Вплив на свідомість та емоційно-почуттєву сферу молодшої людини має поєднуватися з впливом на поведінкову сферу, супроводжуватись формуванням у вихованця соціально схвалюваних **умінь, навичок і звичок поведінки**. Цього можна досягнути, шляхом залучення студентів до різних видів діяльності, виконавських дій, праці.

Уміння – це готовність людини здійснювати певну діяльність на основі засвоєних знань; вони неможливі без попереднього пізнання і формуються лише завдяки йому. Навичка – це психічне утворення, яке забезпечує виконання дії точно, швидко й економно, без зайвих витрат фізичних і нервово-психічних сил. Вона виникає завдяки знанням про певний спосіб дії та формується у процесі цілеспрямованих, систематичних і багаторазових вправ. Звичка – це стійка схильність людини до певних способів дій. Навички та звички поведінки виробляються під час планомірної, цілеспрямованої діяльності студентів, у ході якої вони набувають практичного досвіду.

Вчинок є головною особистісною формою та базовою одиницею поведінки, актом морального (етичного) самостійного усвідомленого визначення, через який людина реалізує виявлення і водночас формує своє ставлення до суспільства, інших людей, самої себе, природи, діяльності та мистецтва (І. Бех).

Важливою складовою розвитку особистості є виховання культури потреб. В основі потреби є необхідність або ж надлишок чогось. Найчастіше вона пов'язана з первинними, біологічними потребами людини. Поняття необхідність має два смисли: це може бути нестача чогось необхідного (дефіцит) або ж необхідність у певному об'єкті чи явищі. Необхідність є неусвідомленою, тоді як потреба — це вже її відображення у свідомості людини, що проявляється як внутрішнє прагнення й спонукає до психічної активності, спрямованої на досягнення мети. Зазвичай потребу трактують як відсутність чи надлишок чогось або як порушення внутрішньої рівноваги, що зумовлює бажання людини відновити баланс.

А. Макаренко вважав виховання соціально значущих потреб одним із ключових завдань педагогічної діяльності. Саме потреби виступають своєрідною програмою виховного процесу. Водночас, за теорією американського психолога Абрахама Маслоу, вони утворюють цілісну

багаторівневу піраміду, складові якої перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості.

Очевидно, що гармонійний розвиток особистості та максимальна реалізація її природних можливостей можливі лише за умови формування вищих потреб людини, які властиві зрілій особистості й визначають її як творця матеріальних і духовних цінностей.

Крім того, у вихованця можна сформувати відповідний стиль життя (здоров'язбережувальний стиль, патріотичний стиль, лідерський стиль тощо). **I.Бех стиль життя** розглядає як особистісний спосіб реалізації людиною свого життєвого вибору; це система моделей поведінки, що відображають усталені риси характеру, манери, звички, уподобання, нахили та способи організації власного життя.

Важливим у вихованні зрілої людини є формування Я-концепції. Я-концепція – це змінна й гнучка система уявлень особистості про саму себе, яка охоплює усвідомлення власних фізичних та інтелектуальних особливостей, а також визначення на цій основі напрямів і перспектив свого розвитку.

Отже, рушійними силами виховного процесу виступають як внутрішні, так і зовнішні суперечності. Внутрішні полягають у невідповідності між тим, що людина має забезпечувати, і тим, на що вона реально здатна, що стає стимулом для її особистісного зростання та самовдосконалення. До зовнішніх суперечностей належать: розбіжності між виховними впливами закладу вищої освіти та сім'ї; конфлікт організованого педагогічного впливу із стихійними обставинами навколишнього середовища; різне ставлення викладачів до студентів через недотримання принципу єдності вимог; а також труднощі, пов'язані з наявністю у деяких студентів досвіду негативної поведінки, що суперечить нормам моралі та соціальним правилам. Процес виховання спрямований на свідомість, емоційно-вольову сферу особистості й охоплює формування потреб, мотивів, переконань, поглядів, вольових рис, а також поведінкових умінь, навичок і звичок, відповідної Я-концепції. Я-концепція залежить від самооцінки, і відіграє ключову роль у самовихованні.

1.5.Самовиховання: суть, етапи, прийоми. Рефлексія

Людина, яка займається самовихованням, виступає як активний суб'єкт власного розвитку: вона усвідомлює себе, аналізує свої дії та поведінку, порівнює себе з обраними зразками, коригує свої риси та властивості, а також оцінює зовнішні впливи на основі власних поглядів і цінностей. Робота над собою може вважатися справжнім самовихованням лише тоді, коли вона є свідомою і цілеспрямованою, спрямованою на самовдосконалення, тобто включає активну участь особистості у самоосвіті та розвитку моральних, трудових, фізичних і естетичних якостей.

Самовиховання – це усвідомлена, систематична і послідовна діяльність людини, спрямована на розвиток позитивних рис характеру та подолання негативних; це свідомо діяльність над собою, спрямована на виправлення недоліків і розвиток рис, які відповідають потребам суспільства та особистим

цілям розвитку; активне залучення власних зусиль для самовдосконалення., спрямованих на видозміну і вдосконалення своєї моральної свідомості та поведінки (І.Д.Бех). Початком самовиховання може бути підлітковий вік, у студентські роки воно превалує над вихованням. Молоді люди прагнуть усвідомити власні вчинки та бути подібними до старших за віком. У цей час активно розвиваються характер, пріоритети потреб, емоційна сфера, а також формуються поведінкові навички та звички. Самовиховання ж є найвищим етапом у реалізації виховних цілей. Практика свідчить, що розвиток особистості відбувається найуспішніше, коли поєднуються виховання та самовиховання. Самовиховання передбачає найбільш інтенсивний розвиток здібностей і сил особистості, тому для його ефективного здійснення потрібна відповідна готовність, що включає внутрішню мотивацію та освоєння методів самовиховання.

Процес самовиховання за участю педагога умовно можна розділити на кілька етапів:

1 етап – спонукальний – спрямований на актуалізацію потреб та мотивів самовиховання.

2 етап – цільовий – полягає у визначенні мети та розробці програми самовдосконалення. Тобто педагог допомагає вихованцю визначити зміст самовихчання, створити модель досконалості, до якої варто прагнути, та виховати в нього стійке прагнення дотримуватись цієї моделі.

3 етап – діяльнісний – початок системної, наполегливої та сумлінної роботи студента над удосконаленням своїх якостей через реалізацію програми самовиховання. Ця робота проходить за різними напрямками діяльності: навчальним, трудовим, професійним, громадським, роботи в гуртках та клубах за інтересами. Педагог підказує, які методи та прийоми самовиховання будуть найбільш ефективними у конкретній ситуації.

4 етап – контрольний – педагогічний працівник допомагає здобувачеві освіти освоїти навички самоконтролю. На початкових етапах педагог контролює результати виконаних рішень, а згодом зовнішній контроль поступово послаблюється, зростає самостійність та ініціатива студента. На цьому етапі відбувається рефлексія, коли вихованець порівнює своє Я – реальне з Я – ідеальним.

Основними **прийомами самовиховання** є самоаналіз (здатність об'єктивно оцінювати себе та свої вчинки), самопримус (допомагає подолати неорганізованість, небажання вчитися та лінь); самопереконання (передбачає підбір аргументів для переконання себе у правильності або неправильності певного вчинку); самонавіювання (використовується для подолання страху, нерішучості та невпевненості у власних силах); самопідбадьорювання (застосовується у складних ситуаціях, коли людина розгублена або втратила віру у власні можливості); самозаохочення (корисне після успішного виконання завдання або подолання труднощів); самоосуд та самопокарання (методи саморегуляції поведінки та виправлення недоліків); вправи – регулярні практичні дії, спрямовані на вдосконалення особистості.

До **практичних прийомів самовиховання** відносять крок уперед (щодня складання детального плану на наступний день); оцінка минулого дня (щодня проведення аналізу, як минув день); правила поведінки (контроль за виконанням власних встановлених норм та нормативів у діях та поведінці); самостійне зобов'язання (складання плану самостійного удосконалення на зазначений проміжок часу); надання самохарактеристики та отримання взаємної характеристики від колег-одногрупників (розроблення та обговорення характеристик відбувається з певною системністю в колективі, що сприяє формуванню звички до самоаналізу та надає педагогу цінну інформацію для спілкування та інтеракції з кожним студентом).

Рефлексія (від лат. *Reflexio* – звернення назад) – це зосередження уваги людини на собі та своєму «Я», включно з аналізом результатів власної діяльності та їх переосмисленням. За П. Тейяром де Шарденом, саме завдяки рефлексії людина відокремилася від тваринного світу, навчилася спрямовувати увагу на себе та контролювати власні дії, а також отримала здатність не лише до пізнання, але й до пізнання себе, не просто знати, а усвідомлювати своє знання. Рефлексія охоплює не лише розуміння себе, а й визначення того, як інші сприймають та оцінюють рефлексуючого, його особистісні риси, емоційні реакції та когнітивні уявлення.

Рефлексивна свідомість проявляється у здатності людини усвідомлювати і переживати власні дії, вчинки та сенс свого буття. Здатність до рефлексії свідчить про високий рівень самосвідомості особистості та готовність не лише пізнавати себе, а й коригувати власну поведінку і стиль життя. Рефлексія проявляється тоді, коли людина відокремлює себе від конкретної життєвої ситуації і оцінює власні дії у світлі моральних принципів, запитуючи: Чи так я живу?

Самовиховання – це свідомий і систематичний процес роботи над собою, спрямований на усунення недоліків і розвиток позитивних рис, що відповідають вимогам суспільства та особистим цілям. Воно є процесом максимального розвитку внутрішніх сил і здібностей людини, тому для його успішної реалізації потрібна висока готовність особистості, що включає мотивацію та вміння користуватися методами самовиховання. Рефлексія тісно пов'язана з самосвідомістю – здатністю людини усвідомлювати власні розумові дії та внутрішні стани. Самоусвідомлення означає, що людина здатна не лише сприймати навколишній світ, а й виділяти себе в ньому як суб'єкта власних думок і дій.

1.6. Духовні цінності світогляду особистості та освіта

У непростий час, коли Україна переживає випробування війною, вступило у фазу реформування всіх галузей суспільного життя та освіти, як ніколи гостро набуло актуальності питання духовно-морального розвитку особистості.. Особливі вимоги постають перед закладами освіти, які мають виховувати молоде покоління на основі національно-патріотичних і духовних цінностей.

Орієнтація на цінності виступає своєрідним критерієм або «фільтром», через який людина оцінює матеріальні та духовні цінності, формує систему своїх переконань і принципів та визначає власне ставлення до них. Вона визначає, наскільки певні об'єкти навколишнього світу є позитивними чи негативними для конкретної особистості чи суспільства. При цьому значення цих об'єктів залежить не стільки від їхніх властивостей, скільки від їхньої ролі у житті людини, її потребах і інтересах, соціальних взаєминах, а також від критеріїв оцінки, що виражені у моральних нормах, ідеалах, установках та життєвих цілях.

Цінності беззаперечно тісно пов'язані з потребами людини, адже певна система цінностей проявляється у конкретних формах життєдіяльності, де відбувається їхнє засвоєння та поступове перетворення з зовнішнього явища на явище, значуще для самого індивіда. Сучасний період, позначений вседозволеністю, втратою застарілих орієнтирів і тимчасовим духовним вакуумом, робить особливо важливими ціннісні орієнтації як основу розвитку особистості, здатної робити самостійний і відповідальний вибір. У зв'язку з цим постає нагальна потреба створити нову систему цінностей, яка слугуватиме вказівним елементом у багатоаспектному процесі виховання молоді та тих громадян, що спрямовують власні дії на присвяту себе цьому процесу. Зазначена система, як всебічно, так і через окремі її елементи, має формувати єдність, центром якої є людська духовна сутність як вияв духовності особистості.

Духовністю називають прояв у світогляді людини її сподівань, прагнень, ідеалів та національного духу, що формує спрямованість особистих потреб і бажань і визначає орієнтири для життєвого вибору. Вона полягає в усвідомленні людиною гуманістичного сенсу власної життєвої діяльності. Нині особливо важливо формувати нові ціннісні орієнтації, ідеали та світогляд людини, яка житиме і працюватиме в ХХІ столітті в Україні – суверенній та вільній державі європейської спільноти, де цінності та цілі поєднують творчу індивідуальність і новаторські ідеї з багатством народних традицій та культурної спадщини.

Оскільки серед педагогів існує загальна думка, що виховний вплив на особистість, підґрунтям якого є цінності, є ключовим засобом у формуванні особистості та її внутрішнього світу та душою краси, сучасні умови ставлять перед нами завдання не лише ціннісного виховання, але й ціннісного навчання. Йдеться про такий підхід до навчання, який орієнтований не просто на здобуття знань, а на формування **аксіологічного світогляду**, здатного оперувати ціннісними категоріями.

Це є новим викликом, який потребує обґрунтованого вирішення. Сьогодні ми стикаємося з кризою моралі та правосвідомості, соціальною нестабільністю, політичною дезорієнтацією та дестабілізацією молоді. Однією з причин цієї кризи є руйнування тоталітарної системи, яка забезпечувала єдину систему цінностей і ціннісних орієнтацій. Пошук нових ціннісних орієнтацій сам по собі складний, а війна та соціально-економічна криза лише ускладнюють його. Проте такі орієнтири стають життєво важливими й

необхідними для того, щоб мати на чому спиратися у складних життєвих ситуаціях.

Сучасні цінності є актуальною ідеологічною проблемою та питанням формування світогляду, який виступає об'єднувальним чинником та підґрунтям у діях та поведінці як окремої людини, так і цілої окремої соціальної групи, колективу, нації чи всього людства. Це нова проблема, яка потребує постійного осмислення та кристалізації, при цьому відбір світоглядних ідей та думок і відповідних цінностей як складових світогляду припадає на самого індивіда як активного учасника та творця життєдіяльності. Водночас це питання загальної значущості, адже процес державотворення в Україні ставить на перший план спільні для всіх цінності за ідеологічними переконаннями, такі як моральні, патричні, екологічні цінності тощо, їхнє відображення в усвідомлених сприйняттях, світоглядних баченнях та поведінкових виявах людей. Цей процес відбувається паралельно з іншим не менш важливим і для нас новим – інтеграцією України до європейської спільноти, де наша країна сприймається як складова загальноєвропейського культурного простору, що поєднує різноманітні культури на засадах демократії, гуманізму, толерантності, відкритості та цивілізованості.

Нині в нашому житті значне місце займають так звані матеріальні цінності, які раніше вважалися характерними лише для капіталістичного суспільства та активно пропагувалися на Заході. До них належать особистий інтерес, корисливість, прагматичність, прагнення до прибутку. У повсякденності саме ці раціонально-прагматичні цінності стають усе важливішими, зокрема серед молоді, і саме тому вони стають важливим викликом для педагогів.

Педагогів цікавить, яким чином ця складна сукупність взаємопов'язаних проблем, пов'язаних із цінностями, знаходить своє відображення у сфері педагогічної науки та шкільної діяльності. Проблематика щодо формування цінностей та ціннісних орієнтацій, визначення їх змісту й форм є безпосередньою сферою педагогічного дослідження і має стати предметом для проведення ретельного аналізу. Варто зазначити, що передусім цінності трактуються як моральна категорія в її найширшому значенні. В Україні значно менше уваги приділяється прагматично-раціональному підходу до цінностей, характерному для північноамериканської традиції, адже більшість педагогів сприймає цінності та ціннісні орієнтації через призму моральних ідеалів, тісно пов'язаних із ідеалістичним світоглядом та модернізованою християнською культурною традицією. Педагоги розмірковують над теоретико-методологічними основами цього процесу. Наукові розвідки педагогів, присвячені вивченню проблеми цінностей та формування ціннісних орієнтацій, умовно поділяються на кілька напрямків, серед яких особливе місце займає питання громадянського виховання, де національні цінності відіграють ключову роль.

Формування педагога тісно пов'язане з базовими принципами устрою держави — чи то тоталітарного, демократичного, громадянського чи відкритого. У той час як створення тоталітарного режиму призводить до

пригноблення особистості, обмеження свободи і часто супроводжується нетерпимістю, пошуком «ворогів» та неокolonіальними проявами, розвиток демократичного та громадянського суспільства завжди залишався і залишатиметься перспективним і важливим напрямом.

Особливо актуальним є створення та розбудова в Україні держави, що є суверенною, незалежною, демократичною, соціально орієнтованою, правовою та цілісною, а також системи виховання, яка базується на принципах гуманізму, демократичності, толерантності, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей, гнучкості та здатності передбачати майбутні зміни.

Система підготовки педагога є ключовою ланкою освіти та розглядається як цілеспрямований і систематичний вплив на духовний і фізичний розвиток особистості, що визначається законами розвитку суспільства та людини, а також об'єктивними й суб'єктивними умовами. До її складових належать як процес самовиховання особистості, так і спеціально організований прямий та непрямий вплив сім'ї, навчальних закладів, інформаційного середовища та соціально-економічних факторів.

Формування фахівця передбачає розвиток навичок поведінки в сімейному колі, навчальному середовищі, на виробництві, а також у культурно-освітній, професійній та політичній діяльності. Зміст цієї системи визначається актуальними вимогами часу, потребами соціально-економічного розвитку та залежить від суспільних відносин, стану науки, технологій, культури, сімейних традицій і рівня освіти. Ці чинники взаємопов'язані й динамічні, тобто система формує особистість, а особистість, у свою чергу, впливає на систему.

Необхідність ретельного вирішення проблеми державотворення та розвитку цієї системи визначає потребу у формуванні й збереженні традиційних цінностей та утвердженні нових ціннісних орієнтацій. Особливе значення в процесі державотворення має виховання у учнів та студентської молоді демократичних цінностей, свобод та активної громадянської позиції. Проблема цінностей залишалася актуальною на різних етапах розвитку суспільства і мала конкретні орієнтири. Якісні та кількісні характеристики цінностей визначаються як внутрішніми властивостями їх носія, так і потребами та прагненнями суспільства та окремої людини, яка є їхнім адресатом. У період становлення держави спостерігаються тенденції збереження традиційних цінностей, переосмислення національних та впровадження нових ідей і підходів, притаманних новим лідерам та змінам у житті.

Для українців завжди було притаманним утвердження гуманістичних засад, тісний зв'язок з природою та прагнення до освіти, освіченості й професіоналізму. Натомість носії «нових» ціннісних орієнтацій відходять від принципів гуманізму, спрямовуючи свої дії на руйнування матері, дітей та культури загалом. Розширення спектра людських потреб, особливо в екстремальних умовах, поява нових способів їх задоволення, зіставлення власного рівня життя з умовами довкола та поступ науково-технічного прогресу зумовлюють суперечність між вимогою зберігати традиційні

цінності та прагненням відступати від них або нехтувати ними. Формування, збереження та примноження цінностей відбувається через практику життєдіяльності особистості, нації, держави, Європи та світу, що виявляється як історичний, соціально-економічний й політичний контексти, а також у процесі розбудови демократичної держави як фундаменту громадянського суспільства.

Перспектива суспільства такого типу створює основу для розвитку демократичного устрою та утвердження цінностей демократії та моралі – дійсних і можливих, прямих і опосередкованих, безумовних і відносних, а також політичних, соціальних, етичних, естетичних, наукових і релігійних, водночас обмежуючи негативні прояви. Залежно від рівня розвитку та здатності до самоорганізації фахівця, незалежно від стану суспільних відносин, можна виділити загальнолюдські, загальнонаціональні, народні, сімейні, колективні та особистісні цінності.

Складається цілком обґрунтоване враження, що представники гордого європейського народу зазнають трансформації у бездумних біороботів, наймитів та кріпаків. Тому важливо, з точки зору наукової, політичної, соціально-економічної та духовної перспектив, визначити, яким чином відбувається цей «зріз» — по горизонталі чи по вертикалі – та який рівень мислення або життєво необхідний орган особистості «виключається» на рівні індивідуума, сім'ї, колективу, освітніх закладів, регіону, держави, європейської та міжнародної спільноти.

Становлення педагога відбувається через реалізацію цілей освіти і виступає гарантом прозорості та відкритості державотворчих процесів та устрою суспільства згалом. Воно також слугує ефективним інструментом, за сприяння потенціалу якого старше покоління разом з державою формують нове покоління на власному прикладі. Формування демократичного суспільства спирається на національну ідею, любов до Батьківщини та класичну культуру, орієнтуючись на розвиток Я-концепції особистості, громадянина та патріота України. Тому педагог, який виховує в учнів громадянські якості, повинен добре розуміти ключові поняття: національна ідея, національний ідеал, національна ідеологія, національні інтереси та інші. Національна ідея при цьому виконує орієнтаційну, організаційну та мотиваційну роль у житті етносу.

У процесі формування педагога важливе значення мають національні цінності, які бувають як соціально-матеріальними (демократичні засади, гуманістичні цінності, свобода особистості, суспільний добробут, система соціальних гарантій тощ), так і духовно-культурними (моральні норми, традиції, принципи та світоглядні погляди), притаманними певній нації. Хоча ці цінності переважно носять загальнолюдський характер, вони водночас відображають специфіку національного світосприйняття та розуміння світу. Головне завдання цінностей і ціннісних орієнтацій полягає в утвердженні гуманних засад у міжособистісних стосунках – доброзичливості, чесності, терпимості, відвертості, старанності, почуття власної гідності, шанобливого

ставлення до інших, усвідомленої відповідальності та вірності принципам, а також у формуванні відрази до неправди, цинічності та удаваності.

Громадян на майбутнє необхідно навчати вмінню самостійно та об'єктивно оцінювати різні життєві явища, події, людей та сенс життя, що дозволяє їм протистояти нав'язуванню зовні готових, часто сумнівних за змістом та походженням, еталонів і орієнтирів. У педагогіці освіта розглядається як інтегрований комплекс процесів навчання, виховання та розвитку особистості. У цьому комплексі процес виховання займає провідне, домінуюче місце, що пояснюється наступними положеннями:

для ефективного навчання особистість має мати позитивну мотивацію до самого процесу засвоєння та опанування знань. Досягти цього можливо лише через цілеспрямовану взаємодію з учнем та створення сприятливих умов, які стимулюють розвиток такої мотивації;

основним напрямом у розумінні ролі виховання в освіті є духовний розвиток особистості. Виховання духовності передбачає формування гуманістичної системи ціннісних орієнтацій, де ключове значення має сприйняття та усвідомлення необхідності навчальної та освітньої діяльності з гуманістичних позицій, тобто наявність позитивної мотивації;

освітній зміст, завдяки своїй гуманістичній спрямованості, підтримує духовний розвиток людини, надає поштовх для її самовиховання, самовдосконалення та подальшого духовного зростання;

метою освіти є забезпечення оптимальної самореалізації людини з урахуванням її потреб, інтересів, нахилів та здібностей. Важливою складовою цього процесу є самореалізація в духовній сфері та задоволення духовних потреб особистості. Ці процеси тісно взаємопов'язані і взаємно впливають один на одного;

освіта у ХХІ столітті повинна задовольняти духовні потреби людини; сприяти формуванню особистої філософії та власної системи цінностей; розвивати інтерес до літератури, музики та мистецтва; виховувати здатність аналізувати проблеми та приймати обґрунтовані рішення; слугувати фундаментом для побудови сучасної демократичної держави на основі етичних принципів та прагнення до самовдосконалення; бути безперервним процесом протягом усього життя, орієнтованим не лише на здобуття знань, а й на розширення свідомості; забезпечувати впровадження екологічного імперативу у суспільне життя; навчати узгоджувати споживацькі та вищі духовні прагнення людини; формувати інформаційно-культурну особистість, здатну протистояти руйнівному впливу інформації; зміщувати акцент з передачі знань на виховання домінуючих загальнолюдських цінностей: поваги до життя у всіх його проявах, співпраці, цінності сім'ї, відповідальності людей один за одного, за природу та світ загалом, а також гармонії у стосунках.

Освіта має сприяти розвитку духовно-моральних відносин між людьми, формувати особистість із гуманістичним світоглядом і здатністю до творчої діяльності. Серед численних визначень духовності, які існують у сучасній педагогічній науці, переважає розуміння її як піднесення людини над фізіологічними потребами, прагненням до етичного розрахунку та

раціональної рефлексії. Духовність можна розглядати як вищу мету, до якої прагне особистість. На наш погляд, духовність – це гармонійне поєднання внутрішнього світу, душі та духу людини, інтегральна властивість особистості, що дає змогу свідомо обирати сенс життя, орієнтуючись на духовно-моральні ідеали; це шлях до вищих цінностей і возз'єднання власного «Я» з образом світу.

Категорія духовності в контексті сучасного осмислення феномену людини як єдиної цілісності — тілесної, душевної та духовної, нерозривно пов'язаної з Всесвітом і Космосом, трактується по-різному. Спільним для різних підходів є розуміння духовності як сукупності духовних почуттів і потреб, цінностей і смислів людського існування, світоглядних орієнтацій, творчої діяльності, а також як сфери високих моральних відносин між людьми та їх ставлення до навколишнього світу.

Духовні суперечності сучасної цивілізації нерозривно пов'язані з людською природою та кожною особистістю, у якій дивним чином співіснують протилежності: високе й низьке, добро й зло, творче й руйнівне. На сучасний рівень духовності людства негативно впливають численні чинники, серед яких особливо варто виокремити:– значне соціальне розшарування суспільства на надзвичайно багатих, бідних і вкрай знедолених людей, змушених жити в умовах постійного виживання;– домінування культу грошей, влади та матеріальних благ, що підкріплюється мораллю подвійних стандартів — внутрішньою для себе й зовнішньою для інших;– політичні, економічні та культурні конфлікти в суспільстві, які породжують негативні риси людини — безвідповідальність, бездушність, жадібність, жорстокість, агресію, що є виявами бездуховності.

Ми поділяємо розуміння духовності як особливої властивості зрілої людської свідомості, здатної сприймати та відображати явище Духу. У цьому сенсі сутність духовності виявляється у прагненні до загального добра, у творчій самореалізації та втіленні у повсякденності високих моральних засад і краси — у зовнішньому вигляді людини, її поведінці, вчинках, мистецькій діяльності, побуті, родинних стосунках та культурі спілкування. Вона розкривається через гуманізм, співпереживання, толерантність, терпимість, безкорисливість, щедрість, працелюбність, відповідальність, відвертість, уміння володіти собою, любов до ближнього та до всього світу.

Духовність — це сукупність людських якостей, які вирізняють людину серед усього живого світу. Вона є результатом прагнення до гармонії між внутрішнім світом особистості та зовнішнім буттям, між мікрокосмом і макрокосмом. Духовність проявляється у тяжінні людини до морально високих вчинків, естетичної поведінки в родині, суспільстві, державі й у Всесвіті загалом, у відповідності до загальнолюдських та національних цінностей і ідеалів. Вона втілює єдність людини з природою, дотримання універсальних законів космосу, процес самопізнання та піднесення до вищих шаблів розвитку людських якостей згідно з ідеалами людства.

Духовність — це передусім найвищий рівень моральної культури особистості, що проявляється у творчій самореалізації, культурі вчинку,

добросесній поведінці та сприяє формуванню гуманної атмосфери життя й суспільних відносин. Вона відображає особливості світогляду, світосприйняття та ставлення людини до світу. При цьому важливо підкреслити значення таких світоглядних складових, як культурні цінності, морально-естетичний ідеал, художні смаки та емоційно-почуттєва сфера особистості. Духовність — це особливий спосіб людської взаємодії, у якій провідне місце належить моральним засадам. Вона виступає ідеалом спілкування та співжиття світового співтовариства, внутрішньою енергетичною силою особистості, що поєднує гармонію внутрішнього й зовнішнього світу, свободу у виборі цінностей, які підносять людину над повсякденністю та надають сенсу життю через служіння іншим, керуючись милосердям, співчуттям, красою та моральною культурою. Духовність і людське буття становлять основу сенсу та плану життя, що ґрунтується на цілісній гармонії духу, душі й тіла, а також на вчинках, які узгоджуються з природою людини та єдністю світу.

Упродовж життя кожній людині належить пройти нелегкий шлях духовного становлення та саморозвитку, формуючи власний внутрішній світ відповідно до законів Добра і Краси. Цей процес можна визначити як духотворчість – творення власного духу, душевності й духовності. Дух постає як енергоінформаційний потік, що збагачує людину багатовіковим досвідом цивілізацій і культур та виявляється у таких моральних засадах, духотворчість, подібно до таких цінностей, як Віра, Надія, Любов і софійність, передусім полягає у процесі збагачення духовного світу людини, його наповненні цінностями освіти, науки, культури, гуманізму та високої моралі. Це також шлях зміцнення внутрішньої сили людини, виховання серця, відданого добрим і світлим справам.

Духотворчість формує унікальний образ особистості як представника духовності культурі, що втілює загальнолюдські та національні цінності. Водночас духовна культура сприяє розвитку цілісності особистості. Різні її прояви формують особливі якості, які відображають взаємозв'язки людини з природою, суспільством і з іншими людьми. До них належать інтелектуальна, моральна, естетична, художня, екологічна, економічна, комунікативна, політична та інші види культур. Кожна з них робить свій унікальний доробок у становлення духовності світогляду людини.

Особливо важливо наголосити на значенні свободи як невід'ємної ознаки духовності. Лише вільна людина, незалежна від зовнішніх обставин і чужих думок, здатна стати по-справжньому духовною, створювати власний духовний образ і здійснювати благородні творчі вчинки в ім'я радості та щастя людства. Разом із тим духовність неможлива без відповідальності – перед світом, близькими та за майбутнє планети Земля. Саме відповідальність лежить в основі добрих дій, спрямованих на утвердження щасливого життя, де панують мир, гармонія, взаєморозуміння, милосердя, толерантність і взаємодопомога, а також турбота про тих, кого ми «приручаємо». Вона є універсальною духовною цінністю, що становить підґрунтя людяності, гуманізму та краси людських стосунків.

Коли ми говоримо про духовність, зазвичай маємо на увазі певний ідеал – те, до чого людина повинна прагнути. Духовні та моральні цінності виступають своєрідними орієнтирами, що визначають ставлення до життя як до найвищої цінності. Сьогодні неможливо ігнорувати питання взаємозв'язку духовності з релігією та вірою. Це делікатна тема, проте очевидно, що справжня духовність немислима без віри. Світ навколо нас залишається загадковим настільки, наскільки таємничою є сама людина. Однак пізнання його «таїнств» відбувається завдяки відкриттям, у яких беруть участь практично всі науки. Їхня інтеграція створює умови для цілісного вивчення людини – і як духовної, і як фізичної істоти, у нерозривній єдності цих вимірів, що дозволяє усвідомити сутність людського життя та природу людини як носія Божої іскри.

1.7.Толерантність як соціально значуща цінність

На початку ХХІ століття питання толерантності набуло особливої ваги у зв'язку з процесами глобалізації, які зводять до купи різні релігійні, національні та етнічні ідентичності народів і культур. Побудова громадянського суспільства неможлива без усвідомлення та прийняття ключових демократичних цінностей, серед яких одне з провідних місць належить саме толерантності. Сьогодні ця проблема є однією з найважливіших як на глобальному, так і на національному рівнях. Толерантність охоплює всі сфери суспільного життя: соціальну, політичну, релігійно-конфесійну, міжетнічну та особистісну. Вона постає як протилежність ворожнечі, ненависті чи неприйняттю. Толерантність є однією з основних культурних цінностей, адже виживання й розвиток людини, а також цілої культури, можливі лише за умови співіснування з Іншим.

У 1995 році ООН проголосила Рік толерантності, в межах якого держави-члени ЮНЕСКО ухвалили Декларацію принципів толерантності. У документі подано такі тлумачення цього поняття:

- повага, прийняття та правильне розуміння культурного розмаїття, різних форм самовираження й проявів індивідуальності людини:
- політична та правова необхідність;
- активна життєва позиція, що ґрунтується на визнанні універсальних прав і основоположних свобод людини.

Толерантність проявляється у різних соціальних сферах, зокрема: гендерна толерантність (неупереджене ставлення до людей іншої статі, відмова від автоматичного приписування їм певних «недоліків» чи уявної переваги однієї статі над іншою); вікова толерантність (відсутність упереджень щодо вікових особливостей людини, при цьому вона може гармонійно поєднуватися з традиційною для багатьох культур повагою до літніх людей); освітня толерантність (стосується повсякденного життя та не має прямого відношення до питання, де визначальним є рівень освіченості суб'єктів права); міжнаціональна толерантність (виявляється у ставленні до людей різних національностей, умінні не узагальнювати негативні риси чи дії

окремих представників на всю націю та виходити з принципу «національної невинності» у сприйнятті інших); расова толерантність (полягає у відсутності дискримінаційних упереджень щодо людей іншої расової належності); релігійна толерантність (означає повагу до віровчень і догматів різних конфесій, рівноправне ставлення як до віруючих, так і до невіруючих, а також до представників різних релігійних спільнот); географічна толерантність (відсутність упереджень у ставленні мешканців столиці до жителів провінційних міст і сіл та навпаки); соціальна толерантність (прийняття й повага між людьми різних соціально-економічних верств, незалежно від рівня матеріального забезпечення); фізіологічна толерантність (шанобливе ставлення до людей із захворюваннями, інвалідністю чи фізичними вадами зовнішності); політична толерантність (здатність коректно сприймати діяльність різних партій, організацій і висловлювання їхніх представників); сексуально орієнтована толерантність (неупереджене ставлення до людей із нетрадиційною сексуальною орієнтацією); маргінальна толерантність (толерантне ставлення до представників соціальних груп, що перебувають на межі суспільства (безхатьків, жебраків, залежних від алкоголю чи наркотиків, осіб, які відбувають або відбули покарання тощо).

Домінантними формами толерантності є політична, релігійна, економічна та правова. Політична толерантність означає достатній рівень довіри до своїх опонентів, аби дозволити їм створювати організації, проводити виборчі кампанії та формувати уряд. Водночас саме політична толерантність вважається найскладнішою. Політика завжди пов'язана із боротьбою за ресурси й сфери впливу, для неї властива різниця між тим, що приховується від суспільства, і тим, що демонструється, між словами та діями. Однак у демократичному розвитку, який базується на зростанні ролі громадянського суспільства та становленні цивілізованої опозиції, ця дистанція поступово зменшується, що підвищує ймовірність формування толерантної політики. Релігійна толерантність, або віротерпимість, означає як рівне ставлення держави до всіх релігій і конфесій, так і взаємну терпимість у міжрелігійних та міжконфесійних відносинах. Адже саме релігійні протиріччя в різні епохи ставали причиною найжорстокіших конфліктів у світі. Тому надзвичайно важливим завданням є пошук шляхів гармонійного поєднання ментальних аспектів віри з поступовим переорієнтуванням на етичні цінності. Потрібно невпинно розробляти та впроваджувати механізми, які, спираючись на позитивні чинники, що об'єднують народи й конфесії, допомагатимуть знаходити шляхи мирного співіснування. Економічна ж свобода ґрунтується на толерантності до різних і навіть конкуруючих економічних інтересів, а від держави вимагається гарантування рівних прав усім учасникам господарської діяльності. Правова толерантність знаходить своє відображення у правомірній поведінці. Толерантні дії учасників юридичної сфери сприятимуть розв'язанню одного з найважливіших завдань сучасності – переходу від мислення, заснованого на конфліктності, підозрі та насильстві, до формування культури миру, взаємної довіри, зміцнення національної й міжнародної

стабільності, забезпечення миру й безпеки шляхом гуманних і невоєнних засобів.

Серед поширених різновидів толерантності значимою також є міжнаціональна. Вона являє собою цілісну систему психологічних установок, емоційних переживань, певних знань і суспільно-правових норм (закріплених у законах чи традиціях), а також світоглядних і поведінкових орієнтирів, що передбачають терпиме й прийнятне ставлення представників однієї нації до мовних, культурних, звичаєвих чи поведінкових особливостей інших народів. У сучасних умовах важливим показником рівня толерантності виступає принцип рівноправності між різними етносами, взаємоповага, доброзичливість і готовність до прийняття. Водночас слід пам'ятати, що толерантність – це суспільна цінність, яка відкидає насильство та ґрунтується на ідеях милосердя й терпимості.

Основні риси толерантності як важливої соціальної цінності полягають у тому, що, виникаючи в суспільній свідомості, вона постає як суспільний ідеал, який передбачає прийняття різноманітності. Вона виявляється в умовах поліетнічного й полікультурного середовища, сприяє гармонійному співіснуванню різних народів і культур, а також орієнтує людські відносини на рівноправність і взаємну повагу.

Отже, глобалізація сучасності постійно нагадує людству, що світ одночасно різноманітний і цілісний. Проблема толерантності полягає в тому, як у багатоманітті культур можливо створити спільний культурний простір. У полікультурному середовищі, де постійно зростає різноманітність, толерантність набуває значення важливої соціально-культурної цінності. Вона виступає як норма громадянського суспільства, що ґрунтується на праві кожної людини бути неповторною, на повазі до культурних відмінностей і сприяє гармонійному співіснуванню різних культур.

Завдання для самоперевірки

1. Планомірний і послідовний процес становлення особистості, який відбувається під впливом численних чинників – це

- а) виховання;
- б) розвиток;
- в) формування;
- г) особистісне зростання

2. Засвоєння сучасних знань із теорії та методики виховання, опора на передовий педагогічний досвід і використання наявних ресурсів вищого навчального закладу та навколишнього середовища спрямовуються на забезпечення формування гармонійної та всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця. Це досягається шляхом добору найефективніших методів, форм і засобів виховної роботи та об'єднання зусиль основних її суб'єктів – це

3. Основними суб'єктами виховної роботи у вищому закладі освіти є

4. За Платоном, навчена, але невихована людина страшніша за ...

- а) катастрофу;
- б) звіра;
- в) гладіатора;
- г) меч

5. В українській мові виховання утворене від слова

6. Уявлення про бажаний результат розвитку особистості – це

- а) ідеал виховання ;
- б) мета виховання;
- в) завдання виховання;
- г) технологія виховання

7. В народній педагогіці слово «виховання» знаходило вживаність у значенні ...

8. Сфокусовано на набутті знань, умінь і навичок, і у цьому контексті забезпечує навченість людини, а – це розвиток рис і якостей особистості, що відображають вихованість

9. За А. Макаренком, особистість не може бути повноцінною, якщо у неї не сформовані моральні, етичні та соціальні якості, **або** ціннісні орієнтації, внутрішні переконання та духовні засади

10. Виховання – це процес ...

11. Виховання має свої особливості. Першою такою особливістю є ...

12. Уявлення про ідеал людини, її поведінки та зразок взаємин між людьми, який формується на основі усвідомлення сенсу життя – це...

13. Рушійними силами виховання є сукупність ..., вирішення яких сприяє просуванню до нових цілей.

14. Співвіднесіть визначення сутності виховних ідеалів за Г.Ващенком

1. <i>Більшовицький виховний ідеал</i>	А. Формуючись через релігійні засоби, спонукає віруючого вихованця наслідувати приклад життя та діяльності Христа
2. <i>Християнський виховний ідеал</i>	Б. Базується на двох домінуючих цілях: Відданість Богові та своїй нації. Бог уособлює абсолютну Правду, Любов, Справедливість і Красу
3. <i>Загальноєвропейський виховний ідеал</i>	В. Це є вірець для створення тоталітарної держави та її управління. Автор наголошує, що найсуттєвішими ознаками такого ідеалу є беззаперечна відданість комуністичній ідеології разом із ворожим ставленням до інших і активною боротьбою проти їхніх прихильників.
4. <i>Український національний виховний ідеал</i>	Г. Має на меті всебічний розвиток особистості відповідно до її природних задатків, з яких можуть формуватися здібності: Нехай кожен стане досконалим у своїй власній унікальності

15. Виховання передбачає вплив на свідомість і особистості

16. Структурними елементами є сенсорне сприйняття, розумова діяльність, емоційні переживання, волеві зусилля, збереження та відтворення інформації, концентрація уваги, творче уявлення, усвідомлення себе

17. Під ... слід розуміти відображення у свідомості суб'єкта потреби (Стан бажання чогось у певний момент, який відчувається як внутрішнє напруження) і стимулює психічну активність, спрямовану на досягнення мети.

18. Спроможність ефективно виконувати певну діяльність, що базується на наявних знаннях:

- а) уміння ;
- б) звичка;
- в) навичка;
- г) вчинок

19. Психічне новоутворення, що забезпечує здатність особистості виконувати певну діяльність ефективно, раціонально, з потрібною точністю та швидкістю, не витрачаючи зайвої фізичної або психічної енергії:

- а) уміння ;
- б) звичка;
- в) навичка;
- г) вчинок

20. Тенденція людини діяти за певними, відносно сталими схемами поведінки:

- а) уміння ;
- б) звичка;
- в) навичка;
- г) вчинок

21. Головна одиниця особистості та поведінки, моральний вчинок, через який індивід проявляє і формує свої ставлення до суспільства, інших людей, себе, природи, праці та мистецтва

- а) уміння ;
- б) звичка;
- в) навичка;
- г) вчинок

22. Співвіднесіть визначення понять із їх сутністю:

1. Свідомість	А. Ідеї, знання, теоретичні концепції та прогнози, які людина визнає достовірними і які пояснюють явища природи та суспільства, слугують їй орієнтирами у поведінці, діяльності та взаєминах з іншими.
2. Погляди	Б. Емоційні переживання та афективні процеси, що відображають внутрішній емоційний стан людини у відповідь на події, відношення до навколишнього світу
3. Переконання	В. Система ставлень особистості до явищ, людей,

	об'єктів; їх оцінка, заснована на індивідуальному досвіді, моральних принципах і переконаннях
<i>4. Почуття</i>	Г. Саморегуляція — це вміння людини керувати власною поведінкою та діяльністю, свідомо прагнучи до досягнення поставленої мети й долаючи при цьому як зовнішні, так і внутрішні труднощі
<i>5. Позиція людини</i>	Д. Це функція головного мозку людини, яка забезпечує сприйняття та усвідомлення об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу
<i>6. Воля людини</i>	Е. Сукупність знань і переконань, які стали частиною внутрішньої позиції людини, адже вона впевнена в їхній істинності

23. Стабільно змінювана система уявлень людини про себе, яка охоплює усвідомлення власних фізичних та інтелектуальних якостей, а також сприйняття можливостей і перспектив власного розвитку – це ...

24. Цілеспрямована та планомірна діяльність, що сприяє формуванню позитивних рис особистості та подоланню негативних – це ...

Тема 2. Ретроспективний аналіз ідей виховання особистості

- 2.1. Досвід виховання в егалітарному суспільстві і цивілізаціях Стародавнього Сходу
- 2.2. Виховання і педагогічна думка в античному світі (Стародавня Греція і Рим)
- 2.3. Виховання в епоху Середньовіччя у країнах Сходу
- 2.4. Виховання у західноєвропейських країнах в епоху Середніх віків, Ренесансу та Реформації
- 2.5. Розвиток виховання в Новий час (XVI – XVIII ст.)
- 2.6. Розвиток педагогічних ідей в Новий час (кін. XVIII – XIX ст.)
- 2.7. Загальні тенденції розвитку виховання у Новітній час (кінець XIX – XX ст.)
- 2.8. Становлення та розвиток виховання в Україні з найдавніших часів до XV ст.
- 2.9. Виховання в епоху українського Відродження
- 2.10. Розвиток педагогічних ідей в Україні наприкінці XVIII-XIX ст.
- 2.11. Вклад К.Д. Ушинського у розвиток виховання
- 2.12. Розвиток виховання в Україні на початку XX ст.
- 2.13. Педагогічні ідеї А.С.Макаренка
- 2.14. Педагогічна система В.О.Сухомлинського

2.1. Досвід виховання в егалітарному суспільстві і цивілізаціях Стародавнього Сходу

Соціалізація молодого покоління у первісному суспільстві дозволяє розглядати систему навчання та виховання того часу як історично закріплений стародавній тип освіти. Для нього характерний колективний, суспільний підхід до виховання в докласовому суспільстві. Освіта і виховання відбувалися у повсякденній соціальній і виробничій діяльності: усі дорослі здійснювали педагогічний вплив на всіх дітей, а не лише до власних, при цьому виховні обов'язки батьків та інших членів громади були тісно взаємопов'язані. Фізичні покарання практично не застосовувалися, дорослі поважали особистість дитини та враховували її бажання. Основним методом навчання була практична діяльність, тоді як словесна передача знань мала другорядне значення. Усі необхідні знання, навички та вміння діти набували безпосередньо у процесі щоденного життя.

У вихованні первісної людини важливу роль відігравали обряди ініціації, що позначали вступ у доросле життя, а також поява піктографічного письма, яке дозволяло накопичувати та передавати знання і досвід, і перші релігійні вірування, зокрема анімізм, тотемізм, фетишизм і магія.

У стародавніх державах Сходу основними вихователями були родина, храми та держава. Проте родина не могла забезпечити дітей усіма необхідними освітніми навичками, зокрема навчанням письма, читання та рахунку. Виховання в цивілізаціях Стародавнього Сходу формувалося в межах

суворих суспільних правил, обов'язків та індивідуальної підпорядкованості. Ідея індивідуальності людини була недостатньо розвинена: особистість зливалася з родиною, кастою, соціальною стратою та суспільством, що зумовлювало застосування жорстких форм і методів виховання.

Дописемний період історії завершувався тоді, коли мова та піктографічне письмо, які були основними засобами передачі інформації приблизно з III тисячоліття до н. е., поступово доповнювалися писемними системами — клинописом та ієрогліфами. Розвиток ремесел і торгівлі, ускладнення характеру праці та зростання міського населення сприяли розширенню кола людей, які мали доступ до шкільного навчання та виховання. Водночас більшість населення, як і раніше, здобувала освіту переважно в сімейному колі.

Найдавнішими жителями Межиріччя (Месопотамії) були шумери. Ще в IV тисячолітті до н. е. на території між Тигром і Євфратом Утворилися міста-держави Шумер і Акад, Вавилон і Ассирія що існували до початку нової ери.. У Межиріччі з'явилася особлива система письма – клинопис, розвинулися різні види мистецтва. Перші навчальні заклади, де готували писарів, називали «Будинки табличок» (шумерська назва – едубби), що походить від глиняних табличок, на яких навчалися писати клинописом. В едуббах готували державних службовців і писарів, а також створювали великі бібліотеки, наприклад, Ніппурську бібліотеку у II тисячолітті до н. е. та Ніневійську бібліотеку у I тисячолітті до н. е. Навчання в едуббах було доступне лише дітям знаті та заможних рабовласників. В цей період значний вплив на зміст виховання мали закони царя Хаммурапі (1750 р. до н. е.), які визначали обов'язок батька готувати сина до життя та навчати його ремеслу. Головним способом виховання як у родині, так і в навчальному закладі вважався наслідування прикладу старших., а провідну роль у вихованні продовжувала відігравати сім'я.

У Стародавньому Єгипті сімейне виховання мало велике значення. Єгиптяни приділяли багато уваги дітям, адже, за їхніми віруваннями, саме діти могли продовжити життя батьків після похоронного обряду. Виховання ґрунтувалося на суворому дотриманні норм поведінки кожним членом родини. Абсолютний авторитет батька як наставника був закріплений багатотисячолітніми традиціями. Тісно з цим пов'язувався звичай передавати професію спадково — від батька до сина. До III тисячоліття до н. е. в Єгипті вже сформувався своєрідний інститут сімейної школи: чиновник, воїн або жрець готували свого сина до майбутньої професії. Державні школи спочатку існували при палацах царів і знаті, пізніше — при храмах, а в період Нового царства — при великих державних установах. Метою виховання і навчання було формування людини, здатної коротко й чітко висловлювати думки, витримувати труднощі та протистояти ударам долі. Значну роль у розвитку виховання відіграло виникнення писемності та появи матеріалів для письма, таких як папірус.

На початку індійської системи виховання основною ідеологією та моральною базою був брахманізм, який спирався на ідею фатальної неминучості кастового поділу суспільства, освяченого Богом. Людей ділили

на брахманів (жерців), кшатріїв (воїнів), вайшів (хліборобів і ремісників) та шудр (слуг). Перші три касты вважалися вищими, а їхні діти у юнацькому віці проходили обряд посвячення, або «друге народження», що надавало їм право на подальше навчання та осягнення змісту священних гімнів, створення яких відноситься ще до XI ст. до н. е.

З погляду брахманізму, сенс життя полягав у відмові від земних турбот, пізнанні вищої сили та здобутті безсмертя у «вищому світі»; основною метою людини було самопізнання.

Протягом багатьох століть кастова структура суспільства обмежувала доступ до освіти для більшості населення. Найвищу позицію серед трьох верхніх каст займали брахмани. Діти цієї касты готувалися до ролі священнослужителів, виконуючи також ключові виховні функції. Для кшатріїв і вайшів вивчення Вед не мало такого значення, як для брахманів, які займалися містичним тлумаченням ведичних текстів та їх поясненням віруючим. У школах при індуїстських храмах, окрім санскриту, навчали читанню та письму місцевими мовами. При брахманських храмах виникла система освіти з двома рівнями: початкові школи (толь) та школи повного циклу навчання (аграхар), які функціонували як спільноти вчених та їхніх учнів.

З VI ст. до н. е. і до VIII ст. н. е. в Індії головною ідеологією став буддизм. Його засновником був Сиддхартха Гаутама Шак'ямуні, або Будда (Просвітлений), який сформулював Чотири благородні істини включають: факт існування страждання, причини страждання (сильне захоплення, палке бажання, інтенсивна пристрасть або потужна емоційна прихильність), шлях до звільнення від пристрастей та моральний і духовний розвиток, що веде до отримання стану нирвани. Буддійська система освіти відрізнялася більш демократичним характером у порівнянні з брахманською: вона не враховувала кастові обмеження і надавала доступ до навчання всім дітям незалежно від соціального статусу та статі. Учні навчалися під керівництвом буддійських ченців протягом 10–12 років, при цьому суворо дотримуючись дисципліни, і порушення правил могло призвести до відрахування.

У давньому Китаї основу виховання становило сімейне навчання та дотримання традицій, причому особливо важливу роль у передачі знань і досвіду від старших до молодших грав батько. Школи були доступні лише дітям заможних і вільних родин. Уже в той час поширювалась та ставала звичною справою писемність у вигляді ієрогліфів, якою володіли жерці. У II столітті до н. е. китайці винайшли папір, що став незамінним засобом для збереження інформації.

Великий вплив на розвиток освіти, виховання та педагогічної думки в Китаї справив Конфуцій (551–479 рр. до н. е.). Його педагогічні ідеї базувалися на питаннях етики та управління державою. Основною ідеєю вчення філософа було твердження, що правильне виховання є необхідною умовою процвітання держави. Конфуціанську систему освіти і виховання продовжували розвивати Менцзи (бл. 372–289 рр. до н. е.) та Сюньцзи (бл. 313–238 рр. до н. е.). Менцзи вважав, що людина має добру природу, тому

метою виховання він бачив формування морально високих людей. Натомість Сюньцзи виходив із того, що людина має злу природу, і тому завдання виховання, на його думку, полягало у подоланні цієї злої первісної основи.

Філософія даосизму також істотно впливала на систему виховання. Її засновником вважають Лао-цзи. Даосизм навчав, що людина має жити відповідно до принципів Дао (Абсолюту) і підкреслював важливість гармонійного співіснування людини з природою.

2.2. Виховання і педагогічна думка в античному світі (Стародавня Греція і Рим)

Хронологічні межі античного світу простягаються від III тисячоліття до н. е., коли в басейні Егейського моря, на його островах та материковій частині почали формуватися цивілізації, стародавньогрецька культура, до V століття н. е., коли греко-римський світ зазнав руйнування під тиском варварських навал. Щодо Стародавньої Греції, цей період умовно поділяють на кілька етапів:

Кріто-мікенський період (III–II тисячоліття до н. е.) – час становлення унікальної культури, що багато в чому нагадувала культури Стародавнього Сходу (Межиріччя). У цьому місці виникає писемність, якою користувалися жерці та працівники царських палаців та заможні городяни.

Архаїчна Греція (X–VIII століття до н. е.) – у цей час виховання й навчання молоді відображено в епічних поемах Гомера «Іліада» та «Одіссея» і в поемі Гесіода «Труди і дні». Мета виховання полягала в тому, щоб людина досягла слави та перевершила батька в доблесті. Герої Гомера навчалися у домашніх наставників: вони опановували образну й яскраву мову, знали міфи, діяння богів і предків, історію роду, вміли співати й грати на музичних інструментах, читати письмові послання та не уникали ручної праці. Їхнє життя характеризувалося постійним суперництвом, прагненням бути першим, досягати досконалості та успіху.

Герої відображали ідеали та уявлення про виховання нової аристократії, призначеної виконувати різні соціальні ролі – воїна, атлета, співака, моряка тощо. У поемах Гесіода центральним мотивом виступає праця як ключова умова людського життя. У період розквіту класичної Греції (VIII–IV ст. до н. е.), коли розвивалися міста-поліси, освіта та виховання займали провідне місце в суспільному житті. Саме тоді сформувалися два відмінні за змістом і формою підходи до організації виховання в античному світі: спартанська (VIII–IV ст. до н. е.) та афінська (VII–V ст. до н. е.) системи.

У період становлення класичної Греції виникають оригінальні концепції виховання молодого покоління, авторами яких стали відомі мислителі, філософи та вчені: Піфагор, Геракліт, Демокрит, Ісократ, Сократ, Платон, Аристотель та інші. У їхніх морально-етичних вченнях простежуються ідеї поєднання навчання та виховання, а також формування таких важливих рис, як доброчесність, патріотизм, чесність і любов до істини. Ці мислителі наголошували на необхідності врахування вікових особливостей під час

виховання. Піфагор акцентував на значенні математичних знань, Геракліт – на пізнанні логосу та важливості мислення поряд із чуттєвим сприйняттям. Демокрит підкреслював, що багатознання не обов'язково веде до мудрості, а Ісократ вважав виховання важливішим за закон. Сократ пропонував метод майєвтики як шлях до істини. Платон наголошував, що виховання є завданням держави, тоді як Аристотель розглядав інтелектуальну працю як засіб формування благородної людини та поділяв виховання на три напрями – фізичне, моральне й розумове, що відповідають трьом аспектам душі: рослинному, тваринному й розумовому.

Еллінізм є історичним періодом, який розпочався з завоювань Олександра Македонського наприкінці III ст. до н. е. і тривав до 30-х років I ст. н. е. У цей час грецька культура змішувалася з культурами східних цивілізацій Північної Африки, Східного Середземномор'я, Малої та Середньої Азії, а також Північного Причорномор'я. Грецька система освіти поширилася на Середземномор'я, Близький Схід, Закавказзя, Причорномор'я, Середню Азію і навіть Індію. В самій Греції в цей період відбулися суттєві зміни у сфері освіти та виховання. Зміни торкнулися й уявлень про ідеал виховання: якщо у класичній Греції прагнули виховати героїчну особистість, то в епоху еллінізму – самостійну, незалежну і сильну постать мудреця. Тоді головними закладами виховання виступали державні школи, які виконували роль освітніх центрів та місць змістовного проведення дозвілля, очолювані керівниками – схоларами. У цей період відкривалися гімназії – навчальні заклади, де поєднувалося загальноосвітнє навчання з інтенсивною фізичною підготовкою, а також палестри – приватні школи, що спеціалізувалися на розвитку фізичних здібностей. За доби Еллінізму виникли філософські школи стоїків та епікурейців, які вважалися вершиною тогочасної освіти. З'явилися потужні освітні центри, як-от Александрія, де концентрувався інтелектуальний потенціал світу, будувалися бібліотеки та музеї для збереження рідкісних книг, мистецьких творів та інших цінних предметів. Усе це суттєво підвищило якість виховання.

Римська система виховання функціонувала до VI століття н. е. У Стародавньому Римі формувалася поєднана греко-римська культура, і значна частина освічених римлян знала грецьку мову. На початкових етапах розвитку Римської республіки головну роль у вихованні відігравали рід і сім'я. Освіта мала здебільшого практичний характер – вона готувала дитину залежно від соціального становища сім'ї у сфері суспільної, військової та господарської діяльності. Виховання було спрямоване на формування римського громадянина, здатного самовіддано служити роду й державі, хороброго воїна, який зневажає все чужорідне, особливо рабів, а також обачного політика і суворого землевласника. Серед організованих форм навчання існували тривіальні школи – приватні заклади освіти (від латинського *trivialis*, що буквально означає, що йдеться про того, що на перехресті декількох доріг). В епоху Римської імперії початкові школи дедалі частіше створювалися та фінансувалися місцевими органами влади. З'являлися школи граматики – освітні установи вищого рівня. Для навчання дітей аристократичного

походження, подібно до Греції, відкривали риторські школи, де учнів навчали складати тексти промов за відібраними темами та тренуватися до їх виголошення. Для молоді з сімей римської знаті створювали спеціальні колегії для юнацтва які виконували функцію виховних центрів. Вперше такі заклади заснував імператор Август (27 р. до н. е. – 14 р. до н. е.) у Римі, орієнтуючись на підготовку майбутньої правлячої еліти серед патриціанських родів.

Римському письменникові і вченому Варрону (116–27 рр. до н. е.) належить визначення дев'яти основних навчальних дисциплін. Освіта включала в себе знання з граматики, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музики, медицини та архітектури. Ці предмети стали фундаментом освіти того часу. Пізніше, за винятком медицини та архітектури, вони отримали назву семи вільних мистецтв — тобто науки, які вивчали діти вільних громадян. Військова підготовка молоді відбувалася безпосередньо в легіонах. Крім того, у Римі існували лудоси — спеціальні школи для гладіаторів (від лат. *gladius* – меч), які готували учнів до смертельних боїв на публічне шоу для римських громадян.

Особливості виховання в римську добу несуть сліди елліністичної традиції, коли грецька культура поєднувалася з культурою держав Сходу. Римські мислителі підкреслювали важливість відходу від звичайного домашнього виховання (наприклад, Катон Старший) та пропагували образ ідеального наставника як досконалого ритора, майстра слова і громадського діяча (Ціцерон). Античні філософи наголошували на значенні філософських занять, які формують здатність правильно оцінювати моральні аспекти життя та дотримуватися норм поведінки, насамперед самим вихователем, який своїм прикладом спрямовує молодь (Сенека). Також зверталася увага на врахування індивідуальних особливостей дітей і підлітків, виховання їх у колективі через спілкування з однолітками, відмову від тілесних покарань і переконання, що державна школа, а не сім'я, має визначати зміст і форми підготовки ритора (Квінтіліан). До часу занепаду Римської імперії формується нова традиція – християнське виховання. Її головні риси: особлива увага до особистості та душі людини; пріоритет віри над знаннями і наукою; виховання через вивчення Святого Письма; тісний зв'язок освіти з моральним розвитком; усвідомлення значення праці та важливості її організації з раннього віку. Християнська система виховання сприяла становленню та розвитку християнської педагогічної концепції. Яскравими її представниками були Климент Олександрійський, Квінт Тертуліан, Оріген. Значний внесок у виховання на основі християнських цінностей зробили отці Східної Церкви: Василій Великий, Григорій Богослов, Іван Золотоуст. На рубежі античності та середньовіччя особливо виділяється Августин Блаженний своїми духовними практиками та порадами щодо морального вдосконалення.

2.3. Виховання в епоху Середньовіччя у країнах Сходу

Для епохи середніх віків характерними були феодалізм в устрої та домінування католицьких підходів у всіх сферах життя. Людина розглядалася

як член певної соціальної групи зі сталим юридичним статусом, який зобов'язував її дотримуватися певних правил поведінки та моральних норм, користуючись визначеними правами та привілеями. Виховання в середньовічному суспільстві суворо регламентувалося становими обмеженнями і здебільшого обмежувалося відтворенням усталених форм і методів. Релігійність, покірність, повага до влади та дотримання станової ієрархії були основними орієнтирами виховання на Сході. Ідеали вихованої людини включали скромність, щедрість, мужність і покору, а християнське виховання можливо було здобути переважно у віруючій родині. Середньовічне виховання також зазнало впливу ісламу, буддизму та конфуціанства, у яких наголошувалося на розвитку освіченості та високої духовності.

У 395 р. Римська імперія поділилася на Західну та Східну, яку згодом назвали Візантійською. Візантія проіснувала понад тисячу років і впала лише у 1453 р. під натиском турецьких завойовників. Візантійська держава була безпосереднім спадкоємцем елліно-римської культури та освіченості. Спершу у Візантії закривалися школи античного зразка. Важливою особливістю візантійської культури та педагогіки було їх формування на багатонаціональній основі: греко-римлян, а також народів Середземномор'я, Закавказзя, Малої Азії, Криму, Балкан та інших регіонів. Основою культури та виховання залишалася грецька мова. Педагогічні погляди Візантії поєднували античні та християнські традиції. Освіченість визначалася як найвища чеснота, а церква не мала монополії на освіту.

В історії освіти та педагогічної думки Візантії можна виділити кілька етапів розвитку. Перший етап (IV – IX ст.) характеризується впливом ідеології раннього християнства та традицій античної освіти. На другому етапі (IX – XII ст.) відбувається значний розвиток освіти, що пов'язано з правлінням історичної постаті Костянтина VII Багрянородного (913 – 959): відкривалися нові навчальні заклади, з'являлися численні праці енциклопедичного характеру, а сам імператор заохочував учених до організації освіти. Третій етап (XIII – XV ст.) відзначається глибокою кризою просвітництва та педагогічної думки.

Середньовічне візантійське виховання, яке мало сильний вплив неоплатонічної філософії, було спрямоване на пізнання власної душі та самовдосконалення через «божественне осяяння», «екстаз», концентрацію уваги та інтенсивні молитви. Відомими представниками богословської думки Візантії були: Авва Дорофей (вважав, що світська освіта допомагає пізнати божественну істину); Максим Сповідник (бачив виховання як спосіб досягнення гармонії між земним і небесним існуванням); Іоан Дамаскін (визначав мету виховання у розвитку всебічної енциклопедичної освіченості); патріарх Фотій (наголошував на засвоєнні моральних норм); Симеон Богослов (вважав, що справжнє виховання можливе лише в монастирі); Михайло Псел (розглядав виховання як поєднання світських знань, сумісних із церковними догматами, та релігійного навчання); Георгій Пліфон (визначав мету

виховання у досягненні досконалості через моральне виховання та подолання зла).

У XIV–XV ст. у Візантії сформувався різко клерикальний напрям виховання, пов'язаний із ісихастами. У цей період була розроблена система освіти енклікос пайдеусіс, що включала три рівні: початковий (школа грамоти), середній (граматичні школи) та вищий (заклади, що діяли в столиці). Учителі цих навчальних закладів, або дидаסקали, отримували плату за навчання від батьків учнів. У будинках заможних і впливових візантійців існували домашні гуртки-салони, які виконували функції приватних академій. Крім того, діяли монастирські вищі школи, де основною дисципліною було вивчення Біблії.

Розвиток педагогічної думки в обширному регіоні, що охоплював Іран, частину Середньої Азії, Сирію, Єгипет та Північну Африку після арабських завоювань у VII–VIII ст., відзначався сильним впливом ісламської традиції. Духовні цінності, викладені в Корані, визначали релігійні та моральні засади виховання. У системі освіти та виховання ісламського світу відчувався вплив античної та християнсько-візантійської спадщини. Арабо-мусульманські вчені активно вивчали філософсько-педагогічні надбання античності та пропагували ідеї гуманного і гармонійного розвитку особистості. Мислителі Сходу прагнули глибоко зрозуміти природу людини, враховуючи як соціальні, так і біологічні чинники виховання. Особливу увагу приділяли соціальному аспекту людської сутності, а головною метою виховання визнавали формування високих духовних і моральних якостей особистості.

Серед видатних мислителів арабо-ісламського світу можна виділити такі постаті: Ісхак Кінді наголошував на необхідності плекати не релігійний фанатизм, а зрілий розум; Аль-Фарабі вважав виховання процесом залучення людини до добрих справ із застосуванням як «м'яких», так і «жорстких» методів; Аль-Біруні підкреслював важливість наочності та системності у виховній справі, розвитку когнітивної зацікавленості, а також моральне нівелювання несприйнятливих звичаїв, безрозсудності та прагнення домінувати над іншими; Ібн Сина розвинув ідею виховання через поетичне слово, звертаючи увагу на тісний зв'язок між моральним, психічним і фізичним здоров'ям; Аль-Газалі вважав, що моральні якості людини формуються через самовиховання та наслідування поведінки мудрих; Абдуррахман ібн Халдун стверджував, що розум, здобутий завдяки спостереженням, узагальненням і досвіду – «чому вчить час» – допомагає людині впорядкувати свої суспільні відносини; Мухаммед ібн Сух-нун радив педагогам уникати емоційної роздратованості та відмовитися від фізичних покарань у процесі навчання.

У східній традиції навчання та виховання розглядалися як нероздільні процеси: знання без виховання вважалося вогнем без додавання дров, а вихованість без знань — душею без тіла. Освіта доби середньовіччя в ісламському світі організовувалася за двоступеневою системою: перший рівень – кітаб, де надавалися базові знання; другий – вивчення фікху і каламу, а також навчання у будинках мудрості з мусульманського права (шаріату) та

теології. У XI–XII століттях з'являлися приватні навчальні заклади – медресе, що фінансувалися багатими меценатами, як-от Нізамейя в Багдаді. Хлопці-представники підкорених земель-відправлялися до військових закладів для навчання, після чого вони отримували статус яничарів.

У Середньовічній Індії виховання та освіта здебільшого залишалися приватною справою сім'ї, без втручання держави. На формування родинних традицій значний вплив мали брахманізм, буддизм та іслам. Мусульманська освітня система в Індії була подібною до загальноісламської, але мала власні особливості. Ідеї щодо вдосконалення виховання активно пропагували імператор династії Великих Моголів Акбар (1542–1605) та його соратник Абул Фазл Алламі, орієнтуючись на «поліпшення» людства. Вони виступали проти жорсткого сімейного деспотизму, релігійного фанатизму та кастової нерівності. У Середньовічній Індії зміст шкільного навчання поступово ставав більш практичним і доступним, водночас зберігаючи національні традиції.

У китайській середньовічній традиції (від I тис. до н.е. до XIX ст. н.е.) функціонувала система освіти централізованого спрямування, що включала державні школи (Гуань Сюе) та приватні навчальні заклади (Си Сюе). Освіта в Китаї була глибоко впливовою релігією конфуціанства, при цьому основну увагу приділяли вихованню підпорядкування особистої волі суспільним законам і моральним нормам.

2.4. Виховання у західноєвропейських країнах в епоху Середньовіччя, Відродження і Реформації

У Центральній, Західній та Південній Європі в V–XVI ст. розпочався новий історичний період, який умовно називають Середньовіччям. Для цього часу було характерне повне панування феодалних відносин. Феодална епоха отримала у спадок від спадщини Римської імперії християнську традицію, зокрема її західну течію, що від 1054 року отримала назву католицизму. Питання розробки програм церковного навчання ще у пізньоантичну добу порушувалось філософом і богословом Аврелієм Августином Блаженным (354–430). Він відстоював ідею освіти, орієнтованої на достовірні знання, і надавав великого значення грамотності, вивченню мов, історії та математичних наук. У середньовічній Західній Європі сформувалися головні форми виховання: церковне, рицарське, міське (бургерське), практичне та жіноче. З початком VII століття на територіях Ірландії та Британії у зв'язку з діяльністю монахів відбулося створення перших церковних шкіл, які поділялися на внутрішні – для духовенства, та зовнішні – для мирян. Залежно від місця розташування, ці школи були монастирськими, кафедральними або приходськими. Основним методом навчання тоді було багаторазове повторення й заучування напам'ять, а знання передавалися за катехізісним принципом – через запитання та чіткі відповіді. Освітня програма включала сім вільних мистецтв, а для навчання грамоти найчастіше використовували Псалтир, вивчаючи молитви та псалми напам'ять. У цей період з'явилися також спеціально створені шкільні посібники: граматичні – Присціана та

Доната; риторичні – Марціана Капелли, Беди та Алкуїна; з логіки, арифметики та музики – Боеція тощо.

Схоластика, яка прагнула узгодити віру з розумом, релігію з наукою, визначала всю навчальну діяльність того часу. Наука вважалася підлеглою релігії. Цей напрямок сформував новий тип інтелектуальної культури, заснований на формальній логіці Аристотеля та абстрактному богослов'ї. У цей період учителі та учні об'єднувалися в корпорації, відомі як університети, що відображало зростання спеціалізації та диференціації в середньовічній освіті. Першим університетом є університет в Болоньї, який утворено 1089 року, Також утворились університети у таких містах: Оксфорд (1168), Париж (1200), Кембридж (1209), Прага (1348), Краків (1364) тощо.

Епоха Ренесансу завдала критики середньовічна система виховання, яка була проникнута релігійним аскетизмом і відкиданням античної спадщини як гріховної. Поява капіталістичного способу виробництва, розвиток мануфактур і торгівлі, зростання міст та формування нового класу – молоді буржуазії – сприяли виникненню нової буржуазної ідеології та культури. У цей період у свідомості людей стався істотний революційний перелом, зумовлений відкриттями Коперника, Галілея та Кеплера, а також Великими географічними відкриттями. Замість середньовічного аскетизму утвердився гуманізм, який протиставив теології світські науки та поставив у центр уваги ідеал життєрадісної, фізично й духовно сильної людини.

Педагоги епохи Відродження приділяли велику увагу фізичному розвитку дітей та їхньому здоров'ю, розробляючи методики фізичного виховання з особливим акцентом на гру. Важливе значення надавалося також розумовому та естетичному розвитку. Проте більшість гуманістів вважали головним завданням виховання моральне вдосконалення, адже без нього знання не мали значної цінності. Найефективнішими засобами формування моральності вони вважали релігію та особистий приклад вихователя. Гуманісти, такі як Е. Роттердамський у Похвалі глупоті, Ф. Рабле у Гаргантюа і Пантагрюель та М. Монтень у Дослідах, по-новому осмислюючи мету та завдання виховання, підкреслювали важливість індивідуального підходу до кожної дитини, необхідність врахування вікових особливостей та персоналізації навчання. Виступаючи на захист прав дітей, вони критикували тілесні покарання, сувору шкільну дисципліну та традиційну схоластичну систему виховання.

У XV–XVI століттях у Західній та Центральній Європі виник масштабний суспільний рух Реформації, спрямований на критику та реформування римокатолицької церкви. Його провідні діячі – Ян Гус (Чехія), Мартін Лютер та Томас Мюнцер (Німеччина), Жан Кальвін (Франція, Швейцарія), Уїльям Тіндел (Англія) – започаткували нову течію християнства, що отримала назву протестантизм. Цей рух об'єднував низку напрямів, які відкидали верховенство папи, практику продажу індульгенцій, надмірне церковне пишнота та складність обрядів, визнавали єдиним джерелом віри Святе Письмо і ліквідували посередників між людиною та Богом, проводили богослужіння рідною мовою та сприяли перекладам Біблії на національні мови. Протестантизм також заперечував провіденціалізм і пропагував ідею

успіху та матеріального добробуту як ознаку Божого благословення. Протестантські громади створювали власні школи для освіти членів спільноти. У відповідь на це Католицька церква вела контрреформаційну діяльність, відкриваючи спеціальні навчальні заклади – єзуїтські колегії та семінарії, де виховували здібних, винахідливих, сильних тілом і духом захисників церковного вчення.

Оригінальне вираження вільнодумних ідей епохи Відродження, що ставили під сумнів пріоритет церкви та релігії, знайшло відображення у поглядах соціалістів-утопістів, зокрема англійця Томаса Мора (Утопія) та італійця Томазо Кампанелли (Місто Сонця). Вони розглядали виховання як складову ідеального суспільного устрою, де відсутня приватна власність і існує система колективної організації виробництва та розподілу благ. З позиції цих митців, держава повинна сприяти навчанню та вихованню дітей, здійсненню освіти в обов'язковому порядку для кожного та рідною мовою. Теоретичні знання з землеробства здобувалися у школі, а практичні – безпосередньо на полях. Кращих учнів відбирали для наукових занять, тоді як науковці звільнялися від фізичної праці. Проте учні, що виявляли недостатні здібності, повертались до землеробства чи ремесел. Соціалісти-утопісти, прихильники сенсуалізму, надавали великого значення використанню органів чуттів у навчанні, тому у розумовому та моральному вихованні велике значення мали наочність і метод прикладу

2.5. Розвиток виховання в Новий час (XVI – XVIII ст.)

У XVI–XVIII ст. розвиток педагогіки та шкільної освіти в Західній Європі та Північній Америці відбувався на тлі значних економічних і соціальних змін. У період занепаду феодалізму посилювалося формування нових суспільних та духовних цінностей, радикально переглядалися уявлення про місце людини у світі. Важливу роль у критиці станової школи та розробці передових педагогічних концепцій відігравали мислителі пізнього Відродження та діячі Просвітництва XVIII ст. На освіту й виховання впливали демократизаційні процеси, пов'язані з поступовим руйнуванням старої феодальної системи та появою капіталістичних економічних відносин. У Західній Європі це виявилось у таких революційних подіях, які відбулися в Нідерландах у другій половині 16 ст, Англії у другій половині 17 ст. та Франції у другій половині 18 ст. Внаслідок цих змін духовна сфера та система освіти поступово здійснювався перехід від релігійно-богословської до світської моделі.

На початку Нового часу слід відзначити видатних мислителів і педагогів, таких як Френсіс Бекон, Вольфганг Ратке та Рене Декарт. Френсіс Бекон, як представник емпіризму (заснованого на знаннях, здобутих через органи чуття), запропонував новий антисхоластичний підхід до наукового пізнання — індукцію, тобто рух від конкретного до загального. Він вважав, що пізнання має ґрунтуватися на вивченні природи через експерименти. Отримані знання, на думку Бекона, потрібно очищати від ідолів – помилкових уявлень, що походять від роду, особистого досвіду, громадської думки чи театральної

уяви. Навчання та виховання, за його переконанням, мають відповідати законам природи, адже людина є її невід'ємною частиною.

Вольфган Ратке підтримував ідею природовідповідного навчання, розуміючи його як дедуктивний процес: від простого і знайомого до складного і невідомого. Саме він ввів у науковий обіг термін «дидактика», визначивши його як науку про навчання. Рене Декарт наголошував, що людина є мислячою духовною субстанцією, створеною Богом, а отже, у вихованні необхідно особливо зосереджуватися на формуванні мисленнєвих здібностей (*Cogito, ergo sum* – мислю, отже існую). На його думку, головним методом пізнання є дедукція, тобто рух від загального до конкретного

Серед педагогів, що працювали у добу Нового часу особливе значення має чеський мислитель Ян Амос Коменський – філософ-гуманіст, вчений і громадський діяч, який активно протистояв застарілим середньовічним нормам у науці, культурі та системі освіти. Він будував свою педагогічну систему на принципах сенсуалізму, стверджуючи, що всі знання походять із чуттєвого досвіду. За Коменським, мета виховання полягає у підготовці людини до життя на небі та добродесного існування на землі, що реалізується через три етапи: здобуття мудрості (розумове виховання), розвиток добродесності (моральне виховання) та формування благочестя (релігійне виховання).

Ян Амос Коменський вважав, що навчання має відповідати природним віковим особливостям людини. Він пропонував для різних періодів життя такі типи навчальних закладів: для дітей – материнська школа, для підлітків – школа рідної мови, для юнаків – латинська школа, для дорослих – академія. Для тих, хто прагне продовжити освіту, корисними були подорожі. Коменський здобув славу батька дидактики та автора, що розробив в освіті класно-урочну систему. Він виступав за надання знанням енциклопедичного характеру, навчальний матеріал щоб був доступним і доцільним, а школам різних типів взаємодіяти у єдності і наступності. Учений пропонував концентричний спосіб викладу матеріалу і сформулював основні принципи навчання: наочність, свідомість, міцність, послідовність і систематичність, посиленість та емоційність. Він також визначив золоте правило дидактики – залучати всі органи чуття під час засвоєння знань. На думку Коменського, освіта неможлива без виховного впливу, а школа – не може бути повноцінною без дотримання у ній правил та дисципліни, а професію педагога він вважав однією з найпочесніших.

Серед мислителів Нового часу особливе місце належить англійському філософу, психологу та педагогу Джону Локку. Він заперечував існування вроджених ідей, стверджуючи, що людська свідомість спочатку є чистою дошкою (*tabula rasa*), а всі поняття й уявлення формуються під впливом навколишнього світу через органи чуттів. Локк вважав, що шкільне виховання часто відображає суспільні недоліки, тому перевагу слід надавати індивідуальному, домашньому навчання. Одним із важливих засобів виховання він вважав обмеження. Знання повинні бути практично корисними, сприяти розвитку підприємливості, а виховання має формувати не вченого, а

ділову людину (джентльмена) з благородними манерами. За його переконанням, праця на свіжому повітрі зміцнює здоров'я, а освоєння ремесел завжди стане у пригоді діловій особі. Навчальний процес при цьому повинен бути цікавим і захопливим.

Найбільший внесок у створення нових соціально-педагогічних концепцій внесли мислителі пізнього Відродження та Просвітництва. Цей інтелектуальний рух спирався на ідеї антиклерикалізму та антиабсолютизму, відкидав феодальні відносини й прагнув перебудови суспільства на засадах розуму. Він розробив і поширював теорії природного права та соціального договору. У сфері виховання Просвітництво акцентувало увагу на едукативізмі (формуванні особистості) та філантропізмі (любві до людини). Педагогічні погляди ряду мислителів підтверджують важливість цінностей людяності та соціальної відповідальності. Так, Йоган Базедов, засновник філантропізму та автор школи людинолюбства і добрих звичаїв, пропонував диференційоване навчання і ставив за головну мету підготовку людини до суспільно корисного та щасливого життя. Йоахім Генріх Кампе наголошував на необхідності захисту права людини на свободу та створенні умов для її вільного розвитку. Франсуа Фенелон підкреслював значення виховання жінок як особистостей, здатних здійснювати ключову соціальну роль – готувати дитину до майбутнього життя. Клод Анрі Гельвецій відстоював ідею рівності людей від народження та підкреслював роль політичної системи як основи виховання. Франсуа Марі Аруе (Вольтер) висловлював думку щодо зумовленості розвитку людини її вихованням, прикладами, політичним устроєм та обставинами, в яких вона живе; водночас він переконаний, що найнижчі верстви населення не потребують освіти і виховання, оскільки їхнє завдання – обробіток землі. Інші мислителі підкреслювали різні аспекти: деякі вважали, що мета виховання полягає у відкритті серця дитини для гуманності та розуму – для пізнання правди, наголошували, що деспотичні режими формують вади особистості, і підкреслювали вирішальну роль середовища та людських пристрастей у розвитку суспільства. Дені Дідро обґрунтував принципи загальної, безкоштовної початкової освіти та безстанової системи навчання. Вільгельм Гумбольдт виступав за створення єдиної державної системи освіти, що включає елементарну школу, гімназію та університет, і вважав, що держава має контролювати законність сімейного виховання та виховання загалом.

Жан-Жак Руссо у праці *Еміль, або про виховання* сформулював концепцію природного та вільного виховання, центральним елементом якої є особистість дитини. Природне виховання передбачає організацію навчального процесу з урахуванням природних властивостей дитини та її вікових особливостей. Основне завдання виховання полягає у тому, щоб впливати на дитину, орієнтуючись на її природний розвиток. З цього випливає принцип природовідповідності виховання, що сприяє вільному розвитку дитини, який формується через її власний життєвий досвід. Ідея вільного виховання обґрунтовується природним правом кожної людини мати свободу.

Жан-Жак Руссо відстоював недоторканість і автономію внутрішнього світу людини. Він пропонував замінити покарання та авторитарні методи виховання на підхід «природних наслідків», суть якого полягала в тому, що дитина сама усвідомлює результати своїх помилок. Руссо створив періодизацію розвитку дитини за віком, підбираючи для кожного етапу відповідні завдання, зміст і методи виховання. Він виділяв чотири вікові періоди: немовля (до 2 років) – формування моторних навичок та освоєння мовлення; дитинство або «сон розуму» (2–12 років) – пізнання навколишнього світу через сенсорний досвід; отрочтво (12–15 років) – розвиток розумових здібностей і виховання працею; юність або «період бурі та пристрастей» (15–18 років) – формування моральних цінностей та статеве виховання, формування здатності до любови та поваги до людей. Жан-Жак Руссо приділяв значну увагу вихованню жінок (йому присвячено п'яту частину Еміля, або про виховання). Він вважав, що головне призначення жінки – бути дружиною та матір'ю, вміти організовувати домашнє господарство, відчувати красу та створювати її (як приклад – Софія, майбутня супутниця Еміля). За Руссо, мета виховання полягає у формуванні людини як особистості, а не чиновника, солдата, судді чи вченого. Виховання повинно сприяти підготовці до активного життя в суспільстві. Основні принципи виховання – гуманізм, відповідність природі, свобода розвитку та індивідуальний підхід. Напрями виховання включають моральний, розумовий та фізичний розвиток, а головними суб'єктами виступають природа, сім'я та наставник.

2.6.Розвиток педагогічних ідей в Новий час (кін. XVIII – XIX ст.)

У XIX столітті завершився процес формування класичної педагогіки Нового часу. На розвиток школи значно впливали як глобальні, так і загальноєвропейські події, а також процеси у суспільстві, що відбувалися в окремих країнах. Школа розвивалася в умовах економічного зростання та інтенсивного розвитку промисловості, що зробило створення нової системи освіти історично неминучим. Особливу зацікавленість у цьому проявляв клас промислової буржуазії, який із другої половини XIX століття зайняв ключові політичні позиції. У цей період були запроваджені загальнонаціональні системи освіти, а вплив церкви на школу значно зменшився. На процес виховання вплинули також ідеї класики у німецькій філософії: І. Кант підкреслював, що в пізнанні особливу роль відіграють загальнозначущі звичні та очікувані форми, які впорядковують хаос відчуттів.

Ідеї Бога, свободи та безсмертя, які неможливо довести раціонально, Кант вважав надбанням практичного досвіду людини, необхідними для існування моральності. Основою його етики є категоричний імператив: вчиняй так, щоб твій вчинок міг стати загальним законом. Кант підкреслював, що пізнання завжди суб'єктивне, і розум не здатен осягнути світ у цілому, ми можемо пізнавати лише явища, а не речі самі по собі. Він також вірив, що між речами самими по собі і речами, як ми їх сприймаємо, існує суттєва відмінність.

Етичні аспекти педагогічних ідей І. Канта зосереджувалися на розвитку у людини високого морального почуття – внутрішнього голосу совісті, який виступає внутрішнім суддею. Він підкреслював, що найбільше захоплення і здивування викликають дві речі: зоряне небо над головою та моральний закон у душі людини. Кант вважав, що виховання необхідне для виведення дитини зі стану природної дикості, її окультурення та соціалізації. Однією з найбільш складних задач виховання він вважав поєднання законного примусу з розвитком здатності дитини користуватися власною свободою.

В історії педагогічної думки важливе місце посідають ідеї Йогана Фіхте, який наголошував на активності виховуваної особи як ключовій умові успішного розвитку, а також підкреслював, що освіта має сприяти засвоєнню національної культури молодим поколінням. Фрідріх Шлейрмахер вважав, що виховання дозволяє уникнути конфліктів між поколіннями та забезпечує передачу досвіду. Особливе значення у філософських та педагогічних поглядах має Георг Вільгельм Фрідріх Гегель. На його думку, людина стає тим, ким повинна бути, лише завдяки вихованню, яке сприяє формуванню духовної особистості. Гегель також сформулював три закони діалектики – перетворення кількісних змін у якісні, єдності й боротьби протилежностей, заперечення заперечення – які слід враховувати у процесі виховання.

Представники позитивізму вважали, що справжнє знання можна отримати лише через досвід (Конт). Вони визначали ефективність освіти через здатність людини діяти на користь суспільства (Мілль), а головними напрямками виховання вважали природничі науки (Спенсер).

У філософії ірраціоналізму основний наголос робився на індивідуальному цілепокладанні у вихованні. Сьорен К'єркегор підкреслював значення формування незалежної, вольової особистості з власними переконаннями та моральними принципами. Артур Шопенгауер вважав ключовим розвиток внутрішніх факторів особистості. Фрідріх Ніцше різко критикував релігію, культуру та мораль свого часу і розвивав концепцію надлюдини, яка, ігноруючи соціальні та християнські цінності, постійно вдосконалює себе через боротьбу.

Йоганн Песталоцці був одним із перших педагогів, який прагнув тісно поєднати навчання з практичною, продуктивною працею дітей. Він намагався підготувати дитину до трудової діяльності через передачу базових знань та формування початкових навичок. Велику увагу Песталоцці приділяв вправам, що допомагають дитині оволодіти трудовими вміннями. Він дотримувався принципу природовідповідності у вихованні, вважав, що розвиток дитини найефективніший у колективі, а моральне виховання починається вдома: спочатку дитина вчиться любити матір, потім переносить цю любов на членів сім'ї, оточуючих і, зрештою, на все людство. Песталоцці сам про себе казав: Рятівник бідних у Нейгоффі, народний проповідник у «Лінгарді і Гертруді», батько сиріт у Станці, засновник нової школи в Бургдорфі, вихователь людства в Івердоні. Людина, християнин, громадянин.

Фрідріх Фребель є засновником концепції суспільного дошкільного виховання та автором терміну дитячий садок. Він порівнював дитину з

рослиною, яка розвивається в природному середовищі, і наголошував на принципах відповідності виховання природним потребам дитини, використанні фізичних вправ через гру та спеціальних навчальних іграшок, відомих як «подарунки Фребеля» (м'ячі мають бути не одного кольору, до кульок прикріпити нитки, придбати кубики, дощечки тощо). Фребелем започатковано підготовку для тих, хто мав у планах виховувати дітей в дошкільних закладах, яких називали «садівницями дітей». Одним із головних завдань цієї підготовки було вивчення психофізіологічних основ розвитку дитини та оволодіння методами впливу на неї, включно з правильним підбором дидактичного матеріалу для спрямування розвитку.

Адольф Дістервег був видатним німецьким педагогом-демократом і одним із найвідоміших послідовників Песталоцці, якого часто називають педагогом для німецьких педагогів. Він приділяв велику увагу підготовці педагогів та підвищенню їх професійної кваліфікації. Основною метою виховання, на думку Дістервега, є гармонійний розвиток усіх можливих здібностей людини для відзначення істини, краси й добра. Досягти цього, на його думку, можна через дотримання принципів природовідповідності, культуровідповідності та самостійної діяльності учнів. Дістервег запропонував розвиток як метод навчання, який має за основу активну участь дітей. Для міцного засвоєння знань він рекомендував регулярно повертатися до вже вивченого та повторювати матеріал. Навчання, на його думку, повинно бути цікавим і захопливим, чого можна досягти за допомогою різноманітних вправ, енергійного викладання, індивідуального підходу до учнів та авторитету самого вчителя. Особливу роль у вихованні Дістервег відводив особистості педагога, висувачи до нього такі вимоги: досконале знання предмету, сильний характер і воля, здатність постійно спрямовувати дітей уперед, громадянська мужність і власні переконання, постійне самовдосконалення та високі моральні принципи.

Р. Оуен обґрунтовував свою теорію виховання на переконанні, що людина формується під впливом навколишнього середовища. Він підкреслював тісний зв'язок виховання з устроєм суспільства та виступав за створення державної системи освіти, яка була б раціональною, загальною та забезпечувала б розвиток інтелектуального потенціалу людей фізичної праці. На його думку, батьки не завжди можуть бути ефективними вихователями, тому діти повинні отримувати виховання в колективі, на рівні суспільства. У фабричному середовищі міста Нью-Ланарк Р. Оуен заснував унікальну робітничу комуну – нове селище, де робочий день скорочено до 10,5 годин, значно підвищено заробітну плату, запроваджено робоче самоврядування, створено комісію чистоти, фабричну крамницю та їдальню, скасовано приватний продаж алкоголю. Було відкрито школу, облаштовано майданчик для маленьких дітей, організовано дозвілля та навчання робітників. Завдяки цьому поступово змінювалась свідомість і поведінка дорослих, суспільна думка стала важливим чинником у житті громади. Покращилась сімейна атмосфера, зменшилася неосвічена нетерпимість і релігійна ворожнеча, що сприяло підвищенню продуктивності праці. Р. Оуен вважав недоліками

капіталістичного укладу значну відмінність у доступності фізичної та розумової праці різних верств населення, а також можливості приватної власності, релігійних та шлюбних форм. Своїм характером його вчення було утопічним.

2.7. Загальні тенденції розвитку виховання у Новітній час (кінець XIX – XX ст.)

Суспільство постійно висувало дедалі вищі вимоги до освіти, що було зумовлено розвитком індустрії. Традиційна система навчання не змогла відповісти на виклики часу, що спричинило активні пошуки вчених шляхів оптимізації виховного процесу та створення нових педагогічних концепцій, теорій і підходів. У результаті сформувалася реформаторська педагогіка, або рух нового виховання. На межі століть удосконалювалася теорія «вільного виховання» (Еллен Кей, Марія Монтесорі), яка передбачала організацію вихователями такого середовища, де б кожна дитина могла б вільно розвивати свої здібності та творчий потенціал, закладений природою. Еллен Кей виступала за створення єдиної школи, де хлопці та дівчата навчаються разом, а навчальний процес тісно пов'язаний із життям. Вона наголошувала на глибокій індивідуалізації навчання, застосуванні різних форм і методів освітньої роботи, скороченні тривалості занять та запровадженні п'ятиденного навчального тижня. На думку Кей, головне призначення виховного впливу на дитину, щоб спокійно і поступово допомагати дитині допомагати самій собі та сприяти формуванню обізнаності матерів майбутнього, здатних захистити від від посягань на цінність особистості їх дітей.

У 1907 році Марія Монтесорі у римському передмісті Сан-Лоренцо заснувала денний притулок для дітей – Будинок дитини («Casa dei Bambini»). У цій школі все було спрямовано на розвиток самостійності дитини, підтримку її всебічного вдосконалення, правильну організацію діяльності та реалізацію природних здібностей. Відкинувши класно-урочну систему, Монтесорі змінила оформлення приміщень: у дитячих кімнатах можна було переставляти легкі переносні столики, маленькі стільці та крісла відповідно до потреб дітей. Різновікові монтесорі-групи об'єднували дітей віком від 2,5 до 6 років, які навчалися працювати як самостійно, так і разом з іншими. Заняття у школі Монтесорі відрізнялися свободою руху та вибору: Без парт – бо можна лежати на килимі, або стоячи на колінах за низьким столиком, або сидячи за столом із стільцями, навіть вільно пересуватися класом, йти до туалету або на перекус. Але хаос не приймається, бо відбувається урок тривалістю більше, ніж годину.

Наприкінці XIX століття Роберт Баден-Павелл заснував скаутські організації, члени яких виховували в собі силу волі та почуття громадянської відповідальності. Вільгельм-Август Лай наголошував, що праця не є окремим навчальним предметом, а принципом, на основі якого слід викладати всі дисципліни, що сприяє формуванню вихованості. Він вважав головним завданням педагога організацію діяльності, яка допомагає дитині адаптуватися

до навколишнього середовища, включно із соціальним, що й становило сутність «школи дії».

У Німеччині сформувалася теорія трудової школи, яку розробив Георг Кершенштайнер. Він підкреслював, що трудова школа має стати навчальним закладом, що готує дітей із народу до майбутньої професійної діяльності. Основним завданням такої школи є розвиток у учнів базових трудових умінь, виховання дисципліни та формування громадянських якостей.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття з'явилися так звані «нові школи», які були приватними й платними та розраховувалися на дітей із заможних сімей. У цих школах готували майбутніх керівників промисловості та політичних діячів. Представники «нової школи» підтримували ідею загальної початкової освіти, а старші класи пропонували спеціалізоване навчання залежно від здібностей та інтересів учнів. Моральне виховання у таких школах передбачало розвиток сильної волі, здатності контролювати свої бажання, самодисципліни та вміння передбачати наслідки своїх дій.

Діяльність нових шкіл істотно сприяла модернізації системи шкільної освіти. Зокрема, у цих закладах почали активно вирішувати питання диференціації та індивідуалізації навчання, враховуючи інтереси та природні особливості кожної дитини і проявляючи до неї повагу; впроваджувати активні методи навчання; використовувати трудові методи як засіб розвитку інтелектуальних і моральних якостей учнів; а також практикувати спільне навчання, не розділяючи дітей за статтю.

Пауль Наторп, німецький філософ і педагог, вважається засновником соціальної педагогіки. Він підкреслював, що у суспільстві виникають суперечності не стільки через соціально-економічні умови, скільки через свідомість самих людей. Наторп пропонував організувати школу як трудове співтовариство учнів і вчителів, де формування індивідуальної свідомості дитини відбувається в атмосфері без суперництва та конкуренції, і де узгодження особистих переконань з суспільними та моральними цінностями є ключовим. Він наголошував, що розвиток самосвідомості ефективний лише в умовах щирих людських взаємин, а виховання дитини тісно пов'язане з соціальним середовищем, яке формує відповідний тип свідомості. Пауль Наторп підкреслював взаємозв'язок індивіда та спільноти: спільність існує в кожній людині, а людина – у спільноті. Він зазначав, що наука про виховання не може виконати своє завдання, якщо не прийме за головний принцип думку про те, що без спільності виховання взагалі неможливе. Саме цю ідею і відображає поняття «соціальна педагогіка».

У кінці ХІХ – на початку ХХ століття на Заході відбувався перехід від аграрного до індустріального типу суспільства, що відкривало нові перспективи для процесу соціалізації особистості. Водночас цей процес супроводжувався значними соціальними труднощами, зумовленими розвитком машинного виробництва, скороченням робочих місць на заводах і фабриках та прагненням власників знизити витрати й собівартість продукції. Виникали серйозні фінансово-економічні кризи, як-от Велика депресія у США 1929–1932 рр. В Європі економічні проблеми посилювались війнами. У

пошуках кращого життя люди масово емігрували до інших країн і континентів, проте їхня адаптація у нових умовах стикалася з численними соціальними, економічними, культурними та політичними труднощами. Реакцією на зростання числа соціально неблагополучних людей у Англії та Америці стало створення сетльмент-центрів (від англ. *settlement* – поселення). Сетльментами називали поселення для емігрантів та переселенців. Перший такий центр у 1884 році відкрив Самуел Барнет у Тойнбі-Хол. Це була благодійна організація, де працювали студенти університетів, які селилися в найбідніших кварталах Лондона (згодом – і в інших міських районах Великобританії), щоб безпосередньо відчувати проблеми бідності та проводити соціально-педагогічну роботу. Через це вони намагалися втілити утопічну ідею повного вирішення соціальних проблем шляхом освіти та виховання.

Сетльмент-центри особливо активно розвивалися на Сході та в Середньому Заході США, де проживала велика кількість емігрантів. Найвідомішим серед них був Холл-Хаус у Чикаго, створений Джейн Адамс та Еллен Гейтс Старр у 1889 році. Центр надавав житло працюючим дівчатам та обслуговував представників дев'ятнадцяти національностей. У його структурі працювали вечірня школа, дитячі садки, підліткові гуртки, кухня, галерея, кав'ярня, спортзал, баня, музична школа, театральний колектив, бібліотека та різні трудові підрозділи. Вечірні школи Холл-Хауса стали прототипом сучасних систем підвищення професійної кваліфікації. Велика увага приділялася груповій роботі, діяльності громад та пропаганді. На піку своєї діяльності центр обслуговував близько 2000 осіб. За внесок у розвиток сетльмент-руху Джейн Адамс удостоїлася Нобелівської премії в 1931 році.

Розвиток соціальної педагогіки в США значною мірою пов'язаний із Джоном Дьюї, представником прагматизму (від гр. *πράγμα* – справа, дія) – течії у філософії та педагогіці, яка оцінює істинність і смислове значення через практичну діяльність. Дж. Дьюї розвинув прагматизм, запропонувавши новий напрям – інструменталізм, який розглядає всі види діяльності як інструменти, створені людьми для вирішення особистих та суспільних проблем. За його переконанням, головною метою освіти є формування здатності адаптуватися до реального життя, досягати практичних цілей і використовувати набуті навички та вміння як засоби для діяльності.

Метод проектів був розроблений у 1918 році американським психологом і педагогом Уільямом Хедом Кілпатріком. Він визначав його як «від душі виконуваний задум» — систему навчання, у якій учні отримують знання та набувають навичок у процесі виконання завдань, що поступово ускладнюються та попередньо плануються. Прикладом застосування цього методу може бути виготовлення паперового змія: дитина ставить перед собою мету, щоб змій злетів, і від цього обирає план його виготовлення, матеріали та спосіб виконання. Успішне виконання завдання закріплює у свідомості дитини кожен вдалий етап роботи, який надалі вона зможе використовувати як власний досвід та «відкриття». Дитина зацікавлена в результатах своєї діяльності та несе за них відповідальність. Завдання вчителя — стимулювати учня до більш складних дій, враховуючи індивідуальні особливості кожного.

Теоретичні та практичні засади Вальдорфської педагогіки були розроблені австрійським філософом і педагогом Рудольфом Штайнером. Завдяки його співпраці з директором і співвласником фабрики «Вальдорф-Асторія» Емілем Мольтом у 1919 році в Штутгарті була заснована перша Вальдорфська школа. Штайнер наголошував: «Нашою метою є розвиток у дитини таких здібностей і сил, які забезпечать їй можливість компетентно працювати та жити самостійно протягом усього життя». Основні принципи функціонування Вальдорфської школи такі: виховання на засадах свободи, що сприяє глибокому самопізнанню, всебічному розвитку внутрішніх здібностей та самовизначенню; цілісне формування особистості, що охоплює фізичний, душевний і духовний аспекти; урахування особливостей вікових етапів розвитку та біоритмів; спираючись на авторитет вихователя, батьків та духовного ідеалу.

На початку ХХ століття з'явилися нові системи виховання, що мали відповідати економічним та соціальним потребам індустріального суспільства. До них належали Віннетка-план, Дальтон-план, Єна-план, план-система Мангейма тощо. Віннетка-план – Це одна з систем індивідуалізованої організації навчально-виховного процесу, що зародилася у США в 1919–1920 роках і отримала назву від містечка Віннетка поблизу Чикаго, де її вперше впровадили у шкільну практику. Її автором став керівник місцевих шкіл К. Уошборн. За цією системою кожен учень проходив навчальний курс за власним індивідуальним планом і у власному темпі.

Дальтон-план є системою організації освітнього процесу в школі, що ґрунтується на принципі індивідуального підходу до навчання. У рамках цієї системи учень отримував завдання від учителя, виконував його самостійно та здавав на перевірку. Система передбачала свободу вибору занять, послідовності вивчення предметів і розпорядку власного робочого часу. Навчання проводилося у спеціальних предметних кабінетах-лабораторіях, що й дало назву «лабораторний план» або Дальтон-план.

Йена-план. П. Петерсен трактує навчання через ситуації та ситуаційний вплив на особистість, у яких діти стикаються з певними проблемами і природно мотивуються їх розв'язувати. Він вважав, що надання необхідного мінімуму знань (базового ядра знань) повинно поєднуватися із цілеспрямованою та системною роботою, спрямованою на всебічний розвиток дитини та підготовку її до орієнтації у навколишньому середовищі. Ідею диференціації навчання реалізувала мангеймська система, яку запровадив у Німеччині доктор Йозеф-Антон Зіккінгер (1858–1930) у місті Мангейм.

Едвард Шпрангер розробив власну теорію форм життя, виділивши шість типів особистості: 1) теоретичний; 2) економічний; 3) естетичний; 4) соціальний; 5) владний; 6) релігійний. Він наголошував, що у виховному процесі слід враховувати ці типи, оскільки кожен із них характеризується специфічною структурою мотивації, цінностей, сприйняттям дійсності та емоційно-афективними особливостями.

Абрахам Маслоу один із піонерів у дослідженні мотивації та психології, запропонувавши універсальну теорію ієрархії потреб у 1943 році. Він виділяв

п'ять основних категорій потреб людини. За його концепцією, потреби вищого рівня – такі як потреба в афіліації, повазі, визнанні та самореалізації -- не можуть бути задоволені, поки не задоволені базові потреби нижчого рівня, зокрема фізіологічні та потреба у безпеці. Тривале незадоволення потреби нижчого рівня впливає на поведінку людини; коли ця потреба задовольняється, виникає наступна, вищого рівня, що стимулює подальші дії для її задоволення. Таким чином, Маслоу заклав основу психології управління на таких положеннях: люди постійно мають потреби; існує певний набір найактуальніших потреб, які можна об'єднати в групи; незадоволені потреби спонукають людину до дій.

В. Франкл пропонує своє, здобуте через власні переживання, уявлення про цінності – смислові універсалиї, що формуються через узагальнення життєвих ситуацій, з якими стикалися люди та суспільство протягом історії. Він виділяє три основні групи цінностей, що можуть надавати життю сенс: цінності творчості, цінності переживання та цінності ставлення. За Франклом, найважливішими є цінності ставлення, до яких людина звертається у моменти безвихідних обставин. Кожне страждання, наприклад хвороба, має свій смисл, і життя зберігає сенс до останнього подиху. Він також розробив методи логотерапії для тих, хто опинився у, здавалося б, безвихідних життєвих ситуаціях. У прагненні знайти сенс життя людина керується власною совістю.

2.8.Становлення та розвиток виховання в Україні з найдавніших часів до XV ст.

У VI–IX ст. східні слов'яни були засновниками оригінальної системи виховання, що продовжувала давню традицію. Виховання відбувалося насамперед через залучення дітей до конкретних видів трудової діяльності дорослих (мисливство, збиральництво, рибальство, землеробство, бортництво, кушнірство, чинбарство, гончарство, прядіння, бондарство, ткацтво, дігтярство, зброярство, ювелірна справа тощо). Виділились кілька характерних етапів виховання підростаючого покоління: баяння (1,5-2 р.); пестування (2-5); період набуття трудових навичок (5-10 р.). обряд ініціації (обрізання пуповини, подстяга – оперезування мечем і круговий проїзд на коні) переводив юнаків у дорослі члени суспільства. У період матріархату та екзогамії діти виховувалися матір'ю до 5–6 років. Після цього хлопців передавали до спільних чоловічих осель, а дівчат – до жіночих, де наставниками для них ставали рідні брати та сестри матері. У V–VI століттях набуває поширення велика патріархальна сім'я. Ця сімейна громада включала 3-5 поколінь найближчих родичів по батьківській лінії, нащадків одного предка, з дружинами чоловіків даної групи. Така сім'я могла включати до 200-300 осіб. З утвердженням патріархату та моногамії чоловічі й жіночі житла перетворюються на будинки для молоді, куди за звичаєм батьки відправляли дітей для виховання. До VIII–IX століття відбувається формування сім'ї, що складалася з чоловіка, дружини та їхніх дітей. З часом сім'я стає головним осередком соціалізації, і виховання здебільшого переходить у сімейну сферу, а

будинки молоді зникають. У цей же період виникають феодальні відносини, що проявляються у суспільному розподілі праці та майново-соціальному розшируванні суспільства. З'являється приватна власність, а невеликі сім'ї стають першими осередками феодального суспільства. Це спричиняє зміни в соціальній сутності виховання, яке починає диференціюватися відповідно до різних соціальних станів людей. Мета та форми виховання поступово адаптуються до потреб кожного із цих станів. У цей час VI-VIII ст. сформувалась Києво-руська держава (Кий, Аскольд, Дир), що внесло істотні зміни у виховання. Запровадження у 988 р. офіційної релігії у формі Християнства посприяли розповсюдженню і популяризації книжних знань, відкриттю при церквах і монастирях шкіл, появі скрипторіїв (де переписувались релігійні книги). Князі і церква стали поширювати в народі перекладні збірники повчань, в яких були статті і вислови педагогічного характеру, що взяті з різних релігійних джерел. Рекомендувалося виховувати у дітей почуття страху перед Богом, беззаперечна покора волі старших, духовенства і правителів. Засобами виховання вважалося виконання дітьми з малих років релігійних християнських обрядів, заучування молитов, дотримання постів.

Українська народна педагогіка являє собою сукупність емпіричних знань, методів, принципів і навичок, які українці виробили та застосовували у процесі навчання й виховання молодого покоління. Основою виховання слугував реальний побутовий і трудовий досвід життя людей, а ключовими засобами – спостереження, демонстрація та багаторазове повторення різних дій. Винайдення письма в Україні та впровадження кирилиці дозволили зберігати народну педагогіку не лише в пам'яті та практичній діяльності, а й через усну та письмову творчість. Велику роль у вихованні дітей відіграла усна народна творчість, зокрема легенди, казки, міфи, ліричні пісні, прислів'я і приказки, загадки, білини про Іллю Муромця, Миколу Селяновича (богатыр, що був землеробом), Добриню Нікітіча (герой давньоруського епосу, відзначався кмітливістю і дипломатичним хистом коли виконував доручення князя Володимира), Альошу Поповича (богатыр війська князя Володимира) тощо. Формуванню трудової спрямованості дітей сприяло їхнє повсякденне оточення: спостереження за працею батьків, старших братів і сестер, сусідів, слухання усної народної творчості, участь у сюжетно-рольових іграх, що відтворювали різні види діяльності дорослих (як реальні, так і уявні). Важливу роль відіграла й посиlena допомога в господарстві – догляд за молодшими дітьми, хатніми тваринами чи рослинами, виконання побутових обов'язків, самообслуговування. Усе це поступово формувало в дитини розуміння значущості праці для людського життя. Народна виховна мудрість сформувала низку основоположних принципів: природовідповідність, опора на національні традиції, гуманне ставлення до дитини, виховання через працю, послідовність і систематичність, розвиток активності дитини та емоційна насиченість виховного процесу. Основними засобами народної педагогіки виступали рідна мова, фольклор, народні іграшки й забави, обрядовість, звичаї, традиції, матеріальна культура та праця. Умови побуту давніх

українців, зокрема їхнє господарство, засноване на землеробстві, а також духовні уявлення (язичництво з культом предків, природи, землі й матері), зумовили народно-педагогічний ідеал, у центрі якого – людина-трудівник, патріот і гуманіст. Наші предки мали свій аграрний уклад: утримували свійських тварин, займалися землеробством, володіли початковими знаннями агрономії та створили власний астрономічний і землеробський календар. Звичаї і традиції – були могутнім засобом виховання механізмом передачі новим поколінням певних стандартів поведінки і відносин. Чудовою традицією українців була толока (спільна робота, спрямована на користь громади чи окремого господаря, яка виступала особливою формою взаємодопомоги та колективної праці). Обряд вражав молодь своєю сакральністю, святковістю, чим сприяв формуванню інтересу і прагнення бути причетним до різних подій у житті людей. Із прийняттям християнства в українській народній педагогіці характерними стають не лише власні виховні традиції, а й настанови християнського вчення. Ідеї соціальної справедливості, проголошені християнством, зокрема рівність усіх людей перед Богом, єдність людської історії, засудження жорстокості, насильства, жадібності й визиску, утвердження совісті, честі, милосердя, прагнення до «внутрішньої чистоти», гідності та порядності, швидко прижилися й знайшли відгук у свідомості праукраїнців. Релігійні уявлення, зокрема про «всевидюче Боже око», «єдність душі й тіла», «страшний суд», а також обіцяну винагороду раєм за праведне життя чи покарання пеклом за гріхи та зло, справляли помітний вплив на свідомість і поведінку як дорослих, так і дітей. Вагомим чинником формування української народної педагогіки стали події 40-х років XIII століття, коли Київська Русь, ослаблена міжусобицями й спустошена татаро-монгольською навалою, припинила своє існування, взявши на себе найтяжчі удари кочових орд і тим самим зберігши європейську цивілізацію. Продовження української державності ще на два століття забезпечила Галицько-Волинська держава. Українська народна педагогіка сприяла вихованню національної свідомості та патріотичних почуттів у молоді, а безпосередня участь у боротьбі з чужоземними загарбниками зміцнювала характер, формувала силу волі й водночас ставала важливим випробуванням громадянської зрілості. Нового розвитку вона набула в період національно-визвольних змагань українського народу проти татаро-турецьких і польських поневолювачів у козацьку добу (XV–XVII ст.). У цей час формується козацька педагогіка, в основі якої як виховний ідеал постає образ козака – справжнього українця, мужнього лицаря-визволителя, відданого оборонця рідної землі, безкорисливого захисника скривджених і знедолених. Попри постійні визвольні війни проти чужоземних загарбників (росіян, німців, поляків, румунів, чехів, угорців) та знищення Січі, вона продовжувала розвиватися (1775 р.) царським урядом Росії і ліквідацію Гетьманщини (1763 р.), українська народна педагогіка збереглася, витримала випробування й відновилася в добу Української народної республіки, Гетьманату Скоропадського, жила в Радянській Україні, розквітла в незалежній Україні. Події Помаранчевої революції, Революції гідності, війна на сході України

згуртували українське суспільство навколо національної ідеї, що повернуло нас до першовитоків, актуалізувалися традиції народної педагогіки.

До запровадження християнства існували два типи шкіл: язичницькі, що обслуговували потреби язичницької знаті, та християнські – поява християнських шкіл на Русі датується 988 р (прийняття Християнства). У «Повісті временних літ» зазначено, що князь Володимир заснував у Києві при Десятинній церкві школу для навчання грамоти. У XI ст., коли Києво-Руська держава досягає свого розквіту, складається наступна система шкіл і виховання: школи «книжного вчення» (навчалися діти князя і знаті; у змісті освіти цих шкіл християнські цінності, підготовка до управління державою, церквою, господарським життям), монастирські школи (запроваджувались з XI ст. при монастирях, відповідно до Студитського статуту, який передбачав, що монахи мешкають у спільних келіях і здобувають грамоту, існували школи грамоти, де навчалися діти бояр, посадників, купців, лихварів та заможних ремісників; навчання у них було платним. Також практикувалося «кормильство» – форма домашнього виховання дітей із заможних і феодалських родин. кормильчичі вихователі і регенти малолітніх князів; згодом появились дядьки – високоосвічені люди, які виховували князівських дітей і дітей знаті), жіночі школи (перша жіноча школа відкрита Анною Всеволодівною – сестрою Володимира Мономаха у 1086 р.). Елементарна освіта Галицько-Волинського князівства представлена школою-дяківкою, що містилась за місцем проживання учителя. Серед феодалської верхівки було поширеним виховання дітей близько до традицій західноєвропейського лицарства.

Ідеї виховання Київської Русі містяться у творах древньоруської літератури. Серед них трапляються як перекладні, так і оригінальні (вітчизняного походження) твори. До перекладних належать «Пчела», «Златоуст», «Златоструй», «Ізборнік» Святослава 1073 р., «Ізборнік» Святослава 1076 р. та інші. Серед оригінальних варто відзначити «Слово про закон і благодать» Іларіона, «Слово деякого калугера про читання книг» Іоанна та «Повість временних літ».

Нестора, «Повчання дітям» Володимира Мономаха та ін. «Пчела» – грецький флорилегій (збірка цитат, антологія), перекладний збірник висловів і коротких історичних анекдотів (тобто маленьких оповідань про вчинки знаменитих людей) з християнської та античної літератури, складений грецьким ченцем-богословом Максимом Сповідником (580-662). «Златоуст» (названий на честь грецького проповідника Іоана Златоуста) — це збірка окремих проповідей та висловів церковних отців. «Ізборнік» Святослава 1076 року містить 44 статті виховного та повчального змісту, подані у різних формах, зокрема у вигляді притч та коротких життєвих оповідань. «Повість вре́мьних літ» Нестора за змістом є книгою в основі якої ідея патріотичного служіння своїй державі, пробуджує національну свідомість та готовності до оборони рідної землі, укріплює любов до Батьківщини. «Слово про закон і благодать» київського митрополита Іларіона як твір 1037-1050 рр. Іларіон визначав виховним ідеалом для русичів підготовку молоді до оборони рідної

землі. Слово підкреслює протиставлення «закону» (традиційної іудейської релігії) та «благодаті» (нової – християнської). Одним із найвищих здобутків думки про виховання в часи Київської Русі є «Повчання дітям» Володимира Мономаха (1096 або 1117 р.), створене за зразком «Повчання дітям» Ксенофонта. У творі особлива увага приділяється ролі старших у вихованні, насамперед батьків (приклад для наслідування). У тексті наголошується на вихованні в молоді любові до Батьківщини та готовності її захищати. У творі розглядаються ключові питання морального, трудового, патріотичного та релігійного виховання. Мономах підкреслює важливість освіти для формування характеру, а також відзначає значну роль прикладу старших у вихованні дітей.

Історичне значення спадщини Київської Русі у контексті виховання, полягає в тому, що було створено основу для подальшого розвитку різних форм передачі соціального досвіду від покоління до покоління.

Епоха раннього Відродження в Україні найяскравіше представлена творчістю і діяльністю Павла Русина та Юрія Дрогобича, що пронизані ідеями гуманізму й італійського Відродження, характеризуються глибоким почуттям патріотизму, відображають культурні та просвітницькі традиції Київської України-Русі. Пало Русин з Кросна вважав видавничу справу святою для розвитку системи освіти й виховання молоді, піднесення рівня духовності народу. У 1491 р. у Кракові Павло Русин включається до роботи в друкарні Швайпольта Фіоля з видання кирилицею перших книг рідною мовою. Серед них «Часословець для навчання дітей грамоті». Основним у моральному вихованні педагог вважає чесність, як найголовнішу якість людини. Павло Русин закликає молодь служити святій честі, найбільше її цінувати. Честь і чесність Павло Русин розглядає в єдності з добропорядністю і щастям. Вказані риси характеру не даються людині при народженні, а набуваються тяжкою працею, вихованням і у процесі навчання. Український педагог радить душу очищати, не ріднитися з блудом. Павло Русин високо цінував освіченість, джерелом якої є книга.

Юрій Дрогобич – високоосвічена людина, був ректором у Болонському і Краківському університетах. Юрія Дрогобича вважають першим українським автором друкованої книги. У 1483 році в римській типографії Зільбера була видана його праця «Прогностична оцінка нинішнього 1481 року» латинською мовою, яка починалася вступним віршем, що дає підстави вважати його першим гуманістичним поетом України. Цінуючи високо друковане слово у вихованні молоді й важливість науки для народу, яка має прогнозувати майбутнє, допомагати людям попереджати події, Юрій Дрогобич писав, що його головне прагнення, коли він видає свої книги, – щоб вони приносили людям тільки користь.

2.9. Виховання в епоху українського Відродження

Для періоду XVI – XVII ст. характерним є поява на українських землях різних типів шкіл: латинські школи (відкривалися при католицьких костелах і

монастирях, де молоді представники українських родів активно залучалися до польської культури); міські школи (створювалися на базі католицьких навчальних закладів (у Львові, Перемишлі, Ярославі), переважно тут навчалися українці і поляки); католицькі школи (поділялись на кафедральні і парафіяльні). Католицькі кафедральні школи виконували не тільки функцію професійної підготовки церковних служителів, а й забезпечували загальну освіту. Окрім вивчення мов – латини, греки та польської – у програму входили різноманітні науки, що складали систему «Семи вільних мистецтв».

З другої половини XVI ст. у системі католицьких навчальних закладів особливе місце посідають школи ордена єзуїтів (колегіуми), які поділялись на: нижчі – з семирічним терміном навчання, і вищі – з шестирічним терміном навчання. Керівником кожної єзуїтської школи був ректор, який здійснював загальне управління навчальним закладом. Наукову роботу школи очолював префект, який суворо дотримувався положень «Раціо студіорум». Найвідомішими єзуїтськими колегіумами були: Львівський, Кам'янець-Подільський, Луцький, Київський, Овруцький, Барський, Вінницький, Станіславський та ін.

Активним діячем ордену Єзуїтів, ініціатором Берестейської церковної унії був Петро Скарга, який боровся з українськими та білоруськими діячами, що відстоювали право своїх народів на вільне існування. За його ініціативою в Україні єзуїтські школи часто відкривалися на місці закритих братських закладів. Через це ставлення українського суспільства до них було неоднозначним. З одного боку, збереглося багато свідчень про різко негативну, іноді ворожу оцінку діяльності єзуїтів. Це цілком зрозуміло, враховуючи, що сучасники справедливо пов'язували відтік православної молоді до католицизму з освітньою діяльністю членів ордену. Єзуїти дійсно вміли «завойовувати душі», приваблюючи нових вірян не прямою релігійною пропагандою (у колегіях навчання релігії як окремого предмету практично не проводилося), а через виважені методи впливу на емоційний світ молодих людей. Разом з тим, переваги єзуїтської школи були надзвичайно помітними: вона надавала якісну освіту безкоштовно, забезпечувала глибокі знання латини та навчала правил пристойної поведінки.

Не можна не відзначити той факт, що протягом кінця XVI — першої половини XVII століття через єзуїтські школи на території України, за приблизними оцінками, могло пройти близько 2,5–3 тисяч юнаків. Приклади відомих особистостей, таких як Богдан Хмельницький чи Лазар Баранович, свідчать, що навчання в колегіях не завжди формувало релігійну прихильність.

Конкуренцію єзуїтським колегіумам склали піарські школьні заклади, засновані в Польщі у 1641 році, активно діяли у Львові, Хелмі, Межиріччі та інших містах. У цих навчальних закладах здобували освіту діти українських шляхтичів, які отримували схоластичні знання й поступово ставали прихильниками католицької віри

У XVI-XVIII ст. починає розвиватися національна українська школа, її розвиток багато в чому зумовлений укладенням в 1596 р. Берестейської

церковної унії, дозволило зберегти слов'янську мову богослужіння та обряди православної церкви у греко-католицькій традиції. Унія виступила як своєрідний спосіб охорони української мови та сприяла формуванню умов для виникнення національної інтелігенції.

Греко-католицьким орденом святого Василя Великого в українських містах (Барі, Дрогобичі, Умані, Каневі, Острозі, Львові, Овручі, Тереховлі, Бучачі) створювалися Василіанські шестирічні школи. Вони надавали учням ґрунтовні знання, виховували дітей у національному дусі рідною мовою, спираючись на передові здобутки європейської педагогіки та водночас дотримуючись українських народних чеснот і принципів християнської моралі.

Уніатські школи орієнтувалися переважно на західну педагогіку, хоч навчання в них проходило українською мовою. Прошовіністично налаштовані представники польського політикуму прагнули запровадити полонізацію в уніатських школах, проте цьому чинили опір представники греко-католицької церкви. Після відступу поляків уніатські школи знову набували українського характеру та продовжували служити центрами української культури. Саме через ці навчальні заклади аж до 1939 року формувалася національно свідома українська інтелігенція та готувалися кадри для України.

Розгорталася діяльність мандрівних дяків, студентів-бурсаків, вихованців українських духовних шкіл XVII-XVIII ст. Вони не мали постійного місця проживання і служби, мандрували по містах і селах України, заробляючи на прожиття культурно-просвітницькою роботою (учи-телювали, складали та декламували вірші, ходили з вертепом).

У середині XVI ст. в Україні також діяли школи, засновані протестантами. Зокрема, соцініантські та кальвіністські навчальні заклади діяли в Дубецьку, Хмільнику, Кисиліні, Гощі, Берестечку та інших містах. Діяльність соцініанства завжди відбувалася під гаслом освітнього руху, тому він активно сприяв створенню шкіл і друкарень, а також розповсюдженню літератури. Особлива увага приділялася вихованню молодого покоління відповідно до принципів певного віровчення.

Першу співацьку школу в Україні заснували в 1738 році в місті Глухові. У ній постійно навчалася близько 20 учнів. Окрім хорового співу, вихованці здобували знання нотної грамоти та вчилися грати на скрипці, гусях і бандурі. Школа функціонувала майже 40 років і надала початкову музичну освіту багатьом діячам української культури XVIII століття, зокрема видатному композитору Д.Бортнянському, Олекса Розумовський.

Епоха Відродження (Ренесансу) XV–XVI ст. у Західній та Центральній Європі сприяла реформуванню системи освіти. У XVII ст. педагогіка почала виділятися як самостійна наукова галузь, а її основоположником став видатний діяч слов'янської педагогічної думки Я.А. Коменський (1592–1670 рр.), який у своїх працях розкрив важливі гуманістичні ідеї в освіті.

Появу братств на українських землях пов'язують ще з XI ст., активна їхня діяльність припадає на XVI-XVII ст. Перше братство було створено при Успенській церкві у Львові, ймовірно, у 1585 р., і набуло широкого

суспільного значення з 1586 р. Пізніше вже з'являться віленське (1588 р.), берестейське (1591 р.), мінське (1592 р.), більське (1597 р.), могилівське (1597 р.), луцьке (1600 р.) та київське (1615 р.) братства.

У 1615 р. засноване Київське Братство, до складу якого увійшли численні міщани, національно свідомі українські шляхтичі та Військо Запорозьке під проводом гетьмана П. Сагайдачного.

З кінця XVI століття братство активно виступало проти загострення польсько-колоніального гніту та національно-релігійних утисків в Україні, при цьому ключову роль у цьому протистоянні відігравали братські школи.

Братські школи були українськими національними навчальними закладами, створеними та підтримуваними братствами. Першу з них заснувало Успенське братство у Львові в 1586 році. Братство розглядало організацію такої школи не лише як засіб освіти, а й як інструмент боротьби проти загарбників та колоніальної політики польської влади.

Однією з найвідоміших братських шкіл в Україні у XVII ст., була Київська братська школа, заснована представниками Київського Богоявленського братства у 1615 року. До цієї Школи могли вступати учні з різних верств суспільства – від шляхти, козаків, до міщан. Школа зазнала великих позитивних змін, коли її очолив визначний церковний і культурний діяч, теологі реформатор Петро Могила. Він докладав низку зусиль для розвитку Київського братства Богоявленського, відкривав школи, де молодь могла виховуватися «в благочесті, в нравах добрих і в науках свободних», посилав за свої кошти молодих киян до Львова переймати досвід.

А в 1631 році зусиллями П. Могили була відкрита лаврська школа за прикладом західноєвропейських шкіл, на території Троїцького монастиря, пізніше її об'єднали з братською школою. Так виникла Києво-Могилянська колегія. В Україні з часом стали з'являтися нові культурно-освітні осередки, що відстоювали українську освіту, віру й звичаї в умовах полонізації. Найвідомішими серед них були Острозька академія і Києво-Могилянська академія.

Острозька академія була заснована волинським магнатом князем Костянтином Острозьким у 1576 р. в місті Острозі. Заклад ще називали «тримовним ліцеєм» або слов'яно-греко-латинською академією. Першим ректором академії був Герасим Смотрицький – талановитий полеміст, громадський діяч, батько видатного письменника-полеміста, автора славнозвісної «Граматики славенския правильное синтагма» Мелентія Смотрицького. Академія вирізнялася високим рівнем викладання, оскільки навколо неї згуртувалися найкращі інтелектуали не лише тодішньої України, а й світу. У 1576 р. в Острозькій академії була надрукована Іваном Федоровим перша в світовому друкарстві повна церковнослов'янська Біблія. У школі викладали відомі Іов Княжницький, Дем'ян Наливайко (брат Северина Наливайка), Андрій Ринеша. При академії працював науково-літературний гурток, діяльність провідних членів якого мала яскраво виражене патріотичне, антикатолицьке спрямування. Гуртківці займалися важливими справами: виступали з патріотичними промовами перед населенням, перекладали твори

святих Отців на слов'янську мову, вели друкарську справу, вчителювали в академії. Сучасники йменували Острог “Волинськими Афінами”. Зі стін академії випустилось багато інтелігенції та духовенства. Острозька академія відіграла важливу роль у розвитку вітчизняної науки і культури, поширенні освіти, вихованні патріотів України. Випускниками Острозької школи свого часу стали: гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний, учений та письменник Мелетій Смотрицький, український культурно-освітній діяч Дмитро Самозванець та багато інших.

У 1632 р. у результаті злиття Київської братської школи з Лаврською школою в Україні з'явився другий вищий заклад освіти – Києво-Могилянський колегіум, опікуном якого був Петро Могила. Згодом колегію на його честь було названо Києво-Могилянською академією. Колегія була організована за зразком західноєвропейських університетів і приймала дітей із різних соціальних станів. У ній діяли дві конгрегації — для старших і молодших учнів. Основною метою конгрегацій було об'єднати студентів, прищепити їм почуття відповідальності за честь Академії, виховати дотримання моральних норм та розвинути навички самоврядування. Головним предметом навчання в колегії була латинська мова, однак в стінах навчального закладу чудова поезія — думи, псалми, багата лірика — створювалася й розквітала живою народною мовою й пізніше передавалася далі самими людьми.

З цього навчально-культурного осередку вийшли славні українські гетьмани: Іван Мазепа, Пилип Орлик, Павло Полуботок, Іван Скоропадський та Іван Самойлович. Тут навчалися архітектор Іван Григорович-Барський, композитори Артемій Ведель та Максим Березовський, філософ Григорій Сковорода та науковець Михайло Ломоносов. та ін.

1819 року Києво-Могилянську академію перетворили на духовний навчальний заклад, а згодом її зовсім ліквідували. Проте після здобуття Україною незалежності університет «Києво-Могилянська академія» було відновлено, і сьогодні він активно розвивається. Академія стала національною гордістю українців, здобула світове визнання як один із провідних культурних центрів Європи та суттєво вплинула на розвиток освіти, шкільної справи й педагогічної науки не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Феноменальним явищем виховання стала козацька педагогіка, що зберегла, передаючи з покоління до покоління найкращі духовні цінності народу, досягнення виховання, навчання та формування особистості в козацькій педагогіці, яка є невід'ємною частиною української етнопедагогіки, поєднував у собі багатовікові традиції фізичного виховання молоді, перевірені часом.

Запорізькі козаки не лише зберігали й розвивали героїчні традиції своїх предків та були провідною силою у визвольній боротьбі українського народу, а й захищали весь слов'янський світ від мусульманської небезпеки.

Запорізьким січовиком вважався кожен, хто, прибувши на Січ, записувався до військового реєстру. Для цього потрібно було відповідати кільком вимогам: бути особисто вільним, неодруженим, володіти українською

мовою, сповідувати православну віру та пройти військову підготовку на Запорозжі щонайменше три роки (пізніше, у XVIII ст., – близько року). Якщо кандидат витримував усі труднощі козацького життя, він отримував вовняний одяг козака. Спершу новоприбулий рік служив при старшому козакові, а вже після цього здобував повні права січовика. Будь-яку важливу справу козацькі нащадки починали з благословення батьків. Вирушаючи на військову службу, юнак складав шану батькові, матері, нареченій і громаді. Усвідомлюючи небезпеку бою та можливість загибелі, молодий козак просив у громади прощення й благословення.

Для козака патріотизм означав щирю любов до рідної землі, гордість за історію та сучасність свого народу, готовність відстоювати його інтереси. Для запорізького січовика він нерозривно поєднувався з культурою міжнаціональних взаємин. Ця культура проявлялася в економічних і духовних зв'язках між народами, у дотриманні морального такту, взаємоповазі, шанобливому ставленні до мови, традицій та звичаїв інших етносів. Історичні джерела свідчать, що серед козаків були поляки, москалі, волохи, турки, татари, євреї. Проте всі вони приймали православ'я, яке ставало головним об'єднавчим чинником. Адже в тогочасному суспільстві поняття «віра» і «національність» були нероздільними.

Безперервні війни та походи гартували тіло і дух запорожців. Їх виховання здійснювалося за особливою системою – козацькою педагогікою, що стала вершиною української народної педагогіки. Вона ставила перед собою такі завдання:

виховати фізично загартованих, мужніх і здорових воїнів – оборонців рідної землі від іноземного поневолення;

прищеплювати підростаючому поколінню український національний характер, світогляд, цінності як загальнонародні, так і загальнолюдські;

формувати лицарські чесноти, пошану до старших, милосердя і готовність допомагати іншим;

виховувати свідомих громадян, здатних розвивати культуру, господарство й інші сфери життя народу та будувати власну державу на рівні світових стандартів.

Першою сходинкою козацької педагогіки було виховання в сім'ї, що спиралося на авторитет батьків і матерів. Друга – родинно-шкільне виховання, де пріоритет мали духовні, материнські й родинні цінності, які переростали у загальнонаціональні. Третя – здобуття вищої освіти: у колегіумах, академіях та університетах Європи. Після навчання молодь проходила фізичне, моральне й трудове загартування, набувала національно-патріотичного досвіду та проходила військову підготовку у сотнях, полках і безпосередньо в Запорізькій Січі.

Значний вплив на процес формування світогляду молоді справляли українські народні думи, історичні пісні, козацькі літописи (зокрема «Літопис Самовидця», праці Г. Граб'янки та С. Величка), історико-меморіальні твори («Синопис»), а також кобзарське мистецтво.

Кобзарі виконували важливі суспільні функції: вони зберігали історичну пам'ять і культурні традиції, популяризували героїчні приклади минулого, уособлювали моральні цінності та виступали провідниками ідей національно-визвольної боротьби. Кобза в козацькому середовищі символізувала духовну святиню, що підкреслювало її особливе значення у виховному процесі. Організація військового життя Запорізької Січі ґрунтувалася на суворій дисципліні та корпоративній моралі. Найвищою цінністю визнавалися честь і вірність товариству, а зрада козацької спільноти й Батьківщини кваліфікувалася як найтяжчий злочин. Система військово-патріотичного виховання молоді мала комплексний характер, постійно вдосконалювалася й набувала чітких інституційних форм.

Козацька педагогіка виступала цілісною моделлю патріотичного виховання, орієнтованою на формування в індивіда високого рівня національної самосвідомості, почуття відповідальності та готовності до захисту рідної землі. Завдяки такій системі виховних впливів Запорізька Січ зберігала стабільність і неприступність.

Козацька доба в історії України започаткувала для нашої держави та світу нову, багаторівневу й ефективну систему загального та військово-патріотичного виховання. Видатний історик Іван Крип'якевич у праці *«Історія України»*, аналізуючи суспільно-політичний устрій, культурний та освітній розвиток, стан науки, процеси становлення й занепаду козацької державності, особливу увагу приділяє проблемі патріотизму та його ролі у формуванні національної ідентичності й самосвідомості. На думку вченого, українська політична думка пройшла складний шлях еволюції — від січової демократії до зміцненої гетьманської влади. У боротьбі за збереження державності виникало глибоке почуття патріотизму та любові до батьківщини; військо мало загальнонародний характер і виступало важливим творчим чинником у державному будівництві. Культурний розвиток спирався на народні маси, а здобутки освічених верств знову поверталися до суспільства, збагачуючи його новими надбаннями.

Зосередження уваги на патріотичному вихованні у військово-педагогічній системі козаків сприяло формуванню однієї з найефективніших державних структур свого часу. Патріотизм, відвага та високий рівень національної культури українського козацтва увійшли до історії та народної пам'яті як легенда. Досвід козацького війська у сфері патріотичного виховання залишається цінним і сьогодні, адже він відкриває можливості для формування громадянина-патріота, свідомого захисника незалежної держави.

Козацька педагогіка – це частина народної педагогіки, яка включає досвід виховання доблесних воїнів і захисників Батьківщини, сильних духом і тілом, кмітливих і винахідливих лицарів. Сформувалась з появою в Україні козацтва (перші писемні згадки датуються 1489 р.), досягла свого апогею за часів Гетьманату. З ліквідацією Катериною II інституту Гетьманства (1764), знищенням Запорізької Січі козацька педагогіка жила і розвивалась у народній традиції. Поділялася на кілька ступенів: дошкільне родинне виховання,

родинно-шкільне, підвищена освіта. Останній ступінь – перебування молоді на військовій службі в куренях Запорізької Січі.

На той час в Україні функціонували різноманітні навчальні заклади. Крім академій, братських, дяківських, церковних та монастирських шкіл, колегіумів, діяли також народні професійні школи мистецтв і ремесел, зокрема кобзарства, гончарства, бортництва тощо, а також козацькі та січові навчальні заклади, полкові, паланкові, парафіяльні школи на землях Січі, територіях Війська Запорізького, на Гетьманщині. Однією з перших була школа на Січі 1576 р. Це був взірець для утворення інших освітніх закладів на всіх козацьких вольностях. У навчанні послуговувалися двома посібниками: Часословом і Псалтирем, а також скорописною «Козацькою читанкою». Також на Січі існували школи кобзарів і лірників, засновані з ініціативи Богдана Хмельницького, що взяв їх під свою опіку. Це були перші в Україні школи музики та співу.

Унікальними явищами козацької педагогіки був гопак (український національний танець і бойове мистецтво) та характерництво – містична практика, що робила козака невразливим у бою, коли ані кулі не брали, а ні шаблі не тяли.

Українська система виховання досягла найбільших успіхів у XVI—XVIII ст., в період великого національного Відродження, активно розвивалися усна народна творчість, театр та книгодрукування. Високо оцінювався внесок українців у європейську гуманістичну культуру епохи Відродження. Українці, які навчалися в Європі протягом 10–15 років, повертаючись на Батьківщину, продовжували свою діяльність, а навколо них об'єднувалася прогресивна українська молодь.

В історію української педагогіки ввійшли такі прогресивні, демократичні просвітителі, як Іван Вишенський, Йов Борецький, Єпифаній Славинецький, Феофан Прокопович та багатьох інших.

Відомий першодрукар Іван Федоров одним із перших українських просвітителів, Кирило Ставровецький-Транквіліон, виступав проти фаталістичних поглядів церковників, які стверджували, що долю людини повністю визначає Бог. Свої педагогічні ідеї він виклав у працях «Зерцало богословії», «Євангеліє учительное» та «Перло многоценное», де підкреслював: «прагнення до знань є природною рисою людини, тож кожен має їх здобувати й передавати іншим». Відомими засновниками Львівської братської школи були видатні науковці і просвітителі Стефан (бл. 1570 – бл. 1600) та Лаврентій (помер після 1633) Зизанії. Педагогічні ідеї Лаврентія Зизанія відображено у його навчальних полемічних творах, насамперед у «Граматичі словенській», створеній у формі запитань і відповідей. У творах видатного українського полеміста Івана Вишенського «Викриття диявола-світодержця», «Послання князю Острозькому», «Суперечка мудрого латинника з немудрим русином» та ін. пропагується ідея рівності усіх людей, він стверджував, що незалежно від багатства, тіло людини має однакову природну будову, дихають люди одним повітрям. Розвиткові вітчизняної педагогічної думки сприяла діяльність ректора Львівської і Київської

братських шкіл Йова Борецького, який активно боровся проти гніту польської шляхти, великого значення надавав поширенню освіти і писемності, рекомендував створювати в Україні братства, а при них відкривати школи, друкарні, залучати до роботи кращих вчителів. Помітну роль в царині прогресивних педагогічних ідей відіграла діяльність відомого просвітителя Памва Беринди. Найвідомішою його працею є словник «Лексикон словеноруський й імен толкованіє», виданий у Києві в 1627 році. Талановитий педагог Мелетій Смотрицький створив 18 творів, у яких висловлював ідеї патріотичного виховання, закликав до боротьби проти соціального та національного гноблення й сприяв поширенню освіти серед народу. Найвідомішим із них стала «Грамматика словенська». Симеон Полоцький вбачав єдиний шлях визволення українського народу від польсько-шляхетського гніту у возз'єднанні з Росією. Вітчизняний діяч освіти Єпіфаній Славинецький займався перекладами. Він також створював навчальні посібники з медицини, географії та мистецтва, а ще був автором численних підручників. Особливу цінність для педагогіки має його праця «Громадянство звичаїв дитячих» – збірка правил поведінки для школи та домашнього середовища. Стефан Яворський більш відомий як церковно-політичний діяч, оскільки досягнув найвищого місця в ієрархії російської церкви: був екзархом і охоронцем всеросійського патріаршого престолу, рязанським і муромським митрополитом. Відомий його полемічний твір «Камінь віри» спрямований проти кальвіністських і лютеранських ідей. Український церковний і державний діяч Феофана Прокоповича висміював учення католицької церкви про святих і моці, визнавав об'єктивність існування матерії, проте стверджував, що допускати вічне існування матерії – велика помилка. Найбільше значення відводив знанням, пізнанню та відкриттю закономірностей світу, інтелектуальному розвитку людини.

Усі ці приклади видатних мислителів української доби Відродження свідчать, що українська нація не стояла осторонь від світового прогресу, особливо в царині освіти й педагогіки. І хоч в умовах всебічної полонізації було нелегко відстоювати національні цінності, великі сини рідної землі не полишали своєї високої місії – дарувати просвітлення своєму народові. З'являлися все нові імена діячів науки, культури та освіти, яким у важких умовах доводилося боротися за Велику спільну ідею.

2.10. Розвиток педагогічних ідей в Україні наприкінці XVIII-XIX ст.

На Лівобережній Україні, що відійшла до Росії, до другої половини XVIII ст. існував адміністративно-територіальний полковий устрій під керівництвом генеральної старшини (гетьмана). Згодом освіта на цій території розвивалася як частина загальнодержавної системи. Однією з найпоширеніших форм навчання були початкові школи. Існували також цифірні школи з математичним ухилом, де діти різного походження отримували базові знання. До середини XVIII ст. ці заклади поступово об'єдналися з полковими та

гарнізонними школами, призначеними для дітей солдатів. Полкові школи фінансувалися за рахунок батьків і забезпечували навчання читанню, письму та арифметиці.

У середині XVIII ст. в Україні почали засновувати державні школи. Так, у 1746 році в Єлисаветграді при фортеці відкрили казенну школу, яку відвідували 60 дівчаток і 80 хлопчиків. Учні вивчали Закон Божий, російську, німецьку та французьку мови, арифметику, займалися малюванням, співом і танцями. Поширення набули й народні школи грамоти, що діяли при православних церквах і призначалися для дітей селян. У цих школах навчали рідною мовою письма, читання та лічби, знайомили з церковнослов'янськими текстами, виховували любов до рідної землі та прищеплювали народні моральні цінності.

У другій половині XVIII ст., через посилення закріпачення селян і козаків, втрату Україною автономії та ліквідацію Запорозької Січі, школи грамоти, полкові та запорозькі навчальні заклади припинили існування. На Лівобережній Україні початкову освіту часто забезпечувало домашнє навчання дітей панівних родин, яке проводили вихованці Києво-Могилянської академії або іноземні вчителі.

У останній чверті XVIII ст. розвиток освіти відбувався під впливом катерининської освітньої реформи 1786 року. У рамках цієї реформи було засновано нові світські школи — малі та головні народні училища, а діяльність полкових шкіл і шкіл мандрівних дяків заборонено царським урядом. Для цього здійснили перепис усіх церковних шкіл і їхніх вчителів. Згідно з реформою 1786 року такі школи або закривали, або перетворювали на парафіяльні.

На Правобережжі та в Східній Галичині, де панувала польська шляхта, існували окремі дяківські школи, уніатські навчальні заклади та школи духовних орденів — василіан і єзуїтів, що відігравали важливу роль у збереженні української мови як ключової ознаки нації. У 1783 році у Львові було відкрито україномовну греко-католицьку духовну семінарію, яка згодом стала центром національного відродження галицьких українців. Поступово австрійська влада починає відкривати школи, але не українські, а здебільшого свої. Зокрема, у 1783 р. У Чернівцях та Сучаві відкрили латинські та німецькі школи, вчителів для яких запрошували із закордону. Підручниками у школах служили книги з Відня, написані німецькою й румунською мовами, і тільки катехізиси — українською.

З приєднанням Галичини до Австрії (1772) рівень освітньої справи тут дещо поліпшився. Було розпочато будівництво шкіл, вдосконалювалися методи навчання. Однак освіта українського населення була підпорядкована на різних землях завданням його германізації, полонізації, а в Карпатській Україні — мадяризації.

У Західній Україні проведено кілька шкільних реформ: у 1777 р. за указом імператриці Священної Римської імперії Марії Терези та у 1781 р. за наказом імператора Йосифа II, однак наприкінці XVIII — на початку XIX ст. під впливом польської шляхти українське шкільництво почало занепадати. У

1789 р. Едукаційна комісія розпорядилася закрити «руські» церковні школи та вилучити «руську мову» з навчальних програм усіх шкіл. Реформа 1777 р., яка передбачала відкриття однокласних церковнопарафіяльних шкіл у селах, тривіальних – у невеликих містах і нормальних – у великих, не сприяла покращенню рівня народної освіти.

Варто зауважити, що український народ так і не отримав бажаних національних шкіл. На перешкоді до цього стояли великі магнати, що мали владу над селянами. Під впливом польської шляхти багато корисних освітніх проєктів було відхилено. Українська шкільна справа, ще не досягнувши значного розвитку, знову занепадає. Навчання українською мовою жорстко обмежується. Відкривати українські тривіальні школи дозволялося лише там, де не існувало польських або німецьких навчальних закладів.

Під тиском польської шляхти багато корисних ініціатив у сфері освіти не були реалізовані. Українська шкільна справа, яка ще не встигла суттєво розвинутися, знову переживає занепад. Викладання українською мовою суворо обмежувалося, а відкривати українські тривіальні школи дозволялося лише в тих місцях, де не було польських чи німецьких шкіл. Політика дискримінації щодо українців мала місце і після розпаду Австро-Угорської імперії. Лише після об'єднання українських земель діти різних національностей одержали можливість вчитися в рідномовній школі.

Стан освіти на Буковині в той час був на низькому рівні: діяли тільки духовні школи (священицькі й дяківські). Серед них виділялися школи в Сучаві, Радівцях, Путні. Пізніше австрійська влада стала відкривати школи, але не українські, а здебільшого свої. Підручниками у школах служили книги з Відня, написані німецькою й румунською мовами, і тільки катехізиси – українською.

Реформи XIX ст. в Російській імперії спричинили суттєві зміни в освітній системі, зокрема: встановлення остаточно станового характеру освіти; порушення послідовності навчальних програм між початковими і середніми закладами та їх суттєве скорочення; запровадження фізичних покарань і фінансового контролю у навчальних закладах; ослаблення глибокої наукової бази класичної освіти (заборона «розкішних» знань, обмеження або заборона курсів з філософії та суспільно-економічних наук, впровадження викладання Закону Божого в гімназіях та створення кафедр богопізнання і християнського вчення в університетах із 1819 р.); ліквідація автономії університетів; скасування підпорядкування університетам усіх шкіл у регіоні. денационалізація освіти, заборона вживання української мови, видання українських книг.

Конкретні шляхи їх впровадження в українських губерніях характеризувалися нерівномірним розвитком освіти у різних регіонах. Відбувався розвиток початкової освіти, у тому числі жіночої; утворення перших гімназій, закритих дворянських навчальних закладів; відкриття та освітня і наукова діяльність Харківського, Київського та Новоросійського університетів; прийняття урядових рішень (Валуєвський циркуляр 1863,

Емський указ 1876), які забороняли вживання «малоросійського наречія» в усіх школах, театрах, книгах і газетах тощо.

Серед видатних мислителів минулого, які збагатили теорію виховання, духовну культуру України, чільне місце належить Григорію Савичу Сковороді (1722–1794). Його діяльність припадає на період занепаду освіти в Україні. Зрозумівши, що ні в школах, ні в колегіумах він не зможе проповідувати своє вчення, Г.С. Сковорода обрав шлях мандрівного філософа та вчителя. Він подорожував від села до села, зупиняючись на пасіках чи хуторах, і своїми бесідами навчав людей, піднімаючи їхню національну свідомість. Він щиро любив рідну мову, природу, українську музику та пісні, а найбільше – свій народ. Сковорода вважав, що освіта є ключем до щастя народу. Філософ пов'язував людське щастя з активною діяльністю, пропонуючи ідею «сродної праці»: людина досягає успіху та відчуває щастя, коли її життя відповідає її природному покликанню. Тому праця, якою зайнята людина, має відповідати її здібностям, нахилам і обдаруванням та приносити користь спільноті. Для того, щоб людина визначила яка праця для неї є прийнятною, вона має пізнати себе.

Виховним ідеалом Г.Сковороди є людяність, благородство і вдячність.

Філософ першим із українських мислителів висунув ідею природного виховання. Головне завдання виховання полягає у тому, щоб допомогти дитині розкрити її природні задатки та спрямувати її на дорогу служіння Батьківщині. З огляду на це, Г. Сковорода прихильник принципу народності у вихованні. Він вважав, що виховання має відповідати інтересам народу, житись із народних джерел.

Український Сократ, надавав великого значення розумовому вихованню, яке забезпечує формування інтелекту, як головного регулятора поведінки. Спираючись на знання, людина спроможна пізнати добро і зло. У цьому зв'язку, Григорій Савич підкреслює важливість морального виховання (людяність, благородство, вдячність).

Фізичне виховання – є основою щастя, бо від нього залежить здоров'я людини. Фізичне виховання розпочинається ще до народження дитини і обумовлюється способом життя матері і батька. Головними засобами фізичного виховання з точки зору Г. Сковороди: режим, чистота, акуратність, правильне харчування, поміркованість у всьому, фізичні вправи, праця, і здоровий спосіб життя.

Не обійшов увагою Григорій Савич і естетичне виховання, найважливішим засобом якого вважав музику.

Сімейне виховання з точки зору мандрівного філософа, це коли діти зростають в атмосфері поваги і любові до батьків. Вони є іконами для дітей, діти мають наслідувати їх гарний приклад.

Григорій Савич вважав, що справжнім педагогом є той, хто здатен щиро любити дітей, відзначається чесністю та благородством і віддано служить добру.

Т.Г. Шевченко вважав, що досягти ідеалу можна завдяки належному вихованню, і заперечував вирішальну роль спадковості у формуванні дітей. У

повісті «Близнюки» він описує сім'ю Сокир, де дітям прищеплювали любов до праці, демонструючи, як виховання в різних умовах впливає на розвиток двох хлопчиків. Шевченко підкреслював значну силу виховання та особливу роль у цьому процесі сім'ї. Водночас він наголошував, що сімейне виховання не може повністю замінити соціальне, яке включає життя серед однолітків, спілкування з дорослими та ознайомлення з суспільними умовами.

Вихована людина – це морально високорозвинена особистість, яка щиро любить свою Батьківщину, добре усвідомлює свої обов'язки перед суспільством і відкидає брехню, лицемірство та підлабузництво. Т.Г. Шевченко прагнув, щоб навчально-виховний процес у школі ґрунтувався на нових принципах і мав ширший зміст. Він різко критикував стану систему освіти в царській Росії, наголошуючи на недостатній кількості шкіл в Україні, а з тих, що існували, виходили духовно обмежені молоді люди. У 1860 році Шевченко створив «Букварь Южнорусскій», невеликий за обсягом підручник, який містив літери алфавіту та цифри. Спершу учні вивчали звуки й літери, а потім переходили до читання цілих слів. Було видано 10 тисяч примірників цього «Букваря». У поетичних творах Шевченка проявляється його виховний ідеал – людина, яка засвоїла найвищі цінності: віру в Бога, людську порядність, любов до України та повагу до жінки-матері.

Художні твори та поезія відображають яскраві погляди І.Я. Франка на різні сторони виховання. Іван Якович створює образ ідеальної людини – будівника нового суспільства, каменяра. Такій особистості властиві внутрішня рівновага, міцність духу, чіткі переконання, чиста совість та активна боротьба з темнотою й ледарством. Щодо дружби, то І.Франко писав про неї, як про здатність до самопожертви заради друга («Притча про приязнь»). Вихована людина, яку цінує справедливе суспільство, має виявляти вдячність («Притча про вдячність»). Ідеалом для Франка є мудрий старець, який спокійно ставиться до життя і не піддається його спокусам («Притча про правдиву вартість»). Людина повинна мати глибоку віру в Бога, але водночас докладати власних зусиль («Притча про віру»). Великий Каменяр вважав, що покірنا та терпляча особа легше досягає своїх цілей («Притча про покору»). Франко високо цінував красу, яка володіє силою, непідвладною ні досвіду, ні розуму («Притча про красу»). Він також звертав увагу на те, що існує лицемірна, корислива любов, яка не має нічого спільного зі справжньою, жертвовною любов'ю («Притча про любов»).

Іван Франко приділяв значну увагу проблемі вчителя. У своїх статтях та художніх творах він висвітлював важке становище галицьких педагогів, демонструючи як їхні позитивні риси (п'єса «Учитель» – образ Омеляна Ткача), так і недоліки («Грицева шкільна наука»). Для Франка особливу вагу мали питання національного виховання. Він вважав, що поверхневий, гучний і переважно формальний патріотизм повинен поступитися місцем щирому, глибоко переживаному народолюбству, яке проявляється не словами, а конкретною працею.

На розвиток освіти в Україні значно вплинув М.І. Пирогов. У 1856–1858 роках він обіймав посаду попечителя Одеського навчального округу, а з 1858 по 1861 рік — Київського навчального округу.

Ним визначені принципи нової школи, що включають: системний підхід та послідовність у навчальному процесі, забезпечення логічної спадкоємності між різними етапами шкільного навчання, а також формування в учнів уміння спостерігати за предметами, явищами та процесами через наочне навчання. Високо оцінював М.І.Пирогов і роль літератури в розумовому й духовному розвитку учнів. Він увів у практику роботи середньої школи твори на літературні теми, які сприяли розвитку самостійного, критичного мислення учнів. Педагог гостро виступав проти формалізму при оцінюванні знань учнів і студентів.

Головним у вихованні вважав наміри, життєві цілі та завдання, які визначають вихователі в сім'ї та школі, а також узгодженість цих цілей між сім'єю, школою, суспільством і державою, тим самим обґрунтовуючи принцип цілеспрямованості виховання та єдності впливів школи, сім'ї, суспільства і держави. М.І. Пирогов з сумом констатував, що питання виховання ще не стали справді життєво важливими. Сучасне йому суспільство приділяло їм недостатню увагу і не дбало про те, щоб виховання мало правильний напрямок. Найсуттєвішою вадами тодішньої системи освіти та виховання він вважав її становість, вбачаючи в цьому несправедливу перешкоду, яка суперечить інтересам держави, педагогіки та моралі.

Для Пирогова було беззаперечним принципом, що вчитель будь-якого рівня школи повністю виконує своє призначення лише тоді, коли одночасно з навчанням здійснює виховання учнів. Він надавав велике значення самостійній праці педагогів над підвищенням знань і вдосконаленням професійної майстерності. З цією метою запроваджував взаємне відвідування уроків та обмін досвідом. Крім того, він критикував бюрократичний стиль управління навчально-виховним процесом.

Олександр Васильович Духнович підтримував навчання рідною мовою та національну спрямованість освіти, відіграв значну роль у відкритті понад 70 шкіл. Науку і просвіту вважав «єдиним засобом і шляхом до майбутнього щастя народу». Серед чинників формування особистості виділяв працю і висунув ідею поєднання навчання з сільськогосподарською діяльністю. О.В. Духнович вважав, що ключову роль у розвитку особистості відіграє вчитель, тоді як сімейне виховання є природним обов'язком батьків. Його діяльність була спрямована на те, щоб навчання стало доступним не лише для міських дітей, а й для дітей із сільської місцевості, незалежно від їхнього матеріального становища.

Педагогічну діяльність Х. Алчевської зазвичай ведуть від початку епохи «ходіння в народ» у 60-х роках XIX століття. У 1862 році вона заснувала жіночу недільну школу, яка деякий час працювала нелегально через заборону царського уряду і була офіційно відкрита лише в 1870 році.

Недільна школа, заснована Х. Алчевською, вирізнялася своєю унікальністю та вражала масштабом: у ній навчалася понад 600 учнів. Вони

мали змогу здобути початкову освіту безкоштовно. Викладання всіх предметів здійснювалося за спеціально розробленими програмами, які передбачали інтенсивну роботу в класі, а домашні завдання здебільшого склалися з читання художньої літератури. У 1885 році програми Х. Алчевської були вперше опубліковані і протягом трьох десятиліть слугували своєрідним орієнтиром для багатьох недільних шкіл Росії. Христина Данилівна відома як засновниця методики навчання дорослих грамоті (автор посібника «Книга дорослих» та методично-бібліографічного poradника «Що читати народові?»); крім того, вона створила методику проведення літературних бесід з учнями.

Микола Олександрович Корф доклав чимало зусиль для відкриття нових земських шкіл у своєму повіті та активно пропагував організацію недільних повторювальних шкіл. У заснованих ним початкових земських школах один учитель одночасно проводив заняття для трьох класів. Він приділяв велику увагу підготовці вчителів, розробляв плани уроків і методики навчання та сам демонстрував їх на практиці. Окрім цього, М.О. Корф організовував проведення з'їздів вчителів. Важливе місце в його педагогічній спадщині займає ідея загального обов'язкового навчання як засобу досягнення повної грамотності серед населення.

М. Корф визначав важливі умови організації загального навчання так: обов'язкове навчання дітей обох статей незалежно від їхнього національного походження та соціального становища; створення навчально-виховного процесу, який забезпечував би отримання учнями дійсно корисних і міцних знань, умінь і навичок; спільне навчання хлопців і дівчат; розташування школи поруч із місцем проживання учнів. Головною метою загальноосвітньої школи М. Корф вважав виховання всебічно розвиненої людини, як фізично, так і духовно. Серед основних дидактичних принципів він виділяв: міцність знань; доступність навчального процесу; розвиток самостійності учнів; використання попередньо засвоєного матеріалу; наочність навчання.

Софія Федорівна Русова – видатний український педагог, громадська діячка, одна з піонерок українського жіночого руху. Походила з аристократичної родини, яка переселилася в Україну з Сибіру. Батько, Федір Ліндфорс, був шведом, а мати, Ганна Жерве, – французенкою. Безпосереднє спілкування з дітьми селян пробудило в ній підсвідоме прагнення служити українському народові. У 1871 р. С.Ф.Русова отримала дозвіл на і у Києві відкрито перший Фребелівський дитячий садок для 20 дітей із простих родин. Педагогічна діяльність С.Ф. Русової продовжилася спочатку в двох школах Петербурга, а згодом – у дитячих садках Чернігова та Харкова, вечірній школі в Олешні, Київському кадетському корпусі, Фребелівському інституті та інших навчальних закладах. Русова вважала, що школа й освіта повинні не лише запозичувати передовий світовий досвід, а й формувати власну систему навчання на національному ґрунті, з урахуванням потреб регіону, національних особливостей і історичних традицій, зокрема традиції братських шкіл.

С.Ф. Русова докладно розглянула принцип індивідуалізації у вихованні, вважаючи його першою умовою справедливого виховного процесу, що

формує у кожної дитини особисту моральну свідомість. За її поглядом, завдання індивідуального виховання полягає в забезпеченні широкого та вільного розвитку всіх духовних здібностей дитини. Вона наголошувала, що виховання має сприяти формуванню у дітей таких особистісних рис, які допоможуть їм стати гідними громадянами.

С.Ф.Русова приділяла особливу увагу вихованню в колективі, вважаючи його однією з ключових складових розвитку особистості. Колективне виховання, на її думку, значною мірою сприяє соціалізації дитини. Основними засобами згуртування дитячого колективу Русова вважала гру та працю. Крім роботи в дитячих садках, школах і захистках, вона наголошувала на значенні сімейного виховання, особливо ролі матері. Русова виступала за поширення освіти серед жінок у селі, вбачаючи в цьому засіб підвищення їхньої свідомості та покращення становища матері.

2.11. Вклад К.Д.Ушинського у розвиток виховання

Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870) народився 19 лютого 1824 року в місті Тула у небагатій дворянській родині. Його батьки, уродженці Чернігівщини, володіли невеликим маєтком поблизу Новгород-Сіверського, де Костянтин Дмитрович завершив гімназійне навчання. У 1840–1846 роках він навчався на юридичному факультеті Московського університету. Після здобуття вищої освіти працював професором на кафедрі камеральних наук (законодавство, право, фінанси) у Ярославському юридичному ліцеї. Його демократичні погляди в роботі призвели до того, що в 1849 році його звільнили з посади, він залишив Ярославль і вирушив до Петербурга, де зіткнувся з численними труднощами у пошуках роботи. Врешті-решт змушений був працювати дрібним чиновником у Міністерстві внутрішніх справ. Багато часу присвячував самоосвіті, займався журналістикою та працював перекладачем у журналі «Современник».

З 1854 року Ушинський обіймав посаду викладача словесності та законодавства, а згодом став інспектором Гатчинського сирітського інституту. На цій посаді він впровадив низку новацій, що значно підвищило успішність вихованців. У «Журналі для виховання» він опублікував низку статей, серед яких «Про користь педагогічної літератури» (1857), «Три елементи школи» (1857), «Про народність у громадському вихованні» (1857) та інші.

У 1859 році, за власним проханням, Ушинський отримав призначення інспектором Смольного інституту шляхетних дівчат. На цій посаді він проявив себе як прогресивний реформатор жіночої освіти: головну увагу приділив вивченню рідної мови, літератури та історії, а також залучив до навчального закладу багатьох передових педагогів. Майже одночасно він очолив редакцію «Журналу Міністерства народної освіти», перетворивши його на цікавий науково-педагогічний часопис. У цьому журналі Ушинський опублікував низку статей, серед яких «Праця в її психічному і виховному значенні» (1860), «Рідне слово» (1861), «Проект учительської семінарії» (1861) та інші. Значним

досягненням у педагогіці стало видання його підручників «Дитячий світ» (1861) та «Рідне слово» (1864).

У 1862 році Ушинського звинуватили в атеїзмі та звільнили зі Смольного інституту. Щоб приховати незаконність цього рішення, уряд відрядив його за кордон для вивчення жіночої освіти, що фактично було прихованим засланням. Протягом п'яти років (1862–1867) він відвідав Австрію, Швейцарію, Бельгію, Францію та Німеччину. Після повернення додому Ушинський опублікував свою основну працю «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» (1867–1869). У 1869–1870 роках він мешкав в Україні, яку вважав своєю Батьківщиною. Помер 22 грудня 1870 року та був похований у Києві на території Видубецького монастиря.

Підсумком багаторічних роздумів К.Д. Ушинського з кардинальних проблем освіти й виховання стала його праця «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології».

У ній подається методологічне обґрунтування педагогіки, розкривається її місце в ряді інших наук, аналізуються процеси пізнання, закономірності розвитку: уваги, пам'яті, уяви, мислення та інших видів психічної діяльності, на яких будується навчання та виховання. К.Д. Ушинський вважав, що вищою метою виховання є всесторонній розвиток особистості, вдосконалення самої природи людини, її душі та тіла. До кола антропологічних наук він відносив усі науки, які в тій або іншій мірі вивчають різні сторони людського життя і діяльності: анатомію, фізіологію, психологію, логіку, філологію, географію, статистику, історію, педагогіку, розумів важливість богослов'я.

Він був упевнений, що тільки при такому ретельному вивченні людини можна придбати достатньо всесторонні відомості про людську природу. «Вихователь повинен прагнути дізнатися про людину, якою вона є насправді, з усіма її слабкостями та у всій її величі, зі всіма її буденними, дрібними потребами й з усіма її великими духовними вимогами».

Надаючи величезного значення вихованню, педагог разом з тим, враховував, що його можливості не безмежні, адже «межі виховної діяльності... дані в умовах душевної та тілесної природи людини...». Кожна людина є індивідуальною.

Для того, щоб сформувати високоморальну духовну особу, Слід виховати в ній здатність розрізняти справжні цінності від фальшивих, формувати прагнення до високих і благородних цілей, усвідомлювати сенс і призначення життя, а також бачити ідеал, до якого варто наполегливо прагнути.

Виходячи з принципового визнання влади душі над тілом, психічних процесів над фізичними, К.Д. Ушинський обґрунтував значення звички до розумової праці для етичного розвитку і визначення свого покликання в житті. Незвикла до серйозних роздумів людина зазвичай не знає, чим себе зайняти, прагне до розваг і задоволень. Від цього зазнають шкоди душевні сили людини і сама моральність.

Увагу К.Д.Ушинський вважав важливою умовою пізнавальної діяльності та моральності людини, єдиними дверима, через які враження зовнішнього

світу викликають в душі відчуття. По тому, на що звертається увага, можна з упевненістю судити про інтереси та схильності людини.

Великого значення К.Д. Ушинський надавав розвитку активності дітей у процесі навчання та виховання, звертав увагу на методи і засоби контролю їхнього психічного розвитку, на важливість дотримання правильного режиму життя, набуття трудових навичок, умінь, виховання волі та інтересів. Як вважав видатний педагог, школа не тільки має давати учням знання, а й розвивати у них логічне мислення, пам'ять, творчу уяву.

Основне завдання освіти й виховання, як вважає К.Д. Ушинський, полягає у формуванні гармонійно розвиненої людини на засадах народності.

У своїй творчості він підкреслював, що виховання, яке формується самим народом на основі його власних традицій, має таку силу впливу, якої не здатні досягти навіть найкращі системи, засновані на абстрактних концепціях або запозичені у інших народів.

Він вважав, що діти з раннього віку мають засвоювати елементи народної культури, оволодівати рідною мовою, знайомитися з усною народною творчістю.

Під терміном «народність» К.Д. Ушинський розуміє історію та самобутність кожного народу, яка обумовлена його історичним розвитком, географічними, та природними умовами його життя.

Його вчення про народність пов'язано із завданням формування особистості, виховання у дітей любові до Батьківщини, чесності, гуманності, відповідальності, працелюбності. А всі ці якості, як він вважав, виходять від народу, його характеру і традицій.

Видатний педагог вважав, що виховання має відповідати таким вимогам: повинно бути загальнонародним, охоплювати всіх дітей у порядку обов'язкового навчання; цим процесом має керувати сам народ; виховання повинно надавати дітям реальні знання та одночасно розвивати їхні розумові здібності, щоб навчання було пов'язане з життям і служило благу всього народу; провідну роль у формуванні особистості має відігравати рідна мова, як джерело знань і як культурна скарбниця народу; мета виховання полягає у формуванні високоморальної людини; жінки мають отримувати освіту та виховання на рівні з чоловіками.

Великим науковим досягненням К.Д.Ушинського є те, що він сформулював ідею народності в педагогіці, визначив її як основну складову системи виховання.

У своїй праці «Про народність у громадському вихованні» він наголошував: «Виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої немає в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях, або запозичених в іншого народу». Він вважав, що діти з раннього віку мають засвоювати елементи народної культури, оволодівати рідною мовою, знайомитися з усною народною творчістю.

Основу народності, на думку видатного педагога, становить мова. У ній відбивається історія, здобутки культури, світогляд природа, серед якої живе народ.

Мова виступає як «найважливіший, найповніший і найстійкіший зв'язок, який об'єднує минулі, нинішні й майбутні покоління народу в одне велике історичне й живе ціле. Вона не лише відображає життєдіяльність народу, а й сама є його життям. Коли зникає народна мова, зникає й народ». У книзі «Рідне слово» автор пропонує філософсько-психологічне осмислення рідної мови, наголошує на її визначальній ролі у житті народу та його розвитку, аргументує необхідність навчання й виховання рідною мовою, яка для дитини стає «найточнішим відображенням природи й життя, що її оточують».

Вченим було розроблено єдину систему побудови навчання і виховання рідною мовою і він наполегливо виступав за її впровадження у педагогічну практику.

Рідна мова як найкращий народний наставник, тому, на думку К.Д. Ушинського, головною метою початкового навчання є її оволодіння. Він присвятив багато зусиль визначенню змісту та методів навчання рідної мови, а також у своїх працях дав цінні поради щодо розвитку мовлення і мислення дітей з раннього віку. Засвоюючи рідну мову, дитина опановує не лише слова, їх поєднання та зміни, а й численні поняття, погляди на світ, думки, почуття, художні образи, логіку та філософію мови. І робить це настільки легко та швидко, що за 2–3 роки дитина засвоює більше, ніж можна було б досягти за 20 років наполегливого методичного навчання. Така сила великого народного педагога – рідного слова.

Костянтин Дмитрович Ушинський — визначний український педагог. Він надавав особливого значення активній діяльності дітей під час навчання та виховання, вважав, що школа повинна не лише передавати знання, а й формувати у учнів логічне мислення, пам'ять та творчу уяву.

Основним завданням освіти й виховання, як вважає К.Д. Ушинський, є формування гармонійно розвиненої людини на основі народності. У праці «Про народність у громадському вихованні» він підкреслював, що виховання, яке формується самим народом і спирається на національні традиції, має виховну силу, недосяжну для найкращих систем, заснованих на абстрактних ідеях або запозичених у інших народів. Він вважав, що з раннього віку діти повинні знайомитися з елементами народної культури, оволодівати рідною мовою та усною народною творчістю. Його концепція народності тісно пов'язана з формуванням особистості та вихованням у дітей любові до Батьківщини, чесності, гуманності й відповідальності, працелюбності. А всі ці якості, як він вважав, виходять від народу, його характеру і традицій.

К.Д.Ушинський обґрунтував з наукової точки зору ідею органічного поєднання засвоєння знань із розвитком розумових здібностей учнів у процесі навчання. Він визначав три головні завдання навчання — освітнє, виховне та розвивальне, які завжди мають реалізовуватися у взаємозв'язку. У своїх працях Ушинський обґрунтував такі принципи навчання: наочність, свідомість і активність учнів, послідовність і систематичність, міцність знань, зв'язок навчання з життям, емоційність, а також поєднання інтересу з відповідальністю. Найефективнішим методом навчання для всіх вікових груп

він вважав бесіду, зокрема сократичну. Ушинський підтримував класно-урочну систему навчання та розробив структуру й типи уроків.

Беручи до уваги дидактичну мету Ушинський виділяв такі типи уроків: **змішаний урок**, що поєднує повторення пройденого з поясненням нового матеріалу; **урок усних та практичних вправ**, спрямований на повторення і закріплення знань; **урок письмових вправ**, який розвиває навички писемної мови; **урок оцінки знань**; та **урок повідомлення нових знань**. Структуру уроку він визначав на основі загальних етапів навчання і пізнання, яких виділяв три: **чуттєве сприймання, мислительна обробка матеріалу та закріплення у пам'яті й формування навичок**. Виходячи з цього, Ушинський виділяв три послідовні структурні частини уроку: 1) свідомий перехід від пройденого до нового з метою формування цілеспрямованого сприймання матеріалу; 2) розв'язання основного завдання уроку; 3) підведення підсумків та закріплення здобутих знань і умінь. Особливе значення в його педагогічній системі надається також питанням виховання. Великий вихователь вважав, що гармонійно розвинена особистість – це поєднання розумової зрілості, моральної досконалості, фізичної і естетичної розвиненості.

2.12. Розвиток виховання в Україні на початку ХХ ст.

Особливості української освітньої системи періоду 20-тих визначалися історичними умовами та прагненням виправити проблеми «старої системи». Цей етап вирізняється як певними досягненнями, так і недоліками у духовно-ідеологічній сфері та культурі. Водночас це час формування цілісної освітньої системи, розробки стабільних навчальних планів, програм і підручників.

Більшовики намагалися запровадити в Україні нову систему освіти, організовану за моделлю російської. У травні 1919 року було ухвалено «Положення про єдину трудову школу УРСР». Воно передбачало: безкоштовне навчання для дітей обох статей з восьми років, поєднання загальноосвітнього та політехнічного навчання, заборону релігійного виховання, а також орієнтацію шкільної роботи на продуктивну дитячу працю. У «Положенні» відкидалися перевідні та випускні іспити, не передбачалися домашні завдання, традиційний поділ на класи замінювався групами за рівнем підготовки до різних видів занять, а п'ятибальна система оцінювання знань скасовувалася.

У липні 1920 року Наркомат УРСР оприлюднив «Декларацію про соціальне виховання дітей», у якій окреслювалися ключові принципи освітньої та виховної політики Радянської України. Документ підкреслював важливість виховання дітей у дусі комунізму, організації трудового виховання та інтеграції навчання й виховання в єдиний процес. У березні того ж року була затверджена українська радянська система освіти, яка функціонувала з різними змінами протягом наступних десяти років. Основою цієї системи стало соціальне виховання, а діяльність усіх освітніх закладів будувалася за

трудова принципом і формувала єдину систему професійної освіти за своїми завданнями та змістом.

За проектом Г. Гринька система шкільної освіти мала таку структуру: дошкільні установи соціального виховання (дитячі садки, дитячі будинки, комуни, колонії) приймали дітей віком від 4 до 8 років; єдина трудова школа охоплювала дітей від 8 до 15 років і складалася з двох рівнів: I концентр — 4-річний курс для дітей 8–12 років, та II концентр — 3-річний курс для дітей 12–15 років; для молоді 15–18 років діяли професійні навчальні заклади, а старшу освіту забезпечували вищі навчальні заклади, такі як технікуми, інститути та академії.

В Україні всі навчальні заклади, поєднуючи освіту з виробничою діяльністю ще з початкового рівня, формували єдину систему професійної освіти. Єдина трудова школа тривала сім років, а інститути та технікуми вважалися рівноправними вищими навчальними закладами, хоча між ними була різниця: технікуми готували вузьких спеціалістів-інструкторів, тоді як інститути — висококваліфікованих фахівців-практиків. Підготовку вчених у різних галузях здійснювали академії та спеціалізовані інститути теоретичного спрямування.

Хоча у вихованні декларувався принцип народної творчості, усі шкільні заклади фактично підпорядковувалися більшовицькій партії та її центральним органам, без дозволу яких жодних рішень приймати було неможливо.

Характерною рисою української освіти 20-тих років стала українізація всіх сфер освітнього і культурного життя країни. Цьому сприяло затвердження та активне впровадження ряду законодавчих документів: У 1921 році було прийнято «Положення про забезпечення рівноправності мов та сприяння розвитку культури», яке сприяло розвитку українських шкіл та дошкільних закладів. У листопаді 1922 року було затверджено «Кодекс законів про народну освіту в УРСР». 27 липня 1923 року ухвалено Декрет «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ», який запроваджував обов'язкове викладання української мови та українознавства у всіх школах.

Наприкінці десятиріччя політика українізації поступово згасає: відкриваються двомовні школи з викладанням російською та українською мовами, а кількість українських шкіл скорочується. Кінець 1920-х років відзначається посиленням репресій у сфері освіти та культурного життя.

Запроваджуються безальтернативні навчальні плани, програми, підручники. На основі «Єдиного виховно-навчального плану в установах соцвиху для дітей до 15 років в УРСР» були розроблені комплексні освітні (навчальні) системи — принцип полягає у формуванні змісту освіти та організації навчального процесу навколо центральної теми. Починаючи з 1930–1931 н.р., комплексну систему навчання замінили на комплекси-проекти, запровадивши метод проектів, що ґрунтувався на прагматичній педагогіці США. В кінці 20-х років в українській школі мав місце лабораторно-бригадний метод навчання, за якого учні розбивалися на ланки (бригади) по 3-

5 осіб у кожній і в певні часи відвідували лабораторії, де самостійно розв'язували навчальні завдання

Активно розвивається наука рефлексологія, що входила до складу такої інтегративної науки, як педологія. Педологія розглядала дитину як об'єкт дослідження та включала в себе вивчення її анатомії, фізіології, біології, психології та соціології.

Пізніше постанова комуністичного уряду від 4 липня 1936 року щодо педологічних перекручень в системі Наркомосу засудила педологію та діяльність педологів як шкідливу, зазначивши, що вони ґрунтуються на антинаукових і антимарксистських засадах. У документі вимагалось повне відновлення прав педагогіки та педагогів, а також підкреслювалася потреба розвитку марксистської науки про дитину.

З цього часу будь-яке вивчення вікових та індивідуальних особливостей дітей повністю припиняється. Катастрофічно кількість шкіл з українською мовою навчання в Україні скорочувалася. Натомість створювалися російські або двомовні (утраквістичні) заклади, які з часом також переходили на російську мову. Така підступна політика більшовицьких колонізаторів у сфері шкільної освіти протягом декількох десятиліть призвела до занепаду національної школи та національної свідомості на території Наддніпрянщини.

Війна заподіяла великої шкоди освіті. Знищення системи освіти було одним із ключових елементів фашистської політики поневолення українського народу. Під час війни сотні тисяч дітей залишилися без батьків, тому виникла необхідність створити для них належні умови життя, виховання та навчання. Було організовано мережу дитячих будинків. На звільнених від німецьких загарбників територіях України у 1943–1944 роках розпочалася відбудова народного господарства та відродження культури, зокрема освіти й шкіл. Велике значення мала постанова, прийнята в грудні 1943 року, про запровадження загального обов'язкового навчання дітей з 7 років, що усувало розрив між дошкільними закладами та початковою школою. Незважаючи на труднощі повоєнного часу, система народної освіти в Україні відновлювалася та поступово розвивалася.

З 1949 року вводиться загальна обов'язкова семирічна освіта. Для цього значно збільшили кількість шкіл, організували транспорт для підвезення дітей до навчальних закладів та створили пришкільні інтернати. З грудня 1958 року було прийнято закон про поєднання навчання з виробничою працею. Він передбачав запровадження загальної обов'язкової восьмирічної освіти, що поєднувала вивчення основ наук, політехнічне навчання та трудове виховання, а також залучення учнів до доступних форм суспільно корисної праці. Водночас реалізація ідеї поєднання навчання та професійної підготовки у масовій школі не завжди давала очікувані результати.

Після завершення 8-річної школи діяли основні типи закладів повної середньої освіти: середні загальноосвітні школи, школи для робітничої та сільської молоді (вечірні та змінні), технікуми та інші спеціалізовані

професійні середні навчальні заклади. Ці кроки сприяли подальшому розвитку освітньої системи в повоєнний період.

2.13. Педагогічні ідеї А.С.Макаренка

А.С. Макаренко народився 1 березня 1888 року в місті Білопілья Сумського повіту Харківської губернії. Початкову освіту здобував у Білопільському двокласному училищі, а з 1901 року, після переїзду родини до Крюкова, навчався в Кременчуцькому міському чотирикласному училищі. Влітку 1904 року він успішно закінчив міське училище з відзнакою і продовжив навчання на однорічних педагогічних курсах при цьому ж закладі, за завершення яких отримав право викладати у початкових класах.

1 вересня 1905 року Макаренко розпочав свою педагогічну кар'єру в Крюківському двокласному залізничному училищі, де викладав російську мову, літературу та малювання. Працювавши там шість років, він був переведений на посаду вчителя у двокласному залізничному училищі на станції Долинська колишньої Херсонської губернії.

Після дев'яти років педагогічної роботи А. Макаренко у 1914 р. вступив до Полтавського учительського інституту, де проявив значний інтерес до літератури. З 3 вересня 1916 р. до березня 1917 р. його навчання було перервано через призов до армії, проте через близорукість він був звільнений від військової служби. Уже 15 червня 1917 р. він завершив навчання в інституті, отримавши золоту медаль за твір «Криза сучасної педагогіки».

Після завершення навчання в інституті Антон Семенович деякий час працював учителем у зразковій школі при Полтавському учительському інституті. У грудні 1917 р. він повернувся до Крюкова, де мешкала його овдовіла мати, і отримав посаду інспектора (директора) вищого початкового залізничного училища, у якому вперше розпочав педагогічну діяльність ще в 1905 р.

У Кременчуцькому відділі народної освіти нові підходи А. Макаренка не підтримували, тому восени 1919 р. він переїхав до Полтави. Спочатку він очолив міське початкове училище №2, а з серпня 1920 р. став директором семирічної трудової школи №10. Проте вже у вересні того ж року Полтавський губернський відділ народної освіти доручив йому організувати колонію для неповнолітніх правопорушників у селі Ковалівка за 6 км від Полтави, де А. С. Макаренко призначили завідувачем.

У 1926 році колонія досягла значного успіху. А. Макаренко мав ідею перенести колонію Ковальова до Куряжа, за 25 км від Харкова, та об'єднати її з Курязькою трудовою колонією. У червні 1927 року А. Макаренко був запрошений керівництвом Державного комітету праці України взяти участь в організації дитячої трудової комуні неподалік від Харкова. Упродовж певного часу йому довелося працювати одночасно в згаданих двох установах.

Роботу адміністратора та педагога в комуні А. Макаренко вдало поєднував з літературною творчістю. Результати його педагогічних пошуків можна знайти у творах: Педагогічній поемі, Прапорах на вежах, Деяких висновках з мого

педагогічного досвіду, Проблемах радянської шкільної освіти, Березні 30-го року.

1934 року А.С. Макаренка прийняли до Спілки письменників СРСР. 1935 року його призначили заступником начальника відділу трудових колоній (ВТК) НКВС України, і він переїхав до Києва. Керуючи колоніями в Україні, восени 1936 року він одночасно очолював колонію в Броварах під Києвом. У 1937 році Макаренко переїхав до Москви, де повністю віддався літературній та громадсько-педагогічній діяльності. На піку своєї творчої та професійної активності, 1 квітня 1939 року, А.С. Макаренко раптово помер. (похований на Новодівочому кладовищі, м. Москва).

Розробляючи вчення про мету виховання, А.С.Макаренко вказував, що педагог, на його думку, має керуватися комплексною програмою розвитку особистості, яка охоплює як зовнішню поведінку, так і внутрішні переконання, а також громадянські та політичні аспекти виховання. Основною метою виховання він вважав формування культурної, освіченої та активної особистості, професіонала, обізнаного у політичних питаннях, дисциплінованого та відповідального члена суспільства з високим почуттям обов'язку й честі, людини, яка є гарним господарем і організатором. Антон Семенович вважає, що суспільство повинно будуватися на засадах колективізму, де немає місця ізольованій особистості, «що виділяється як прищ або розсипана по дорозі пилюка», а кожен є невід'ємною частиною колективу.

Особистість же повинна виховуватися в колективі, адже це є частинка суспільства. Таким чином людина стає складовою соціума і водночас формує його.

У процесі різноманітної діяльності колективу кожен його учасник формує в собі здатність враховувати інтереси інших, прагнення до високих моральних стандартів та бажання збагачувати власний духовний світ. Проте практика радянської школи не сприяла створенню такого колективу., але експериментаторське досягнення видатного педагога не знайшло підтримки в системі так званого комуністичного виховання. А.С. Макаренко обґрунтував чотири стадії розвитку колективу (перша – стадія диктату, коли вимоги ставить педагог; друга – коли вимоги підтримуються ядром колективу (активом); третя – вимоги ставить сам колектив; четверта – кожен член колективу займається самовиховання і ставить вимоги сам до себе). Антон Семенович зауважував, що вимоги мають бути чіткими за формою, категоричними за змістом, а перед кожним колективом має поставлена загальна ціль.

А.С. Макаренко обґрунтував поняття первинного колективу – це колектив, члени якого постійно взаємодіють між собою у робочих, дружніх, побутових та ідеологічних сферах Великий педагог підкреслював, що небезпека замкнутості у колектив дружній створює небезпеку вузькогрупового виховання. Він запропонував велику кількість педагогічних методів, серед яких: метод паралельної педагогічної дії (коли бере участь виключно колектив чи загін, із особистістю не маємо справи; за суттю це є

форма впливу саме на особистість, але формулювання іде паралельно сутності), педагогічний метод вибухового впливу (передбачає використання ефективних емоційних засобів, що можуть радикально трансформувати особистість), вимога і повага («Якомога більше вимог до людини та максимум поваги до неї»), заохочення і покарання (Дехто з педагогів вважає, що покарання формує покірну людину, проте я переконаний, що відсутність покарання виховує хулігана (А. Макаренко); перспективних ліній (завтрашня радість – святковий обід, похід у кіно, світле майбутнє країни тощо).

З точки зору А. Макаренка важливими для функціонування колективу є традиції (загальні збори колективу, чергування, відзначення пам'ятних дат), громадська думка (це єдина думка колективу, що впливає з ціннісних орієнтацій його членів), виховання почуття відповідальності перед колективом (ця відповідальність залежна, бо стосується досягнення спільних цілей), дружба старших і молодших (різновікові трудові загони, де старші передають свій досвід молодшим, наглядають за ними) тощо.

У виховному закладі А.С. Макаренка повною мірою був реалізований принцип залучення людини до продуктивної праці, яка пронизує весь повсякденний ритм життя комуни. При цьому комунар одержував зарплату за свою трудову діяльність. Постійна трудова діяльність, що триває щонайменше чотири години на день, сприяла тому, що праця поступово ставала життєвою необхідністю. За А.С. Макаренком, у соціалістичному суспільстві праця мала не лише економічне, а й моральне значення.

А.С.Макаренко приділяв увагу вихованню особистості у сім'ї, яка має бути спільнотою, заснованою на відповідальності, взаємній любові, повазі та підтримці одне одного. Саме у сім'ї, на думку Антона Семеновича, виховуються громадянські якості дітей. Він наголошував на тому, що сім'я виховує майбутнього громадянина, активного діяча, борця. Основними завданнями сімейного виховання він визначав розвиток трудових навичок, формування культурної поведінки, а також сексуальне та економічне виховання дітей і молоді. Педагог наголошував, що якщо в родині виросте людина з вадами характеру, страждатимуть не лише батьки, а й оточуючі та вся країна. Рідні відіграють важливу роль у вихованні. Саме батьки чи не найбільше впливають на дитину, формують її світогляд, готують до дорослого життя. Педагог вважав, що саме багатодітна родина виховує особистість правильно, адже концентрація любові зосереджена на одній дитині школить вихованню. Антон Семенович зазначає, що на виховання варто впливати не опосередковано через сім'ю, яка може мати різний рівень морального розвитку та ціннісних орієнтацій, а безпосередньо через самого учня, щоб школа могла стимулювати у батьків відповідну реакцію. А.С. Макаренко був переконаний, що найкращі діти ростуть у щасливих батьків.

Основою успішної педагогічної діяльності, яка повинна відповідати певним ознакам, є майстерність, набута в результаті оволодіння знаннями і досвідом. Педагог повинен бути взірцем для вихованця, професіоналом у своїй справі, чітко відповідати своєму покликанню. Лише правильно сформований педагогічний колектив (вчителі різного віку, двох статей,

бездоганні в естетичному плані, знаючі свій предмет, які добре оволоділи методами впливу на особистість через колектив, вміють читати внутрішні стани вихованця, оволоділи педагогічною технікою; обов'язково педагогічний колектив має очолювати розумний директор тощо) має позитивний виховний вплив на учня. В основі цього впливу приклад старшого колеги.

2.14. Педагогічна система В.О. Сухомлинського

Великим українським педагогом, літератором, публіцистом і поетом є Василь Олександрович Сухомлинський, якого вважають видатним діячем у сфері освіти. В.О. Сухомлинський постає перед нами як людина з високим рівнем подвижництва, повною самовіддачею та благородством. Він був сільським учителем і новатором у педагогіці, талановитим директором школи, автором численних віршованих і прозових мініатюр. Водночас він вирізнявся скромністю та сором'язливістю, але в публічних дискусіях проявляв безстрашність і яскраву полемічність.

Народився Василь Олександрович 28 вересня 1918 року в селі Василівка Херсонської губернії у незаможній селянській родині. У сім'ї, окрім Василя, виховувались ще троє дітей.

В умовах революції, громадянської війни, голодомору 1933 року, насильницької колективізації українське село трималося на давніх патріархальних засадах, що ґрунтувалися на вірності народній моралі, шануванні родини та єдності з природою. Невпинна важка праця, вміння обмежувати себе та відчуття відповідальності стали тією опорою, яка сформувала в юному Сухомлинському наполегливість у навчанні та прагнення знайти своє покликання в житті.

Батько Сухомлинського, Олександр Омелянович, заробляв на життя найманою працею, працюючи теслею та столярем у поміщицьких маєтках та господарствах заможних селян. Окрім цього, був членом правління колгоспу, учителем праці і активним учасником сільської самодіяльності. Бабуся та мама Василя вирізнялися творчістю та збереженням народних традицій, що значно вплинуло на формування особистості майбутнього педагога. Дід В.О. Сухомлинського по материнській лінії Овдій дуже любив книги. Після розкуркулення 1917 р. все, що виніс дід Овдій із панської економії – це цілий віз книг.

Василь Сухомлинський навчався спочатку у Васильківській семирічці, де був одним із кращих учнів. Улітку 1934 р. він розпочав навчання на підготовчих курсах при Кременчуцькому педагогічному інституті, а того ж року почав навчання на факультеті мови та літератури цього закладу освіти. Вибір професії та напрям творчої діяльності Василя Олександровича був зумовлений тим, що він часто хворів у дитячі роки. Це стимулювало його до глибокого самоаналізу, занурення у внутрішній світ емоцій та переживань, а також формувало уважне ставлення до тих, хто потребував підтримки, до слабших і беззахисних.

1935 р. через хворобу Сухомлинський був вимушений призупинити інститутське навчання.

З цього часу розпочинається його практична педагогічна робота, якій присвятив він усе своє життя. У 1935-1938 рр. Василь Олександрович викладав українську мову і літературу у Васильківській та Зибківській семирічних школах Онуфріївського району.

У 1936 р. він продовжив навчання на заочному відділі Полтавського педагогічного інституту. «З великою теплотою згадую Полтавський педагогічний інститут, який закінчив, – писав згодом В.Сухомлинський, – про викладачів педагогіки, літератури, історії. Тут педагогіка була не засушеними висновками, а живою, яскравою розповіддю про мистецтво виховання, про методи пливу на свідомість і почуття».

Перед початком Другої світової війни В. Сухомлинський викладав українську словесність в Онуфріївській середній школі, а згодом обійняв посаду завідувача навчальною частиною школи.

Після знайомства з майбутньою дружиною Ганною Іванівною Дев'ятовою, вони разом повертаються на тільки-но звільнену від окупації Україну.

Починаючи з 1944 року і протягом наступних чотирьох років Сухомлинський обіймав посаду завідувача районного відділу народної освіти та паралельно працював учителем у школі. В цей період виходять його перші публікації на освітянські теми («Перед новим навчальним роком»).

У 1955 році на філософському факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка Василь Олександрович захистив кандидатську дисертацію на тему «Директор школи – керівник навчально-виховної роботи». У 1957 р. він був обраний членом-кореспондентом Академії педагогічних наук РРФСР, а вже наступного року здобув звання заслуженого вчителя УРСР. У 1968 р. Сухомлинському присвоїли високе звання Героя Соціалістичної Праці, і того ж року його обрали членом-кореспондентом Академії педагогічних наук СРСР.

Життєвий шлях Василя Олександровича обірвався на 52-му році. Він залишив по собі чимало ідей, мрій і творчих задумів, що знайшли відображення у творах, опублікованих у 70-х роках: «Методика виховання колективу» (1971), «Розмова з молодим директором школи» (1973), «Листи до сина» (1978). У цих працях педагог розвиває та поглиблює свої гуманістичні погляди, підкреслюючи значення духовності як провідного чинника формування особистості.

Гуманістична ідея у вихованні стала стрижнем, що пронизує всю педагогічну систему Сухомлинського. Саме тому його твори, попри складність і глибину порушених проблем, вирізняються художньою довершеністю й читаються легко, мов проза чи навіть поезія.

В.О. Сухомлинський – яскравий послідовник гуманістичної традиції, у Павлівській середній школі він разом із педагогічним колективом дотримувався принципу виховання без покарань. Спочатку він вважав, що покарання можуть бути виправданими та іноді ефективними у виховному

процесі, проте згодом наполегливо відстоював думку, що справжнє виховання неможливе без відмови від покарань учнів.

Однією з головних ідей у творах Сухомлинського була ідея служіння іншим. Турбота про їхнє благополуччя та щастя, постійна готовність оберігати людей, особливо у складні моменти життя – ось що вважав найважливішим педагог. Він вбачав найціннішу моральну рису дитини у здатності «відчувати душу» іншої людини та розуміти її внутрішній стан. У книзі «Як виховати справжню людину», звертаючись до дітей, автор наголошував: «Не завдавай своїми словами чи вчинками болю і страждань іншим. Вмій підтримати, допомогти, підбадьорити того, хто переживає горе... Не залишайся байдужим».

У педагогічному доробку Василя Олександровича доцільно окреслити такі ключові форми відповідальності молоді, як:

В.О. Сухомлинський вважав, що головною силою, яка об'єднує людей у колектив, є усвідомлення особистої відповідальності за ближнього та перед спільнотою й суспільством. У своїй педагогічній практиці він та його колеги прагнули, щоб усі дії колективу відображали дух відповідальності. За його переконанням, майстерність виховання полягає у тому, щоб розвинути в дитині здатність радіти добру та користі, принесеним іншим. Досвід багатьох років переконує, що «відповідальність кожного члена шкільного колективу за інших є великою внутрішньою силою, яка об'єднує учнів різного віку в трудову, інтелектуальну та ідейну єдність».

Загальношкільний колектив можна справді надихнути високими ідеями та благородною працею лише за умови наявності відповідальності. Справжнє виховання починається тоді, коли вихованець відчуває свою відповідальність за інших людей. В.О. Сухомлинський порівнює цю відповідальність із цементним розчином у будівництві: Без розчину неможливо звести будинок, так само без відповідальності людини за людину немає колективу. Адже відповідальність за інших – це найвища форма творчої, ідейної праці.

Громадянська відповідальність є однією з ключових характеристик успішного розвитку. У творчості письменника та педагога В.О. Сухомлинського тісно поєднані ідеї значущості окремої особистості та суспільства в цілому. З одного боку, держава та суспільні інститути мають створювати умови для розвитку кожної людини із урахуванням індивідуальних особливостей. З іншого боку, кожен громадянин повинен докладати зусиль на благо своєї країни. На переконання педагога, ці процеси взаємопов'язані та взаємозумовлені. Людина є унікальною та неповторною особистістю, розкриває даровані природою здібності та креативні схильності, має знайти гідне місце у суспільстві, тим самим приносячи користь собі, своїй родині, колективу і державі. Кожен громадянин, пам'ятаючи як героїчні, так і трагічні сторінки історії Батьківщини, подвиги людей, що ціною власного життя забезпечували мирне сьогодення, має усвідомлювати свою відповідальність за долю держави та сумлінно виконувати свої громадянські обов'язки.

Відповідальність перед колективом. Цей вид відповідальності розкривається у праці В.О. Сухомлинського (Методиці виховання колективу). Оскільки педагог розглядає колектив через призму індивідуальності кожного його члена, відповідальність визначається взаємовідносинами людини з собою, іншими членами колективу та суспільством загалом. Сухомлинський підкреслює, що переживання добра, зробленого для товаришів, є одним із найсильніших проявів відповідальності перед колективом і суспільством», а «де відсутня відповідальність перед колективом, там людина не чує голосу власної совісті. Відчуваючи відповідальність перед собою, вона глибше усвідомлює та переживає норми й правила, встановлені колективом.

Сімейна, батьківська відповідальність. У книзі «Батьківська педагогіка» В. Сухомлинський особливо підкреслює значущість батьківської відповідальності. Він трактує її як обов'язок батьків у вихованні та формуванні людини, вважаючи цю працю найскладнішою та найвідповідальнішою. Педагог зауважує: Незалежно від того, наскільки відповідальна, складна чи творча ваша робота на виробництві, пам'ятайте: вдома вас чекає ще більш відповідальна, ще складніша та делікатніша праця – виховання людини. У будь-якій професії вас можна замінити – від сторожа на фермі до міністра. Справжнього батька ж ніхто не замінить.

Професійна відповідальність. У творі «Виховання відповідальності за роботу в педагогічному колективі» В. Сухомлинський наголошує, що здатність сумлінно виконувати доручені обов'язки є однією з основних моральних рис людини. Ці різновиди відповідальності тісно пов'язані між собою та взаємозумовлені. У Павлишській школі були створені умови, які дозволяли кожному вихованцю передусім висувати високі вимоги до себе та відчувати обов'язок перед суспільством, оскільки відповідальність перед власним сумлінням і собою формується через відповідальність перед іншими людьми.

Василь Олександрович Сухомлинський надавав книзі великого значення у вихованні підростаючого покоління. Вона є не тільки засобом за допомогою якого пізнає оточуючий світ підростаюче покоління, а й невичерпним джерелом інформації для самого педагога. Хтось із мудреців підкреслював, що книги є кораблями часу, які несуть на своєму борту цінний вантаж – знання, передаючи його від одного покоління до іншого.

Враховуючи, що протягом усього життя людина здатна прочитати не більше двох тисяч книжок, причому значна їх частина припадає на шкільні роки, я з особливою ретельністю відбирав твори, які обов'язково слід прочитати... Так і з'явилася «Золота бібліотека отроцтва ... (В.Сухомлинський).

В.О. Сухомлинський наголошував на необхідності включити до програми загальноосвітньої школи базові педагогічні знання, зокрема у сфері «Батьківської педагогіки», формувати майбутніх батьків і морально готувати їх до важливої та відповідальної ролі у вихованні дітей. Педагог стверджував, що «усі проблеми, що виникають у школі, відображаються й на сім'ї, оскільки складнощі шкільного виховання мають своє коріння саме в родині. Педагог покладав на батьків обов'язок створювати в сімейному середовищі умови,

необхідні для формування особистості дитини, щоб у неї розвивалася правильна соціальна орієнтація та закріплювалося відчуття рівноправного й повноцінного учасника життя сім'ї та країни. В.О. Сухомлинський слушно зазначав: До свідомості й серця матері й батька важливо донести просту істину: маленьке зернятко, посаджене в душі дитини в ранньому віці, згодом виростає у могутнє дерево. І все залежить від того, яке зерно було посіяне та в який ґрунт.

Одною з найшкідливіших родинних вад, на переконання В.О.Сухомлинського, є споживацький стиль життя. Деякі батьки переконані, що їхнє життя і праця мають служити виключно для щастя дітей, тому дозволяють їм усе: створюють надмірний матеріальний достаток, «тепличні» умови, задовольняють будь-які бажання та примхи. У таких сім'ях діти ростуть, не відчуваючи потреби, не виконуючи обов'язків і не набуваючи відповідальності. Це може призвести до серйозних негативних наслідків — спотворення особистості., що буде вести споживацький, паразитичний спосіб життя.

Василь Сухомлинський писав, що «Школа під блакитним небом» навчала його відкривати для дітей вікно у навколишній світ. Важливо показати дитині хоч щось одне, але так, щоб цей фрагмент життя заграв усіма барвами веселки. Він ділився з учителями своїм досвідом організації «подорожей» до першоджерел живого слова – яскравих, коротких і емоційно насичених розповідей малюків про предмети та явища навколишнього світу, які вони спостерігають власними очима. Система створення педагогічно сприятливого середовища продумувалася для кожного куточка школи: естетичність оточення, гармонія предметів, відчуття простору, світла, повітря і перспективи.

Емоційна, естетична та інтелектуальна привабливість різних форм організації й назв навчального простору, наприклад: «Школа під блакитним небом», «Кімната казки», «Кімната думки», «Музична скринька», «Куточок мрій», «Сад здоров'я», «Сад матері», «Мандрівки до першоджерел слова і думки» тощо.

Завдання для самоперевірки

1. Початковою інституційною формою виховання дітей, що набула вигляду системи випробувань та обрядових дій посвяти підлітків у повноправні члени спільноти, була
2. Метою виховання у Стародавньому Єгипті було формування особистості, яка ...
3. Головними носіями виховного впливу в добу Стародавнього Сходу виступали:
 - а) родина; б) власники рабів; в) навчальні заклади; г) служителі релігійних культів; д) військові.
4. До VI ст.. до н.е. головною ідейно-моральною засадою соціального виховання в Стародавній Індії виступала ...

5. Яка суспільна система Індії протягом багатьох століть зумовлювала обмежений доступ широких верств населення до освіти?

6. З VI ст. до н. е. і аж до VIII ст. н. е. в Індії провідне місце займала ідеологія ...

7. Які чотири благородні істини осягнув Будда: а) моральна поведінка; б) любов до Батьківщини; в) подолання пристрастей; г) спрямованість на добрі вчинки; д) існування страждання; е) почуття кохання.

8. Конфуцій вважав, що запорукою розквіту держави є ...

9. Які два філософи у III ст. до н. е. продовжували розвивати конфуціанську концепцію виховання?

10. Даосизм наголошував на необхідності того, щоб людина жила в злагоді з ...

11. Розставте релігійно-філософські течії напроти прізвищ їх засновників та країн

1.Буддизм	А.Лао-цзи	І.Китай
2.Даосизм	Б.Сидхартхі Гаутама Шикямуні	ІІ.Індія
3. Конфуціанство	В.Конфуцій	ІІІ.Єгипет

12. Заповніть таблицю

<i>Особливості</i>	<i>Спартанська система виховання</i>	<i>Афінська система виховання</i>
основний чинник, що впливає на соціальний розвиток особистості		
направленість		
Формування особистості		
Спосіб управління вихованням		
Рівність чоловіків та жнок		
Пріоритетний метод виховання		

13. Демокрит надавав особливого значення вихованню та вважав, що воно сприяє набуттю трьох якостей: правильного мислення, вміння красномовно висловлюватися та ...

14. Продовжений за Сократом вислів буде таким: Моя мета в тому, щоб спонукати як молодь, так і дорослих зосередитися не на догляді за тілом чи накопиченні грошей, а на ...

15. Ідеалом виховання в класичній Греції вважалася ... особистість, тоді як у період еллінізму – ... особистість мудреця.

16. Що саме було визначальним у виховній справі на початкових етапах існування Римської республіки:

- а) школа
- б) сім'я
- в) держава
- г) релігія

17. На початку існування Римської республіки виховання мало виключно практичний характер і було спрямоване на підготовку дитини до ... (зазначити до трьох компонентів)

18. Пріоритетними аспектами виховної справи у період існування Римської республіки були (вкажіть декілька варіантів)

- а) формування римського громадянина, який проявляє повагу до інших культур;
- б) виховання римського громадянина, готового віддати все заради сім'ї та держави; в) розвиток людяності та поваги до рабів;
- г) підготовка сміливого воїна; д) формування економно заощадливого, але суворого землевласника.

19. Яку назву отримали центри, де виховувались діти римської знаті?

20. Як називали військові частини, де молодь займалась військовою підготовкою?

21. Як римляни називали школи, у яких могли отримати підготовку гладіатори

22. Які саме традиції відтворюються в ідеях соціального виховання часів античного Риму?.

23. Встановіть відповідність між римськими мислителями та їхніми ключовими поглядами щодо мети виховання

1) Катон Старший	а) Ідеал виховання – це майстер слова, вмілий оратор і активний учасник громадського життя
2) Ціцерон	б) зосереджувався на заняттях філософією, оскільки

	вона навчає робити вірні моральні оцінки всьому, що існує
3) Сенека	в) наголошував на необхідності врахування особливостей кожної дитини та її виховання в умовах колективу, відкидав тілесні покарання та вважав, що саме державна школа, а не сім'я, має піклуватися про зміст і методи формування ораторських навичок
4) Квінтіліан	г) Наголошував на важливості збереження традицій сімейного виховання

24. Назвіть представників Східної Церкви (на перехідному етапі від античності до середньовіччя), які суттєво вплинули на розвиток теорії виховання, заснованої на християнських цінностях.

25. У середньовічному суспільстві процес виховання значною мірою регулювався (виберіть один варіант відповіді): а) політичними обставинами; б) впливом церкви на освітню та виховну діяльність; в) дією державного бюрократичного апарату; г) правилами, визначеними соціальними станами.

26. Основні риси ідеалу виховання в середньовіччі включали (оберіть кілька варіантів): а) поміркованість; б) ощадливість; в) відвагу; г) покірність; д) участь у громадському житті.

27. Яким середньовічним сім'ям можна було розраховувати на отримання християнського виховання?

28. Культура та система виховання у Візантійській імперії відбувалися:

- а) грецькою мовою;
- б) латинською мовою;
- в) тюркською мовою;
- г) на івриті

29. Для Візантійського суспільства XIV-XV ст. характерним було поширення якого різкого клерикального напрямку у вихованні?

30. Ознакою будинків заможних та іменитих візантійців було існування гуртків-салонів, які були унікальними домашніми ...

31. Головною метою виховання в арабо-мусульманському середовищі було передусім у формування у людини ... якостей.

32. Виховному ідеалу часів Відродження притаманні ознаки виховання людини:

а) поміркованою та стриманою; б) духовно стійкою; в) всебічно розвиненою; г) слухняною та ввічливою; д) життєлюбною та оптимістичною; е) обізнаною та освіченою.

33. Основні ідеї виховання мислителів епохи Відродження включали: а) врахування вікових особливостей дітей; б) підтримання суворого шкільного порядку; в) індивідуальний підхід у вихованні; г) застосування тілесних покарань як допустимого методу; д) сприяння розвитку освіти для дівчат.

34. Співвіднесіть представників епохи Нового часу з їх працями

1) Дж. Локк	а) «Материнська школа»
2) Ж.-Ж. Руссо	б) «Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел»
3) Я.А. Коменський	в) «Думки про виховання»
4) Д. Дідро	г) «Еміль, або про виховання»

35. В основі теорії виховання ___ (вказіть прізвище) є ідея, що людина формується під впливом свого оточення. Він показав взаємозв'язок виховання з типами суспільного устрою та підкреслив необхідність створення державної системи виховання, яка була б раціональною, загальною та забезпечувала б людей умовами для розумової праці.

36. ___ (вказіть прізвище) вважав, що батьки не є гарними вихователями своїх дітей. Тому діти повинні отримувати суспільне колективне виховання

37. Наприкінці ХІХ ст. Роберт Баден Пауел заснував скаутські організації, у членів яких вироблялися

38. Моральне виховання у «новій школі» полягало у ...

39. Ознаками колективу А.С. Макаренка вважав такі:

1) мажорний характер, почуття власної гідності, гордість за колектив, дружня згуртованість членів групи, відчуття безпеки, активна позиція при поміркованості у емоціях і словесному вираженні;

2) об'єднання на рівні общин, громад, сходів, козацьких кругів та сімей;
3) домінування проявів колективістського самовизначення над конформними або негативістськими реакціями; єдність ціннісних орієнтацій; значимість і орієнтація на колектив; колектив як еталон для поведінки;

4) живий соціальний організм;

40. За А. Макаренком кожен член колективу підпорядковується одночасному впливу вихователя, активу та всього колективу – це суть принципу ...

41. Ряд взаємопов'язаних цілей, поставлених перед колективом, із врахуванням короткострокової, середньострокової та довгострокової перспективи є (за А.Макаренком) система перспективних ...

Тема 3. Теорії особистості. Закономірності і принципи виховання

- 3.1. Поняття «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність».
- 3.2. Структура особистості та її психологічні характеристики.
- 3.3. Зміст понять «формування» та «розвиток» особистості.
- 3.4. Чинники розвитку особистості.
- 3.5. Теорії особистості.
- 3.6. Закономірності і принципи виховання.

3.1. Поняття «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність»

Людина – це біологічна істота, яка належить до класу ссавців і виду *Homo sapiens*. Її генетично визначена особлива будова тіла, головними ознаками якої є прямохідність, наявність рук, пристосованих до праці, та високий рівень розвитку мозку. Однак, на відміну від тварин, людина наділена свідомістю, мовою, здатністю до праці та творчої діяльності, а також умінням оцінювати і змінювати навколишній світ. Людина завжди живе серед інших, тому є соціальною істотою: суспільне життя, взаємини та колективна праця впливають на її розвиток і формують біологічні та психологічні здібності. У результаті людина розглядається як біосоціальна істота. Іноді її також визначають як біо-соціо-культурну істоту, підкреслюючи здатність до засвоєння, відтворення та розвитку культури.

Термін «індивід» (від лат. – неподільний) вживають для позначення біологічної основи людини, її природних задатків та потенціалу. Індивід являє собою психосоматичну цілісність, завдяки якій людина належить до людського роду. Дитина з'являється на світ саме як індивід. У процесі спілкування з дорослими вона поступово оволодіває соціальним досвідом, входить у систему міжособистісних відносин, що визначають її потреби, інтереси, світогляд і переконання, тобто сприяють становленню її як особистості.

Особистість – це результат соціальних взаємин, людина, яка змогла адаптуватися до умов конкретного суспільства. Вона є якісною характеристикою індивіда, що формується завдяки соціальній взаємодії, вихованню та процесу соціалізації, у спільному житті серед інших людей. Людина народжується індивідом, але стає особистістю. Це найвищий рівень духовного розвитку, що виражається у стійкій системі соціально значущих рис.

Особистість – це суспільна істота, наділена свідомістю, яка проявляється через психологічні якості, що відзначаються сталістю, соціальною обумовленістю та виявляються у зв'язках і відносинах з іншими людьми, з навколишнім світом, визначаючи поведінку людини.

Поняття «особистість» охоплює передусім соціальні властивості й якості людини: мову, свідомість, звички, здібності (як міру опанування певних способів діяльності). Отже, особистість визначається не фізичним існуванням людини, а її соціальними характеристиками. Вона виражає соціальну сутність

людини та відображає сукупність тих якостей і властивостей, які формуються протягом життя (І.Ф. Харламов). На думку С. Рубінштейна, особистість відрізняється таким рівнем психічного розвитку, що дозволяє людині свідомо керувати власною поведінкою та діяльністю. І.А. Зазюн підкреслював, що особистість – це єдність загальнолюдських, суспільно значущих і унікально-індивідуальних рис, які роблять людину суб'єктом пізнання й перетворення дійсності. Часто під особистістю розуміють соціалізованого індивіда (В. Ягупов).

На думку І. Беха, особистість – це соціальна істота, яка усвідомлено й відповідально визначає своє місце серед інших, уміє здійснювати свідомі соціальні вчинки, робити самостійний вибір і приймати життєво важливі рішення. Таким чином, природні задатки лише відкривають можливості для формування суспільних рис особистості, а їхній розвиток відбувається виключно в середовищі людського суспільства.

Кожна людина має унікальний набір рис і характеристик, які визначають її індивідуальність. Індивідуальність – це поєднання внутрішніх і зовнішніх особливостей, що надають людині неповторності та вирізняють її серед інших. Вона виявляється у здібностях, потребах, інтересах, схильностях, рисах характеру, почутті власної гідності, світогляді, системі знань, умінь і навичок, рівні інтелектуального та творчого розвитку, індивідуальному стилі діяльності й поведінки, особливостях темпераменту, емоційної та вольової сфер. Індивідуальність притаманна кожній людині, адже всі відрізняються за соціально-психологічними характеристиками: потребами, інтересами, мотивами, переконаннями, цінностями, звичками, знаннями й уміннями. Особливості в певних сферах (наприклад, історії, фізиці, психології), здатність виконувати певні дії (грати у спорт, писати вірші, жартувати) також є складовими індивідуальності. Так, робітник може виділятися серед колег своєю наполегливістю, сумлінністю та креативним підходом до виконання професійних завдань.

Поняття «індивідуальність» охоплює ті унікальні риси, які відрізняють одну людину від іншої, роблять її неповторною та наділяють своєрідним стилем діяльності й вираження. Таким чином, людина постає як біо-соціо-культурна істота. Індивід відображає біологічну основу особистості, тобто її природний потенціал і генетичні задатки. Особистість визначається як сукупність соціально сформованих якостей, а індивідуальність — це неповторність і своєрідність кожної людини, завдяки чому одна людина відрізняється від іншої за проявами, такими як потреби, інтереси, мотиви, життєві цілі, знання, вміння та навички, риси характеру тощо.

3.2. Структура особистості та її психологічні характеристики

Структурою особистості є її основні елементи та способи їхньої взаємодії. Вона визначає, з яких частин складається особистість і як вони між собою пов'язані. Розуміння структури особистості залежить від прийнятої концепції,

адже різні підходи трактують її по-різному. У найзагальнішому вигляді структура охоплює біологічну та соціальну складові.

Біологічний компонент включає стать, роботу ендокринної та нервової систем, задатки, будову тіла, тип темпераменту та інші природні характеристики. Проте, потрапляючи в контекст особистості, біологічне набуває соціального змісту, адже проявляється через соціально-психологічні риси людини й надалі функціонує вже в соціальній площині. Тобто природні передумови є базою для становлення особистості й певною мірою визначають її розвиток.

Соціальна складова охоплює якості та властивості, які людина здобуває у процесі взаємодії з іншими у суспільстві. При цьому вроджені особливості – тілесна організація, функціонування нервової та ендокринної систем, індивідуальні фізіологічні риси – істотно впливають на формування індивідуально-психологічних характеристик особистості.

У педагогіці часто розглядають структуру особистості як таку, що складається з таких взаємопов'язаних сфер:

мотиваційно-вольова (потреби, інтереси, наміри, мотиви, ідеали, цілі),
когнітивна (знання, погляди, переконання),
емоційно-ціннісна (почуття, емоції, ціннісні орієнтації),
діяльнісно-поведінкова (уміння, навички, звички),
рефлексивно-оціночна (уявлення про себе, «Я-концепція»).

До основних понять належать такі:

знання – результат пізнання, наукова інформація, засвоєна людиною на рівні розуміння й запам'ятовування;

уміння – здатність діяти на основі знань, готовність виконувати певний вид діяльності; уміння завжди формуються на ґрунті знань;

навичка – новоутворення психіки, яке дає змогу людині виконувати дію швидко, точно, економно, без зайвих витрат фізичної чи нервово-психічної енергії; вона виникає в процесі багаторазових і цілеспрямованих вправлень на основі знань про спосіб дії;

звичка – схильність до відносно стабільних, усталених способів поведінки;

погляди – ідеї, знання й концепції, які людина визнає достовірними та використовує як орієнтири у своїй діяльності, поведінці та стосунках.

Переконання – це знання й погляди, які стали внутрішньою позицією особистості та спонукають її до діяльності, спрямованої на досягнення певних цілей. **Почуття й емоції** – психічні стани та процеси, що відображають суб'єктивне переживання подій і ставлення людини до навколишнього світу. **Воля** – свідома саморегуляція поведінки й діяльності, що полягає у здатності до активного досягнення поставлених цілей, долаючи зовнішні та внутрішні труднощі. **Цілі** – уявлення про кінцевий результат прагнень людини. **Ідеал** – уявлення про зразок поведінки та еталон людських стосунків, які впливають із розуміння сенсу життя. **Інтерес** – вибіркоче ставлення людини до навколишньої дійсності. **Потреба** – усвідомлення нестачі або надлишку чогось важливого. **Мотив** – внутрішній поштовх до дії. **Цінності** – предмети й

явища реальної дійсності, що мають значущість для людини; вони формують її ціннісне ставлення – емоційно-позитивне переживання важливих особистих, соціальних, культурних, духовних, національних та загальнолюдських явищ.

Усі зазначені сфери та складові особистості підлягають формуванню й зміні завдяки виховному впливу. Особистість є складним і цілісним утворенням, що стало предметом дослідження багатьох психологів. На думку К.К. Платонова, у її структурі можна виокремити чотири основні рівнопорядкові підструктури (табл).

Табл. Основні рівноцінні підсистеми особистості

Підсистеми особистості	Компоненти підсистеми
Спрямованість особистості	переконавання, погляди на світ, життєві цінності, устремління, зацікавлення, прагнення
Досвід	Звички, уміння, навички, знання
Особливості психічних процесів	Відчуття, сприймання, воля, почуття, емоції, мислення, пам'ять
Біопсихологічні властивості	Темперамент, статеві ознаки, вікові властивості

Отже, особистість є складним інтегративним утворенням із багаторівневою структурою, що охоплює численні компоненти. Найпростішим підходом до її структури є поділ на біопсихологічні та соціально-психологічні властивості. Інші підходи виділяють у структурі особистості такі складові: мотиваційно-вольову, когнітивну, емоційно-ціннісну, діяльнісно-поведінкову та рефлексивно-оціночну. Психолог К.К. Платонов пропонує виділяти чотири підструктури особистості: спрямованість, життєвий досвід, особливості психічних процесів і біопсихологічні властивості. У структурі особистості також часто виділяють різноманітні Психологічні новоутворення включають знання, уміння та навички, а також потреби, інтереси, мотиви, риси особистості, спрямованість, погляди, переконавання, ціннісні орієнтації та уявлення про власне «Я».

3.3.Зміст поняття «формування» та «розвиток»

Особистість проходить процес розвитку та формування. Розвиток охоплює кількісні та якісні зміни властивостей і якостей людини. З народження людина росте фізично: збільшується маса тіла, росте скелет і

внутрішні органи, формується мовлення, збагачується словниковий запас, засвоюються побутові, моральні та трудові навички й звички. Велику роль відіграють і якісні психологічні зміни: удосконалюються пізнавальні здібності, розвиваються мислення та пам'ять, формуються системні погляди, що визначають науковий світогляд, зростає самостійність у поведінці.

Отже, розвиток — це взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін, які відбуваються під час анатомо-фізіологічного дозрівання, вдосконалення нервової системи та психіки, пізнавальної та творчої діяльності, збагачення світогляду, моральності, суспільно-політичних переконань і поглядів. На відміну від формування, розвиток є реалізацією генетично закладеного потенціалу людини.

Розвиток людини супроводжується як фізичними, так і психічними змінами, що можуть бути кількісними та якісними. Фізичні зміни включають ріст, розвиток кістково-м'язової системи, внутрішніх органів, нервової системи тощо. Психічний розвиток проявляється у формуванні розумових здібностей, психічних рис особистості та соціальних якостей. Процес розвитку визначається як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. До зовнішніх належать впливи природного та соціального оточення, а також цілеспрямована діяльність педагогів, спрямована на виховання рис, необхідних для життя в суспільстві. Водночас ефективність цих впливів залежить від внутрішніх сил та процесів, які формують індивідуальну реакцію кожної людини на зовнішні чинники.

Формування — це наслідок розвитку особистості, що характеризується її становленням та оволодінням певним набором стійких рис і властивостей. Формувати — це надавати особистості завершену форму. Формування передбачає вплив різних факторів на зміну особистісної структури, що проявляється у конкретних рисах, таких як активність, відповідальність, ініціативність, самостійність, патріотизм тощо. У процесі формування ми визначаємо, яку якість хочемо розвинути, бачимо її як кінцеву мету і діємо так, щоб наблизити особистість до цього ідеалу. Таким чином, формування передбачає досягнення конкретних виховних завдань або цілей, спрямованих на розвиток певних психологічних і особистісних утворень. Іншими словами, формування особистості — це процес становлення людини як соціальної істоти під впливом середовища та виховання, що активізує внутрішні сили розвитку.

Поняття «розвиток людини» та «формування особистості» тісно пов'язані і часто використовуються як синоніми. Проте ключова різниця полягає в наступному: формування передбачає цілеспрямований вплив на внутрішні механізми розвитку, спрямований на надання особистості завершеної форми та виховання конкретних рис; розвиток же означає реалізацію потенціалу людини під дією різних чинників і включає кількісні та якісні зміни у структурі особистості, її анатомо-фізіологічних, нервово-психологічних та соціальних характеристиках.

3.4. Чинники розвитку особистості

Чинник – це причина будь-якого процесу чи явища, який визначає його перебіг. Формування та розвиток людини залежать від різних факторів, серед яких ключове значення мають: біологічний (спадковість), середовище та виховання. Найбільший вплив серед них має виховання.

Біологічний чинник – людина є біологічною істотою та належить до класу ссавців. Основу біологічного фактора становить спадковість, тобто передача нащадкам схожих з батьками біологічних ознак. Спадкова інформація міститься у генах людини. Через спадковість людині передаються:

Загальнолюдські риси включають будову скелету та мозку, здатність до формування другої сигнальної системи та вміння ходити прямо. Індивідуальні риси охоплюють темперамент, морфологічні особливості та природні здібності.

Середовищем вважається сукупність зовнішніх явищ, що стихійно впливають на людину і значною мірою визначають її розвиток. Його поділяють на природне та соціальне. Природне середовище характеризується фізичними чинниками, такими як повітря, вода, їжа, клімат і ландшафт. Соціальне середовище впливає на формування особистості через взаємодію людини з іншими людьми. Воно охоплює суспільні, економічні, політичні, культурні, психологічні та інші умови життя.

Вихованням називають свідомий і систематичний процес, спрямований на формування особистості відповідно до соціальних вимог. Воно виконує такі завдання: організовує діяльність, в якій особистість розвивається та формується; визначає зміст навчання і виховання; захищає особистість від шкідливих для її розвитку і формування умов, які неможливо усунути. Ці три аспекти розвитку особистості відображені у так званому «Трикутнику Підласого».

Іноді до чинників розвитку та формування особистості відносять діяльність, яку визначають як активність людини, спрямовану на зміну навколишнього світу та самого себе (С. Рубніштейн, Л. Вигоський, О. Леоньєв, А. Петровський). Серед основних видів діяльності студентів виділяють гру, навчання та трудову діяльність. За напрямом діяльність поділяють на пізнавальну, соціальну, спортивну, художню, технічну, ремісничу та гедонічну (спрямовану на задоволення) діяльність. Особливе місце займає спілкування.

Гра розглядається як вид креативної діяльності, під час якої в уяві відтворюються дії з предметами, взаємини між людьми, соціальні норми та культурні цінності (Енциклопедія освіти). Вона є формою вільного самовираження людини, відкриває можливості для експериментування та прояву творчості, і може проходити у формі змагання або відтворення певних ситуацій, смислів і станів (С. Гончаренко). Гра іноді передбачає розподіл ролей (рольова гра), коли учасник реалізує себе в конкретній ролі, дотримуючись правил поведінки, що включають копіювання або наслідування.

Навчання – це діяльність людини, спрямована на оволодіння новими знаннями, розвиток умінь і навичок. Праця – це усвідомлена діяльність, мета якої створення матеріальних та духовних цінностей, важливих для задоволення потреб як особистості, так і суспільства. Таким чином, формування особистості визначається як біологічними чинниками (природні задатки, генетичний потенціал), так і соціальним середовищем, в якому людина живе. Найважливішу роль у цьому процесі відіграє виховання.

3.5. Теорії особистості

Існуює низка узагальнених класифікацій теорій особистості. За критерієм «домінуючий фактор формування особистості» їх поділяють на три напрями: біогенетичний, соціогенетичний та інтеграційний.

Біогенетичний напрям ґрунтується на припущенні, що основою розвитку особистості є спадковість, а соціокультурні та ситуативні чинники лише впливають на специфіку її проявів.

Соціогенетичний напрям недооцінює роль природжених індивідуальних особливостей та внутрішньої активності людини як свідомого суб'єкта діяльності.

Інтеграційний напрям визнає рівноцінний вплив біологічних і соціальних чинників на формування особистості, при цьому ключову роль у цьому процесі відводить вихованню.

Є ще одна класифікація теорій особистості, яка також ґрунтується на факторах, що впливають на її розвиток: психічних задатках, соціальних умовах, міжособистісній взаємодії та діяльності. Згідно з цим виділяють чотири основні підходи: психодинамічний (психоаналіз і теорія рис), соціодинамічний (теорії ролей та соціального навчання), інтеракціоністський (теорія соціальної взаємодії) та діяльнісний.

У психоаналізі З. Фрейд порівнював свідомість людини з верхівкою айсберга. Він стверджував, що людина усвідомлює лише невелику частину того, що відбувається в її психіці та визначає її особистість, тоді як більша частина психічного досвіду і характеристик особистості залишається поза свідомістю і доступна лише через спеціальні психоаналітичні методи.

За Фрейдом, особистість складається з трьох основних рівнів: «Воно», «Я» та «Над-Я». «Воно» – це несвідомий компонент психіки людини, що складається з інстинктивних потягів, здебільшого сексуальних або агресивних, які прагнуть негайного задоволення незалежно від ставлення людини до реальності. «Я» відповідає за свідомість і зазвичай включає самосвідомість людини, тобто сприйняття та оцінку власної особистості і поведінки. «Я» орієнтується на реальні умови і ситуації. «Над-Я» формується як система моральних почуттів та вимог до поведінки, рішень і вчинків «Я». Воно керується ідеалами, суспільними нормами та цінностями. Несвідомі потяги «Воно» часто вступають у конфлікт з «Над-Я», і саме «Я» виступає посередником, намагаючись задовольнити бажання «Воно», дотримуючись при цьому принципів реальності і моральних норм.

Швейцарський психолог К.Г. Юнг (1875–1961), засновник аналітичної психології, відрізнявся від свого вчителя З. Фрейда тим, що не вважав сексуальність головною рушійною силою людської поведінки. На думку Юнга, психіка людини складається з трьох рівнів: свідомості, особистого несвідомого та колективного несвідомого. Особливе значення у формуванні особистості має колективне несвідоме, яке містить сліди пам'яті всього людства і впливає на поведінку людини з самого народження (наприклад, у вигляді образів матері-землі, демона, мудрого старця чи вільного козака). К.Г. Юнг також розробив типологію особистості, орієнтуючись на спрямованість людини – на себе або на зовнішній світ. Відповідно до цього, він виділяв інтровертів та екстравертів.

Ще один учень З. Фрейда, А. Адлер (1870–1937), виступав проти біологізованих підходів свого наставника. Він наголошував, що в основі людини лежить не природні інстинкти, а «суспільне почуття» або «почуття спільності», яке хоч і вроджене, проте розвивається протягом життя. За Адлером, головним рушієм розвитку особистості є прагнення до вищості, самоствердження та бажання впливати у соціумі. Однак реалізувати це прагнення не завжди можливо через фізичні чи психічні вади або несприятливі соціальні умови, що може породжувати відчуття неповноцінності. Людина шукає шляхи подолання цього відчуття через різні форми компенсації, які стають основою її діяльності. Почуття неповноцінності проявляється у прагненні до «перемоги» або «вищості», що завжди має соціальний контекст. Усвідомлення власної слабкості підсилює «соціальне почуття» – розуміння залежності від суспільства. На думку Адлера, лідерство є однією з форм компенсації фізичних та психологічних недоліків.

За А. Адлером, здорова особистість прагне реалізувати себе та водночас сприяти добробуту суспільства, до якого належить. Він також виділяв різні способи компенсації, що визначають конкретні «життєві стилі». **успішна компенсація** – коли прагнення людини до переваги або вдосконалення співпадає із соціальними інтересами;

надкомпенсація – надмірне пристосування до життя, що виникає через надмірний розвиток якоїсь однієї риси або здібності;

«вихід у хворобу» – ситуація, коли людина не може позбутися відчуття неповноцінності і нормальні способи компенсації їй недоступні, через що з'являються симптоми хвороби, що виправдовують її невдачу (наприклад, невроз).

Представниця неофрейдизму К. Горні (1885–1952) відкидала положення З. Фрейда щодо пансексуалізму та провідної ролі лібідозних і агресивних тенденцій у поведінці людини. На її думку, основою особистості є вроджене почуття неспокою, яке стимулює прагнення позбавитися його, формуючи мотивацію людських вчинків. Усі дії людини, за Горні, виникають як спосіб трансформації цього почуття.

Вона виділяла дві головні тенденції, що керують поведінкою людини: 1) прагнення до безпеки (корінна тривога) та 2) прагнення задовольнити власні бажання. Ці тенденції часто конфліктують, що може призводити до

невротичних станів. Для подолання таких конфліктів людина формує «стратегії» поведінки, яких Горні виділяла три: 1) потяг до людей, 2) прагнення дистанціюватися від людей або прагнення до незалежності, 3) агресивні дії проти інших.

Ці стратегії одночасно слугують передумовою «споконвічного конфлікту» та виконують роль захисних механізмів. Захисні механізми формуються як відповідь на страх і проявляються через уникнення, втечу, стримування емоцій або логічне виправдання поведінки.

Саме такі засоби психологічного захисту, на думку Горні, лежать в основі чотирьох «великих неврозів» сучасності.

невроз прив'язаності – прагнення до любові та схвалення будь-якою ціною;

невроз влади – прагнення до панування, впливу та престижу;

невроз покори – схильність до підпорядкування, конформізм;

невроз ізоляції – уникання соціальних контактів.

Теорія рис акцентує увагу на розвитку та зміні особистісних характеристик дитини.

Особливу увагу приділено ранньому дошкільному віку, коли мозок і організм дитини ще високопластичні та перебувають на стадії розвитку. У цей період риси особистості формуються і закріплюються дуже швидко (сенситивний період, «Людина до кінця життя залишається трирічною дитиною»). Теорію рис започаткував американський психолог-гуманіст Г. Олпорт. (1887–1967). Він розглядав особистість як динамічну систему, що включає мотиваційні структури, звички, установки та індивідуальні риси, які визначають унікальний спосіб взаємодії людини з навколишнім середовищем, особливо з соціальним.

З позиції авторів теорії рис особистість розглядається як сукупність характеристик, властивих певним групам людей, або намагаються виділити ті риси, які визначають подібність поведінки людей у різних ситуаціях. Наприклад, Р. Кеттел оцінював особистість за допомогою 16 основних рис, серед яких: сміливість або сором'язливість, чуйність або відчуженість, рівень інтелекту, емоційна стійкість або нестійкість, домінантність або покірність, розсудливість або безпечність, свідомість або безвідповідальність, жорстокість або м'якість, довірливість або підозрілість, мрійливість або практичність, дипломатичність або прямолінійність, застережливість або спокійність, радикалізм або консерватизм, самодостатність або конформізм, недисциплінованість або контрольованість, а також розслабленість або напруженість.

Раймонд Кеттел визначає рівняння специфікації $R = f(S, P)$, яке описує, що природа індивідуальної специфічної реакції (R) людини полягає в тому, що її поведінка, думки чи висловлювання визначаються певною невизначеною функцією (f), яка залежить від стимулюючої ситуації (S) у конкретний момент часу та від структури особистості (P). Рівняння специфікації демонструє, що характерна реакція на будь-яку ситуацію є результатом взаємодії всіх рис, важливих у цій конкретній ситуації. Кожна риса взаємодіє із ситуаційними

чинниками, що її впливають. Кеттел підкреслював, що передбачити поведінку людини надзвичайно складно, тому для підвищення точності прогнозу слід враховувати додаткові змінні, такі як поточний настрій і конкретні соціальні ролі, які виконує особа. Г. Айзенк, у свою чергу, розглядав особистісні риси через два параметри: екстраверсія – інтроверсія (відкритість – замкнутість) та стабільність – нестабільність (рівень тривожності)

Згідно з теорією ролей (Р. Лінтон, Дж. Мід, Р. Мертон, Т. Парсонс), розвиток особистості дитини починається з моменту, коли вона здатна наслідувати певні соціальні ролі. Кожна нова роль впливає на формування особистості, а кінцевий результат розвитку залежить від кількості та різноманітності соціальних ролей, які дитина змогла освоїти. Для пояснення процесів формування, розвитку та соціальної активності особистості рольова теорія використовує низку спеціальних понять, серед яких ключове значення має категорія «соціальні очікування» (експектації). Ці очікування визначають, як індивід повинен виконувати свої ролі відповідно до свого статусу в суспільстві та групах. Відповідність поведінки особистості соціальним очікуванням визначає баланс між заохоченнями та санкціями, що, у свою чергу, впливає на її соціальне становище, престиж та рівень суб'єктивного задоволення.

Теорія соціального навчання розглядає розвиток особистості як процес засвоєння людиною певних звичок, умінь, навичок спілкування та побудови стосунків. Джерелом цього розвитку виступає зовнішньо організована система підкріплень, що включає заохочення та покарання. Саме за її допомогою формується і коригується особистість дитини протягом усього дитинства. Теорія підкреслює важливість правильно організованого виховання і доводить, що розвиток особистості більше залежить від виховного впливу, ніж від природного дозрівання, внутрішніх потягів або комплексів.

Базою теорії соціального навчання є біхевіоризм (Б. Скіннер та інші), який спирається на ідею впливу соціального оточення на людину. Особистісні риси виникають як результат соціального навчання (оперантного навчання та підкріплень за принципом «стимул–реакція»), тобто через вправління дитини у виконання суспільно прийнятних форм поведінки. Таким чином, особистість розглядається як результат адаптації індивіда до соціального середовища.

Гуманістичні теорії особистості концентрують увагу на самоактуалізації, пошуку сенсу й цілей життя, підкреслюючи процес розвитку дитини як формування усвідомленого і значущого способу існування, а також здатності бути й ставати особистістю. Одним із засновників гуманістичної психології вважають американського вченого К. Роджерса (1902–1990). За його концепцією, центральним елементом особистості є самооцінка або «Я-концепція» — уявлення людини про себе, що формується у взаємодії з іншими. Проте процес формування самооцінки супроводжується конфліктами, оскільки власне сприйняття себе може не збігатися з оцінками оточення, створюючи дилему: прийняти думку інших чи залишитися вірним власному образу. Неправильне уявлення про себе іноді призводить до спотворення самооцінки, що може викликати невротичні конфлікти і потребувати

психологічної підтримки для формування гнучкої самооцінки. Здатність коригувати власну самооцінку та переоцінювати цінності під впливом життєвого досвіду Роджерс визначав як ключову умову психічної цілісності та здоров'я особистості. Завдяки його дослідженням самосвідомість і самооцінка, а також їхній вплив на поведінку й розвиток, стали важливими об'єктами подальших психологічних вивчень.

Американський психолог А. Маслоу (1907–1970), один із засновників гуманістичної теорії особистісних потреб, вважав головною рисою людини прагнення до самоактуалізації, самовираження та реалізації творчого й любовного потенціалу, що базується на потребі робити добро іншим. На відміну від поглядів З. Фрейда, Маслоу вважав, що люди не мають вроджених інстинктів агресії чи жорстокості; натомість у них закладено інстинкт збереження власного виду, який спонукає до взаємодопомоги. Потреба в реалізації своїх здібностей є природною для здорової людини, а в найповнішому прояві – для видатних особистостей. Процвітання суспільства можливе лише за умов розвитку здорових, сильних і розумово повноцінних людей, і цей розвиток відбувається не через революції чи соціальні перетворення, а через задоволення гуманістичних потреб.

Згідно з теорією А. Маслоу, основою особистості є гуманістичні потреби — прагнення до добра, моральності та доброзичливості, з якими людина народжується і які вона може реалізувати за сприятливих умов. Проте потреби в самоактуалізації задовольняються лише тоді, коли задоволені інші, насамперед фізіологічні потреби. Більшість людей навіть не досягає задоволення базових потреб. Маслоу виділяє певну ієрархію потреб, що регулює розвиток особистості: базові фізіологічні потреби; потреби у захисті та стабільності; потреби у любові, прихильності та емоційній підтримці; потреби у визнанні, повазі та оцінці досягнень; потреби у самореалізації та розвитку власних здібностей і талантів.

Лише невелика частина людей, що можна вважати справжніми особистостями, досягає самоактуалізації. Маслоу виділяє серед їхніх характерних рис природність у поведінці, прагнення до справи, вибірковість, глибину мислення, демократичність у взаєминах, незалежність та творчу активність.

Австрійський психолог і психіатр В. Франкл (1905 р.н.) у своїй логотерапії вважав, що головною рушійною силою поведінки та розвитку особистості є прагнення до смислу життя. Кожна людина має відкривати або знаходити цей смисл відповідно до власних потреб, а не просто вибирати його. Якщо ж потреба у смислі життя залишається незадоволеною, може виникнути так званий нусогенний невроз, пов'язаний із «духовним ядром» особистості, через явище, яке Франкл називає «екзистенційною фрустрацією». Нусогенні неврози часто з'являються через екзистенційний вакуум — усвідомлення людиною порожнечі та беззмістовності власного життя. Саме екзистенційний вакуум лежить в основі багатьох проблем, таких як депресія, правопорушення, алкоголізм, наркоманія, агресивна поведінка та моральні падіння. Спроби компенсувати брак смислу через прагнення до влади, задоволень, сексу або

матеріальних благ лише частково полегшують стан, але не усувають основної проблеми.

Логотерапевт допомагає пацієнтові не шукати абстрактний сенс життя взагалі, а знайти конкретний, індивідуальний смисл існування саме для нього у певний момент часу. Кожна особистість має своє унікальне призначення та місце в житті, які необхідно віднайти й реалізувати. За В. Франклом, справжній сенс буття Всесвіту знаходиться поза межами людського розуміння і існує в духовному вимірі людського життя. Виходячи з цього, логотерапія спрямована на пошук сенсу через: а) діяльність і вчинки; б) переживання цінностей у любові; в) страждання.

Перший шлях передбачає здійснення духовно значущих дій та вчинків. Другий пов'язаний із глибоким розумінням іншої людини та її внутрішньої сутності через любов. Третій шлях відкривається через усвідомлення смислу страждання у ситуаціях безвиході. І навіть у цьому випадку існує можливість – коли людина усвідомлює сенс свого страждання, воно перестає бути просто стражданням.

Основна ідея логотерапії полягає в тому, що суть людини полягає не у прагненні до задоволення чи уникненні болю, а у пошуку та реалізації сенсу життя. Людина здатна переносити страждання, якщо бачить у ньому сенс. Особистість не є повністю визначеною обставинами життя; вона сама обирає, яким буде її існування і чим прагне стати. Людина може подолати себе, піднятися над обмеженнями, що її оточують, визначити власну сутність і досягти бажаного, проявляючи тим самим здатність до самовизначення.

Когнітивний підхід Джорджа Келлі (від лат. *cognitio* – знання, пізнання) спрямований на пояснення того, як людина контролює своє життя та надає йому сенс. Людина не є пасивним об'єктом впливу навколишнього середовища. Її реакції на різні ситуації залежать від того, як вона раціонально інтерпретує події, а також від особливостей її особистості. Деякі люди беруть на себе відповідальність за те, що відбувається, і впевнені у здатності впливати на навколишнє середовище (внутрішньо орієнтовані), тоді як інші пояснюють події зовнішніми факторами та покладаються на удачу (зовнішньо орієнтовані). За Дж. Келлі, кожна людина, навіть дитина, поводить себе як учений: досліджує світ, намагається його зрозуміти та діяти так, щоб забезпечити власну безпеку й вигоду.

Теорія психологічного поля Курта Левіна (1890–1947) сформувалася під впливом досягнень точних наук – фізики та математики. Левін прагнув надати психології точність і строгість, властиву фізиці та математиці, зробивши її об'єктивною та експериментальною дисципліною. Свою концепцію особистості він розвивав у рамках гештальтпсихології, назвавши її «теорією психологічного поля». Левін виходив із того, що особистість існує та розвивається в психологічному полі навколишніх предметів, кожен із яких має певну валентність. Експерименти показали, що валентність предметів індивідуальна для кожної людини, хоча існують об'єкти, які для всіх однаково привабливі або відштовхуючі. Предмети впливають на людину, формуючи відповідні потреби, які Левін розглядав як енергетичні заряди, що створюють

напруження в особистості. У прагненні розрядити це напруження людина шукає задоволення потреби, тому її поведінку можна прогнозувати.

Якщо хочеш, можу зробити ще більш **стислу і «підручникову» версію**, з акцентом на ключові положення теорії. Хочеш, щоб я так зробила?

У рамках теорії поля Курта Левіна пропонується підхід до психологічного вивчення поведінки, який має низку характерних рис:

Аналіз поведінки здійснюється з урахуванням загальної ситуації. Пояснення поведінки охоплює ширший спектр явищ, ніж просто сукупність окремих елементів, таких як подразники та реакції.

Ситуацію потрібно розглядати з точки зору сприйняття її самим суб'єктом. Це означає, що пояснення має бути психологічним. Відповідно, у причинно-наслідковому аналізі важливими є не зовнішні подразники, як стверджує біхевіоризм, а ті особливості оточення, які сприймає людина і які надають їй різні можливості для дії. Таким чином, психологічний аналіз має охоплювати не лише те, що відбувається з суб'єктом та його середовищем, а й інші чинники, що впливають на його поведінку.

Просте пояснення поведінки через зв'язок «подразник – реакція» є явно недостатнім. Згідно з теорією поля, основу поведінки складають сили, з яких найважливішими є потреби.

Проста класифікація спостережуваних явищ залишає лише описовий рівень і може призвести до хибних висновків, адже зовні схожа поведінка може мати різні причини. Для правильного пояснення слід розробляти загальні поняття та використовувати їх як конструктивні елементи, комбінації яких дозволяють пояснити конкретні випадки. 5. На поведінку впливає тільки те, що відбувається «тут і тепер». Минулі або майбутні події самі по собі не визначають поведінку, вони діють лише через те, що актуально в сприйнятті суб'єкта – як спогад або передбачення. Проте минулі та майбутні події можуть формувати структуру загальної ситуації і дещо змінювати поле, впливаючи на актуальні стани суб'єкта та його оточення.

У своїй психологічній моделі поведінки Курт Левін намагався проаналізувати умови, за яких відбуваються явища, і звести їх до базових пояснювальних концептів фізики, таких як напруга, сила та поле, за аналогією з електромагнітними або гравітаційними полями. Сучасний розвиток соціологічної теорії особистості активно пов'язаний з інтеракціонізмом, основоположниками якого вважають американських соціологів Чарльза Кулі та Джорджа Герберта Міда. У рамках теорії «дзеркального Я» (Дж. Г. Мід) самосвідомість розглядається як результат соціальної взаємодії, коли індивід здатний побачити себе «з боку» через сприйняття інших людей і на основі цього досвіду створити соціальний образ свого «Я». Цей образ, по суті, формується як відображення всієї сукупності міжособистісних контактів особистості (рефлексія).

У рамках діяльнісного підходу основним чинником розвитку особистості виступає сама діяльність, яка сприяє її індивідуалізації. У вітчизняній психології ця концепція отримала назву теорії діяльності та розроблялася Л.С. Виготським і А.Н. Леонтьєвим.

Сьогодні існує велика кількість теорій особистості, що сформовані в різних філософських і психологічних традиціях. Їх можна класифікувати за тим, якими факторами детермінується розвиток особистості — біологічними чи соціальними. З цієї точки зору виділяють: **біогенетичні теорії**, що підкреслюють вплив біології (психоаналіз, теорія рис); **соціогенетичні теорії**, де основна роль належить соціальному середовищу (біхевіоризм, теорія ролей, інтеракціонізм); **персоногенетичні підходи**, які акцентують увагу на активності, самореалізації, конфлікті мотивів (А. Маслоу), самооцінці (К. Роджерс), особистісному виборі (екзистенціалізм) або пошуку сенсу життя (В. Франкл); **інтегративні теорії**, що враховують як біологічні, так і соціальні чинники, із певним акцентом на вихованні.

3.6. Закономірності і принципи виховання

Організований виховний процес підпорядкований певним закономірностям. Закономірності виховання – це стабільні, повторювані та об'єктивно існуючі зв'язки, дотримання яких забезпечує ефективний розвиток особистості школяра.

До основних закономірностей виховного процесу належать:

а) тісний зв'язок виховання із суспільними потребами та умовами життя. Значні зміни в суспільстві викликають відповідні трансформації у системі виховання. Наприклад, становлення Української держави вимагає формування у молоді національної свідомості, любові до Батьківщини, рідної мови, поваги до свого народу, його традицій, історії та культури.

б) розвиток людини відбувається під впливом різноманітних факторів, серед яких ключову роль відіграють батьки та педагоги. Найбільш ефективним виховання є в природному для дитини національному середовищі, де її оточує рідна мова, природа, культура, звичаї та традиції.

в) результати виховання значною мірою визначаються впливом на внутрішній світ дитини, її духовний розвиток, формування думок, переконань, ціннісних орієнтацій та емоційної сфери.

Принципи виховання – це основоположні положення, які відображають загальні закономірності виховного процесу та визначають вимоги до його змісту, організації форм і методів. У процесі виховання дотримуються таких принципів:

Цілеспрямованість у вихованні полягає в тому, що всі виховні заходи організовуються з урахуванням головної мети – формування гармонійно та всебічно розвиненої особистості. та підготовку її до свідомої і активної професійної діяльності.

Зв'язок виховання з життям. Виховна робота в навчальному закладі повинна допомагати студентам узгоджувати власне життя з потребами суспільства, сприяти їхній участі у громадському житті та підготовці до трудової діяльності.

Єдність свідомості та поведінки. Поведінка людини відображає її свідомість у дії. Досягнення такої гармонії є складним процесом, адже

формування правильних звичок поведінки часто складніше, ніж розвиток свідомості.

Виховання через працю. Формування особистості значною мірою залежить від практичної діяльності, оскільки праця є важливим чинником розвитку і самореалізації людини.

Комплексний підхід у вихованні. Його реалізація передбачає узгодженість мети, завдань та змісту виховання з відповідними формами, методами та прийомами. Важливо забезпечити єдність виховних впливів навчального закладу, сім'ї, громадськості, засобів масової інформації та вуличного середовища. При цьому враховуються вікові та індивідуальні особливості студентів, поєднується виховання з самовихованням, а рівень вихованості постійно оцінюється для коригування індивідуальної виховної роботи.

Виховання особистості в колективі. Особистість формується через спілкування та взаємодію з іншими членами колективу. Саме в спільноті виникають відносини взаємної відповідальності та залежності, стосунки між організаторами і виконавцями, вихователями і вихованцями, старшими й молодшими, а також ділові й міжособистісні контакти, зокрема симпатії, товариські взаємини, дружба та любов.

Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю студентів. Педагогічне керівництво потрібне через обмежений життєвий досвід студентів. Однак надмірна опіка небажана, оскільки вона може призвести до несаможиттєвості та відсутності ініціативи у молодій людині.

Поєднання шанобливого ставлення до особистості вихованця з розумною вимогливістю. Повага до студента виявляється через визнання та збереження його особистої гідності. Гідність розуміється як усвідомлення людиною власної цінності, що ґрунтується на її духовно-моральних якостях і викликає повагу оточення. Поняття гідності тісно пов'язане з поняттям «честь», яке визначає моральне ставлення людини до світу та відповідність її «Я-образу» професійним та соціальним вимогам, набуваючи рис смисло-життєвого прагнення (І. Бех).

Індивідуальний підхід у вихованні. Ефективність виховного процесу значною мірою залежить від того, наскільки він враховує вікові та індивідуальні особливості студентів.

Принцип системності, послідовності та наступності у вихованні. Для формування свідомості та вироблення певних навичок і звичок необхідно проводити виховні заходи за чітко продуманою системою та у визначеній послідовності.

Єдність педагогічних вимог навчального закладу, сім'ї та громадськості. Якщо така єдність відсутня, у вихованця може сформуватися моральний релятивізм, що підвищує ризик аморальної поведінки.

Індивідуальний підхід у вихованні. Ефективність виховного процесу значною мірою залежить від того, наскільки він враховує вікові та індивідуальні особливості студентів.

Принцип системності, послідовності та наступності у вихованні. Для формування свідомості та вироблення певних навичок і звичок необхідно проводити виховні заходи за чітко продуманою системою та у визначеній послідовності.

Єдність педагогічних вимог навчального закладу, сім'ї та громадськості. Якщо така єдність відсутня, у вихованця може сформуватися моральний релятивізм, що підвищує ризик аморальної поведінки.

Отже, закономірності виховання – це стійкі, повторювані та об'єктивно зумовлені суттєві зв'язки у виховному процесі, реалізація яких забезпечує результативний розвиток особистості студента. До основних закономірностей виховання належать: нерозривний зв'язок виховання з потребами суспільства та умовами його здійснення; вплив на формування людини різноманітних чинників; залежність результатів виховання від впливу на внутрішній світ студента; провідна роль діяльності та спілкування у виховному процесі; ефективність виховання, що визначається характером взаємин у студентському колективі; залежність виховного процесу від ставлення особистості до навколишнього світу та педагогічних впливів, які досягають найбільшої результативності за умови поєднання виховання і самовиховання.

Завдання для самоперевірки

1. Психосоматична структура людини, що визначає її належність до людського роду:

- а) індивідуальність
- б) індивід
- в) особистість

2. Соціальна істота з усвідомленням себе, що володіє стійкими психологічними рисами, сформованими під впливом суспільства, які проявляються у взаємодії з оточенням та іншими людьми і визначають її поведінку це

- а) індивідуальність
- б) індивід
- в) особистість

3. Поєднання внутрішніх і зовнішніх рис людини, які визначають її індивідуальність та відрізняють від інших, — це.

- а) індивідуальність
- б) індивід
- в) особистість

4. Психолог К.К.Платонов виділяє 4 підструктури особистості, зокрема спрямованості,

5. Процес людини відбувається разом із фізичними й психічними, а також кількісними та якісними перетвореннями.

6. Здійснення впливу на внутрішні ресурси особистості з метою розвитку та формування її цілісних якостей – це

7. Розкриття можливостей людини під дією різних чинників; зміни кількісного та якісного характеру в структурі особистості, а також в її анатомо-фізіологічних, психоневрологічних і соціальних рисах – це

8. Формування та розвиток визначаються різними факторами, серед яких ключову роль відіграють три основні.

9. Співвіднесіть сутність понять до їх визначень

1. Середовище	а) Передача нащадкам спадкових ознак, які роблять їх схожими на батьків
2. Спадковість	б) Діяльність людини спрямована на зміну навколишнього середовища та власного я
3. Діяльність	в) сукупність зовнішніх факторів і явищ, що самостійно впливають на людину та значною мірою визначають її розвиток

10. Означте основні види діяльності студентів:

- а) навчання
- б) гра
- в) малювання
- г) заняття спортом
- д) праця

11. Різновид творчої діяльності людини, під час якої уявно відтворюються способи взаємодії з предметами, стосунки між людьми, соціальні норми та культурні цінності – це ...

12. Діяльність людини, орієнтована на відкриття нового, набуття знань та розвиток умінь і навичок – це ...

13. Цілеспрямована діяльність людини, що полягає у виробництві матеріальних і духовних цінностей, важливих для задоволення потреб як окремої особистості, так і суспільства в цілому – це ...

14. Співвіднесіть напрями теорій розвитку особистості до їх суті:

1. Біогенетичний	а) значення природжених індивідуальних особливостей та внутрішньої активності особистості як свідомого суб'єкта діяльності недооцінюється
2. Соціогенетичний	б) ґрунтується на переконанні, що основою розвитку особистості є спадковість, яка визначає її основні характеристики.

	Соціокультурні та ситуативні фактори лише модифікують та уточнюють перебіг цього розвитку
3. Інтеграційний	в) визнає однакову важливість біологічних і соціальних чинників у формуванні особистості, надаючи при цьому пріоритет вихованню

15. Постійні, повторювані та реально існуючі важливі взаємозв'язки у процесі виховання, які при впровадженні забезпечують ефективний розвиток особистості школяра– це

16. Основні положення, які відображають загальні закономірності виховного процесу та визначають вимоги до його змісту, організації форм та методів виховного процесу – це

17. Із пропонованого переліку виберіть принципи виховання:

- а) людина виховується під впливом найрізноманітніших чинників
- б) цілеспрямованість виховання
- в) визначальними у вихованні є діяльність і спілкування
- г) зв'язок виховання з життям
- д) поєднання виховання і самовиховання
- е) виховання в праці
- є) суміщення виховного наставництва з активною участю та самостійною діяльністю. студентів

18. Із пропонованого переліку виберіть закономірності виховання:

- а) людина виховується під впливом найрізноманітніших чинників
- б) цілеспрямованість виховання
- в) Ключовими чинниками виховання є активність і взаємодія з іншими.
- г) зв'язок виховання з життям
- д) поєднання виховання і самовиховання
- е) виховання в праці
- є) синтез педагогічного наставництва з активною участю та самостійною діяльністю вихованців студентів.

Тема 4 Зміст виховання

- 4.1. Поняття зміст виховання. Аксіологічний підхід у вихованні
- 4.2. Формування здорового способу життя молоді
- 4.3. Формування національно-патріотичних цінностей студентів
- 4.4. Виховання екологічної відповідальності студентів
- 4.5. Політичне виховання студентської молоді
- 4.6. Формування у студентів цінностей сімейного життя
- 4.7. Господарсько-економічне виховання
- 4.8. Моральне виховання особистості

4.1. Поняття зміст виховання. Аксіологічний підхід у вихованні

Зміст виховання визначається організованою педагогом взаємодією з вихованцем і включає будь-які види діяльності людини – працю, пізнання, творчість чи спілкування з молоддю. Цілі виховання конкретизуються через змістовий компонент, який формує систему ідей, ідеалів, думок і цінностей. Зміст виховання являє собою систему цінностей світової та національної культури, які студенти повинні засвоїти, зберегти і розвинути у відповідності до визначених цілей і завдань. Іноді його зводять до певного набору соціально значущих особистісних якостей.

Особистісна якість – це здатність людини послідовно поводитися в різних життєвих ситуаціях, що визначається мотиваційною, когнітивною, емоційно-ціннісною та вольовою сферами особистості. З цього випливає, що найвищим рівнем вихованості є здатність людини не лише знати і бажати чинити правильно, а й активно діяти відповідно до моральних і соціальних норм тоді, коли цього вимагають обставини.

Зміст виховання – це науково обґрунтована система загальнокультурних та національних цінностей, а також сукупність важливих для особистості якостей, що визначають її ставлення до себе, інших людей, суспільства, держави, праці, народу, мистецтва та природи, і проявляються у діяльності та поведінці. Система цінностей реалізується та розвивається через відповідні ставлення. Гуманістичний підхід у вихованні передбачає розгляд людини як найвищої цінності.

Добір змісту виховання повинен відповідати таким критеріям:

- враховувати соціальне замовлення щодо виховання громадян України;
- спрямовуватися на досягнення головної мети педагогічного процесу – формування всебічно та гармонійно розвиненої особистості;
- базуватися на сучасних загальнолюдських і національних цінностях, ідеалах та сприяти формуванню наукового світогляду;
- поєднувати теоретичні знання з практичними навичками та забезпечувати підготовку вихованця до майбутньої професійної діяльності;
- відповідати духовним і фізичним можливостям вихованців та стимулювати їх активність у самовихованні.

забезпечувати інтеграцію виховання, навчання, розвитку та самовдосконалення вихованців;

брати до уваги реальні можливості, потреби та специфіку конкретних освітніх і виховних закладів, виробничих колективів тощо
забезпечувати інтеграцію виховання, навчання, розвитку та самовдосконалення вихованців;

брати до уваги реальні можливості, потреби та специфіку конкретних освітніх і виховних закладів, виробничих колективів тощо.

Представники окремих філософських, наукових та педагогічних шкіл (І. Бех, О. Вишневський, П. Підкасистий, В. Франкл, Г. Шевченко, Е. Шпрангер) розглядають підгрунття змістового аспекту виховання у цінностях, відтак пріоритетним завданням виховання визначають формування ставлення людини до загальнолюдських і національних цінностей, їх вияв у поведінці людини. Визначальними тут є такі поняття:

ставлення – це вибірково сформований у свідомості індивіда зв'язок із об'єктом навколишнього світу, що проявляється у трьох формах: раціональній (словесне вираження), емоційній (переживання та психічні стани) та практичній (поведінка, вчинки).

цінність – це поняття, що визначає людську, соціальну та культурну значущість певних явищ і предметів дійсності. Вона виступає як світоглядна орієнтація особистості, сформовані в конкретній культурі уявлення про ідеали, моральність, добро та красу. Будь-які явища та події природи, суспільства або особистого життя людина сприймає не лише через наукові теорії, а й через власне ставлення до них.

ціннісне ставлення – це вид зв'язку людини з різними явищами та об'єктами дійсності, який проявляється через усвідомлення їхньої важливості, емоційно-позитивну оцінку та реалізується у соціально корисній діяльності. Він полягає в тому, що людина надає певним об'єктам, явищам або сутностям особистісне, загальнолюдське чи національне значення. Людина оцінює об'єкти навколишнього світу через призму моральних, етичних та естетичних категорій — добро чи зло, істина чи хибність, краса чи потворність, допустиме чи заборонене, справедливе чи несправедливе, піднесене чи низьке. Внаслідок цього предмети та явища набувають певної цінності або втрачають її, визначаючи, що є важливим чи незначущим, добрим чи поганим, прекрасним чи непривабливим.

П. Підкасистий виділяє п'ять ключових цінностей, важливих для виховання: 1) цінність людини як міри всіх речей (за Протагором); 2) життя як основоположну цінність (філософія Альберта Швейцера); 3) цінність суспільства; 4) цінність праці; 5) цінність природи. Е. Шпрангер створив власну теорію форм життя, класифікувавши типи особистості: 1) теоретична; 2) економічна; 3) естетична; 4) суспільна; 5) владна; 6) релігійна. Для кожного типу, за Е.Шпрангером, характерна певна структура мотивацій, цінностей, сприйняття дійсності та афективно-емоційна сфера.

Теоретична людина сприймає пізнання як найвищу форму діяльності. Його суть полягає у виявленні об'єктивності предметів. Отримані з досвіду

дані необхідно осмислити та обробити, «очищуючи» їх від впливу індивідуальних особливостей сприйняття чи конкретних умов, у яких перебуває суб'єкт (цінність знання та пізнання). Для «теоретика» інші цінності мають другорядне значення.

Економічна людина керується у всіх життєвих ситуаціях принципом корисності (цінності економічної вигоди). Вона прагне економити ресурси – матеріальні, енергетичні, просторові та часові – щоб отримати з них максимальну користь для власних цілей. Хоча економічна людина цінує знання, її цікавить лише те, що відповідає принципу корисності. Багатство для неї означає владу. Спершу ця влада проявляється у контролі над матерією, енергією та технологіями, а згодом – і над людьми. Тому економічна людина не чужа владним прагненням, особливо в суспільствах, де право приватної власності визначає політичний устрій.

Макс Вебер у своїх працях «Протестантська етика і дух капіталізму» та «Соціологія релігії» показав, як релігійні переконання впливають на поведінку економічної людини. На відміну від «теоретика», мотиви економічної людини визначаються не прагненням до пізнання, а цінностями корисності.

За Е.Шпрангером, естетична людина аналізує різні форми естетичних переживань, що виникають у процесі сприйняття краси. Для неї спосіб пізнання світу не має теоретичного характеру, а естетичні цінності практично не збігаються з економічними. Естетичне втрачає своє значення, якщо йому надають цінність іншого типу. Основним орієнтиром естетичної людини є цінність краси.

Соціальна людина – її життєвим орієнтиром є любов до оточуючих, прагнення перебувати серед людей, отримувати їх схвалення та обмінюватися з ними різними цінностями, як матеріальними, так і духовними. У політичному сенсі соціальна людина може реалізувати себе переважно в патріархальних системах, де панує дух братерства та взаємної підтримки, а не в сучасних суспільствах, що ґрунтуються на універсальних раціональних правових засадах.

Владна людина – прагне домінувати над іншими, встановлювати контроль і впливати на них задля реалізації власних політичних інтересів, тому її можна назвати політичною людиною (політиком). Для такої людини головною цінністю є влада. Усі сфери життя вона підпорядковує своїм владним цілям. Навіть пізнання для неї – це інструмент досягнення влади: науки про суспільство та людину важливі не через об'єктивність, як для теоретичної людини, а через користь, яку вони можуть принести для реалізації її владних устремлінь.

Релігійна людина – це той, кому властива певна релігійність, яка проявляється в різному ступені у кожного. Вона прагне знайти вищу духовну цінність і зрозуміти нескінченне, прагне долучитися до вищої системи цінностей, що визначає не лише її особисте життя, а й світ у цілому. В. Франкл пропонує своє власне, глибоко пережите уявлення про цінності – смислові універсалиї, що формуються через узагальнення життєвих ситуацій, з якими люди і суспільство стикалися в історії. Ці цінності допомагають людині

надати своєму життю зміст: через творчі дії (смісл творчої діяльності), через сприйняття світу та його цінностей (цінності переживання), а також через ставлення до обставин і долі, які неможливо змінити (цінності ставлення). Відтак Франкл виділяє три основні групи цінностей: цінності творчості, цінності переживання та цінності ставлення.

Пріоритет надається цінностям творчості, головним засобом реалізації яких є праця. Водночас сенс і значення має не просто сама праця як діяльність, а те, що людина вкладає у неї як особистість, свій внесок у життя суспільства. Справжній зміст праці полягає не лише у виконанні обов'язків, а в тому, що людина приносить у свою справу власну індивідуальність. Цінності творчості є природними й важливими, але не обов'язковими. За В. Франклом, сенс життя може бути знайдений у одній миті, у яскравому переживанні. Особливу увагу він приділяє кохання, яке є взаємовідносинами на духовному рівні, на рівні смислу, коли відчувається унікальність іншої людини і пізнається її глибинна сутність. Проте навіть любов не є єдиним шляхом до сенсу життя: людина, яка ніколи не кохала, все одно може наділити своє життя змістом.

Сенс не лише існує як потенційна можливість, а й потребує активного пошуку. У цьому пошуку людину спрямовує її совість, яка виступає своєрідним органом смислу. Совість можна визначити як здатність віднаходити унікальний, прихований у кожній ситуації сенс. О. Вишневський запропонував авторський системно-ціннісний підхід до розуміння змісту виховання та розвитку особистості. Процеси виховання і розвитку завжди взаємопов'язані з духовним середовищем суспільства, що формується Головним Ідеалом та суспільним устроєм. Ключову роль у цьому відіграють цінності, втілені в суспільстві. «На що орієнтується молодь – на добро чи зло, на духовні цінності чи матеріальні блага, на культ сили чи культ духу, що береться за приклад?» – ставить питання О. Вишневський.

О. Вишневський визначає виховання як процес приєднання людини до ієрархії цінностей, яку вона свідомо обирає, засвоює та реалізує через відповідну діяльність. Цінності мають ідеальну природу, проте вони проявляються у конкретних формах: у вигляді системи вербальних правил, норм, законів, заборон та визначень (наприклад, у «Катехізисі»), а також через риси людської душі, що проявляються у вчинках і поведінці. Саме завдяки цьому відбувається виховання через приклад і на прикладі. Крім того, цінності втілюються у різних формах культури — філософії, літературі, мові, мистецтві, релігії та Святому Письмі, у традиціях, звичаях і обрядах, державній та народній символіці, а також у моральних, правових і ідеологічних джерелах, таких як Конституція чи кодекси законів.

О. Вишневський формує ієрархію цінностей, виходячи з того, що суспільство складається з шести взаємопов'язаних рівнів: природа – людина – родина – спільнота – нація (держава) – усе людство. Кожен із цих рівнів продукує та закріплює власні цінності, які разом утворюють систему, де різні рівні організовані за законом ієрархії у такому порядку: валео-екологічні цінності (усвідомлення природи, збереження здоров'я), цінності особистого життя (характер), сімейні цінності (родинність), громадянські цінності

(демократизм), національні цінності (патріотизм), абсолютні вічні цінності (моральність) і, нарешті, Бог.

Цінності особистого життя («Я» і моє «Над-Я»). За О. Вишневським, нищемне, слабке або ледаче «Я» прагне легких шляхів і полегшення, тоді як «Над-Я» спрямоване на розвиток і перемогу розуму, волі та життєвої активності, долаючи власні слабкості. Індивідуальне життя формується у відповідності зі специфічними цінностями, що стимулюють самовдосконалення, зокрема: розум, фантазія, мудрість, пам'ять, здібності та талант, спостережливість, евристичне мислення, світогляд, творча активність, навички та звички, увага, здоровий глузд, воля, самодисципліна і самоконтроль.

Сімейні цінності («Я» і моя родина). Перші уявлення про сімейні цінності людина отримує в дитинстві у власній сім'ї. Згодом вона пізнає тонкощі життя дорослих у сім'ї, секрети подружніх стосунків і вірності, усвідомлює важливість піклування про дітей, прагнення до гармонії у родинних взаєминах, спільність інтересів, сенс багатодітності та готовність приносити жертви заради батьківства й материнства.

Громадянські цінності («Я» і людська громада). Людина є соціальною істотою: їй властивий суспільний інстинкт, і вона не може повноцінно розвиватися поза спільнотою. Виховання має на меті ознайомити людину з цінностями громадянського суспільства. До таких цінностей належать: відчуття свободи; пріоритет соціальної злагоди над класовими, расовими та іншими конфліктами; усвідомлення та захист власних прав і свобод при визнанні прав інших людей; повага до Закону і рівність усіх перед ним; суверенітет особистості; пріоритет громадянських інтересів над прагненням до влади; особиста відповідальність; рівність можливостей; повага до виборів як основного інструменту демократії; толерантність до чужих поглядів тощо.

Національні цінності («Я» і моя Батьківщина). Потреба людини у національній самоідентифікації є природною і вродженою, що формує систему цінностей патріотичного виховання. До них належать: українська ідея; державна незалежність; активна участь у державотворчих процесах; почуття гордості та відповідальності за свою державу; національна гідність; історична пам'ять; повага до національних символів, Конституції, культури, мови та традицій; протидія антиукраїнській пропаганді; готовність захищати Батьківщину, за потреби — і зі зброєю в руках.

Загальнолюдські, вічні цінності («Я» і все людство). Це рівень моралі, який у європейській традиції здебільшого має християнське тлумачення. Джерелом абсолютних і вічних цінностей, а також моральним Авторитетом, вважається Бог. До таких цінностей належать: віра, надія, любов, сумлінність, правда, справедливість, доброта, чесність, гідність, милосердя, прощення, краса, свобода, нетерпимість до зла, служіння, охорона життя, мудрість та інші.

Валео-екологічні цінності («Я» і Природа). У другій половині ХХ століття особливо актуальними стали цінності, що визначають ставлення людини до себе та довкілля. Вони розкриваються у двох аспектах:

валеологічний аспект – ставлення людини до власної природи, зокрема до свого тіла; **екологічний аспект** – ставлення людини до природи та навколишнього середовища.

До ключових орієнтирів валео-екологічного виховання та самовиховання відносять: турботу про власне здоров'я, прихильність до спорту та фізичної праці, загартування організму, дотримання здорового способу життя та правил гігієни; увагу до вимог сумління як запоруки фізичного й духовного здоров'я; усвідомлення єдності з довкіллям, включаючи соціальний аспект; дбайливе ставлення до всього живого, розвиток здатності відчувати красу природи, раціональне використання природних ресурсів та національних багатств, охорону навколишнього середовища та протидію побутовому нехлюйству, а також гармонію між утилітарним і духовним підходами у господарському ставленні до природи.

Зміст виховання слід розглядати як науково обґрунтовану систему загальнокультурних і національних цінностей та відповідний комплекс загальнозначущих особистісних якостей, що відображають ставлення людини до себе, інших людей, суспільства, держави, праці, народу, мистецтва та природи. Іноді зміст виховання трактують просто як певний набір особистісних рис, актуальних для суспільства.

Деякі дослідники (І. Бех, О. Вишневський, П. Підкасистий, В. Франкл, Г. Шевченко, Е. Шпрангер) підкреслюють, що фундаментом змісту виховання є цінності. Виховання, таким чином, має на меті формування у людини ставлення до важливих загальнолюдських і національних цінностей. Під цінністю розуміють значущість певних явищ або предметів у людському, соціальному та культурному вимірах. Ціннісне ставлення – це взаємозв'язок людини з різними об'єктами та явищами дійсності, що проявляється через усвідомлення їхньої значущості, емоційно-позитивну оцінку та реалізацію у соціально-корисній діяльності.

Систематизація цінностей виховання різними дослідниками відрізняється за підходами:

Г. Шевченко розрізняє **матеріальні та духовні цінності**, при цьому духовні мають переважне значення у формуванні особистості.

П. Підкасистий визначає п'ять ключових цінностей: людини, життя, суспільства, праці та природи.

В. Франкл виділяє цінності творчості (праці), цінності любові та цінності ставлення.

О. Вишневський класифікує цінності як валеоекологічні, особисті, родинні, громадянські, національні та загальнолюдські.

Е. Шпрангер, орієнтуючись на певні цінності, створює теорію форм життя, виокремлюючи теоретичну, економічну, естетичну, суспільну, владну та релігійну особистості.

4.2.Формування здорового способу життя молоді

Формування здорового способу життя передбачає проведення системи виховних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, загартування організму, розвиток фізичних можливостей та набуття життєво необхідних рухових навичок. Дослідження показують, що лише близько 10 % впливу на здоров'я людини залежить від системи охорони здоров'я, тоді як решта 90 % визначається екологічними умовами (20 %), спадковістю (20 %) та, найбільше, способом життя (50 %).

Результатом зазначеного напрямку виховання є **здоровий спосіб життя, як якість особистості**, яка виражається в дотриманні норм поведінки, спрямованих на збереження фізичних і психічних ресурсів людини, передбачає оздоровлення та підтримку всіх систем організму. Здоровий спосіб життя охоплює такі складові: правильну організацію праці та відпочинку, усунення шкідливих звичок, помірну фізичну активність, особисту гігієну, загартовування, збалансоване харчування та регулярні заняття фізкультурою і спортом.

В основі здорового способу життя – здоров'я людини, що є найвищою цінністю. Є багато визначень поняття «здоров'я»:

це фізичний і психічний стан людини, при якому всі органи та системи функціонують належним чином, що забезпечує можливість виконувати інтелектуальну чи фізичну роботу з повною самовіддачею та високою ефективністю;

це основна і найважливіша потреба людини, що визначає її здатність до праці та гармонійного розвитку;

воно є ключовою передумовою для пізнання світу, самореалізації та досягнення щастя;

виступає показником активного і тривалого життя.

Виділяють три види здоров'я: фізичне, психічне і моральне (соціальне).

Ідеал здорового способу життя передбачає гармонійний розвиток трьох аспектів здоров'я: фізичне – коли всі органи та системи організму функціонують належним чином; психічне – нормальна робота мозку, чіткість і ясність мислення, чистота помислів, розвинена увага та пам'ять, висока емоційна стійкість, відсутність агресії та добре сформовані вольові якості; соціальне – ціннісне ставлення до власного здоров'я та праці, опірність шкідливим звичкам і поведінковим стереотипам, що суперечать принципам здорового способу життя; соціально здорова людина отримує задоволення від своєї діяльності, прагне самовдосконалення, зберігає молодість духу та внутрішню красу, перебуваючи у гармонії з суспільством.

Цікавою ілюстрацією недоліків сучасної української школи у контексті формування здорового способу життя є притча Адольфа Фер'єра. Вона розповідає про школу, створену за наказом диявола: «Люди збудували школу так, як наказав їм нечистий. Дитина, яка любить природу, була замкнена у чотирьох стінах. Її активність, що прагнула до сенсу, не приносила ніякої користі. Дитина, яка не може довго залишатись без руху, була приречена на

сидіння. Любов до роботи руками замінили на сухе вивчення теорій і ідей. Бажання висловлюватися пригнічували мовчанням. Прагнення зрозуміти замінили механічним заучуванням. Дитина хотіла самостійно шукати знання, але отримувала їх у готовому вигляді. І в результаті у такій школі діти навчалися не того, чого б навчилися в природі, а брехні й лицемірству».

Усе це підкреслює необхідність радикальної перебудови організації фізичного виховання молоді та перегляду поглядів на фізкультуру, фізичний стан і естетику людського тіла. Це передбачає зменшення навчального навантаження, скорочення обсягу інформаційного навчання, збільшення годин для занять фізичною культурою, відмову від традиційного режиму уроку, коли діти більшість часу сидять без руху, на користь активної та інтенсивної діяльності. Крім того, потрібен перегляд концепцій і методик фізкультурної роботи в школі: уроки мають стати формою активного відпочинку, сприяти зміцненню здоров'я, вихованню та задоволенню фізіологічних потреб дітей. Важливу роль у формуванні цінності фізкультури та здорового способу життя відіграє приклад поведінки самого вчителя.

У процесі формування здорового способу життя застосовують фізичні вправи, природні та гігієнічні фактори. Під фізичними вправами розуміють рухові дії, які спеціально організовані та виконуються свідомо, відповідно до закономірностей і цілей зміцнення здоров'я. До таких вправ відносяться гімнастика, ігри, туризм та заняття спорто

Природні фактори, такі як сонце, повітря та вода, у поєднанні з фізичними вправами підсилюють їхній оздоровчий ефект на студентів. Прикладом ту є Порфирій Іванов, який заповідав своїм послідовникам «Детку». Остання є переліком правил поведінки в основі якого наближення людини до природи, оздоровлення і фізичне зміцнення шляхом загартування холодною водою, повітрям.

Гігієнічні чинники охоплюють фізкультурні заняття, раціональний режим навчальної праці, відпочинку, харчування, сну та ін.

Фізичному розвитку студентів сприяють різноманітні форми позаурочної фізкультурно-спортивної діяльності. Найпоширенішими з них є гімнастика, позаурочні заняття (спортивні секції) спортивні змагання.

Виховання несприйнятливості до наркогенних речовин

Куріння, алкоголізм і наркоманія є дуже небезпечними хворобами, адже з ними пов'язані руйнування фізичного і морального здоров'я людини.

За даними Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка (аналітичний звіт за 2011 р.) 20% молоді у віці 15-18 років щоденно курять. Значно більшою є частка курців серед першокурсників – 41,7%. Студенти/учні профтехучилищ більше наражалися на небезпеку шкідливої дії тютюну через високу інтенсивність куріння – майже половина «щоденних» курців повідомила про звичну «норму» у 6 і більше цигарок на день. Переважна більшість респондентів (64,8%) усвідомлює ризик регулярного тютюнокуріння і оцінює його як високий. *Статистика свідчить, що сьогодні палять близько 67% хлопців та 55% дівчат віком до 18 років.*

Вживання алкоголю. За останні 30 днів найбільш поширеними алкогольними напоями серед учнів були: для хлопців – пиво (57,3%), а для дівчат – слабоалкогольні напої промислового виробництва (48,7%). Кожен другий учень (42,5%) вживав алкоголь протягом тижня перед опитуванням. Понад 40% респондентів зазначили, що пробували свій перший алкогольний напій у віці 13 років або раніше.

Досвід вживання наркотичних речовин. 25,4% учнів мали досвід вживання заборонених наркотичних речовин, при цьому серед хлопців цей показник становив 33,6%, а серед дівчат – 18,8%. Протягом останніх 30 днів марихуану або гашиш вживали 3,0% учнів (5,2% хлопців та 1,2% дівчат). Щонайменше один раз у житті 3,1% підлітків пробували екстазі, а 2,6% – «курильні» суміші. Найпоширенішим джерелом отримання наркотиків є компанія друзів.

Отже, формування здорового способу життя — це комплекс виховних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, загартування організму та гармонійний розвиток фізичних здібностей людини, а також на формування життєво необхідних рухових навичок і вмінь. Метою цього процесу є досягнення здорового способу життя як якості особистості, що проявляється у дотриманні норм поведінки, спрямованих на збереження фізичних і психічних ресурсів організму та підтримку нормальної роботи всіх його систем.

Основні складові здорового способу життя включають: раціональний режим праці та відпочинку, відмову від шкідливих звичок, оптимальну рухову активність, особисту гігієну, загартування, збалансоване харчування, регулярні заняття фізкультурою та спортом. Ідеалом здорового способу життя є комплексне здоров'я:

фізичне — нормальне функціонування всіх органів та систем;

психічне — правильна робота мозку, ясність мислення, розвиток уваги та пам'яті, емоційна стійкість, відсутність агресії та сформовані вольові якості;

соціальне — ціннісне ставлення до власного здоров'я, праці, відсутність шкідливих звичок та соціально шкідливих моделей поведінки, активне прагнення до самовдосконалення, внутрішньої гармонії та гармонійної взаємодії з суспільством.

У процесі формування здорового способу життя застосовують фізичні вправи, природні та гігієнічні чинники. Особливу увагу приділяють профілактиці наркозалежності серед учнівської молоді.

4.3. Формування національно-патріотичних цінностей студентів

Національно-патріотичне виховання є усвідомленим і цілеспрямованим процесом організації та підтримки активної і творчої діяльності вихованців, спрямованим на засвоєння ними знань про культурно-історичну спадщину українського народу, формування у них ціннісного ставлення до Батьківщини, патріотичних переконань і поглядів, а також розвитку навичок і звичок патріотичної поведінки.

Національно-патріотичне виховання, або виховання на засадах національно-патріотичних цінностей, є пріоритетним на тлі подій, що відбуваються у 2014-2015 році в Україні. Наш народ звільняється від комплексу меншовартості, він втомився терпіти диктаторів, корупцію, беззаконня і зневагу до себе. Країна стала жертвою агресії та війни на Донбасі, втрати значної частини своєї території (Крим, південний схід Донецької і Луганської областей), тому особистість патріота, який засвоїв національні цінності, є вкрай затребуваною для виживання нашого народу, його державної незалежності та територіальної цілісності країни, для побудови її кращого майбутнього. **Через це будь-яке виховання завжди має бути національним.**

За визначенням Г.Ващенка, **нацією** вважають єдність поколінь людей – сучасних, минулих і майбутніх. Націю творить спільність походження (крові), території, мови, культури, традицій. Важлива ознака нації – це усвідомлення народом своєї окремоті, що є категоричною передумовою її існування. Іван Лисяк-Рудницький вважав, що **нація** – це народ, який хоче бути державою. Націю можна також розуміти, як спільноту людей, що населяють певну територію, об'єднані спільним минулим, походженням, культурою, мовою, вшануванням своїх героїв, відзначенням національних свят і пам'ятних дат.

Патріотизм (від гр. patriotes – Батьківщина) – любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народу, гордість за свій народ, прагнення захистити його надбання, примножувати національні цінності.

О. Вишневський виділяє три різновидності патріотизму: **етнічний** – ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, відчутті родовидових ознак; **територіальний** – базується на любові до того місця на землі, до місцевості, ландшафту, клімату тощо, де людина народилася; **державницький патріотизм** – проявляється у здатності народу творити державні форми самоорганізації.

Основною **метою національно-патріотичного виховання** є поява свідомого патріота, здатного забезпечити прогресивний поступ нації.

Результатом національно-патріотичного виховання є національно-патріотична вихованість людини, що характеризується: наявністю знань про минулу реальність свого народу, його мову і національну культуру; емоційно-позитивним ставленням до національних цінностей, вмотивованістю до патріотичної поведінки; поведінкою, спрямованою на утвердження та відстоювання національної ідеї, навіть ціною власного життя і здоров'я.

Визначальною передумовою розквіту творчих сил нації, як і окремої людини, є **свобода**. «Національне рабство, – писав Г. Ващенко, – затримуючи культурний розвиток народу, разом з тим робить життя його тяжким, сумним, позбавленим радості. Навіть тварина в неволі нудьгує, мучиться і часто хворіє, хоч би вона й мала досить їжі й чистого повітря. Тим більше нудьгує в рабстві людина».

Нація приходить до свого самоусвідомлення на основі віри в національні ідеали. Для патріота існує ідеал України як незалежної, суверенної, економічно могутньої, обороноздатної країни, де громадянам гарантуються духовно-культурні, соціально-економічні, політичні права і свободи. Наша

країна багато століть вела боротьбу за втілення своїх національних ідеалів, з огляду на це великий Вольтер сказав, що Україна завжди змагала до незалежності.

Змістом національно-патріотичного виховання є система національних вартостей, а саме: українська ідея, що втілює в собі прагнення до державності та соборності, патріотизм і готовність до самопожертви у випадку потреби захисту Батьківщини, почуття національної самопошани і гідності, історична пам'ять, повага до державних та національних символів та до Гімну України, визнання і повага національних героїв, любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій, повага до Конституції України і до обраних демократично владних чинників, орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави та прагнення побудувати справедливий державний устрій, протидія антиукраїнській ідеології, прагнення до розвитку духовного життя українців тощо.

Важливим для реалізації національно-патріотичного виховання є знання **національної історії**. О. Вишневський зазначав: «Кожна людина, як і кожна нація, розвиваються у просторі й часі. І те, куди вони рухатимуться у перспективі, задається лінією їхнього розвитку в минулому. Якщо бачення цієї лінії (вектора руху) немає, то людину чи націю можна легко скерувати куди завгодно». Таким чином, історична пам'ять дозволяє кожній нації визначитись щодо вибору перспективних шляхів розвитку.

У мирний час патріотизм має проявлятися у **повсякденній праці в ім'я зміцнення і розбудови держави**. Як писав І. Франко, «наш голосний, фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не потертий патріотизм мусить уступити місце поважному, мовчазному, але глибоко відчутому народолобству, що виявляє себе не словами, а працею».

Що таке «націоналізм»? О. Вишневський пише, що **націоналізм** – це реакція пригнобленого народу на своє поневолення. Він є формою самозахисту, і спричиняє його не сама нація, а ті, хто кривдить її, від кого вона зазнає утисків.

Спотворений, гіпертрофований націоналізм – називають **шовінізмом**. Терміном «шовінізм» прийнято позначати різноманітні прояви націоналістичного екстремізму. Цей термін з'явився 1831 року у Франції – в комедії братів Коньяр «Триколірна кокарда», одним із героїв якої був агресивний новобранець армії Ніколя Шовен де Рошфор. Вважається, що прообразом цього персонажа була реальна особа – солдат наполеонівської армії Ніколя Шовен, вихований у дусі поклоніння імператору – творцю «величі Франції», що став відомим унаслідок жорстокого ставлення до завойованого арабського населення під час єгипетської експедиції французької армії (1799–1801).

Шовінізм виявляється найперше в тому, що якийсь народ чи його керівники поважають і шанують лише себе і з презирством ставляться до інших народів, не визнаючи їхнього права на самобутність, особливо ця перевага доводиться на чужих територіях, де проживають корінні народи.

Виховання не може бути інтернаціональним. Ще Іван Франко (1856–1916) писав: усе, що виходить за межі нації, — це або лицемірство людей, які під виглядом інтернаціональних ідей прагнуть забезпечити перевагу однієї нації над іншою, або хворобливий сентименталізм мрійників, що великими «загальнолюдськими» словами намагаються приховати своє духовне відчуження від рідної нації

Патріот є особою, яка не тільки любить свій народ, Батьківщину, а й активно працює в ім'я утвердження національного ідеалу, готовий жертвувати собою заради добробуту і процвітання країни. Ісус Христос сказав: **«Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх».**

У контексті патріотичного виховання важливо звертати увагу на два пріоритети: 1) пантеон героїв; 2) свята і пам'ятні дати.

Кожен народ шанує своїх видатних предків, громадських і політичних діячів, підприємців минулого та сучасності, які внесли вагомий внесок у державне будівництво, сприяли здобуттю незалежності, утвердженню цінностей свободи й демократії, розвиток культури та духовності, займалися просвітницькою діяльністю. Сучасні проблеми українського суспільства, його ментальний та ідеологічний розкол, що спричиняє політичну поляризацію, ескалацію військового протистояння та громадянські непорозуміння, значною мірою зумовлені недостатньою культурно-просвітницькою, ідеологічною та виховною роботою держави, родини та громадськості. У процесі реформування освіти, надто захопившись її деідеологізацією, особливо у вихованні молодого покоління, в Україні було знівельовано ідейну спрямованість виховання, яке має базуватися на національно-патріотичних цінностях. У цьому контексті доцільно звернутися до поняття Пантеону Героїв.

На жаль, до сьогоднішнього дня в Україні ще не створено єдиного Пантеону Героїв. Імена справжніх героїв повинні вшановуватися, а їхній приклад – слугувати орієнтиром для виховання цілих поколінь українців. Саме особисті якості та подвиги життя героїв мали б стати основою виховного ідеалу, зразком поведінки та відносин, що ґрунтуються на усвідомленні сенсу життя.

29 січня в Україні вшановують День пам'яті героїв Крут – саме тут у 1918 році відбувся бій, який на довгі роки став символом боротьби українського народу за свободу та незалежність. Триста юнаків – студенти та гімназисти – стали проти тисяч більшовицьких солдатів, фронтовиків і матросів. Бій був нерівним, проте він на кілька днів відтермінував захоплення Києва. Втрати склали близько 250 молодих людей, одну роту (до 30 осіб) студентів і 10 старшин. Вони сумлінно виконали бойовий наказ. У січні 1918 року на столицю України наступали озброєні більшовицькі війська під командуванням колишнього царського генерала Муравйова. Київські студенти та гімназисти, бажаючи захистити молоду Українську державу, організували Курінь січових стрільців, щоб протистояти загарбникам. Цей курінь, що налічував 300 осіб, складався зі студентів Українського народного університету, Університету Святого Володимира та учнів старших класів Української Кирило-

Мефодіївської гімназії. Пройшовши лише семиденну військову підготовку, юнаки без вагань вирушили на станцію Крути, розташовану на залізничній лінії Москва – Бахмач – Київ, щоб дати відсіч російській армії. Протягом п'яти годин студентський курінь мужньо стримував наступ червоних, втрачаючи молоді життя під градом куль і гранат. Московські солдати безжально кололи юнацькі груди багнетами, розбивали голови прикладами рушниць та добивали поранених – так описували ці трагічні події очевидці. 28 студентів потрапили в полон. Вони провели ніч у муках: муравйовці жорстоко катували їх, а на світанку повели на розстріл. Під зимовим холодним небом пролунав гімн «Ще не вмерла Україна», який першим заспівав гімназист Григорій Пипський. Луна короткої черги кулемета... Загалом бій під Крутами тривав три дні, і 29 січня загинув останній із трьохсот крутівських героїв. Більшовицькі солдати заборонили місцевим поховати тіла захисників Києва за християнським обрядом, залишивши їх на засніженому полі.

Київ було захоплено у лютому, а вже у березні столицю УНР звільнили. Лише тоді розпочали пошуки загиблих під Крутами. Вдалося віднайти 30 скалічених тіл юнаків, більшість із яких урочисто поховали у братській могилі на Аскольдовому цвинтарі в Києві. «Стримайте ж сльози: ці юнаки віддали свої життя за визволення Батьківщини, і Вітчизна збереже їхню пам'ять на віки», – промовив під час поховання Президент УНР Михайло Грушевський. Ця героїчна та водночас трагічна подія ознаменувала початок нового етапу національного пробудження українців, усвідомлення права жити на власній землі та священного обов'язку її захищати. «Понад усе вони любили свій рідний край», – писав Павло Тичина. Особливо визначально, що ця жертвна любов зародилася в серцях молодих людей – найкращих представників українського студентства. Україна пишається цими героями, а пам'ять про них і слава, за яку вони боролися, – безсмертні.

Як зазначив М. Томенко: «На сучасному етапі, слід відшукати такі історичні постаті, які б об'єднували українське суспільство, і проводити дослідницьку роботу з відродження національної спадщини, пропагувати імена, які заслуговують на достойне місце у пантеоні української слави Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко, Б. Хмельницький, П. Сагайдачний, І. Скоропадський, М. Грушевський тощо». І саме ці персоналії дадуть людям приклади поведінки, особистісні якості, з яких слід конструювати виховний ідеал, як взірць для наслідування.

Шляхом експертного оцінювання, у травні 2014, нами визначено перелік Героїв, яких обирає студентський колектив НУБіП України та науково-педагогічні працівники (див Табл.4.1).

Таблиця 4.1.

Підсумок ранжування експертами історичних героїв

	Ім'я історичного героя	Ранг
1	Тарас Шевченко	1
2	Богдан Хмельницький	2
3	Володимир Великий	3

4	Михайло Грушевський	4
5	Леся Українка	5
6	Герої Небесної Сотні	6
7	Іван Франко	7
8	Ярослав Мудрий	8
9	Іван Мазепа	9
10	Військові, добровольці, волонтери	10
11	Петро Сагайдачний	11
12	Григорій Сковорода	12
13	Степан Бандера	13
14	Микола Амосов	14
15	Іван Виговський	15
16	Дмитро Байда Вишнівецький	16
17	В'ячеслав Чорновіл	17
18	Василь Стус	18
19	Роман Шухевич	19
20	Андрій Шептицький	20

Петро Кононович Конашевич-Сагайдачний народився бл. 1582, Кульчиці в православній родині (тепер село Самбірського району Львівської області). 1589–1592 років здобував початкову освіту у Самборі. З 1592 по 1598 роки навчався в Острозькій академії. Після випуску Сагайдачний переїхав до Львова, згодом – до Києва, де працював домашнім вчителем, також помічником київського земського судді. Під час навчання в Острозькій школі Сагайдачний визначався із приєднанням до запорожців. Змалку навчався військової справи, вмів стріляти з лука, був високоосвіченою, інтелігентною, глибоко релігійною людиною. Брав участь в Молдавській і Лівонській кампаніях 1600-1603 рр. Вже в ранні часи свого перебування на Січі Сагайдачний проявив свої таланти військового лідера, козаки обрали його обозним, доручивши відати всією артилерією Січі. У період між 1605 і 1610 Сагайдачний стає на чолі Січі кошовим отаманом. На Запорозькій Січі він мав величезний авторитет. Його організаторські здібності добре проявилися в першу чергу у вишкочі запорожців та створенні регулярних частин війська. Залізна дисципліна, яку всіляко підтримував Петро Сагайдачний, зробили свою справу досить швидко. Військо стало якісно найкращим в Європі. Надзвичайну сміливість козаки тепер стали поєднувати із тактичними та стратегічними факторами військового мистецтва. Османська імперія страждала від походів Сагайдачного, особливо нападів з моря. Він очолював відважні морські походи козаків на Стамбул, Трапезунд, Синоп. Розробив і вдосконалив козацьку тактику морського бою на «чайках» – швидкохідних човнах. З 1600 року він керував майже всіма значними походами. У лютому 1615 року Конашевич вже був впливовим козацьким полковником, що мав у своєму підпорядкуванні загін чисельністю до 3000 козаків. А вже 1616 року Гетьманом Війська Запорозького було проголошено Сагайдачного. У 1616

році відбувся історичний похід на Кафу, турецьку твердиню в Криму з найбільшим в імперії ринком рабів. Річ Посполита рахувалася з козаками вперше за довгу історію існування Січі. Сагайдачний прихильно ставився до ідеї посилення України, однак поки-що у складі Польщі. Адже початок XVI століття позначився продовженням агресивної зовнішньої політики поляками та турками. На початку квітня 1617 року королевич Владислав вирушив із Варшави в похід до Москви з метою отримати корону московського царя, якою на той час володів Михайло Романов. Сагайдачний і старшина, сподіваючись заслужити у польсько-шляхетського уряду розширення власних прав та прав заможного козацтва, з частиною козацького війська взяли участь у поході польського королевича Владислава 1618 року на Москву. Поляки дійшли до Москви, але згодом було украдено Деулінське перемир'я 1618. Владислав відмовився від прав на московський престол, за що Польщі відійшли Смоленська і Чернігівсько-Сіверська землі. Відмова Сагайдачного від морських походів проти турків викликала невдоволення серед широких верств козацтва. Приблизно наприкінці травня 1619 року Сагайдачного позбавляють влади та обирають запорозьким гетьманом Дмитра Барабаша. Проте вже на початку липня Конашевич-Сагайдачний повернув собі гетьманську булаву. Але згодом козаки, незадоволені його командуванням, позбавляють його влади, а новим гетьманом обрано Якова Бородавку. Сагайдачний очолював реєстрових козаків, допоки у 1621 році йому не випала нагода знову з'явитися на політичній арені. Сагайдачний скинув Неродича Бородавку – керівника нереєстрових козаків з гетьманства, зайнявши натомість його місце. Згодом Сагайдачний та очолюване ним козацьке військо, спільно із польською армією, відіграло вирішальну роль у розгромі 1621 р. під Хотином турецької армії, що загрожувала ряду країн Європи. Могутня турецька армія у кількості 300 тис. осіб була фактично розгромлена 40-тисячним військом козаків на чолі з Сагайдачним. Навіть сеймовий комісар польської армії магнат Якуб Собеський мусив визнати: «Справжніми переможцями під Хотином і рятівниками Польщі були козаки». Петро Сагайдачний проявив себе в цій війні як неперевершений військовий стратег і тактик. 10 квітня (20 квітня) 1622 року Петро Сагайдачний помер внаслідок вогнепального поранення руки, яке отримав під час битви під Хотином

За всю історію жодне державне утворення за будь-яких форм державної влади, політичного устрою не змогло обійтися без **свят та пам'ятних дат**. До цієї категорії можна віднести дні коронації монархів, дні проголошення незалежності, дні конституцій, річниці революцій, річниці перемог у війнах тощо. Метою цих свят було: відображення ідеалів і принципів суспільства, політичної системи; виховання у громадян патріотичних почуттів; формування національної самосвідомості та гідності; посилення інтересу громадян країни до вітчизняної історії; консолідація суспільства.

Покажемо дані щодо визначення свят і пам'ятних дат важливих, з точки зору експертів, для організації виховної роботи в НУБіП України (див. Табл. 3.2).

Підсумок ранжування експертами пам'ятних дат

Пам'ятна дата	Ранг
День Незалежності	1
День Конституції України	2
День пам'яті та перемоги над нацизмом	3
День пам'яті жертв голодомору	4
День національної єдності	5
День Державного Прапора	6
День Соборності	7
День Збройних Сил України	8
День революції Гідності	9
День українського козацтва, УПА	10
Шевченківські дні	11
День пам'яті героїв Крут	12
День української писемності і мови	13
День Знань	14
День українського студента	15
Конотопська перемога	16
День здоров'я	17
Міжнародний день студента	18
День довкілля	19

Доцільно звертати увагу на **переможну історію нашого народу**, що укріплюватиме віру молоді у незламну силу українства в боротьбі за національне визволення (Битва на Синіх Водах, Битва під Оршею, Конотопська битва).

4.4. Виховання екологічної відповідальності студентів

Екологічне виховання – це цілеспрямована й систематична педагогічна діяльність, що сприяє формуванню в людини культури взаємодії з природним середовищем. Його зміст становлять екологічні цінності, серед яких: усвідомлення нерозривної єдності людини з довкіллям, у тому числі соціальним; бережливе ставлення до всього живого; уміння відчувати й цінувати красу природи; дбайливе використання природних ресурсів та національних багатств; охорона навколишнього середовища та неприйняття побутової недбалості; поєднання практичних і духовних аспектів у господарському ставленні до природи тощо. Основною метою екологічного виховання є формування екологічної культури особистості, що охоплює

екологічну свідомість і мислення, позитивно-емоційне ставлення до природи як середовища існування людини, а також розвиток умінь і навичок безпечної для довкілля поведінки.

Підсумком екологічного виховання виступає сформована екологічна культура – інтегральна риса особистості, що є складовою її загальної культури. Вона охоплює усвідомлену потребу в гармонійному співіснуванні з природою, розуміння нерозривної єдності людини з біосферою, а також передбачає володіння ґрунтовними екологічними знаннями, вміннями та навичками екологічно безпечної поведінки й застосування відповідних заходів для збереження та оздоровлення природного середовища.

Методологічною основою екологічного виховання є філософія ноосферогенезу. Поняття «ноосфера» походить від грецького слова «ноос» – розум і означає новий етап розвитку біосфери, що пов'язаний із появою людства як мислячої живої матерії. Уперше цей термін застосував у 1927 році французький філософ і математик Едуард Леруа. Разом із геологом, палеонтологом і філософом П'єром Тейяром де Шарденом він у 1923–1924 рр. відвідував у Сорбонні лекції В. Вернадського про біосферу. Згодом сам Вернадський прийняв поняття «ноосфера» та широко використовував його у своїх наукових працях.

П'єр Тейяр де Шарден розробив власну, ідеалістичну концепцію ноосфери. Він розглядав її як один із етапів космогенезу – особливий стан Всесвіту, що має в центрі Бога. У його уявленні космос складається з кількох сфер: біосфери (живої оболонки Землі), ноосфери (оболонки розуму), христосфери (сфери присутності й перетворюючої сили Христа) та теосфери (божественного начала у Космосі). На думку Тейяра де Шардена, поява людини у світі відбулася тихо й непомітно, але саме виникнення психозою – епохи людського розуму – стало найважливішою і найвеличнішою революцією в історії Землі.

У центрі ноосферного вчення В. Вернадського лежать дещо інші положення: життя розглядається не як суто земне, а як космічне явище; формою його прояву на Землі є біосфера; людина постає закономірним і неминучим результатом розвитку життя; жива речовина, зокрема й людина, має здатність впливати на хід та напрям геологічних і космогенетичних процесів. Учений зазначав: «В останні тисячоліття спостерігається різке посилення впливу однієї живої речовини – цивілізованого людства – на перетворення біосфери. Під дією наукової думки та людської праці біосфера переходить у новий стан – ноосферу».

За концепцією В. Вернадського, ноосфера постає як сфера розуму, ідеальний стан суспільства, своєрідний «золотий вік» людства. Проте цей стан не є остаточним, він формується поступово, в процесі еволюції. Дослідження послідовників ученого (М. Мойсєєва, В. Кутирева, М. Реймерса, К. Кондратьєва, Г. Швєбса, В. Межжеріна, В. Бокова, М. Руденка) свідчать, що людство створює ноосферу, керуючись законами розуму. Людина як частина біосфери нерозривно пов'язана з нею. Вся жива природа – планета Земля, Всесвіт і Космос – функціонує відповідно до універсальних законів розуму.

Тому ноосферогенез можна розуміти як здатність людського інтелекту досягати ці закони і на їх основі вибудовувати моделі взаємодії суспільства з природою, які забезпечують раціональне використання ресурсів та збереження екологічної рівноваги.

Так, інвайронментальна філософія (англ., «Environment» – навколишнє середовище) взяла за основу принцип коеволюції людини і природи (єдність розвитку в рамках одної біосисеми), відкидає панування людини над природою і підкреслює її відповідальність за події, що відбуваються з довкіллям, пропонує будувати стосунки у світі живої природи на основі діалогу. У той же час «універсальна етика», представниками якої є Генрі Торо, Мохандас Карамчанд Ганді, Альберт Швейцер розглядає природу не як об'єкт людських маніпуляцій, а як найвищу цінність. При цьому не робиться різниці між людиною та іншими живими створіннями. Вважається, що життя рослини і тварини так само вартісне як і життя людини.

Важливими щодо нашого дослідження є думки німецько-американського філософа-дослідника, гностика автора теорії «принцип відповідальності» Ганса Йонаса. Виникнення цієї теорії зумовлене швидким розвитком технократичного суспільства, у якому діяльність людини дедалі більше руйнує довкілля та порушує природні екосистеми, що поступово втрачають здатність до самовідновлення. Додатковими чинниками є глобальні кліматичні зміни, які спричиняють потепління, танення льодовиків, скорочення запасів прісної води, руйнування озонового шару, зникнення окремих видів флори й фауни, що є важливими елементами харчових ланцюгів. Вагомим фактором виступає й зростання чисельності населення планети, що веде до підвищеного попиту та виснаження природних ресурсів. Значний внесок зробили також наукові дослідження, які висвітлили потенційні наслідки цих процесів, зокрема надмірних викидів вуглецю та інтенсивного споживання ресурсів. На основі врахування цього Ганс Йонас обґрунтовує «нову етику» яка на відміну від традиційної, антропоцентричної гласить: «Дій так, щоб результати твоєї діяльності сприяли збереженню й продовженню справжнього людського життя на Землі... Уникай дій, наслідки яких можуть знищити чи поставити під загрозу можливість такого життя в майбутньому». На основі цього Йонас виводить свій імператив: «людство має існувати» та виділяє три складові відповідальності: мудрість (розумні рішення у галузі технічного прогресу), покірливість (перед природою), державна опіка (уряди мають дбати про майбутнє).

Оскільки екологічна відповідальність – це насамперед усвідомлення своєї повинності обов'язку у ставленні до природи, то Ганс Йонас виводить такі вимоги майбутнього: людина повинна усвідомлювати, що всі її винаходи, радикальні зміни оточуючого природного середовища мають свої наслідки; необхідність формування нового типу людини, нового суб'єкта колективної відповідальної поведінки; відповідальність впливає із трьох основних її характеристик – «всеосяжності», «безперервності», «майбутнього»; виховання відповідальності за те, щоб людство мало майбутнє, щоб мало своє продовження; прищеплення здатності брати на себе зобов'язання і нести за

них відповідальність; формування відповідальності передбачає усвідомлення суб'єктом обов'язку за наслідки власної діяльності та гармонійне поєднання знань із моральними засадами. Г. Йонас наголошує на провідному значенні знань, оскільки вони є першочерговим обов'язком людини щодо всього, що перебуває в її розпорядженні. Важливим чинником є також розвиток почуттів як основи відповідального ставлення, виховання на основі ціннісних орієнтацій, а також формування спільної й взаємодоповнювальної відповідальності держави та батьків у процесі виховання дітей.

Сталий розвиток (англ. *Sustainable development*) – це узагальнена концепція, що підкреслює необхідність гармонійного поєднання задоволення потреб сучасного суспільства із збереженням можливостей для майбутніх поколінь жити у безпечному та здоровому середовищі. У доповіді Комісії Брундтланд він визначений як розвиток, який забезпечує потреби теперішнього покоління, не підриваючи здатності прийдешніх поколінь задовольняти власні потреби. Ця ідея сформувалася на перетині трьох ключових підходів: економічного, соціального та екологічного.

Хочеш, я зроблю ще більш стислий і науково-академічний варіант для роботи?

Економічний аспект. Підхід до сталого розвитку з економічної точки зору ґрунтується на теорії максимального потоку сукупного доходу Хікса–Ліндаля, який можливий за умови збереження принаймні загального обсягу капіталу, що забезпечує отримання цього доходу. Такий підхід передбачає раціональне використання обмежених ресурсів та впровадження екологічно орієнтованих технологій — ресурсозберігаючих, енергозберігаючих і матеріалозберігаючих. Він охоплює всі етапи виробництва: від видобутку та переробки сировини до створення екологічно безпечної продукції, а також мінімізацію, повторне використання й утилізацію відходів.

При вирішенні питань щодо того, який капітал необхідно зберігати (наприклад, фізичний, природний або людський) та в якій мірі різні види капіталу можна взаємозамінювати, а також при оцінюванні вартості цих активів, особливо екологічних ресурсів, виникають складнощі з правильною інтерпретацією та розрахунком. Виникли два підходи до стійкості: **слабка стійкість**, коли з часом не повинні зменшуватися природний та виробничий капітал, і **сильна стійкість**, коли головною умовою є незменшуваність природного капіталу, причому частина доходів від продажу невідновних ресурсів має інвестуватися у збільшення цінності відновлюваного природного капіталу.

Соціальна складова. Соціальна складова стійкого розвитку зосереджена на людині та спрямована на підтримку стабільності соціальних і культурних систем, зокрема на зменшення кількості руйнівних конфліктів між людьми. Значущим елементом цього підходу є справедливий розподіл благ. Крім того, важливо зберігати культурний капітал і різноманіття у глобальному вимірі, а також враховувати практики стійкого розвитку, притаманні не домінуючим культурам. Для забезпечення стійкості розвитку сучасному суспільству необхідно створити більш ефективні механізми ухвалення рішень, які враховують історичний досвід і підтримують плюралізм. Важливим є

досягнення справедливості не лише всередині покоління, а й між поколіннями. У рамках концепції людського розвитку людина розглядається не як об'єкт, а як суб'єкт змін. Основною цінністю є розширення можливостей вибору людини, що передбачає її активну участь у формуванні власної життєдіяльності, сприяння ухваленню і реалізації рішень та контроль за їх виконанням.

Екологічна складова. З точки зору екології, сталий розвиток передбачає збереження цілісності як біологічних, так і фізичних природних систем. Особливо важливим є підтримання життєздатності екосистем, від яких залежить стабільність біосфери в цілому. При цьому поняття «природні» системи та середовища існування слід розуміти широко, включно зі створеним людиною середовищем, наприклад, містами. Основний акцент робиться на здатності цих систем до самовідновлення та динамічної адаптації до змін, а не на підтриманні їх у «ідеальному» статичному стані. Деградація природних ресурсів, забруднення довкілля та зменшення біологічного різноманіття знижують можливості екологічних систем до відновлення.

На нашу думку, людина з високим рівнем екологічної культури характеризується ціннісним ставленням до землі та гуманним ставленням до тварин.

Гуманне ставлення до тварин та живої природи – це риса особистості, що проявляється в етичному, дбайливому та уважному поводженні з тваринами й іншими живими істотами, здатними відчувати біль і реагувати на жорстоке поводження. Взаємодія людини з тваринами повинна базуватися на принципах універсальної етики А. Швейцера, яка передбачає повагу до всього живого.

Екологічне виховання – це систематична педагогічна діяльність, спрямована на формування в людини культури взаємодії з природою. Його зміст охоплює екологічні цінності: усвідомлення єдності з довкіллям, включно з соціальним; дбайливе ставлення до всього живого на планеті; розвиток здатності відчувати красу природи; ощадливе використання природних ресурсів і національних багатств; охорону довкілля та неприйняття побутового недбалого ставлення до природи; збалансоване поєднання утилітарних і духовних аспектів у господарській діяльності.

Результатом такого виховання стає екологічна культура – інтегративна якість особистості, яка є складовою її загальної культури. Вона передбачає усвідомлену потребу в гармонійному співіснуванні з природою, розуміння цілісності людини як частини біосфери, а також наявність глибоких екологічних знань, умінь і навичок екологобезпечної поведінки з використанням освоєних заходів із оздоровлення природного середовища.

Методологічною основою екологічного виховання є філософія ноосферогенезу (від грец. «ноос» – розум), яка визначає сучасний етап розвитку біосфери, пов'язаний із появою людства як мислячої живої матерії. Вона орієнтує на пошук оптимальних форм гармонійного життя в природному середовищі без порушення балансу екосистеми. Додатково базується на принципах сталого розвитку суспільства та філософії Г. Йонаса, що підкреслює необхідність збереження людства: «Людство має існувати!».

4.5. Політичне виховання студентської молоді

Політичне виховання – це систематичний і цілеспрямований вплив на свідомість, волю та поведінку людей, спрямований на формування їхньої політичної позиції, цінностей, ідеалів та цілей, тобто розвитку політичної культури.

Політичну культуру можна розглядати як складову загальної культури особистості, яка формується через засвоєння політичних знань і визначає здатність людини реалізовувати демократичні політичні цінності в межах конкретної політичної системи.

Політична культура окремої особи знаходиться у тісному взаємозв'язку з політичною культурою суспільства. Тобто мету, зміст та організацію політичного виховання визначає характер політичної системи, що сприяє підтриманню та розвитку цієї культури.

Існують різні типи політичної культури суспільства. Найпоширенішим є **історичний підхід** до типології політичної культури суспільства (1960 р. Габріель А. Алмонд та Сідней Вебра): 1) **Парафіяльна політична культура** характеризується байдужістю або негативним ставленням громадян до політичної влади, відсутністю інтересу до політики та небажанням брати в ній участь. Люди в такій культурі сприймають себе як членів невеликих соціальних груп (парафій), але не як повноправних громадян держави.

Підданська політична культура відзначається пасивністю та відсутністю прагнення брати участь у політичному житті. Громадяни усвідомлюють себе частиною політичного співтовариства, проте їхня роль обмежується підкоренням владі, вони виконують функцію підданих, а не активних учасників політичного процесу.

Учасницька політична культура характеризується високим рівнем зацікавленості громадян у політичних процесах, активним ставленням до влади та готовністю брати особисту участь у політичному житті. У політичному вихованні важливо формувати саме цей тип культури — як на рівні особистості, так і на рівні суспільства.

При типології політичних культур застосовують **функціональний підхід** (Єжи Вятр «Соціологія політичних стосунків»), ґрунтується на тому, що політична культура, як компонент політичної системи, з одного боку, багато в чому визначає якості політичного режиму, а з іншого боку, сама постійно зазнає на собі його вплив. В межах функціонального підходу вирізняються три основні типи політичної культури: тоталітарна, авторитарна, демократична.

Тоталітарна політична культура вирізняється повною ідеологічною залежністю політичної свідомості та поведінки громадян, адже в межах таких систем дозволено існування лише однієї, офіційно встановленої ідеології, яку всі повинні беззастережно визнавати. Для неї характерні культ особи лідера, міфологізоване сприйняття дійсності та підданське ставлення до влади. Тоталітарний режим вимагає не лише визнання своєї легітимності, а й постійного демонстрування активної підтримки. Будь-яка аполітичність сприймається як вияв нелояльності до влади. У таких умовах принцип «Хто не

з нами — той проти нас» стає визначальним, а політична активність здебільшого набуває примусового характеру, оскільки ґрунтується на страху.

Авторитарна політична культура, навпаки, відзначається аполітичністю населення. Хоча громадяни таких систем можуть проявляти ініціативу в різних сферах суспільного життя — економічній, культурній тощо — їхня активність не поширюється на політичну площину. Аполітичність цілеспрямовано підтримується владою, що ґрунтується на одноосібному керівництві. Для такого режиму достатньо, аби громадяни займали пасивно-підданську позицію й не втручалися в управління державою. Основний принцип цих систем звучить так: «Хто не проти нас, той з нами».

Демократичну політичну культуру вирізняє терпиме ставлення до різноманітних політичних поглядів і переконань, а також визнання права на існування опозиції. Основними політичними цінностями виступають громадянські права та свободи. У демократичних державах громадяни мають свободу вибору — брати участь у політичному житті чи ні, тому рівень фактичної політичної активності зазвичай є помірним. Водночас більшість громадян внутрішньо налаштовані на участь у політичних процесах.

Існує також **комунікативний підхід** у визначенні типу політичної системи, розробником якого є Карл Поппер (книга «Відкрите суспільство і його вороги») – австро-англійський філософ неопозитивіст, виділив два типи політичної культури.

Закрита політична культура — це ізольований тип, орієнтований переважно на власні місцеві цінності, традиції та норми. Їй властивий традиціоналізм у політичному мисленні та поведінці. Такі культури не здатні до ефективного обміну цінностями й ідеями з іншими політико-культурними системами. Подібний тип політичної культури зазвичай характерний для патріархальних і тоталітарних суспільств.

Відкрита політична культура вирізняється здатністю до активної взаємодії та обміну інформацією. Такі культури легко сприймають досвід інших народів і систем, виявляючи відкритість до змін, нововведень і модернізації. Політичні культури демократичних суспільств мають саме відкритий характер, що забезпечує їхню динаміку та поступальний, еволюційний розвиток.

Політична культура особистості складається із когнітивного, емоційно-психологічного, нормативно-вартісного та конативного компонентів (О.Внукова).

Когнітивний компонент політичної культури – це політичні інтереси, знання, погляди, сприйнята вихованцем інформація. Необхідно мати достатній обсяг політичних, політологічних знань, що характеризуватимуть людину як політично компетентну. Сюди відноситься також розуміння суті політичних процесів, зв'язку їх з іншими сферами суспільного життя.

Емоційно-психологічний компонент політичної культури – виражає ставлення особистості до політики, охоплює почуття, переживання, психологічний стан людини. Політичні знання перетворюються на політичні переконання, ці знання глибоко сприйняті на емоційно-психологічному рівні,

пережиті людиною і стали її власними (пройшли процес присвоєння). На цьому рівні людина може діяти за принципом «подобається – не подобається». Виробляється реакція на політичні процеси (толерантна, фанатична).

Нормативно-вартісний компонент політичної культури – характеризує засвоєні вихованцем цінності політичної культури, як суб'єктивного виміру політики чим окреслюються межі, в яких особистість визнає законність існуючої форми правління.

Конативний (поведінковий) компонент політичної культури – це певні межі політичної дієздатності людини, яка проявляє себе суб'єктом політичного процесу, що зумовлено сформованістю умінь навичок і звичок політичної поведінки.

Результатом реалізації політичного виховання має бути особистість із сформованою політичною культурою, якій притаманні певні позитивні якості: критичність, неконформність, самостійність політичного мислення; здатність до саморозвитку, самовиховання і політичної освіти; висока культура політичного спілкування; здатність протистояти політичним маніпуляціям; здатність до оволодіння культурними, моральними та політичними цінностями; емоційно-позитивне ціннісне ставлення до політики і політичного життя, усвідомлення соціальної та особистої важливості цих процесів; відчуття внутрішньої свободи та здатність нести відповідальність за власні дії; сформовані вміння навички та звички участі у політичному процесі в рамках встановлених правил і прийнятих цінностей.

Політичне виховання, як педагогічно організований процес, тісно пов'язаний із політичною соціалізацією. **Політична** соціалізація – це процес, у ході якого індивід засвоює ідеологічні та політичні цінності, норми суспільства й формує на їх основі систему політичних орієнтацій, що визначає головні аспекти його взаємодії з політичною системою. (І. Жадан).

Важливим у політичному вихованні є формування когнітивного компоненту політичної культури. Це насамперед політичні знання і погляди людини. Політично обізнана людина має добре розуміти і диференціювати такі поняття як: «державний устрій», «форми правління», «політичні режими», «виборче право» тощо. Також слід знати особливості політичної системи сучасної України та інших країн Світу.

Під **державним устроєм** розуміють спосіб поділу території держави на певні складові і розподіл влади між центром та адміністративними частинами. Є три основних типи такого устрою.

Унітарна держава – це політичне утворення, в якому територія є політично однорідною, а адміністративно-територіальні одиниці не мають власних державних повноважень. У такій державі існує єдина конституція та єдине громадянство, а всі органи й гілки влади формують єдину систему, що діє за спільними правовими нормами (наприклад, Білорусь, Данія, Швеція). Деякі унітарні держави, як-от Іспанія чи Україна, також включають автономні території.

Федеративна держава – це політичне утворення, що складається з відносно самостійних суб'єктів, які здійснюють самоврядування в межах

розподілених між ними та федеральними органами повноважень. Суб'єкти федерації мають власні законодавчі та судові органи, а також конституцію, у межах якої вони можуть ухвалювати власні закони (наприклад, Мексика, США).

Конфедерація – це об'єднання незалежних і суверенних держав, яке створюється для спільного вирішення певних питань (економічних, соціально-політичних тощо). Прикладами конфедеративних утворень є Швейцарський союз, Європейський союз (який є «рихлою» конфедерацією) та Річ Посполита (Союз Польщі та Литви з 1385 року).

Держави відрізняються ще й за **формою правління**, тобто системою вищих органів державної влади, порядком їх утворення та способами здійснення ними державної влади. Історично склалися дві основні форми правління.

Монархія, вищу державну владу в монархії здійснює одна особа, і вона передається у спадок. У межах монархічної форми правління розрізняють:

абсолютну монархію – форму правління, за якої глава держави має повну владу; сьогодні прикладами такої монархії є Саудівська Аравія та Оман;

Конституційна – коли глава держави має переважно виконавчі повноваження (як, наприклад, в Ірландії, Марокко, Кувейті) або здебільшого виконує лише представницькі функції (наприклад, у Великобританії, Данії, Швеції).

Республіка – це форма правління, за якої найвища державна влада належить колегіальному органу, обраному населенням (або його частиною) на визначений строк.

Передбачає поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, що дозволяє реалізувати механізм демократичного стримування і протидіяти виключає узурпацію повноважень їх монополізацію окремим суб'єктом чи інституцією.

Існує також змішана форма республіканського правління, що має назву *президентсько-парламентської, або парламентсько-президентської* :

Президентська республіка, де глава держави — президент — самостійно або за згодою парламенту формує склад уряду та керує його роботою (приклади: Аргентина, Іран та інші);

Парламентська республіка, для якої характерно, що парламент формує уряд, контролює його діяльність, ухвалює закони та затверджує державний бюджет. Виконавчу владу здійснює уряд, очолюваний прем'єр-міністром, який підзвітний парламенту. У багатьох країнах Західної Європи парламентська республіка представлена у формі конституційної монархії (наприклад, Великобританія, Швеція, Норвегія), де повноваження монарха обмежені і реалізуються через колегіальний орган — парламент.

Існує також змішана **форма республіканського правління**, яка називається президентсько-парламентською або парламентсько-президентською. (Україна з перервами (2005 – 2010 в результаті Помаранчевої революції) і з 2014 р. – в результаті Революції Гідності).

Виділяють також: **аристократію** – владу небагатьох знатних людей (походження); **олігархію** – коли влада належить не чисельній групі багатих,

економічно могутніх людей, які використовують повноваження для збагачення (фінансова олігархія); **охлократію** – влада натовпу; **плутократію** – коли влада належить найбагатшим представникам панівного класу; **тиранію** – форма державної влади, встановлена насильницьким шляхом і заснована на одноосібному правлінні; **тимократію** – форма правління, при якій державна влада перебуває у привілейованої меншини, що володіє високим майновим цензом; **демократія** – влада народу, що регулюється законом (утопія) тощо.

Важливо знати політичні режими, що існують, їх походження. **Політичний режим** – це спосіб здійснення державної влади певними методами. Є три головних види політичного режиму тоталітарний, авторитарний, демократичний.

Тоталітарний політичний режим. Термін «тоталітаризм» походить від середньовічного латинського слова «totalis», що означає «цілий», «повний», «загальний». Термін «тоталітарний» ввів в політичний лексикон лідер італійських фашистів Б.Муссоліні (1883-1945), який вважав, що мета фашистського руху полягає в створенні сильної держави, використанні виключно силових методів здійснення влади. У 1929 р. (газета «Таймс») термін «тоталітаризм» став вживатися стосовно режиму, що склався в Радянському Союзі. Виділяють декілька різновидів тоталітаризму: комуністичний тоталітаризм («лівий»), фашизм, націонал-соціалізм («правий»).

Тоталітаризм – це повний контроль і жорстка регламентація з боку держави всіх сфер життєдіяльності суспільства, кожної людини за допомогою прямого озброєного насильства. Держава поглинає все суспільство і конкретну людину. Тоталітарні режими, як правило, виникають за надзвичайних умов: наростаючої нестабільності в суспільстві; глибокій кризі, що охоплює всі сторони життя; нарешті, при необхідності рішення стратегічної задачі, виключно важливої для країни.

До тоталітаризму близька **диктатура** (від лат. *dictatura* – «необмежена влада») – форма правління, за якої влада концентрується в руках однієї особи або групи людей на чолі з лідером, без контролю з боку населення. Історично диктатура виникла ще в республіканському Римі (I століття до н.е.), де диктатором називали тимчасового посадовця (магістрата), що призначався на термін до шести місяців для захисту держави від зовнішніх загроз або придушення внутрішніх заколотів. Згодом, особливо за часів Сулли та Цезаря, роль диктатури змінилася: її очільник став незалежним від закону, не підзвітним народу та мав змогу змінювати закони на власний розсуд.

Основні типи тоталітаризму відрізняються політичними цілями: створення комуністичного суспільства, відновлення Римської імперії, або встановлення світового панування арійської раси. Вони також мали різні соціальні преференції: пріоритет надавався робітничому класу, нащадкам римлян або представникам германської нації.

Авторитаризм – це політичний режим, у якому вся влада належить одній особі (монарху чи диктатору) або правлячій групі. Істотними ознаками авторитарного режиму є: Монополізація влади однією політичною групою,

партією або коаліцією, яка не несе відповідальності перед суспільством; повна чи часткова заборона опозиційної діяльності; високий рівень централізації та єдиноначальності у системі управління; збереження обмеженого політичного плюралізму; добір та відтворення політичної еліти через спадкоємність і кооптацію; відсутність умов для мирної зміни влади; використання силових структур для її збереження.

Демократичний політичний режим – в перекладі з грецького (demos – народ, kratos – влада, владарювання) – політичний режим, у якому народ або його більшість вважається носієм державної влади, називають демократією. Демократія пов'язана зі свободою, рівністю, справедливістю, дотриманням прав людини та активною участю громадян у управлінні державою.

Залежно від способу здійснення народом влади, виділяють три основні форми демократії: пряма демократія – коли всі громадяни, які мають право голосу, самостійно приймають рішення та контролюють їх виконання; плебісцитарна демократія – коли народ ухвалює рішення лише у визначених випадках, наприклад, через референдум з конкретного питання; представницька демократія – коли громадяни обирають своїх представників, які діють від їхнього імені та здійснюють управління державою або окремим органом влади.

Для політичної дієздатності особи у демократичних політичних системах з республіканською формою правління важливо знати і послуговуватись виборчим правом. **Виборче право** – це система правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з виборами органів держави й місцевого самоврядування. Виборче є п'ятичленим:

1) **вибори є вільними** – людина сама вирішує йти їй на вибори чи ні (небажання громадян брати участь у виборах має назву – **абсентеїзм**);

2) **вибори є загальними** – мають право брати участь у виборах всі громадяни, що відповідають вимогам виборчого права держави;

3) **вибори є рівними** – один виборець має право тільки одного голосу;

4) **вибори передбачають пряме голосування** – виборці безпосередньо, персонально засвідчують своє ставлення до кандидата чи партії шляхом подачі голосів;

5) **вибори є таємними** – порядок подачі голосів, при якому виборець заповнює бюлетень здійснюється в ізольованому приміщенні.

В суб'єктивному сенсі слід розрізняти активне **виборче право** (право громадян голосувати на виборах (обирати); в Україні активне виборче право надано всім громадянам, що досягли 18 років (за винятком осіб, визнаних судом недієздатними) та пасивне **виборче право** – право громадянина бути обраним.

Отже, політичне виховання – це упорядкований і спрямований процес впливу на свідомість, волю та поведінку людей з метою формування їх політичних поглядів, ідеалів і цінностей, тобто розвитку політичної культури (частина загальної культури людини, яка є підсумком засвоєння людиною політичних знань і обумовлює її здатність утверджувати цінності громадянського суспільства). Політична культура залежить від політичної

системи у координатах якої вона формується. Застосовуючи різні підходи можна виділити різні типи політичної культури. Історичний підхід (Габріель Алмонд, Сідней Вебр) виділяє парафіяльну, підданську і учасницьку політичну культуру. Функціональний підхід (Єжи Вятр): тоталітарна, авторитарна, демократична політична культура. Комунікативний підхід (Карл Поппер): закрита, відкрита політична культура. Визначають також поняття «політична соціалізація» яке розуміють як процес засвоєння індивідом ідеологічних і політичних цінностей, норм суспільства та формування їх у систему політичних ставлень, яка визначає найважливіші параметри взаємодії людини з політичною системою. Важливим у політичному вихованні є формування когнітивного компоненту політичної культури. Це насамперед політичні знання і погляди людини, тому слід звертати увагу на засвоєння студентами знань про: «державний устрій» (спосіб поділу території держави на певні складові і розподіл влади між центром та адміністративними частинами: унітарна держава (структурно однорідна); федеративна держава (відносна самостійність структурних одиниць); конфедерація (об'єднання суверенних держав); «форми правління» (система та порядок утворення вищих органів державної влади та способи здійснення цієї влади: монархія, республіка; виділяють також: аристократію, олігархію, плутократію, тиранію, тимократію, демократію), «політичні режими» (спосіб здійснення влади певними методами: тоталітарний, авторитарний, демократичний), «виборче право» (система правових норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з виборами органів держави й місцевого самоврядування; виборче право є п'ятичленим: вільні, загальні, рівні, прямі, таємні вибори), особливості політичної системи сучасної України та інших країн Світу.

4.6.Формування у студентів цінностей сімейного життя

Підготовка студентів до сімейного життя – це процес у ході якого забезпечується правильний статевий розвиток молоді, формується у них стан готовності до шлюбно-сімейного життя.

При підготовці вихованців до сімейного життя важливо передати знання про сім'ю (когнітивний компонент). Студенти мають знати, що таке сім'я, які типи і види сімей існують, і які із них є оптимальними для суспільства та держави. Треба довести до відома учнів, які функції виконує сім'я, які причини розпаду сім'ї і як їх усунути.

Існує цілий ряд визначень поняття «сім'я»:

це первинний та основний осередок суспільства, його складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. (Сімейний кодекс);

це динамічна мала група людей, які разом проживають, зв'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю (А.Й.Капська).

Вихованцям варто пояснити, що сім'я є важливим соціальним інститутом, який виконує специфічні функції, що не можуть бути замінені альтернативними чи нетрадиційними формами взаємостосунків. До основних функцій сім'ї відносяться такі: **господарсько-економічна** – забезпечення планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності та ведення домашнього господарства; **репродуктивна** – забезпечення продовження людського роду шляхом народження дітей; **комунікативна** – створення позитивного мікроклімату в сім'ї та налагодження ефективного внутрішньосімейного спілкування; **виховна** – передача досвіду та соціальних цінностей дорослими членами сім'ї дітям; **рекреативна** – організація дозвілля та відпочинку, розвиток інтересів і потреб членів сім'ї; **психологічна** – надання підтримки в різних життєвих ситуаціях, формування дружньої атмосфери, заснованої на любові та довірі.

Сім'ї поділяються: 1) за складом: **нуклеарна** сім'я (з двох поколінь – батьків та дітей); **складна** сім'я (сім'я з кількох поколінь); **неповна** сім'я (з одним із батьків та дітьми); **материнська** сім'я (жінка, яка не була в шлюбі, та дитина); 2) за кількістю дітей: **бездітна** сім'я; **однодітна** сім'я; **малодітна** сім'я (з двома дітьми); **багатодітна** сім'я (з трьома та більше дітьми); за типом відносин у сім'ї: **демократична** (партнерська) сім'я; **авторитарна** (домінаторна) сім'я.

Устатевому вихованні і підготовці учнів до сімейного життя, педагогам слід формувати у вихованців емоційно-позитивне, ціннісне ставлення саме до **нуклеарної** сім'ї. У наш час, в умовах моральної кризи, нівелюється вартість простої, нуклеарної сім'ї (батьки і діти), натомість набувають поширення псевдосім'ї, які не виконують природні функції традиційної сім'ї. До таких типів сімей відносимо **гомосексуальні** (одностатеві, збочені сім'ї), **«шведські»** (коли у сім'ї кілька жінок – один чоловік, або навпаки), **консенсуальні** або «договірні» («шлюб на віру»), **конкубінат** (зв'язок одруженого чоловіка із незаміжньою жінкою, яка має від нього дітей), **свінгерство** (шлюбне утворення, що передбачає обмін дружинами та чоловіками); **віртуальні сім'ї** – виникають завдяки знайомству через Інтернет, це псевдо сім'я у світі уявних сімейних стосунків і сімейних ролей коли створюються спеціальні «сімейні кабінети, сімейні кімнати», віртуальні сім'ї «заводять дітей», купують «машини», «будинки», влаштовують «сімейний побут»; у даному випадку справжні сімейні стосунки підміняються віртуальними без зобов'язань і юридичної відповідальності; **дистантні сім'ї** – це сім'ї у яких подружжя не живе разом (у різних містах, країнах тощо).

Нуклеарна сім'я не завжди може бути створена з різних причин, серед яких – недбале ставлення чоловіків і жінок до власного здоров'я. За даними Концепції демографічного розвитку, частка безплідних жінок дітородного віку в Україні сягає близько 7 %, що становить приблизно 870 тисяч подружніх пар, які не можуть мати дітей через жіночі захворювання. Додатковим чинником є поширеність абортів: у 2005 році їх зробили 242 тисячі жінок, тоді як у 2011 році цей показник знизився до 160 тисяч. У той самий рік в Україні було зареєстровано 492 тисячі пологів.

Спостерігається еволюція поглядів на традиційну сім'ю і серед представників сильної статі. Як відзначає С. Нечипоренко: «Масова культура ретранслює такі поняття про роль чоловіків і про чоловічу поведінку, які мало сумісні зі здоровим способом життя й здоровою сім'єю. В результаті, ми отримуємо цілі покоління з атрофованою культурою особистої відповідальності. Таким чином, закріплюється поступове відмирання моделі сімейних взаємин, яка б забезпечила більш здорову соціальну та демографічну ситуацію».

Аналіз укладання та розірвання шлюбів у різних країнах світу свідчить, що частка розлучень в Україні дуже висока. Так із 1994 до 2009 р. 30 – 40% сімей розпадались. Цей відсоток ще вищий серед молодих пар віком до 35 років і становить 60% від загальної їх кількості. В Україні у 2016 році укладено 299 тис шлюбів 129,4 тис з яких розпалось, що становить 43% від загальної чисельності укладених шлюбів.

Загрозою відтворення генофонду нації, припинення руйнівних процесів демопуляції є рух «Чайлдфрі». Чайлдфрі (англ. Childfree – вільний від дітей; англ. Childless by choice, voluntary childless – добровільно бездітний) – життєва позиція, що характеризується свідомим небажанням мати дітей. Мова не йде про людей, які відкладають народження дітей на більш пізній термін або не мають твердої позиції в даному питанні. Безплідні можуть бути чи не бути чайлдфрі, так як, з одного боку, природжене або набуте в результаті захворювань, травм і т.п. безпліддя не є свідомим вибором, а чайлдфрі можуть добровільно піти на стерилізацію; з іншого боку, можливо наявність прийомних дітей. Хоча наявність дитини суперечить принципам руху чайлдфрі. Також не варто плутати чайлдфрі з чайлдхейт (англ. Childhate) – буквально дітоненависники. Чайлдфрі, на відміну від чайлдхейт, не відчують ненависті або інших негативних почуттів до дітей, їх може не влаштовувати лише дискомфорт, який супроводжується наявністю дітей у зв'язку з необхідністю їх утримання і виховання.

Отже, статеве виховання і підготовка учнів до сімейного життя – це процес у ході якого забезпечується правильний статевий розвиток студентів, формується у них стан готовності до шлюбно-сімейних відносин. При підготовці вихованців до сімейного життя важливо передати знання про сім'ю (когнітивний компонент). Учні мають знати, що таке сім'я (це первинний та основний осередок суспільства, його складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки), які типи сімей існують (нуклеарна – складається з двох поколінь (батьки, діти), складна – кілька поколінь; материнська (безшлюбна жінка і дитина); бездітна, малодітна, багатодітна (три і більше дитини); демократична, авторитарна (домінаторна); гомосексуальна (одностатева); «шведська» (один чоловік і кілька жінок і навпаки); консенсуальні (шлюб на віру); конкубінат (зв'язок одруженого чоловіка з незаміжньою жінкою від якої він має дітей); свінгерство (обмін дружинами чи чоловіками); віртуальні сім'ї – виникають завдяки знайомству через Інтернет, це псевдо сім'я у світі уявних сімейних стосунків і сімейних ролей коли створюються спеціальні «сімейні кабінети,

сімейні кімнати», віртуальні сім'ї «заводять дітей», купують «машини», «будинки», влаштовують «сімейний побут»; у даному випадку справжні сімейні стосунки підміняються віртуальними без зобов'язань і юридичної відповідальності; дистантні сім'ї – це сім'ї у яких подружжя не живе разом (у різних містах, країнах тощо). Які сім'ї є оптимальними для кожного громадянина України та держави? Досвід засвідчує, що це нуклеарна сім'я. Треба довести до відома студентів, які функції виконує сім'я (господарсько-економічна, репродуктивна, комунікативна, виховна, рекреативна, психологічна), які причини розпаду сім'ї (аморальність, розпуста і безвідповідальне відношення до власного здоров'я чоловіків і жінок) і, як їх усунути? Статистика свідчить, що із 1994 до 2009 р. 30 – 40% сімей розпадались. Цей відсоток ще вищий серед молодих пар віком до 35 років і становить 60% від загальної їх кількості. В Україні у 2016 році із 299 тис. укладених шлюбів 129,4 тис. припинилися розлученням, що становить 43%. Тривожною тенденцією, яка посилює демографічний спад населення, є поширення руху «Чайлдфрі», що передбачає відмову від народження дітей у шлюбі.

4.7. Господарсько-економічне виховання

Господарсько-економічне виховання – це цілеспрямований і систематичний педагогічний вплив на особистість, спрямований на формування знань, умінь і навичок у сфері організації фізичної та розумової праці, ведення господарства, раціонального розвитку потреб і інтересів, а також виховання бережливого ставлення до суспільних ресурсів. Його специфіка полягає у тісному зв'язку з економічною системою суспільства та характером виробничих відносин. Оскільки Україна є ринковою державою, важливо усвідомлювати, що виховання не повинно формувати в людини прагнення до отримання прибутку будь-якою ціною, особливо якщо це суперечить моральним, правовим чи екологічним нормам.

Неможливо набути вміння економно використовувати ресурси без відповідних господарсько-економічних знань та сформованого економічного мислення. Основним завданням господарсько-економічного виховання є розвиток господарсько-економічної культури, формування в особистості господарності та підприємливості як важливих якостей.

Господарність – це характеристика людини як творця, результат діяльності якого полягає в умілому й впорядкованому веденні чи організації господарських справ з максимально ефективним використанням фізичних можливостей, матеріальних та технічних ресурсів. У процесі цього створюється нова якість, що вдосконалює об'єкт господарювання, покращує його стан, а також кількісні та якісні показники продуктивності. Господарник прагне до порядку, раціональності та економності у функціонуванні виробництва. Господарність нерозривно пов'язана з **підприємливістю**, яка проявляється у практичній кмітливості, умінні досягати вигоди (прибутку) з мінімальними витратами.

Підприємливість – це вміння ефективно використовувати матеріальні, енергетичні, фінансові та трудові ресурси, приймати нестандартні, але обґрунтовані рішення, орієнтуватися у ринкових умовах і прогнозувати їх зміни, впроваджувати сучасні агротехнічні досягнення та діяти з прийнятним рівнем ризику для досягнення високих результатів. Фундаментом економічної культури особистості є економічна свідомість, яка проявляється у здатності аналізувати, узагальнювати економічні явища, прогнозувати розвиток економічних процесів та передбачати їхні наслідки. У кожної людини формується власне суб'єктивне бачення економічної дійсності, що залежить від рівня засвоєних знань та культури мислення. Якщо ж відсутні наукові уявлення і знання, індивід спирається переважно на буденний досвід і звичайну свідомість. Господарсько-економічну культуру необхідно виховувати на наукових засадах, тобто через вивчення та осмислення економічних явищ і процесів.

Особливе місце в структурі економічної свідомості займає практичне мислення. Воно є психічним процесом, що розгортається в умовах браку часу та високої відповідальності. Це мислення передбачає інтелектуальні дії з реальними матеріальними об'єктами або їх заміниками у конкретних життєвих обставинах і спрямоване на зміну дійсності, розв'язання практичних завдань через складання плану та вибір оптимальних шляхів його виконання.

В умовах швидкого становлення національної економічної культури ринкового типу її фундаментом має стати активна та самостійна особистість, здатна ухвалювати та реалізовувати оптимальні господарсько-економічні рішення. Досвід заміни адміністративного примусу на ринкову зацікавленість виявив суттєві проблеми у формуванні ринкової економічної культури в Україні. У перехідній економіці ще не сформовані нові економічні норми та цінності гуманістичного характеру, через що широко поширені явища нечесності, прагнення до обману та особистої вигоди. Це не відповідає справжній підприємницькій культурі, яка ґрунтується на чесній конкуренції та глибокій повазі до життя (А. Швейцер).

В Україні завершується період «дикого» капіталізму, за якого ігноруються принципи людяності, моральності, справедливості та охорони довкілля. Новою складовою національної господарсько-економічної культури має стати гуманна, біо-соціо-орієнтована економіка, заснована на принципах ноосферогенезу та вічних загальнолюдських і національних цінностях.

4.8. Моральне виховання особистості

Моральне виховання – це планомірний і послідовний вплив на свідомість, емоції та поведінку особистості з метою формування в неї моральних рис, що відповідають нормам суспільної моралі. Воно має всеохоплюючий характер, оскільки пронизує всі сфери життя людини. Саме тому відомий педагог сучасності В.А. Сухомлинський справедливо підкреслював, що моральне виховання є системоутворюючою основою всього процесу виховання.

Моральність – це риса особистості, що виявляється у здатності поводитися відповідно до моральних норм і правил. Вона виступає як імперативно-оцінний підхід до поведінки, ставлення людини до дійсності, що регулює поведінку особистості в аспекті протиставлення категорії добра і зла. Моральність визначають також як об’єктивовану мораль, особливий вид практичної діяльності особистості, який мотивується моральними ідеалами, переконаннями, принципами (І.Д.Бех).

Моральна свідомість – це відображення навколишньої дійсності у внутрішньому світі людини у контексті урахування моралі як чітких правил, що визначають її ставлення як до суспільства, так і до самої себе. Моральні переконання – це узагальнені та глибоко пережиті моральні принципи й норми. Моральні почуття – це емоційні переживання, у яких виявляється позитивне ставлення людини до моральних норм та способів моральної поведінки.

Моральні звички – це сталі, корисні для суспільства форми поведінки, які поступово стають внутрішньою потребою людини та реалізуються незалежно від обставин. Моральна воля – це активне й практичне ставлення до світу, що виявляється в непохитній рішучості захищати й утверджувати власні моральні переконання. Без моральної волі й практичної дії не існує справжньої моральності особистості. Вона формується у поєднанні моральних почуттів і твердої готовності втілювати власні моральні принципи в життя.

Методологія морального виховання ґрунтується на засадах етики. Етика (від грец. *ethika* – характер, звичай) – це наука, предметом якої є мораль. Мораль (від лат. *mores* – звичай) – це система уявлень, принципів і норм, що визначають та регулюють поведінку людини в суспільстві. Вона охоплює всі сфери людського життя – працю, побут, політику, науку, сімейні, особистісні, колективні, міжнаціональні й міжнародні відносини.

Завдання для самоперевірки

1. Спроможність людини діяти певним чином у різноманітних ситуаціях, яка визначається її мотиваційними, когнітивними, емоційно-ціннісними та вольовими характеристиками – це ...

2. Система науково обґрунтованих загальнокультурних та національних цінностей разом із сукупністю важливих особистісних якостей, які визначають ставлення людини до себе, інших людей, суспільства, держави, праці, народу, мистецтва та природи та виявляються у діяльності і поведінці – це ...

3. ... виховання передбачає ставлення до людини, як до найвищої цінності.

4. Зміст виховання повинен забезпечувати виконання соціального замовлення суспільства у формуванні громадян України.;

5. Е. Шпрангер створив оригінальну теорію форм життя, виділивши типи особистості (виберіть із переліку):

- а) економічна людина
- б) естетична людина
- в) евристична людина
- г) владна людина
- д) емпірична людина
- е) теоретична людина
- є) суспільна людина
- ж) релігійна людина

6. Встановіть відповідність між поняттями та їхніми визначеннями

1. Ставлення	а) такі відносини людини з різними явищами та предметами реальності, що проявляються у усвідомленні їхньої важливості, позитивній емоційній оцінці та знаходять вираз у соціально корисній діяльності. Іншими словами, людина сприймає певні об'єкти, явища чи сутності як такі, що мають особисту, загальнолюдську або національну цінність.
2. Цінність	б) Це свідомо сформований у людини зв'язок з об'єктом навколишньої дійсності, який проявляється у трьох аспектах: розумовому (словесне осмислення), емоційному (переживання та психічні стани) і практичному (вчинки та поведінка)
3. Ціннісне ставлення	в) поняття, яке відображає важливість певних явищ і предметів для людини, суспільства та культури. Вона виступає як світоглядна орієнтація людини та формується через уявлення про ідеали, мораль, добро і красу, притаманні певній культурі

7. О. Вишневецький установлює ієрархію системи цінностей (розташуйте у відповідній послідовності):

- а) громадянські цінності (демократизм)
- б) національні цінності (патріотизм)
- в) абсолютні вічні цінності (моральність)
- г) екологічні цінності;
- д) сімейні цінності (родинність)
- е) цінності особистого життя (характерність)

8. Вкажіть які три групи цінностей виділяє В. Франкл ...

9. Система виховних заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я, оздоровлення організму, всебічний розвиток фізичних здібностей людини, набуття та вдосконалення ключових рухових навичок і вмінь – це ...

10. Вважають, що на здоров'я людини лише на 10 % впливає стан системи охорони здоров'я, тоді як решта 90 % визначається іншими факторами:

- а) 20 % –
- б) 20 % –
- в) 50 % –

11. Здоровий спосіб життя передбачає організацію раціонального поєднання праці та відпочинку, викорінювання шкідливих звичок,

12. Цілеспрямований та усвідомлений процес організації і заохочення активно-творчої діяльності вихованців, спрямований на засвоєння ними знань про культурно-історичну спадщину українського народу та формування у них: ціннісного ставлення до Батьківщини, патріотичних поглядів і переконань, а також умінь і звичок патріотичної поведінки – це ...

13. Змістом національно-патріотичного виховання є система національних вартостей, а саме: Українська ідея як прагнення до державності та єдності, патріотичні почуття та готовність захищати рідну землю ...

14. Систематичний і цілеспрямований педагогічний вплив на людину, спрямований на формування знань, умінь і навичок у сфері фізичної та розумової праці, організації господарської діяльності, розвитку раціональних потреб і інтересів, а також виховання дбайливого ставлення до загальнонародного майна – це ...

15. Систематичне і свідоме впливання на мислення, емоції та поведінку вихованців з метою розвитку у них моральних якостей, що відповідають нормам суспільної моралі – це ...

16. Раса особистості, що виявляється у здатності вчиняти відповідно до моральних норм і правил. – це ...

Тема 5. Форми організації виховання

5.1. Поняття «форма організації виховання».

5.2. Класифікація форм організації виховання.

5.3. Характеристика масових, групових та індивідуальних форм організації виховання.

5.4. Інтерактивні та інноваційні форми організації виховної роботи.

5.5. Форми організації виховної роботи в Національному університеті біоресурсів і природокористування України

5.1. Поняття «форма організації виховання»

Як співвідносяться між собою поняття форма і зміст у філософському значенні? Це важливі філософські категорії. Форма – це обрис будь-якого предмету, зовнішній вигляд, контури предмета. Аристотель вважав, що форма є сутністю кожної речі, бо тільки через набуття форми матерія перетворюється у визначений предмет (На відміну від Платона, який стверджував, що сутністю речей є їх ідея – ідеальний образ, задум. На це Аристотель заперечив Платону зазначивши: «Платон мені друг, але істина дорожча!»). Форма є зовнішнім вираженням змісту. Форма нерозривно пов'язана зі змістом, а через нього – з сутністю. Форма істотна. Сутність формована. Згідно з діалектикою «зміст» і «форма» знаходяться в органічній єдності, є взаємопов'язаними поняттями, які відображають дві взаємозалежні, суперечливі сторони буття предмета, явища, процесу. Наприклад, кожен атом речовини має своїм змістом деяку кількість елементарних частинок, що взаємодіють одна з одною і розташовані в певному порядку. Внаслідок цього формується структура – форма атома, характерна для певного хімічного елемента. Зміст входить у форму як його об'єктивна основа, а форма виражає зміст як його організація. Немає безформного змісту, як і немає безформної речі. Форма не існує сама по собі. Вона позбавлена будь-якої цінності, якщо не є формою змісту. Тому не можна погодитися з тими, хто відриває форму від змісту і наділяє її самостійним існуванням.

Під **організаційною формою виховання** слід розуміти зовнішнє вираження узгодженої, цілеспрямованої, чітко організованої системи виховної взаємодії педагогів і студентів, що здійснюється у встановленому порядку та передбачає розвиток і формування особистості вихованця.

Дуже часто **форму організації виховання** ототожнюють з виховним заходом. **Виховний захід** – це організована дія колективу, спрямована на досягнення якої-небудь мети, або сукупність різноманітних виховних впливів з відповідними матеріальними і духовними умовами, що підпорядковані єдиній комплексній виховній меті, таких, що взаємодіють між собою і утворюють єдине ціле.

Дійсно, поняття виховний захід широко використовувалось у радянській педагогіці, яка базувалась на суб'єкт-об'єктній взаємодії вихователя і вихованця, тобто головною дійовою особою був наставник. Вихованцю ж

відводилась пасивна роль імітатора сторони, яка неухильно виконує настанови старшого. Іншими словами, виховний захід перетворювався у виставу, де роль головної діючої особи відігравав педагог. Саме таке смислове навантаження несе поняття «виховний захід».

У ширшому розумінні виховний захід передбачає здійснення виховних дій у певній формі (захід), в рамках якої реалізується серія підготовлених і взаємопов'язаних дій, які заздалегідь сплановані і спрямовані на досягнення виховної мети і, в процесі яких, у студентів формуються передбачувані новоутворення або розвиваються раніше набуті. Виховний захід передбачає роботу з колективом вихованців. Виховний захід є формою виховної діяльності, в якій узгоджено поєднуються окремі компоненти системи виховної роботи (мета, завдання, зміст, методи, засоби і прийоми).

Система виховних заходів утворює виховний процес, подібно до того, як процес навчання складається з окремих уроків. Виховний захід – це відрізок виховного процесу (І. Зайченко).

На думку І.Підласого, більшість із форм організації виховання (виховних заходів, виховних справ) реалізуються у вільний від занять час у позааудиторній роботі.

Отже, під формою організації виховання слід розуміти зовнішнє вираження узгодженої, цілеспрямованої, чітко організованої системи виховної взаємодії педагогів і студентів, що здійснюється у встановленому порядку та має своїм наслідком всебічний розвиток і формування особистості. Дуже часто форму організації виховання ототожнюють із виховним заходом, виховною справою.

5.2.Класифікація форм організації виховання (масові, групові, індивідуальні)

У науковій літературі існує безліч класифікацій форм виховної роботи, що грукують їх за певною ознакою.

За способом організації:

вербальні – інформування, проведення зборів, лекцій, конференцій, «круглих столів»;

практичні – походи, екскурсії, спартакіади, олімпіади, конкурси, ігри;

наочні – створення музеїв, галерей, виставок, кінолекторії.

За впливом на певні сфери особистості:

когнітивні – інформаційні години з підготовкою доповідей, виховні години до суспільних і професійних свят, диспути та дискусії на загальні чи фахові теми, конференції, олімпіади, зустрічі з авторитетними особами, екскурсії, інтелектуальні ігри та вікторини;

емоційно-моральні – відвідування театрів, виставкових залів, концертів, організація тематичних вечорів, фестивалів, конкурсів, проведення суспільних і професійних свят, клубні зустрічі за інтересами;

діяльнісно-практичні – участь у предметних олімпіадах та конкурсах професійної майстерності, проходження ознайомчих, навчальних і

виробничих практик, заняття в гуртках і студіях, конкурси та виставки технічної творчості, спортивні змагання, робота у спортивних секціях, трудові десанти, суботники, сільськогосподарські роботи, благоустрій території, подорожі та туристичні походи.

За кількістю учасників:

Масові – конференції, тематичні вечори, зустрічі з відомими людьми, зльоти, конкурси, олімпіади, клуби за інтересами, діяльність у громадських організаціях, виставки студентських робіт, туризм;

групові – виховні години у студентських колективах, робота гуртків, співпраця із засобами масової інформації, екскурсії в музеї, на агропідприємства чи агровиставки, відвідування театрів, кіно тощо;

індивідуальні – діяльність, спрямована на окремого вихованця (консультування, індивідуальні бесіди).

Кількість осіб у класі (групі, контактному колективі) коливається від 5–7 до 25 – 40 . У масових формах верхня межа числа не обмежена. Груповими формами виховання є всі види діяльності вихованців, а саме: об'єднання за інтересами, діяльність гуртків різного спрямування, групові бесіди, зустрічі, диспути тощо.

Організаційні форми виховання поділяються на прості та комплексні. **Прості** – це ті, у яких зміст розкривається, в основному, за допомогою одного засобу, методу (виступ, лекція, зустріч, розповідь та ін.). **Комплексні** – характеризуються складністю структури, різноманітністю використаних засобів і методів (літературний вечір, КВК, тематичний ранок).

До **масових** форм організації виховної роботи можна віднести: тематичний вечір, вечір запитань і відповідей, конференція, тижні певних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, фестивалі, олімпіади, гра, книжкова виставка, лекція, вікторина, концерт, спартакіада тощо.

До **групових** форм організації виховної роботи належать: виховна година, перегляд і обговорення кінофільму, похід, гурток, екскурсія, змагання, тренінг, клуби за інтересами тощо.

Індивідуальними формами організації виховання є читання художньої літератури, колекціонування (нумізматики, фалеристика, філателія, філоменія), гра на музичних інструментах, вишивання, малювання, підготовка до участі у різних заходах тощо.

Таким чином, існує безліч класифікацій форм організації виховання, які групуються за певною ознакою: у залежності від обраних засобів впливу форми організації виховання поділяють на вербальні, практичні, наочні; за впливом на окремі сфери особистості на властиві когнітивному компоненту, відповідні емоційно-моральному компоненту, адекватні діяльнично-практичному компоненту; за кількістю задіяних у них вихованців, форми виховної роботи бувають масові, групові, індивідуальні. Форми організації виховання поділяються на прості (у яких зміст розкривається за допомогою одного засобу, методу (виступ, лекція, зустріч, розповідь та ін.) і комплексні –

характеризуються складністю структури, різноманітністю використаних засобів і методів (літературний вечір, КВК, тематичний ранок).

5.3. Характеристика масових, групових та індивідуальних форм організації виховання

Розглянемо найбільш поширені **масові форми організації виховання**.

Тематичний вечір. Серед різноманітних форм виховної роботи особливе значення мають тематичні вечори. У практиці їх проведення утвердилася певна тематика: суспільно-політична (присвячені державним святам, пам'ятним подіям, політичним подіям), військово-патріотична (пов'язана з історичними датами армії та флоту України, визначними подіями в житті українського народу).

Важливість таких вечорів полягає ще й у тому, що до їх організації активно залучаються самі студенти. Вони мають можливість виявити ініціативність, самостійність, ерудицію у виборі теми, запрошенні гостей, оформленні приміщення, підготовці книжкових виставок, художніх номерів, кінофільмів тощо. Прикладами тематичних вечорів можуть бути: літературно-музичний, екологічний, вечір відпочинку чи випускний.

Вечори запитань і відповідей – захопливий і динамічний спосіб донесення до молоді знань з різних сфер – внутрішньої та міжнародної політики України, виробництва, науки, техніки, культури, спорту, побуту, а також природних явищ. Для проведення таких заходів зазвичай запрошують представників правоохоронних органів, медичних працівників та інших спеціалістів, дотичних до різних сфер суспільного життя.

Однією з них є **читацька конференція** – важливий засіб популяризації художньої та науково-популярної літератури серед студентів. Конференція допомагає студентам глибше зрозуміти зміст та образи твору, особливості мови та стилю, відрізнити головне від другорядного, прищеплює літературно-естетичні смаки.

Вибір теми читацької конференції визначається завданням морально-естетичного виховання, характером навчального матеріалу і віковими особливостями студентів різних курсів.

Студенти можуть виступати з доповідями, повідомленнями, в яких дають моральну оцінку рисам, якостям і вчинкам героїв книг, творів у цілому, аналізують художні особливості і недоліки творів, роблять висновки про виховне та освітнє значення твору.

Одним із різновидів конференцій – є **наукова конференція**, яка передбачає організацію наукової діяльності молоді, що пропонують і обговорюють результати своїх дослідно-пошукових робіт з різних предметів. Така форма розвиває розумові здібності студентів, мислення, пам'ять, орієнтує на вибір майбутньої професії. У ході обговорення студенти торкаються найактуальніших тем науки і техніки. Доповідачі, формують навички самопрезентації, комунікативні вміння, риторичні здібності. За підсумками проведення наукової конференції можуть видаватись тези доповідей або

збірники статей студентів. Написання таких робіт розвиває у молоді логічне мислення, творчість, працелюбність. Опитування показують, що ті студенти, які беруть участь у читацьких і наукових конференціях вміють вести дискусію, використовуючи систему аргументів і фактів, володіють різними способами передачі інформації за допомогою схем, графіків, діаграм, графічних моделей, мають багатший словниковий запас у порівнянні з тими студентами, які в таких виховних заходах і справах участі не беруть.

Зустрічі з відомими особистостями є популярною формою організації виховної роботи, під час якої молодь має можливість спілкуватися з державними діячами, провідними науковцями, політиками, представниками творчої інтелігенції, успішними підприємцями та іншими відомими людьми. Ця форма передбачає застосування методу прикладу: успішна людина демонструє культуру поведінки, ввічливе ставлення до слухачів, ерудицію, розум, винахідливість і кмітливість. Ділячись з аудиторією своїм життєвим досвідом і розповідаючи про складний шлях досягнення успіху, відомі особистості відкривають секрети свого становлення. Спостереження за такими зустрічами у різних навчальних закладах показують, що всі вони підкреслюють важливість наполегливої праці над собою для досягнення висот.

Спілкуючись із бізнесменами, вихованці довідуються про специфічні особливості сучасних політичних, економічних, соціальних, духовно-культурних проблем.

До масових форм виховної роботи відносять також (конкурси, олімпіади, фестивалі, інтелектуальні ігри, книжкові виставки, вікторини, ярмарки, концерти тощо)

Групові форми виховної роботи. Виховна година: інформаційна виховна година, відкрита виховна година, організаційно-виховна година.

Політична інформація, або інформаційна виховна година, як одна з форм виховної роботи, може проводитися у вигляді огляду або бути тематичною. Оглядова політінформація передбачає коротке й доступне повідомлення про ключові події, що мають значення для світу та нашої держави. Тематична політінформація зосереджується на розкритті окремого питання або групи взаємопов'язаних питань. Вона сприяє поглибленню знань студентів щодо актуальних політичних, економічних, культурних і наукових подій у країні, а також стану міжнародної обстановки.

Після проведення політінформації педагогу доцільно провести її аналіз задаючи собі такі питання: Наскільки актуальна для політінформації підібрана тема? Який рівень підготовленості політінформаторів-студентів? Зацікавленість студентів темою і їх активність під час політінформації? Ідейно-політичний рівень матеріалу для політінформації, його доступність для даної групи студентів? Якими джерелами користувалися учні під час підготовки до політінформації? Чи вміють політінформатори робити висновки і узагальнювати результати? Яка педагогічна ефективність даної політінформації і яким чином вдосконалити її в майбутньому? Чи виконав наставник свою роль під час політінформації?

Організаційно-виховні години повинні сприяти розвитку особистості

студента, допомагати йому засвоїти і виробити власну систему цінностей, набути відповідних соціально затребуваних особистісних якостей.

Тематику таких годин розробляє наставник з урахуванням особливостей колективу студентів. Ці години можуть проводитись у формі етичної бесіди, лекції, диспуту, усного журналу, зустрічі з цікавими людьми, обговорення книг і ін. Останню виховну годину місяця доцільно присвячувати підведенню підсумків навчально-виховної роботи групи.

Тему виховного заходу доцільно дати студентам заздалегідь, розподілити завдання по збору і підготовці наочності до теми, запропонувати почитати необхідну літературу, підготувати питання, які їх цікавлять, зібрати місцевий матеріал (цифри, факти, спогади тощо).

Перегляд і обговорення кінофільму – кожен фільм, який пропонується для перегляду студентам, має провідну ідею. Важливо підбирати пізнавальні і повчальні фільми у яких пропагуються загальнолюдські і національні цінності. Недопустимо пропонувати студентам кінокартини, що містять сцени насилля, елементи еротики чи порнографії.

При обговоренні кінофільму необхідно аналізувати мотиви поведінки героїв, їх вчинки, давати їм оцінку з позиції людської моралі. Обов'язково при аналізі кінофільму слід визначити його провідну ідею, головну сюжетну лінію. При підведенні підсумків обговорення кінофільму, слід спонукати вихованців до формулювання найважливіших висновків на підставі побаченого (мораль фільму).

Похід – форма проведення колективного заходу, спрямованого на відпочинок колективу чи ознайомлення молоді із видатними історичними місцями регіону, країни.

Педагог – висуває пропозицію щодо здійснення походу, обговорює із студентами план проведення походу, маршрут, речі необхідні в поході, план підготовки, сценарій майбутнього заходу.

Студенти – організують оргкомітет, запрошують за бажанням батьків, планують дії, складають список речей і сценарій заходу, розподіляють обов'язки.

Після проведення походу студенти можуть випустити газету, інформаційний вісник, підготувати презентацію тощо.

Екскурсія – слово «екскурсія» походить від лат. «excursion» і означає поїздку, подорож, похід. Екскурсії є пізнавальним видом діяльності, що позитивно впливає на активне сприйняття людиною нових знань. За змістом екскурсії можуть бути тематичними і комплексними. Під час екскурсії: а) поглиблюються і розширюють наявні знання, формуються уміння і навички студентів; б) виникає можливість комплексного використання методів впливу на особистість студента; в) інтелектуально збагачується і сам наставник; г) розкривається практична значимість знань; д) студенти знайомляться з сучасними досягненнями науки; е) у студентів формується інтерес до професії; є) розвивається емоційна сфера особистості студентів.

Важливе місце серед форм організації розумового виховання належить гурткам. Гуртки можуть бути предметними – створені відповідно до

навчальних дисциплін та технічними – на яких вчать певного виду практичної діяльності, виготовленню різноманітних речей.

З фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах існують спортивні секції, до яких залучається значна частина студентів. Направлені на фізичний розвиток осіб, що навчаються їх оздоровлення, формування вольових якостей тощо. Важливе місце у художньо-естетичному вихованні займають гуртки художньої самодіяльності – спрямовані на формування художньо-естетичних смаків, почуттів, поглядів і переконань, вміння творити красиве.

Екологічний десант – надання корисної термінової екологічної допомоги на визначеній території, яка потребує очищення від бруду, санітарних заходів, санації рекреаційної зони, лісосмуги чи парку. Ця форма виховної роботи передбачає розвиток екологічної культури молоді, толерантного, свідомого ставлення до живої природи.

Наставник пропонує, вмотивовує вихованців на проведення екологічного десанту, визначає разом із студентами територію, місця природи, які потребують очищення, впорядкування іншої допомоги, організує рекламування події, розподіляє обов'язки, визначає термін. Вихованці при цьому вирішують питання особистісної участі у проведенні десанту та ролі кожного у ньому, висувають пропозиції щодо обсягу робіт, визначають послідовність дій тощо. В реалізації цієї форми виховної роботи, як більшості інших, важливо щоб молодь проявляла ініціативу і самостійність. Це дозволить сформувати таку важливу якість як моральна відповідальність. Після проведення десанту підводяться підсумки роботи, визначається вклад кожного, відбувається нагородження учасників. Прикладом екологічного десанту може бути акція «Чиста країна» (прибирання паркових зон, скверів, пляжів тощо), яка проводиться при інформаційній підтримці телеканалу «1+1».

Школа лідерства – форма проведення виховної діяльності, спрямованої на підготовку і виявлення провідних осіб серед студентів для підсилення дієвості органів студентського самоврядування та розвитку волонтерського руху, розвитку організаторських вмінь і навичок молоді, підготовки їх до керівної роботи у майбутній професійній діяльності та реалізацію лідерського потенціалу молоді.

Клуби та об'єднання за інтересами – це добровільне об'єднання студентів за вибіркоким ставленням до певного роду чи виду занять. Клуб здійснює різноманітну творчу діяльність, має певну структуру і орган самоврядування.

Клубна діяльність організовуються на добровільних засадах з урахуванням інтересів і потреб молоді. Така діяльність створює умови для розвитку творчих здібностей, для спілкування, самовираження і самоствердження студентів, надає їм можливості для відпочинку та задоволення своїх гедоністичних потреб.

Перша ознака клубу – добровільність входження до об'єднання. Клубне об'єднання характеризується загальнодоступністю його для будь-якого члена

шкільного колективу. Не можна обмежувати доступ до клубу студентам, які мають низьку успішність, порушують дисципліну; недопустимий конкурсний прийом в об'єднання.

Круглий стіл – форма виховної роботи у процесі реалізації якої обговорюють важливі проблеми із життя колективу за круглим столом.

Наставник – висуває пропозицію і разом із молоддю складає перелік проблем із життя колективу, які потребують негайного вирішення.

Студенти – обговорюють проблем і вирішують ті, які виносяться на обговорення за круглим столом, обирають ведучого.

Правила проведення заходу: визначити проблему та причини її виникнення, отримати різні погляди на проблему, визначити протилежні і спільні позиції, з'ясувати думку кожного члена колективу щодо розв'язання актуальної проблеми.

Випуск стінної газети – коли студенти готують різноманітні стінні газети (плакати): загальноуніверситетська, групова, предметного гуртка, сатирична і інші. Вони допомагають формувати громадську думку, спрямовувати її на підвищення успіхів у навчанні студентів, зміцнення їх дисципліни, формування здорового способу життя. Газета повинна не тільки критикувати недоліки в житті і діяльності студентського колективу, а й схвалювати хороші справи і зразкову поведінку молоді.

Важливо якомога більше студентів залучати до випуску стінгазети через створення редакційних колегій, кореспондентської мережі. Активна участь у підготовці стінної газети допомагає формувати у молоді такі якості, як чесність, правдивість, принциповість, вміння аналізувати і давати оцінку фактам і явищам. При цьому в них виробляється критичне ставлення до своїх вчинків.

Необхідно дбати і про культуру мови стінгазети, стиль викладу її змісту, колективно вирішувати, кого і за що похвалити чи покритикувати. Щоб редакційна колегія успішно справлялася зі своїми обов'язками, її необхідно постійно навчати.

Індивідуальні форми виховної роботи: читання художньої літератури, колекціонування (філателія, нумізматики, геральдики, фалеристика, боністика тощо) гра на музичних інструментах, вишивання, малювання тощо. Індивідуальні форми роботи повинні пов'язуватися з груповими і фронтальними. Це підготовка виступів на конференції, до участі в конкурсах, олімпіадах. Особливе місце серед індивідуальних форм виховної роботи належить **читанню**. Після читання книг, на організаційно-виховних годинах, можна проводити їх обговорення шляхом дискусії, обміну думками.

Цікавою формою індивідуальної виховної роботи є **колекціонування** – збирання однорідних предметів, які викликають науковий, художній, історичний інтерес. Цим процесом потрібно керувати. Студенти найчастіше колекціонують марки (філателія), монети (нумізматики), медалі (фалеристика), паперові гроші (боністика), сірникові етикетки (філуменія), художні листівки, плакати, репродукції, мінерали, плоди, насіння, метелики тощо.

Отже, найпоширенішою класифікацією форм виховання є їх поділ за кількістю учасників на індивідуальні, групові, масові. До масових форм організації виховної роботи можна віднести: тематичний вечір, вечір запитань і відповідей, конференція, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, фестивалі, олімпіади, гра, книжкова виставка, лекція, вікторина, концерт, спартакіада тощо. До групових форм організації виховної роботи належать: виховна година, перегляд і обговорення кінофільму, похід, гурток, екскурсія, змагання, клуби за інтересами тощо. Індивідуальними формами організації виховання є читання художньої літератури, колекціонування (нумізматики, фалеристика, філателія, філуменія), гра на музичних інструментах, вишивання, малювання, підготовка до участі у різних заходах тощо

5.4.Інтерактивні та інноваційні форми організації виховної роботи

Інтерактивність – це здатність до взаємодії або ведення діалогу з кимось (наприклад, людиною) чи з чимось (зокрема, комп'ютером). Вона передбачає організовану педагогом взаємодію між вихованцями. Якщо ж спілкування відбувається лише між педагогом і вихованцем, такі форми виховної діяльності називають активними.

Інновація – нововведення (англ. innovation) – це це впроваджене нове рішення, яке сприяє підвищенню ефективності певних процесів, зокрема виховного. Інновація є результатом інтелектуальної діяльності людини, її творчості, фантазії, відкриттів, винаходів і раціоналізації. Вона може проявитися як новий або суттєво вдосконалений продукт чи процес, нова форма чи метод виховної роботи. Сам термін «інновація» походить від латинського слова *novatio*, що означає «оновлення» або «зміна», та приставки *in*, яка перекладається як «в напрямку». Дослівно *Innovatio* можна розуміти як «рух у напрямку змін».

Інноваційна форма виховної роботи – нова форма (зовнішнє вираження) узгодженої взаємодії наставників і вихованців, що є найсучаснішим інтелектуальним надбанням педагогіки та виправдовує своє застосування ефективним досягненням виховних завдань.

Театралізовані форми виховної роботи є найскладнішими та найцікавішими, адже вони розкривають тему через художні образи, елементи театралізації та залучення творчих здібностей учасників освітнього процесу. Впливають не тільки на розум людини, її раціональну сферу, а й на почуття, чим спонукають потрібну діяльність, у тому числі і креативну. Вистави можуть демонструватись багаторазово, що дає можливість працювати з великою і різноманітною аудиторією

Літературно-музична композиція – композиційно побудоване подання необхідної інформації просвітницького чи профілактичного спрямування у музичному оформленні. Активізації уваги сприяють динамічність дійства, яскрава візуалізація, застосування виразних сценічних прийомів, а також музичне наповнення.

Тематичний концерт – поєднання одною темою (інформаційно-просвітницького, профілактичного характеру) різних за жанром художніх номерів у одній програмі. Тема концерту відображає його призначення (наприклад «Знати, щоб захиститися», «Права молоді мовою пісень», «Пам'яті померлих від СНІДу» і т.п.). Конферанс (текст ведучих, що поєднує номери концерту) має відповідати темі заходу. Програма концерту може включати такі елементи, як пісенна вікторина, караоке, а також збір благодійних коштів — наприклад, для тяжкохворої дитини (що реалізує її право на виживання, розвиток та медичну допомогу), на лікування поранених захисників України або підтримку учасників російсько-української війни.

Публіцистична вистава – публіцистичний матеріал набуває художньої форми. Вона складається з монтажу різних епізодів та сценічних жанрів, деякі з яких можуть мати гумористичний характер. Характерні риси жанру: віршовані тексти, відомі пісні з новим змістом, використання прийому «апорт» (яскраві словесні заклики та звернення до глядача), театралізовані мініатюри. Ефективність публіцистичної вистави значною мірою залежить від виразного та переконливого подання інформації, що забезпечує її профілактичний вплив.

Змагання команд КВК – популярний серед молоді жанр. Він легкий, рухливий, емоційний, гумористичний. Необхідно доречно підібрати тему. Дуже важливим у цьому жанрі є «здоровий» гумор, який має викривати вади легковажної поведінки, підкреслювати правильний моральний вибір. КВК дозволяє розвивати у молоді сценічну культуру, гнучкість мислення.

Пластично-хореографічною виставою називають форму театрального дійства, у якій головним засобом передачі інформаційно-просвітницького або профілактичного змісту виступає пластичний засіб: рухи тіла, мімічний чи жестовий. Таке дійство базується на мові символів і вимагає використовувати виразні костюми, реквізит, гримуватися та застосовувати яскраві театральні елементи. (свічки, тканини, стрічки тощо). Сюжетна лінія подібної вистави має бути зрозумілим і без жодних слів, адже основна ідея повинна передаватися через дії, жести та образи. У ній обов'язково слід чітко простежувати боротьбу між добром і злом. Такій постановці необхідне яскраве музичне оформлення, а також, за можливості, застосування сучасних технічних засобів, художнього освітлення та виразних мізансцен (тобто розташування акторів на сцені). Персонажами можуть бути як реальні люди (наприклад, студент, лікар, вчитель), так і символічні образи (птаха, ангела смерті, душі). Пластичне дійство вистави стане більш зрозумілим для глядача, якщо його супроводжувати закадровим коментарем чи підібрати музичний супровід. Це дозволить підсилити ефект впливу, ширше і глибше розкрити зміст вистави. Яскравим прикладом пластично-хореографічної композиції є «Крик душі України» театру тіней «Teulis». Вражаючий шедевр мистецтва, що викликає глибокі емоційні переживання, спричиняє катарсичний ефект, очищення душі від пилу буденного життя, облагороджує людину. Чи, скажімо, пластично-хореографічна вистава студії сучасного танцю «Джинджер», як супровід виконання Світланою Тарабаровою пісні «Повертайся живим»,

присвяченої воїнам-захисникам, які беруть участь у бойових діях на сході України.

Театралізована вистава – це жанр, який передбачає наявність повноцінного сюжету з розкритими характерами дійових осіб, їхніми вчинками та конфліктом між добром і злом. Такий формат особливо приваблює молодь, адже відкриває можливість зануритися у світ театру. У профілактичній діяльності театралізована вистава дозволяє не лише передати важливу інформацію, а й передусім передати емоційні відтінки теми, викликати глибокі почуття та залишити сильне враження. Її сюжет може ґрунтуватися як на реальній історії людини, так і на вигаданій події. Вистава справлятиме потужний вплив на глядачів і викликатиме співпереживання, якщо актори з повною віддачею розкриватимуть задум і щиро віритимуть в ідею, яку прагнуть донести.

Інтерактивна як різновид вистави є жанром, у якому глядачі стають безпосередніми учасниками подій, що відбуваються на сцені. Основою такого формату є взаємодія (interaction) між виконавцями та публікою. Перебіг вистави передбачає активні дії глядачів – участь у голосуванні, відповіді на запитання, виконання окремих ролей чи завдань у певних сценах. Інтерактивна вистава, як і будь-яка інша, будується на чіткому сюжеті, проте вона передбачає активну участь глядача, який може впливати на розвиток подій. Така форма театру особливо ефективна в соціальному театрі, оскільки створює відчуття залученості всіх присутніх і дає можливість не лише акторам, а й глядачам брати участь у змістовній, продуктивній діяльності.

Вистава форум–театру є інтерактивною формою виховної роботи, спрямованою на розв'язання соціальних проблем. У такій сценічній постановці демонструється певна соціальна ситуація, а кожен персонаж виконує конкретну соціальну роль. Головний герой вистави – «жертва» обставин, а інші персонажі представляють його оточення: сім'ю, навчальний заклад або суспільство загалом. За потреби можуть залучатися лікар, поліцейський, психолог або наставник. Кількість персонажів визначається сценарієм та специфікою конкретної ситуації.

Джокер є ключовою фігурою форум-театру, яка керує заходом від початку до кінця, і від його діяльності значною мірою залежить ефективність вистави. Саме джокер проводить основну роботу з розглядуваної проблеми, активно взаємодіючи з аудиторією. Протягом форум-театру глядачі отримують можливість не лише ознайомитися з непростю ситуацією, як у інтерактивному театрі, чи здобути інформацію, як під час тренінгу, а й створити власну модель успішної поведінки в складних, на перший погляд безвихідних обставинах.

Використання ігрових інтерактивних форм у виховному процесі

Інтерактивні форми передбачають активну участь аудиторії, яка стає безпосереднім учасником подій. У таких формах глядач має виконувати певні дії, застосовувати знання та робити вчинки. Вони дозволяють одночасно надавати інформацію, формувати потрібні навички та оцінювати рівень знань і

вмінь учасників. Основним інструментом у цій формі є гра: через неї передається зміст, моделюються різноманітні ситуації та відпрацьовуються необхідні компетенції.

Сюжет ігрової програми, подібно до тематичного концерту, передбачає певну логічну структуру та сценічне оформлення. На відміну від цього, тематичний ярмарок не має конкретного сценарію, а лише план проведення. Він складається з ряду заходів інформаційного, просвітницького або профілактичного характеру — наприклад, розповсюдження спеціальної літератури, буклетів, пам'яток, тематичних календарів чи наліпок; обмін знаннями на «товар»; презентації організацій, діяльність яких спрямована на запобігання негативним явищам у навчальному середовищі тощо. Такі заходи можуть проводитися як окремо, так і у складі тематичного концерту або ігрової програми. Інформаційні матеріали доцільно поширювати під час будь-яких театралізованих подій — як на початку, так і після їхнього завершення.

Ток-шоу – це інтерактивна телевізійна програма (від англ. *talkshow* – розмовне шоу), у якій один або кілька учасників обговорюють теми, запропоновані ведучим. Зазвичай у студії присутні глядачі, які іноді можуть ставити питання або висловлювати власну думку. В умовах закладу освіти ток-шоу проводиться у формі «уявної телепередачі», із обов'язковим залученням спеціалістів відповідного профілю залежно від теми, а також експертів – людей, які мали подібний життєвий досвід. Спілкування між учасниками та аудиторією має бути динамічним, цікавим і побудованим у форматі діалогу.

Тематична дискотека – це розважальний захід, участь у якому передбачає виконання певних умов, пов'язаних із тематикою події (наприклад, відповіді на запитання, пригадати приказку, продекламувати вірш тощо). Під час дискотеки можна ознайомлювати учасників із матеріалами обраної тематики, розповідати про відомих музикантів, які постраждали або загинули через соціальні проблеми, а також про тих, хто активно підтримує, наприклад, оборону України, мир на планеті, здоровий спосіб життя, безпечну поведінку або дотримання прав людини. Крім того, такий захід може виконувати роль своєрідного діагностичного інструменту для визначення рівня обізнаності учнів щодо обговорюваної теми.

Гра станціями (Квест) – інтерактивний жанр, у якому учасники пересуваються від однієї «станції» до іншої, зупиняючись для отримання або демонстрації знань, набуття чи показу певних умінь (наприклад, гра «Форт Буаяр»). Для проведення превентивної чи профілактичної роботи можна організувати станції, кожна з яких висвітлює різні аспекти соціальних проблем і негативних явищ в освітньому середовищі.

Foot-Quest (фут-квест) – це гра, яка передбачає проходження учасниками послідовності пунктів (чек-поінтів або «чеків») у межах міста чи селища. Щоб дістатися наступного пункту, гравці мають розгадати зашифрований орієнтир, отриманий з попереднього.

Команди формуються самостійно учасниками або агентом (наставником), який перебуває на старті. У команді має бути не менше трьох осіб,

максимальна кількість учасників визначається організаторами. Кожна команда обирає назву, учасники реєструються, після чого отримують перше завдання – і гра розпочинається. Для участі необхідно мати базові атрибути гри: ліхтарик (залежно від часу доби), компас, мобільний телефон та карту міста чи селища.

Превентивні та профілактичні фут-квести можуть охоплювати різноманітні теми – це як питання, пов'язані із правами людини, так формування навичок здорового способу життя. Важливо ретельно підбирати завдання, заздалегідь перевіряти безпечність маршруту та розташування чек-поінтів, які можуть символічно відображати обрану тематику квесту.

Флешмоб (від англ. *Flashmob* – «натовп-спалах») – це заздалегідь спланована масова подія, яку зазвичай організують через Інтернет або інші сучасні засоби комунікації, коли велика кількість людей швидко збирається в громадському місці та протягом кількох хвилин виконує заздалегідь погоджені дії відповідно до сценарію і потім так само швидко розходитьься.

Правила реалізації флешмоба: вдавати начебто усе є спонтанним дійством; Флешмоб-акція передбачає: учасникам забороняється збиратися або привертати увагу до акції; всі починають і завершують її одночасно; після завершення необхідно миттєво розходитися в різні боки, створюючи враження, що нічого не сталося; сценарій повинен додавати абсурдності подіям; суворо дотримуватися сценарію; не провокувати агресію; не порушувати закони та моральні норми; уникати демонстрації політичних поглядів. Якщо ці правила не дотримуються, акція вважається екстрім-мобом.

Інтелектуально-пізнавальні форми

Зазвичай вони відтворюють формат інтелектуально-пізнавальних телевізійних програм і передбачають використання сценаріїв відомих телешоу, таких як «Що? Де? Коли?», «Слабка ланка», «Брейн-ринг» та подібних.

Варіанти **художньо-прикладного жанру**: тематичні експозиції білбордів, стендів, плакатів, стіннівок за унікальною методикою «балакуча стіна»; розроблення малюнків за авторськими ідеями на одязі або розробка проєктів пам'ятників; зйомка соціальних чи профілактичних рекламних роликів; проведення фестивалю тематичного графіті; організація показу тематичних модних колекцій.

Проєкти (дослідження)

Проєкти (дослідження) – це самостійне опрацювання та вивчення різноманітних тем молоддю протягом тривалого часу, в результаті якого вони демонструють отримані результати. Такі форми організації виховної роботи навчають демонструвати та відстоювати публічно результати власних досліджень і власну позицію, що є ключовими вміннями як у особистому розвитку, так і в професійній діяльності. Прикладом застосування методу проєктів може бути виготовлення повітряного змія, організація культурно-просвітницького заходу, спортивного змагання, проведення акції з профілактики вживання молоддю наркогенних речовин. Кожен проєкт повинен викликати у вихованців захоплення працею.

Релаксаційно-оздоровчі форми організації виховної роботи

Ароматерапія – лікування за допомогою ароматів. Народний досвід та наукові дослідження показали, що запахи можуть впливати на настрій і підвищувати працездатність. Ароматерапію часто поєднують із музикотерапією. Один сеанс триває 20–30 хвилин. Рекомендований курс ароматерапії – від 10 до 20 сеансів. Призначений для ослаблених, пригнічених або, навпаки, пере збуджених студентів, що в наш час є розповсюдженим явищем. У 1939 році фізіолог **Д.І.Шатенштейн** вперше науково обґрунтував і експериментально довів, що деякі ароматичні подразники впливають на численні функції організму, особливо на працездатність людини. Наприклад, запахи лаванди та розмарину заспокоюють і зменшують стрес, тоді як аромати лимона та евкаліпта активізують нервову систему та підвищують ефективність роботи. Ефірна олія садового чебрецю позитивно впливає на вегетативну нервову систему, а аромат м'яти допомагає при мігрені та нудоті. Тривале вдихання запаху лаванди сприяє сну, так само як і аромати ромашки, валеріани, чебрецю, фенхелю та меліси. Ефірні олії базиліку, коріандру, дягелю, лимонної шкірки, майорану, петрушки та евкаліпта тонізують, а композиції з базиліка, коріандру, розмарину, м'яти, чебрецю та вербени створюють заспокійливі аромати, що знижують нервові збудження. Настоянка верби допомагає позбутися напруги, дратівливості, плаксивості та самоспівчуття, приводячи людину до стану рівноваги, тоді як настоянка гостролисту зменшує злостивість і знижує ревності. Деякі ароматичні подразники впливають на численні функції організму, особливо на працездатність людини. Наприклад, запахи лаванди та розмарину заспокоюють і зменшують стрес, тоді як аромати лимона та евкаліпта активізують нервову систему та підвищують ефективність роботи. Ефірна олія садового чебрецю позитивно впливає на вегетативну нервову систему, а аромат м'яти допомагає при мігрені та нудоті. Тривале вдихання запаху лаванди сприяє сну, так само як і аромати ромашки, валеріани, чебрецю, фенхелю та меліси. Ефірні олії базиліку, коріандру, дягелю, лимонної шкірки, майорану, петрушки та евкаліпта тонізують, а композиції з базиліка, коріандру, розмарину, м'яти, чебрецю та вербени створюють заспокійливі аромати, що знижують нервові збудження. Настоянка верби допомагає позбутися напруги, дратівливості, плаксивості та самоспівчуття, приводячи людину до стану рівноваги, тоді як настоянка гостролисту зменшує злостивість і знижує ревності.

Наставнику варто зважати на індивідуальну сприйнятливність студентів, можливі алергічні реакції на певні рослини та їх запахи.

Хроматерапія – форми впливу на свідомість і поведінку людини за допомогою кольору у цілях оздоровлення психіки та організму. Вплив кольору на людей неоднозначний, а суто індивідуальний. Тому хроматерапія, як форма організації виховання має враховувати індивідуальні особливості студента. Енергія кольору і колірні відчуття впливають на функції вегетативної нервової системи, ендокринних залоз та інші життєво важливих органів людини. Наприклад, синій колір має заспокійливу дію, розслабляє,

знімає спазми, зменшує головні болі, знижує апетит. Блакитний колір гальмує психічні процеси при емоційному збудженні. Фіолетовий колір депресивно діє на психічний стан людини, погіршує настрій. Червоний колір активізує, підвищує фізичну працездатність, викликає відчуття теплоти, стимулює психічні процеси. Зелений колір заспокоює, створює гарний настрій. Цей колір позитивно впливає на соматично ослаблених людей, при лікуванні запалень, при погіршенні зору. Рожевий колір тонізує в стані пригніченого настрою, а жовтий колір – колір радості, спокою, теплоти, нейтралізує негативні дії.

Вченими досліджено, що навіть вживання овочів і фруктів потрібного кольору, одягання речей певних кольорів, теж може здійснювати психологічний і терапевтичний вплив.

Арт-терапія – форма виховного впливу, яка передбачає застосування засобів мистецтва. Сучасна психологія і педагогіка в значній мірі орієнтована на використання у виховній роботі різних видів мистецтва, як важливого засобу виховання гармонійної особистості дитини, її культурного розвитку.

Нині арт-терапія поділяється на такі види: **ізотерапія** – лікувальне навчання за допомогою образотворчого мистецтва (малювання, ліплення, декоративно-ужиткове мистецтво тощо); **бібліотерапія** – терапія через читання; **іммаготерапія** – лікування за допомогою образів і театралізації; **музикотерапія** – вплив музики на психічний і фізичний стан; **вокалотерапія** – терапія через спів; **кінезітерапія** – лікування рухами, що включає танцотерапію, хореотерапію та корекційну ритміку.

Отже, важливу групу складають інтерактивні та інноваційні форми організації виховання. Інтерактивні форми організації виховної роботи – це форми, що передбачають взаємодію між вихованцями, якою керую педагог-наставник. Інноваційна форма виховної роботи – нова форма (зовнішнє вираження) узгодженої взаємодії наставників і вихованців, що є найсучаснішим інтелектуальним надбанням педагогіки та виправдовує своє застосування ефективним досягненням виховних завдань. До інтерактивних форми організації виховної роботи можна віднести інтерактивну виставу, вистава форум, ток-шоу, квест (гра станціями), флеш-моб (спалахуючий натовп), тренінг.

У вищих навчальних закладах можуть практикуватися релаксаційно-оздоровчі інноваційні форми організації виховання (аромотерапія, хромотерапія, арт-терапія).

5.5.Форми організації виховної роботи в Національному університеті біоресурсів і природокористування України

Показником якості освіти, а від так і підготовки кадрів для агропромислового комплексу України є гармонійне поєднання навчальної та виховної роботи. У зв'язку із цим в Національному університеті біоресурсів і природокористування України готують не просто висококваліфікованих фахівців конкурентоздатних на ринку праці, а й забезпечують формування

всебічно розвиненої особисті кожного студента, виховання у молоді рис високоосвіченого представника національної інтелектуальної еліти.

Реформа вищої школи, яка передбачає інтеграцію у світовий та європейський освітній простір, уніфіковані стандарти навчання та виховання при збереженні самобутніх українських освітніх традицій спонукали НУБіП України до кардинальних перетворень у царині культурно-просвітньої та виховної роботи. Тепер студенти університету виступають не лише об'єктом виховного процесу, а й його активними учасниками, беручи участь у предметно-практичній діяльності та розвиваючи свої найкращі якості через самоактуалізацію, самовиховання та самовдосконалення. У процесі досягнення спільних цілей між вихователями та студентами встановлюються паритетні відносини співпраці, що значно підвищує роль наставників академічних груп як керівників індивідуальних навчально-виховних програм.

У ХХІ столітті розширились масштаби та посилилась масовість виховних заходів Національного університету біоресурсів і природокористування України. Він став потужним університетським центром, до структури якого входить низка аграрних вищих навчальних закладів, розташованих у різних куточках нашої країни. Вони, із своїми специфічними регіональними традиціями, утворюють велетенський духовно-культурний, освітньо-науковий комплекс, у межах якого протікає діалог, взаємопроникнення та взаємодоповнення культур. Усе це забезпечує оптимальні умови для формування у студентів громадянських якостей, досягнення толерантності, високої культури міжнаціональних взаємин, розвиненої моральної, розумової, правової, екологічної, естетичної і політичної культури.

Більшість масових заходів, що відбуваються в університеті, організовуються за активної участі студентів – це фундаментальний підхід функціонування системи виховання заснований на принципах педагогіки співробітництва. Ректорат культивує відносини співпраці із студентськими професійними організаціями у розробці, ухваленні та реалізації управлінських рішень, що стосуються життєдіяльності університету та його відокремлених структурних підрозділів. Такий демократичний менеджмент дає хороші результати ефективного управління освітньою НУБіП України, посилює динамізм у її розвитку, сприяє залученню нових ідей, прогресивних думок, які невпинно здатна генерувати молодь.

Щороку відбувається велика кількість заходів, як у Київському територіальному центрі НУБіП України, так і у його регіональних підрозділах. Цикл тих заходів, які проводяться у масштабах університету відкривається на початку навчального року святом «День знань», що в Національному університеті біоресурсів і природокористування України став традиційним, урочистим заходом, у ході якого відбувається ритуальна посвята студентів-першокурсників.

Мета заходу: формування у студентів почуття приналежності до великого студентського колективу НУБіП України; сприяння мобілізації зусиль студентства до наполегливої праці в новому навчальному році;

посилення патріотичних настроїв студентів, які проявляються у визнанні престижу НУБіП України, як провідного вишу України.

З першим промінням весняного сонця в університеті з року у рік, уже три десятиліття, проходить фестиваль художньої самодіяльності «Голосіївська весна» у якому обдарована талантами молодь демонструє свою виконавську майстерність у таких жанрах як: пісня, поезія, інструментальна музика, гумор, танець, прикладне мистецтво тощо.

Популярним є всеукраїнський конкурс художньої самодіяльності серед аграрних закладів освіти «Софіївські зорі», у якому щороку колективи Національного університету біоресурсів і природокористування України стають призерами і дипломантами у різних номінаціях.

В університеті традиційно, у цікавій літературно-мистецькій формі, проводять день народження Т.Г.Шевченка, Вечір романсу, конкурс «Красуня НУБіП України», лекторії класичної музики «Просто про складне», Жіночий день, День студента, театральні вистави, Новий рік, вечір спортивної слави, ювілейні дати визначних історичних діячів, письменників, поетів українського народу, дні випусків молодих фахівців тощо.

Меморіальний комплекс, з увічненням пам'яті про тих, хто самовіддано в роки Великої Вітчизняної війни забезпечив мирне небо над головою, - є своєрідним вівтарем, де щороку молодь та науково-педагогічні працівники НУБіП України складають данину пам'яті вдячних нащадків.

В університеті постійно діють понад 30 художніх студентських колективів у яких створено оптимальні умови для розвитку творчих нахилів і обдарувань молоді. Найбільш відомим серед таких колективів є народний ансамбль пісні та танцю «Колос», заснований у 1957 році. та Народний духовий оркестр (1947 р.), Ансамбль бального танцю «Чарівність», Вокальний гурт «Октава», студентський театр «Березіль», театр «Браво», СТЕМ та інші, які є своєрідною візитною карткою Національного університету біоресурсів і природокористування України. У 2005 р. створено академічний хор. Хор уже виступав з доробками класичного мистецтва перед слухачами і користується підтримкою значної аудиторії.

Серед видатних особистостей науково-педагогічних працівників Національного університету біоресурсів і природокористування України варто відзначити: Народного артиста України, відомого поета-пісняра та лауреата численних українських премій Вадима Крищенка; Заслуженого діяча мистецтв України, відомого композитора Володимира Домшинського; Народну артистку України Наталію Шелепницьку; Заслуженого артиста України, всесвітньо відомого скрипаля-віртуоза Германа Сафонова; Заслуженого артиста України Романа Рудого та інших.

У добу Відродження казали, що якщо, ви бажаєте, щоб Ваш розум працював правильно – слідкуйте за Вашим тілом. Гармонійний розвиток людини потребує фізичного вдосконалення, яке в нашому університеті забезпечується кафедрою фізичного виховання при якій функціонують різні форми організації виховання. У позанавчальний час студенти та науково-педагогічні працівники університету мають можливість займатися фізичною

культурою і спортом у 16 спортивних секціях, 7 платних абонементних та 8 оздоровчих групах.

Високий рівень спортивної роботи у регіональних підрозділах засвідчують вдалі виступи молодих спортсменів на престижних змаганнях. Так, великою гордістю нашого університету є студентка Боярського коледжу екології і природних ресурсів НУБіП України Яржомка Світлана, яка у 2005 році досягла олімпу спортивної слави ставши чемпіонкою Європи і Світу з самбо, майстром спорту міжнародного класу. У 2015 р. Світлана Яржомка стала чемпіонкою Кубка Світу.

В НУБіП України значна увага приділялась формуванню лідерських якостей майбутніх фахівців. При цьому застосовувались різні форми і методи виховної роботи. Особливо ті форми, у рамках яких реалізується принцип **суб'єкт-суб'єктних** відносин учасників навчально-виховного процесу. Серед них творчі, проблемні, інтерактивні форми і методи. Вони передбачають самовираження, самореалізацію лідерського потенціалу та самоврядування студентів. Форма як зовнішнє вираження внутрішньо впорядкованих відносин вихователів і вихованців та методи як спосіб реалізації цих відносин є продуктивними тоді, коли дають початок соціально-орієнтованому вектору самодіяльності особистості. При цьому повинна забезпечуватися системність у використанні та поєднанні впливу форм і методів на всебічний розвиток особистісних якостей майбутніх фахівців як лідерів. Усе це досягається шляхом застосування *інтерактивних форм організації виховної роботи*, що ґрунтуються на забезпеченні «зворотного зв'язку» між учасниками для досягнення взаєморозуміння та коригування процесу усвідомлення певних знань, світоглядних, моральних, ідейних засад, проблем, передбачають об'єктивне відношення до себе і до навколишніх, аналіз думок, висловлювань, дій і поведінки інших, самоаналіз власного «Я» на основі рефлексії.

У ході формування лідерських якостей використовувалися тренінг, який включав різні вправи, рольові ігри, у тому числі авторські. Окремі з них сприяли розвитку специфічних лідерських якостей (авторська рольова гра «Тваринницький комплекс на околиці рідного міста?», авторська тренінгова вправа «Розумний вибір між посиленням продовольчої безпеки і просуванням альтернативних джерел енергетики?», авторська ділова гра «Головний агроном господарства»). Їх застосування сприяло формуванню в студентів екологічних знань, навичок екологобезпечної поведінки, професійної компетентності, практичного мислення, ціннісного ставлення до землі, господарності. Використовувався також цілий ряд тренінгових вправ, рольових ігор, реалізація яких забезпечувала розвиток харизматичності, стресостійкості (здатності не піддаватись дії стрес-факторів: обмеженість у часі, шум, фізичні перешкоди, інший негативний вплив на емоційну сферу людини), творчості, емпатії, вміння читати і транслювати мікромімічні сигнали, розпізнавати емоційні стани інших осіб, налаштовуватись на хвилю оточуючих, вміння переконувати, знаходити аргументи на користь своєї позиції («Передати одним словом», «Сніданок з героєм», «Мафія», «Леопольд», «Два на два, чи новий Юлій Цезар», «Розвідник», «Метод

розвитку творчого мислення Джона Арнольда», «Розвиток харизматичних якостей»).

У процесі реалізації завдань виховної роботи разом із студентами вперше проведено університетський етап міжнародного молодіжного мультifestивалю «Студентська республіка», започатковано проведення «Школи лідерства» та «Літньої школи студентського самоврядування».

«Студентська республіка» передбачала створення у визначеному місці, на обведеній чітким кордоном території міні-моделі держави, у якій молодь формує органи управління, законодавчу, виконавчу і судову гілки влади. Така квазі-держави має свої закони, валюту, профільні міністерства і відомства. Органи влади та громадяни самі організують життя й порядкують на території республіки. Студенти очолюють міністерства фінансів, екології, сільського господарства, внутрішніх справ, освіти і науки, що забезпечує формування в них досвіду лідерської поведінки. Кульмінацією цієї організаційно-діяльній гри є проведення виборів студентського президента. При цьому створюється центральна виборча комісія, формуються «політичні партії», проводиться повноцінна виборча компанія з голосуванням. Паралельно з виборами нами проводились такі заходи, як конкурс краси «Перша леді», турніри з рольових та інтелектуальних ігор («Мафія» і «Квест», конкурс флеш-мобів, рольові ігри, змагання з екстремальних видів спорту, змагання з пляжних видів спорту, круглі столи, майстер-класи, творчі лабораторії, фестиваль молодіжних ЗМІ, фестиваль аматорського відео на соціальну тематику тощо).

«Школа лідерства» передбачала реалізацію мотиваційного та когнітивно-зорієнтованих етапів моделі формування лідерських якостей майбутніх фахівців АПК. У ході проведення «Школи лідерства» педагоги і студентський актив орієнтували студентів на лідерство як важливу особисту, соціальну і професійну цінність, формували знання із лідерології. Програма «Школи лідерства» сприяла соціалізації, пришвидшенню процесу адаптації молоді до нових умов ВНЗ. Студентів знайомили з історією, структурою, традиціями університету. Вони отримували можливість реалізувати свій лідерський потенціал через різні форми діяльності. Вже з перших днів навчання вони брали участь у соціально корисних проєктах, громадській, науково-дослідній та науково-інноваційній роботі, а також у спортивних, творчих і мистецьких заходах. Особливу увагу приділяли студентському самоврядуванню, фізичному вихованню, спортивній діяльності та розвитку творчих здібностей у колективах художньої самодіяльності, студіях, гуртках і клубах за інтересами.

У рамках «Школи лідерства» фахівцями (А. Білоус, С. Вербицький, І. Дмитренко, В. Калуга О., Муравський, Р. Сопівник, І. Сподін А. Черній та ін.) для студентів були прочитані лекції, присвячені сутності, структурі, теоріям виникнення, типам та функціям лідерства, а також його значенню для розвитку агропромислового комплексу. Учасники школи лідерства ознайомились із діючими у університеті формами роботи. Під час лекційного курсу феномен лідерства розглядався на прикладі успішних лідерів

галузі, демонструючи зв'язок між професійними досягненнями та особистісними якостями.

Літня школа студентського самоврядування передбачала організацію туристичних та екскурсійних походів для активу студентських органів самоврядування мальовничими куточками України. Під час проведення школи функціонував літній студентський табір, де студенти діяли на принципах самоврядування. Програма заходу включала презентації діяльності студентських органів різних рівнів, тренінги за участю психологів, статусно-рольову гру «Мафія», спортивні змагання, наукові конференції та майстер-класи з менеджменту за участю провідних лідерів галузі. (О. Боровик, Д. Моторний, С. Ніколаєнко та ін.).

Надзвичайно багатогранними, різноплановими і самобутніми є форми організації виховної роботи у регіональних підрозділах університету. Так, у Бережанському агротехнічному інституті з метою прищеплення молоді екологічної культури, любові до природи проводиться свято квітів «Осінній кошик», а у Заліщицькому державному аграрному коледжі свято квітів «Все задумано мудро в природі – жити треба у мирі і згоді». В Ірпінському економічному коледжі НУБіП України, поряд з іншими формами організації виховної роботи, плідно працює Клуб цікавих зустрічей. Протягом останніх років студенти зустрічалися із старійшиною вітчизняної політики Ярославою Стецько, політичним діячем та відомим поетом Борисом Олійником, поетом-піснярем Миколою Луківим – автором гімну коледжу «Зоря юності», Народною артисткою України Валентиною Степовою, Заслуженою артисткою України Марією Бурмакою та іншими діячами культури і мистецтва.

Отже, студентське життя у Національному аграрному університеті за своєю суттю надзвичайно цікаве, насичене, різноманітне, захоплююче і змістовне. Із таким судженням погоджується кожен, хто носив, або носить високе звання студента нашого університету. Тут культивуються цікаві форми організації виховної роботи, а саме: «День Знань», «Голосіївська весна», «Краса НУБіП України», «Шевченківські дні» і т.д. Значна увага приділяється фізкультурно-спортивним формам виховної роботи, діють секції та абонементні групи, проводяться змагання з 16 видів спорту.

Значна увага в НУБіП України приділяється формуванню лідерських якостей шляхом застосування таких форм як: Студентська республіка, Школа лідерства, Літня школа студентського самоврядування тощо.

Завдання для самоперевірки

1. Запроваджене нововведення, що забезпечує якісне зростання ефективності певних процесів (у нашому випадку виховного процесу) – це ...

2. Співвіднесіть сутність понять до їх визначень

1. Організаційна	а) форма організації і здійснення конкретної
------------------	--

форма	діяльності вихованців
2. Виховний захід	б) організована дія колективу, спрямована на досягнення якої-небудь мети, або сукупність різноманітних виховних впливів з відповідними матеріальними і духовними умовами, що підпорядковані єдиній комплексній виховній меті, таких, що взаємодіють між собою і утворюють єдине ціле (І. Підласий).
3. Виховні справи	в) зовнішнє вираження узгодженої, цілеспрямованої, чітко організованої системи виховної взаємодії педагогів і студентів, що здійснюється у встановленому порядку та передбачає розвиток і формування особистості вихованця

3. Розташуйте у відповідній послідовності етапи виховної справи:

- а) організація і підготовка
- б) визначення мети і завдань (аналіз ситуації, формування домінуючих і допоміжних виховних завдань)
- в) безпосередня організація справи
- г) аналіз досягнутих результатів
- д) планування;

4. Віднесіть до відповідних груп (за засобами впливу) зазначені форми виховання:

1. Вербальні	а) походи
	б) ігри
2. Практичні	в) конкурси
	г) збори
	д) лекції
3. Наочні	е) інформування
	є) конференції
	ж) виставки
	з) екскурсії
	і) екскурсія в музей
	к) відвідування галерей
	л) спартакіади
	м) «круглі столи»
н) кінолекторії	
	о) олімпіади

5. Віднесіть до відповідних груп зазначені форми виховання:

1. Масові	а) виховна година
	б) вишивання
	в) вікторина
2. Групові	г) гра на музичних інструментах

3. Індивідуальні	д) гурток
	е) екскурсія
	є) змагання
	ж) зустрічі з видатними людьми
	з) клуби за інтересами
	і) книжкова виставка
	к) колекціонування
	л) конкурс
	м) концерт
	н) малювання
	о) огляди
	п) перегляд і обговорення кінофільму
	р) тренінг

6. До інтерактивних форм організації виховної роботи належать ...

Тема 6. Методи виховання

6.1. Поняття методу, прийому та засобу виховання. Класифікація методів виховання.

6.2. Характеристика методів виховання.

6.3. Оптимальний вибір і застосування методів виховання.

6.1. Поняття методу, прийому та засобу виховання. Класифікація методів виховання.

Метод ґрунтується на активній дії та залученні до певної діяльності. Наприклад, щоб розвивати естетичний смак або здатність створювати красиве, вихованця потрібно залучати до художньої творчості; для формування працелюбності – до трудової чи навчально-пізнавальної активності; для виховання економічної культури – до виконання господарських завдань. Отже, метод полягає у виборі педагогом такого способу взаємодії, який ефективно спрямований на досягнення конкретних виховних завдань.

Слово *метод* походить від грецького *methodos* – «спосіб, шлях». Під методами виховання розуміють:

способи організованої взаємодії вихователів та вихованців, спрямовані на формування у останніх певних поглядів, переконань, навичок і поведінкових звичок (М. Фіцула);

способи співпраці педагогів і вихованців, які забезпечують розвиток гармонійно сформованої особистості;

системи взаємодії вихователя та вихованців, що сприяють усвідомленню суспільних цінностей, розвитку позитивного ставлення до них, формуванню відповідних навичок і звичок, їх корекції та вдосконаленню, а також підтримці розвитку індивідуального потенціалу особистості (Н. Мойсеюк).

науково обґрунтовані, загальні способи педагогічно доцільної суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників виховного процесу, спрямовані на формування гармонійно-розвиненої особистості вихованця його гуманістичних ціннісних орієнтацій, моральних поглядів, переконань соціально-схвалюваних звичок та навичок поведінки (Р. Сопівник).

Прийом виховання – це окремий елемент загального методу, певна конкретна дія або одиничний вплив, який підвищує ефективність використаного методу. Наприклад, під час проведення розповіді педагог може стишити голос, щоб привернути увагу слухачів, які відволікаються (стишення голосу – це прийом); у процесі лекції застосовуються пояснення або конкретні приклади (пояснення, приклад – це прийоми) і так далі.

Засоби виховання – це предмети матеріальної і духовної культури, а також різні явища, що використовуються у виховному процесі для розв'язання конкретних виховних завдань. До засобів виховання відносять: спілкування, книгу, слово, працю, гру, режим освітньої установи, мистецтво, ЗМІ, тощо.

Отже, методи виховання – це науково обґрунтовані, загальні способи цілеспрямованої педагогічної взаємодії між учасниками виховного процесу,

орієнтовані на формування гармонійно розвиненої особистості вихованця, його гуманістичних цінностей, моральних переконань, соціально прийнятних звичок і поведінкових навичок, що використовуються в освітньому процесі для виконання конкретних виховних завдань.

Класифікація методів виховання — це систематизована за певною ознакою сукупність методів. Вона дає змогу педагогу свідомо обирати найбільш ефективні способи взаємодії з вихованцем, відповідно до поставлених виховних цілей. Будь-яка класифікація починається з визначення загальних принципів і вибору ознак, за якими групуються об'єкти, що підлягають класифікації.

У теорії та методиці виховання широко використовується класифікація методів за спрямованістю на різні сфери розвитку особистості: інтелектуальна — для формування переконань; емоційно-вольова — через заохочення чи покарання; поведінково-діяльнісна — шляхом тренування. За ступенем поширеності застосування методи поділяють на загальні (використовуються в різних напрямках виховання) та часткові (застосовуються, наприклад, у громадянському, правовому, економічному чи фізичному вихованні). Окрім зазначених, існують і інші варіанти класифікації методів виховання. Якщо критерієм класифікації методів буде мета застосування (В.А. Сластьонін), то виділяють 4 групи методів виховання: 1) **методи формування свідомості особистості** — в їх основі — **слово** педагога — найпопулярніший інструмент в педагогічній діяльності. Василь Олександрович Сухомлинський зазначав: «В руках педагога слово — такий самий могутній засіб як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках художника, як різець у руках скульптора. Без музичного інструменту немає музики, без фарби не має живопису, без різця скульптури, так без слова немає педагогіки»; 2) **методи формування досвіду поведінки** — передбачають перехід від теорії до практики, від слів до конкретних дій. Завдяки цим методам закріплюються знання, розвиваються уміння та навички, формуються стійкі моделі поведінки; 3) **методи стимулювання діяльності та поведінки** — підтримують попередні дві групи методів, виконуючи функцію мотиваторів, які сприяють ефективному застосуванню методів навчання та виховання; 4) **методи самовиховання** — спрямовані на формування у студентів умінь і навичок самовдосконалення, що є найвищою формою виховання, коли особа виступає одночасно і суб'єктом, і об'єктом власного розвитку. Самовиховання передбачає свідому діяльність людини для формування позитивних якостей, звичок, навичок поведінки та подолання негативних рис

Відповідно до функціональної залежності, М. Фіцула подає класифікацію методів, поділяючи їх на такі групи: методи формування свідомості особистості; методи формування досвіду суспільної поведінки і діяльності; методи стимулювання поведінки і діяльності вихованців; методи контролю і аналізу ефективності виховного процесу.

Отже, класифікація методів виховання — це побудована за певною ознакою система методів. Класифікація дозволяє краще зрозуміти призначення, характерні ознаки різноманітних методів, сприяє їх свідомому

вибору, найефективнішому використанню. Методи виховання за ознакою спрямованості на сфері особистості поділяють на ті, що впливають на інтелектуальну сферу – переконання; емоційно-вольову – заохочення і покарання; поведінково-діяльнісну – тренування. За ознакою широти застосування методи можуть поділятися на: загальні (їх застосовують у різних напрямках виховання) і часткові (застосовують, наприклад, у громадянському, правовому, економічному, фізичному вихованні). За метою застосування методи виховання поділяють на: 1) методи формування свідомості особистості; 2) методи формування досвіду поведінки; 3) методи стимулювання діяльності і поведінки; 4) методи самовиховання. За характером методи трактують більш узагальнено, їх система містить у собі методи переконання, організації діяльності, стимулювання поведінки. Відповідно до функціональної залежності виділяють: методи формування свідомості особистості; методи формування досвіду суспільної поведінки і діяльності; методи стимулювання поведінки і діяльності вихованців; методи контролю і аналізу ефективності виховного процесу.

6.2. Характеристика методів виховання

Методи формування свідомості особистості. **Роз'яснення** – це цілеспрямований вплив на свідомість студентів, який допомагає донести до них зміст моральних, соціальних та правових норм, а також правил поведінки. Наприклад, це можуть бути пояснення щодо правил внутрішнього розпорядку навчального закладу: дотримання режиму роботи, належна поведінка на заняттях, у бібліотеці, їдальні чи інших громадських місцях, шанобливе ставлення до старших, повага до педагогів і батьків.

Бесіда – це форма взаємодії між двома сторонами (вихователем і вихованцем та ін.), у процесі якої відбувається обмін інформацією, що супроводжується емоційним забарвленням. Вона має спонукати молодь до роздумів, пошуку істини, формування власних висновків і переконань. Розрізняють бесіди фронтальні та індивідуальні, заздалегідь підготовлені та імпровізовані (експромтом). Найбільш результативною вважається саме підготовлена бесіда, до якої вихователь заздалегідь готується.

Основні правила проведення індивідуальної бесіди: не прагнути домінувати у розмові; стримуватися від бажання перебивати вихованця; уважно слухати співрозмовника, демонструючи щире зацікавлення; спокійно реагувати на його думки, навіть якщо вони не збігаються з вашими; зосереджуватися на головній ідеї висловлювань, намагаючись зрозуміти логіку міркувань співбесідника.

Лекція – це докладний, логічно структурований і поданий у зрозумілій формі виклад суті певної проблеми. Завдяки цьому методу відбувається формування світогляду та переконань вихованців. Підготовка лекції передбачає визначення теми, складання плану, опрацювання літератури, створення конспекту та підбір наочних матеріалів. Дискусія – це колективне обговорення проблемного питання з метою пошуку

істини шляхом порівняння різних позицій. Виховний ефект значно посилюється завдяки дискусійному методу, оскільки вироблена у процесі обговорення колективна істина перетворюється на особисте переконання учасників – так званий «ефект внутрішньої генерації» (І. Бех).

Переваги дискусії полягають у тому, що вона спонукає учасників чітко висловлювати свої думки, розвиває вміння вести діалог і колективно знаходити шляхи розв'язання проблем, забезпечує активне засвоєння знань. У процесі обговорення людина формує власну позицію, має можливість порівняти різні погляди та поділитися досвідом, а отримані знання поступово перетворюються на переконання. Організація дискусії передбачає: збір матеріалів із проблемного питання, участь групи чисельністю не більше 15 осіб, розташування учасників у формі кола чи підкови, безпосереднє обговорення теми та підбиття підсумків.

Переконання – це вплив на свідомість і почуття окремої людини чи групи, що поєднує раціональний та емоційний аспекти й сприяє формуванню певних поглядів. Вони можуть бути науковими, філософськими, естетичними, політичними чи моральними. Переконувати можна як словом, так і власним прикладом, використовуючи бесіду або практичні дії. Основні вимоги до застосування методу переконання: врахування вікових та індивідуальних особливостей студентів; поєднання загальних принципів із конкретними фактами й прикладами; вихователь має щиро вірити в те, що пропагує, і бути авторитетом для молоді; важлива узгодженість інтелектуально-емоційного стану педагога та вихованців під час спілкування.

Навіювання (сугестія) – це форма психологічного впливу однієї людини на іншу чи на групу, що передбачає безумовне прийняття висловлених думок, слів або волі. Основним інструментом навіювання є слово, тоді як невербальні засоби (жести, міміка) мають обмежену силу. Розрізняють такі види навіювання:

пряме педагогічне навіювання – виражається у формі наказу, команди чи настанови. Наприклад: «Ви завжди повинні залишатися чесними. Ви здібні, тому навчання вам під силу. Вірте у себе – і труднощі подолаєте легко». Водночас деякі педагоги використовують навіювання у негативному ключі, створюючи у вихованців почуття неповноцінності, як-от: «Я переконаний, що ви вже не здатні виправитися. Ви впертий і постійно говорите нісенітницю»;

опосередковане педагогічне навіювання – здійснюється не через наказ, а у формі розповіді, опису чи натяку, які впливають на свідомість і поведінку студентів.

Навіювання може реалізовуватися як за допомогою мовних засобів (слово, інтонація, пауза), так і немовних (міміка, жести, постава, умови середовища). Його ефективність підвищується завдяки використанню художніх образів чи музики.

Метод прикладу полягає у зосередженні уваги вихованців на зразковій моделі поведінки, особистості чи конкретного вчинку. Він виступає доповненням до методу переконання. Основна мета використання прикладу –

спонукати до наслідування певних дій, що підкріплюється самопереконанням і самонавіюванням.

Процес наслідування включає кілька етапів: спершу молода людина сприймає зразок, у неї виникає прагнення діяти подібно; далі формується зв'язок між прикладом і власними діями; згодом відбувається поєднання наслідуваного досвіду з особистими діями вихованця.

Приклади для наслідування поділяються на позитивні й негативні. Позитивними є виховні зразки, якими можуть бути герої літературних творів, видатні сучасники, члени родини, учителі, друзі та інші авторитетні особи.

Методи формування досвіду поведінки. Методи привчання і тренування. Досвід охоплює знання, уміння, навички та звички.

Знання – це результат пізнавальної діяльності, закріплений у вигляді понять, суджень, умовиводів, концепцій і теорій. **Уміння** – це здатність застосовувати знання й навички на практиці для досягнення певної мети. **Навички** – дії, які виконуються завдяки частковій автоматизації їхніх елементів.

Формуванню навичок сприяють методи привчання і тренування, тобто організоване, систематичне та регулярне виконання студентами конкретних дій, що поступово перетворює їх на сталі форми соціальної поведінки. Проте нерідко молодь не використовує набуті знання та навички у повсякденному житті саме через відсутність звички.

Перехід від навички до звички забезпечується постійним повторенням дій у певних умовах. Важливим засобом виховання правильних звичок і дотримання норм поведінки є режим дня.

Педагогічна вимога – це спосіб виховного впливу, за допомогою якого педагог стимулює або, навпаки, стримує певні дії учнів. А.С. Макаренко наголошував, що вимога повинна поєднуватися з повагою до особистості вихованця. Розрізняють такі види педагогічних вимог: **прямі** – висловлені чітко й однозначно, рішучим тоном, що не допускає заперечень, і містять конкретну вказівку щодо того, які саме дії слід виконати; **опосередковані** – здійснюються у формі поради, прохання, прояву довіри чи недовіри, схвалення, натяку, осуду або навіть погрози.

Громадська думка – це сукупність спільних суджень і оцінок людей, що формуються у процесі їхньої взаємодії та відображають ставлення до різних подій і явищ суспільного життя.

Метод перспективних ліній А.С. Макаренка передбачає планування завдань і цілей із різними часовими межами: близькі перспективи (на завтра), середні (на кілька місяців), далекі (на віддалене майбутнє). До такого планування доцільно залучати самих вихованців.

Метод створення ситуації, що виховують. Мета цього методу полягає в тому, щоб допомогти молоді знаходити вихід із проблемних життєвих ситуацій шляхом морального вибору. Виховуючі ситуації – це спеціально створені педагогічні умови, спрямовані на виявлення та формування певної системи відносин.

Методи стимулювання діяльності та поведінки. Ці методи спрямовані на підтримку суспільно корисної та соціально схвалюваної поведінки, сприяють закріпленню позитивних навичок і виробленню корисних звичок.

Гра – це виховний метод, що передбачає відтворення ситуацій, наближених до реального життя, з розподілом ролей між учасниками та відтворенням ними певних дій і взаємин.

Змагання – метод виховання, орієнтований на виявлення найкращих у процесі суперництва. Він допомагає сформувати в молоді прагнення до лідерства, першості та високих результатів. Під час змагань вихованець може досягти успіху у спілкуванні з колективом, змінити свій статус і утвердитися серед ровесників. Форми проведення можуть бути різними: конкурси, КВК, спортивні естафети тощо. Змагання бувають індивідуальними (олімпіади, творчі конкурси, спортивні змагання з особистих видів спорту) та колективними (робота в бригадах, командні ігри, колективні конкурси художньої самодіяльності).

Заохочення – це спосіб прояву позитивної оцінки та підтримки поведінки або діяльності окремої особи чи колективу. Воно психологічно стимулює корисні дії вихованця, дарує відчуття задоволення і радості від визнання його зусиль та досягнень. Заохочення може зміцнювати віру у власні сили, додавати енергії, піднімати настрій та мотивувати до подальшої роботи. Особливо важливо, щоб заохочення було об'єктивним і поміркованим. Воно має враховувати громадську думку групи чи класу та бути публічним. Існують різні способи заохочення: наприклад, схвалення – коротка репліка, що показує, що вихованець діє правильно, наприклад: «Так», «Молодець», «Правильно; **похвала** – розгорнута оцінка з аналізом дій студента: «Ось бачиш, Святославе, ти постарався, і навчаєшся додатково, глибше знаєш предмет»; **нагорода** – значне заохочення за особливі досягнення – закінчення навчання з відзнакою, першість у спортивному змаганні; **доручення** – цікаве за змістом, свідчить про довір'я наставника; **подяка, премія**.

Покарання – це вплив на особистість, який виражає осуд її дій і вчинків, що суперечать нормам суспільної поведінки. Покарання гальмує деструктивні стереотипи, і нівелює негативні домінанти.

Методи контролю та оцінки ефективності виховного процесу включають педагогічне спостереження, усне та письмове опитування, а також аналіз результатів діяльності учнів. **Педагогічне спостереження** – це систематичне, цілеспрямоване та спеціально організоване сприйняття об'єктів і явищ дійсності, що підлягають вивченню. Спостерігати означає свідомо звертати увагу на події та шукати заздалегідь визначені факти. Як метод виховання, спостереження дозволяє отримувати первинні дані у формі сукупності емпіричних висновків. У соціології та соціальній психології розрізняють **просте (звичайне) спостереження**, коли події фіксують зовні, і **співучасне (включене) спостереження**, коли дослідник інтегрується у середовище та аналізує події «зсередини». Педагогічне спостереження може здійснюватися як у природних умовах, так і в експериментальних

Усне та письмове опитування широко використовуються в педагогічній практиці для збору первинної вербальної інформації. Усне опитування може проводитися у формі інтерв'ю — бесіди одного дослідника з одним респондентом, під час якої педагог ставить питання. Також усне опитування може набувати форми бесіди, тобто довільного усного спілкування дослідника з одним або кількома учасниками.

Письмове опитування передбачає фіксацію відповідей респондентів у заздалегідь підготовленій анкеті. Слово «анкета» походить від французького «enquête», що означає «опитувальний лист», який дозволяє отримати відомості про особу, що його заповнює. Під час анкетування респондент самостійно читає запропоновані питання та відповідає на них письмово. Через це письмове опитування часто називають **саморесстрацією**.

Отже, залежно від виховних цілей методи поділяють на кілька груп: **методи формування свідомості особистості** – включають роз'яснення, бесіду, лекцію, дискусію, переконання, навіювання (сугестію) та метод прикладу; **методи формування досвіду поведінки** – охоплюють привчання та тренування, педагогічну вимогу, врахування громадської думки та метод створення спеціально організованих виховуючих ситуацій; **методи стимулювання діяльності та поведінки** – це гра, змагання, заохочення та покарання; **методи контролю та оцінки ефективності виховного процесу** – передбачають педагогічне спостереження, усне та письмове опитування, аналіз результатів діяльності вихованців.

6.3. Оптимальний вибір і застосування методів виховання

У виховній практиці завжди стоїть завдання не просто застосувати якийсь метод, а обрати найбільш ефективний — оптимальний. Під оптимальним розуміють такий шлях, який забезпечує досягнення мети з найменшими витратами часу, енергії та ресурсів. Визначивши ці витрати як критерії оцінки, можна порівняти ефективність різних методів і форм виховної роботи

Розглянемо основні умови та фактори, що впливають на вибір методів і форм виховання:

Мета та завдання виховання. Мета не лише обґрунтовує вибір методів, а й визначає їхній зміст. Методи виховання повинні гармонійно відповідати завданням, які стоять перед навчальним закладом.

Зміст виховання. Слід пам'ятати, що одна й та сама задача може реалізовуватись через різний зміст та підходи.

Система методів. Не можна вважати будь-який метод універсальним. Для досягнення цілей необхідно використовувати комплекс методів, що взаємодоповнюють один одного.

Вікові особливості вихованців. Одні й ті ж завдання можуть вирішуватись різними способами залежно від віку, соціального досвіду та рівня розвитку особистісних якостей учнів.

Рівень розвитку колективу. У міру формування колективу та розвитку самоуправління методи педагогічного впливу мають змінюватися. Гнучкість у підходах є ключовою умовою ефективної взаємодії між вихователем та вихованцями.

Індивідуальні та особистісні особливості вихованців. Вихователь обирає методи та форми роботи, які дозволяють кожному вихованцю розвивати власні здібності, зберігати індивідуальність та реалізовувати своє «Я».

Умови виховання. Вони можуть бути різними: матеріальні, психофізіологічні, санітарно-гігієнічні, а також соціальні — стосунки в колективі, психологічний клімат, стиль педагогічного керівництва та інші.

Засоби виховання. Окрім методів, існують й інші виховні засоби, які тісно взаємопов'язані з методами і використовуються разом з ними.

Рівень педагогічної кваліфікації. Вихователь застосовує лише ті методи, якими володіє і з якими добре знайомий. Багато методів складні та вимагають значних зусиль, тому незацікавлені педагоги їх не використовують, що зменшує ефективність виховної роботи.

Відповідність методу особистості вихователя. Методи виховання повинні узгоджуватися з характером та особливостями самого педагога.

Очікувані результати. Вибираючи метод чи форму роботи, вихователь повинен бути впевнений у їх ефективності, передбачити, яких результатів можна досягти при їх застосуванні.

Основний принцип вибору методів і форм виховання – гуманістичне ставлення педагога до вихованців. Вибір повинен бути ретельно підготовленим та здійсненим у реальних умовах. Не можна застосовувати метод, який у конкретних обставинах є непридатним, або ставити недосяжні цілі.

Будь-яка обґрунтована й підготовлена дія педагога має бути доведена до завершення. Метод повинен мати логічну кінцівку, адже лише в цьому випадку у вихованців формується звичка доводити справу до кінця, а педагог зміцнює свій авторитет як організатор.

Вибір методу визначається стилем педагогічних відносин. За дружніх стосунків підходить один метод, а за нейтральних або негативних доводиться шукати інші способи взаємодії.

При плануванні методів виховання слід враховувати психічний стан вихованців у момент їх застосування. Хоч це не завжди легко передбачити, загальний настрій і ставлення вихованців до запропонованих методів необхідно враховувати заздалегідь.

Таким чином, оптимальним вважається такий підхід, який дозволяє досягти поставленої мети швидко та з розумними витратами енергії й ресурсів.

Для оптимального вибору і застосування методів виховання слід враховувати мету, завдання, зміст виховних впливів, вікові та індивідуальні особливості вихованця, рівень розвитку колективу, стиль педагогічних стосунків, психічний стан вихованців. Слід користуватись не одним універсальним, а системою методів виховного впливу на особистість

вихованця. Кожен вихователь має використовувати ті методи, якими він добре оволодів і може вміло оперувати.

Завдання для самоперевірки

1. Спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування в останніх поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки – це ...
2. Побудована за певною ознакою система методів – це ...
3. Співставте сутність понять із їх визначеннями:

1. Прийоми виховання	а) предмети матеріальної і духовної культури, а також різні явища, що використовуються у виховному процесі для розв'язання конкретних виховних завдань
2. Засоби виховання	б) Способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування в останніх поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки
3. Методи виховання	в) частина загального методу, окрема дія, одиничний вплив задля підвищення ефективності методу

4. До засобів виховання відносять: спілкування, книгу, слово, працю, гру,

5. За ознакою спрямованості на сфері особистості методи виховання поділяються на

- а) ...
- б) ...
- в) ...

6. За ознакою широти застосування методи виховання поділяються на

- а) ...
- б) ...

7. Сластьонін В.А. виділяє 4 групи методів виховання:

- а) методи формування свідомості особистості
- б) ...
- в) ...
- г) методи самовиховання

8. Відповідно до функціональної залежності, М. Фіцула подає класифікацію методів, поділяючи їх на такі групи:

- а) методи формування свідомості особистості
- б) методи формування досвіду суспільної поведінки і діяльності
- в) ...
- г) ...

9. До основних переваг методу дискусії відносять:

- а) стимулює чітко формулювати свої думки;
- б) вчить діалогічному спілкуванню, колективному розв'язанню проблеми;
- в) ...
- г) ...
- д) ...

10. Співставте сутність понять методів формування свідомості особистості із їх визначеннями:

1. Роз'яснення	а) контакт двох систем (вихователя і вихованця та ін.), в результаті якого відбувається обмін інформацією, що супроводжується емоціями
2. Бесіда	б) групове обговорення проблеми з метою досягнення істини, шляхом зіставлення різних думок
3. Лекція	в) вплив на свідомість студентів, з метою доведення до них суті моральних, соціальних чи правових норм і правил поведінки
4. Дискусія	г) розгорнутий і організований у доступній формі систематизований виклад суті якоїсь проблеми

11. Вплив на розум і почуття людини чи групи, який охоплює раціональну і емоційну сторони, формує погляди – це ...

12. Психологічний вплив однієї особи на індивіда чи на групу людей, розрахований на безперечне сприйняття слів, думок і волі:

- а) вмовляння
- б) переконання
- в) погроза
- г) навіювання

13. Вимоги до методу переконання включають ...

14. Метод прикладу – це зосередження уваги вихованців на

15. Співставте сутність понять методів формування досвіду поведінки із їх визначеннями:

1. Педагогічна вимога	а) система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їх спільної діяльності і спілкування і виражає ставлення до різних явищ, подій навколишньої дійсності
2. Громадська думка	б) спеціально організовані педагогічні умови з метою виявлення чи формування системи відповідних відношень
3. Виховуючі ситуації	в) метод педагогічного впливу, за допомогою якого педагог викликає і стимулює (чи припиняє і гальмує) ті чи інші дії вихованців

16. Метод виховання, який передбачає моделювання умов наближених до реального життя, розподіл ролей учасників гри та відтворення ними певних дій і відносин:

- а) гра
- б) змагання
- в) покарання
- г) заохочення

17. Спосіб вираження позитивної оцінки, схвалення поведінки і діяльності окремого індивіда чи колективу:

- а) гра
- б) змагання
- в) покарання
- г) заохочення

18. Метод виховання, який направлений на виявлення кращих у конкурентній боротьбі:

- а) гра
- б) змагання
- в) покарання
- г) заохочення

19. Встановіть відповідність способів заохочення:

1. Схвалення	а) цікаве за змістом, свідчить про довір'я наставника
2. Похвала	б) розгорнута оцінка з аналізом дій студента: «Ось бачиш, Святославе, ти постарався, і навчаєшся додатково, глибше знаєш предмет»
3. Нагорода	в) виражається короткою реплікою, яка показує, що вихованець вчиняє правильно: «Так», «молодець», «правильно»

4. Доручення	г) значне заохочення за особливі досягнення – закінчення навчання з відзнакою, першість у спортивному змаганні
--------------	--

20. Вплив на особистість, який виражає осуд її дій і вчинків, що суперечать нормам суспільної поведінки – це ...

21. Педагогічне спостереження – це систематичне цілеспрямоване, спеціально організоване ...

РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СВІТОГЛЯДУ

Тема 7. Діяльність наставника студентської групи

7.1. Історія становлення інституту наставництва.

7.2. Наставник студентської групи – головний суб'єкт виховної роботи вищого навчального закладу.

7.3. Функції наставника студентської групи.

7.4. Забезпечення готовності наставників студентських груп до педагогічного супроводу становлення особистості майбутнього фахівця

7.5. Зарубіжний досвід роботи наставників-тьюторів.

7.6. Технологічний підхід у роботі наставника студентської групи.

7.1. Історія становлення інституту наставництва

Наставник групи, куратор, ментор, тьютор, коуч, опікун – це терміни, що описують ключову фігуру у виховній діяльності педагога-наставника. Поняття «куратор» походить від латинського слова *curator*, що означає «опікун», особу, відповідальну за контроль і нагляд за певною діяльністю. Згідно з «Енциклопедією освіти» під редакцією В. Кременя, куратор – це наставник, який забезпечує реалізацію системного підходу у вихованні та створює умови для саморозвитку студентів, сприяючи формуванню їхніх ціннісних орієнтацій і соціального досвіду. Наставник академічної групи виступає центральною ланкою організаторсько-виховної роботи зі студентами. У різних довідниках наставника визначають як порадника, того, хто підказує, спрямовує та надає підтримку в потрібному напрямку.

Семантично поняття «наставник» і «куратор» тісно пов'язані з іншомовними термінами «ментор» і «коуч», що перекладаються як учитель-тренер, домашній вчитель, опікун. Термін «коуч» вперше з'явився у 1500-х роках і означав перевезення на візку (*coach*). У середині 1850-х його використовували в англійських університетах щодо особи, яка допомагала студентам готуватися до іспитів. Наставництво має давнє коріння: ще в первісному суспільстві зріла особа відповідала за підготовку підлітка до обряду ініціації, надаючи всебічну підтримку, навчала та наставляла молодь, передаючи знання та досвід.

У західній педагогіці та шкільній практиці ще з античних часів існувало поняття «ментор» для позначення особи, яка опікувалася та навчала молодь. Ментор — персонаж грецької міфології, друг відомого героя Одиссея, якому той, відправляючись у похід, доручив доглядати за господарством та виховувати свого сина Телемаха. У період античності та розквіту класичної грецької культури та еллінізму мислителі, такі як Платон, Сократ, Арістотель та інші, виконували роль наставників і вчителів як для груп, так і індивідуально, навчали дітей, часто з заможних або аристократичних родин.

Яскравим прикладом є Арістотель, який був наставником Олександра Македонського. Також відомо, що Юлій Цезар у середині 70-х років до н.е. здобував освіту, беручи уроки в Молона Родоського.

У Київській Русі розповсюдженим було таке явище як корми́льство – форма домашнього виховання дітей феодальної знаті. Князі підбирали для малолітніх княжичів (віком 5-7 років) корми́льців з числа воєвод і знатних бояр, що жили в окремих волостях. Княжич не тільки там виховувався, але й княжив. Корми́льці були, і як наставники, і як управителі. Корми́льство передбачало не лише військово-фізичне виховання, але й орієнтувалось на високий рівень освіти. Князі володіли кількома іноземними мовами. Починаючи з XIII ст. корми́льці замінюються дядьками – високоосвіченими людьми (вперше термін зустрічається 1202 р.).

Корми́льцем князя Святослава був Асмуд, князя Ярослава Мудрого – Будий (Блуд), князя Володимира Великого – Добриня. На зміну корми́льству приходять елементи гувернерства.

Ідея співставлення досвіду та його передачі молодому поколінню перейшла і на виробництво і втілилась за часів Середньовіччя у формі стосунків майстер-учень. Наставник приймав здібного учня і розкривав йому усі аспекти своєї роботи.

Оскільки Лівобережна та Наддніпрянська Україна входили до складу Російської імперії, варто зазначити, що історія інституту класних керівників на цих територіях починається ще у 1813 році, коли Міністерство народної освіти видало постанову про призначення учням кімнатних наглядачів. Згодом з'являються посади класного наглядача, класної дами та вихователя, які обіймав учитель, звільнений від проведення уроків. Збереглися документи, що були типовими для подібних навчальних закладів того часу, зокрема «Інструкція для кураторів Томського технологічного інституту», затверджена імператором Миколою II у 1903 році. У цій інструкції зазначалося, що наставник (куратор) має «піклуватися перед академічними органами про задоволення поважних і законно дозволених потреб студентів, сприяти задоволенню їх духовних та матеріальних інтересів, організувати наукові, літературні, мистецькі та фізичні гуртки, студентські бібліотеки і читалні, їдальні, чайні та каси, а також допомагати студентам у пошуку доступного та здорового житла». Класного наставника призначали серед викладачів, які мали найбільшу кількість уроків у своїх класах. Він був зобов'язаний уважно стежити за розвитком кожного учня, добре знати його здібності, нахили та обдарування. У 1914 році ці посади були скасовані.

У 1932 році, за часів Радянського Союзу, Наркомпрос РСФСР після перейменування груп у класи почав називати груповодів «класними керівниками». У 1960 році було затверджено Положення про класного керівника. В Україні в 1950-х роках наставництво здебільшого впроваджувалося у системі професійно-технічної освіти та виробничого навчання, передбачаючи не лише передачу практичних умінь і навичок, а й всебічне фізичне, моральне та інтелектуальне виховання членів виробничого колективу.

7.2. Наставник академічної групи – головний суб'єкт виховної роботи вищого навчального закладу

У контексті інтеграції вітчизняної системи вищої освіти до європейського освітнього простору значно зростає роль наставника студентської групи як ключового суб'єкта організаційно-виховної роботи зі студентами. Сьогодні саме наставник академічної групи відповідає за координацію індивідуальних навчальних та самовиховних програм студентів, а також за створення сприятливих умов для розвитку колективу групи. Водночас аналіз діяльності інституту наставників у низці вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації показує, що ця робота часто носить фрагментарний характер і в деяких випадках є малоефективною. Через це виникає потреба в пошуку нових підходів до вдосконалення діяльності наставників студентських груп із врахуванням сучасних світових та національних тенденцій у сфері вищої освіти.

На етапі переходу від централізованої системи, командно-адміністративних методів управління, монопартійності до демократичних принципів, ринкових відносин і плюралізму у вищій освіті відбувалася переоцінка ролі наставництва в навчально-виховному процесі: від його повного усунення до надмірного підкреслення значущості. Нині в Україні не існує єдиного типового положення про наставника академічної групи, проте більшість вищих навчальних закладів аграрного профілю розробили внутрішні документи, що регламентують діяльність наставників. На основі досвіду різних ЗВО аграрного спрямування Науково-методичний центр аграрної освіти підготував «Положення про наставника академічної групи ВНЗ», яке фактично узагальнює практику наставництва в Україні за роки незалежності. Згідно з цим документом, наставник призначається для надання студентам допомоги у формуванні колективу групи, проведенні індивідуальної виховної роботи, встановленні контактів із батьками, контролі за навчальним процесом, виявленні проблем студентського життя та інших аспектах. Основні обов'язки наставника включають: створення здорового морально-психологічного клімату у групі, формування у студентів позитивних орієнтацій на здобуття знань, підвищення культурного рівня, популяризацію здорового способу життя; проведення індивідуальної виховної роботи; підтримку зв'язку з батьками; організацію виховної діяльності за планом ректорату, деканату та власним планом; а також допомогу студентам у виборі дисциплін факультативного циклу.

У зазначеному «Положенні...» серед основних завдань наставника академічної групи особливо виділено виявлення неформальних лідерів та аналіз діяльності формального лідера. Якщо формальний староста не може стати позитивним лідером, наставник має звертатися до деканату з пропозицією замінити його на більш відповідну людину з числа неформальних лідерів. Ця рекомендація покликана привернути увагу наставників до питань групового лідерства.

Крім того, наставник отримує пріоритетну роль у виявленні осіб, схильних до лідерства, та у формуванні активного середовища групи — «штату» учасників, що координують її діяльність (староста, профорг, культорг, спорторг тощо). Очевидно, що наставник повинен у першу чергу покладатися на тих вихованців, яких підтримує колектив, особливо під час реалізації важливих навчальних, виробничих, наукових, мистецьких чи соціально-корисних ініціатив, а також у захисті правових та соціальних інтересів групи.

Отже, наставник виконує роль організатора виховного процесу, спрямованого як на групу в цілому, так і на кожного студента окремо, завдяки налагодженій співпраці, взаєморозумінню та взаємодії між структурними підрозділами університету та усіма ланками виховного процесу. Відповідно, він повинен забезпечувати впровадження системного підходу у формуванні особистісних якостей студентів. Відсутність системності та хаотичність у виховній роботі не лише знижують її ефективність, але й можуть повністю її нівелювати. Застосування системного підходу на рівні академічної групи є ключовою умовою для подальшого розвитку лідерських якостей студентів.

7.3. Функції наставника академічної групи

На підставі аналізу наукових джерел, нормативно-правових і розпорядчих документів, а також досвіду практичної роботи наставників академічних груп можна виділити ключові функції наставника, оскільки саме їхнє розуміння як самим наставником, так і організаторами виховної роботи на різних рівнях університетського життя визначає можливості формування лідерських якостей у студентів. Так, за даними Енциклопедії освіти, до основних функцій наставника академічної групи належать:

Аналітична функція – передбачає вивчення та врахування міжособистісних взаємин у групі, мотивів навчальної та пізнавальної діяльності студентів, рівня їхнього інтелектуального розвитку, індивідуальних особливостей, соціометричного статусу тощо;

Організаторська функція – полягає в плануванні та реалізації виховної роботи в групі з урахуванням індивідуальних особливостей студентів, створенні умов для їхньої соціально-педагогічної адаптації, формуванні колективу, розвитку організаторських здібностей активу та підтримці діяльності органів студентського самоврядування;

Комунікативна функція – спрямована на формування позитивного мікроклімату та доброзичливих стосунків у групі, корекцію поведінкових позицій студентів із різним соціометричним статусом, що сприяє покращенню міжособистісних взаємин і загальному вихованню студентів.

Академік М. Фіцула виділяє такі основні функції наставника:

Діагностична – полягає у вивченні вихованців, їхніх індивідуальних особливостей, нахилів, потреб та рівня вихованості. Для цього наставник має застосовувати широкий спектр методів науково-педагогічного дослідження.

Організаторська – передбачає здатність наставника залучати членів колективу до різноманітної соціально значущої діяльності, зокрема пізнавальної, виробничої та інших видів активності.

Виховна – охоплює всі етапи виховного процесу: планування роботи, підбір змісту, форм і методик, підготовку та проведення виховних заходів за участю студентів. Наставник слідкує за ефективністю заходів, їх поступовістю та доступністю для цільової аудиторії.

Координаційна – полягає у спрямуванні наставником зусиль усіх педагогів, батьків і представників громади на досягнення позитивних результатів у вихованні студентів.

Стимулююча – наставник заохочує прояви позитивної поведінки, прагнення до самовдосконалення та використовує різні види стягнень у випадках девіантної поведінки.

Організатори виховної роботи Вінницького національного технічного університету Т. Буяльська, М. Прищак та Л. Мацко у посібнику «Робота кураторів академічних груп у вищому навчальному закладі» зазначають, що наставник здійснює низку функцій. До них належать:

1. **Організаторська функція.** Куратор завжди виступає організатором взаємодії у студентській групі. Він сприяє формуванню системи співпраці серед вихованців, яка включає взаємопідтримку, взаємодопомогу, спільне творчість, взаємний контроль, повагу та толерантність. Куратор відповідає за організацію різноманітних виховних програм, зміст яких враховує особливості студентської молоді. Основна сутність організаторської функції полягає у вмінні залучати студентів до різних видів виховної діяльності: **пізнавальної**, що розширює знання студентів про навколишній світ; **суспільно-корисної**, спрямованої на благо громади; **ціннісно-орієнтаційної**, яка допомагає формувати та збагачувати систему духовних і соціально значущих цінностей, що впливають на поведінку студентів; **художньо-творчої**, що надає можливість реалізувати індивідуальні творчі здібності; **комунікативної**, пов'язаної з розвитком навичок культурного спілкування та організацією дозвілля студентів.

2. **Дослідно-аналітична.** Направлена на педагогічне дослідження та аналіз, що включає визначення рівнів вихованості особистості, вивчення мотивів, інтересів і потреб студентів у навчальній та пізнавальній діяльності, а також дослідження їх соціально-побутових умов, стану здоров'я, успішності та інших показників. Мета — розкриття внутрішнього світу вихованців, оцінка їхніх можливостей і розробка програм для їхнього випереджального розвитку

3. **Інформаційна.** Куратор групи має опановувати знання з теорії та методики виховного процесу, виступати для студентів компетентним вихователем і прикладом педагогічного досвіду, бути авторитетним радником у пошуку різноманітної інформації та наставником у вирішенні будь-яких проблемних питань

4. **Соціальна.** Передбачає аналіз вихователем як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, що впливають на розвиток особистості, а також

взаємозв'язку навичок соціальної поведінки, необхідних для успішної інтеграції молоді в сучасне суспільство та виробничу діяльність.

5. *Спрямовувальна.* Куратор спрямовує студента на усвідомлений життєвий вибір відповідно до моральних і правових норм, сприяє формуванню гуманних стосунків серед студентського середовища, збагачує їхній досвід історичними та життєвими прикладами, гідними наслідування. Водночас він виконує роль консультанта, надаючи допомогу у саморозвитку кожному студенту, організовує його діяльність з урахуванням природних особливостей вихованця та стимулює розкриття його здібностей і талантів.

6. *Стимулювальна.* Спрямована на формування в групі атмосфери психологічної та педагогічної підтримки, яка допомагає молодій людині самоутвердитися та розкрити свої потенційні можливості. Це також передбачає заохочення студентських ініціатив, успіхів та корисних дій різними способами.

7. *Координаційна.* Куратор групи координує виховну діяльність усіх педагогів, батьків і представників громади, спрямовуючи її на досягнення позитивних результатів у вихованні студентів. Він прагне, щоб усі викладачі, які працюють із групою, дотримувалися спільних вимог, враховували індивідуальні особливості студентів і застосовували персоналізований підхід. Куратор також вивчає специфіку навчально-виховної роботи викладачів, знайомиться з їхніми очікуваннями та взаємовідносинами зі студентами, обговорює з ними поведінку окремих студентів та ефективні методи впливу на них.

8. *Комунікативна.*

Орієнтація виховної роботи передусім полягає на формуванні доброзичливої атмосфери в групі та позитивних змін у міжособистісних стосунках. Основою управління є творча взаємодія наставника як із кожним студентом окремо, так і з групою в цілому. Отже, виходячи з цього, можна виділити десять ключових функцій наставника, спрямованих на формування майбутніх лідерів агропромислового комплексу України. Ці функції безпосередньо впливають із завдань та обов'язків, які наставник реалізує у практичній діяльності.

Будь-яка робота починається з ґрунтовного вивчення її предмета. При підготовці майбутніх фахівців із лідерським потенціалом наставник повинен ретельно дослідити особистість кожного студента, використовуючи перевірені, достовірні та релевантні методики діагностики. Крім того, важливо оцінити рівень розвитку колективу, його згуртованість на різних етапах формування, характер міжособистісних взаємин, наявність мікрогруп та принципи їх утворення. Наставник застосовує методи соціометрії та референтометрії, а також експрес-методики виявлення лідерських та інших ключових особистісних характеристик. Найголовніше — отримати комплексну інформацію про індивідуально-психологічні особливості кожного студента: інтелект, широту ерудиції, ставлення до професії, активність у громадському та пізнавальному житті, мотивацію, потребу в досягненнях, схильності та обдарування, а також рівень вихованості. Педагог-наставник

також повинен дослідити мікросередовище: ознайомитися з можливостями, формами та традиціями виховної роботи конкретного вищого навчального закладу, його специфікою та перевагами, а також врахувати макроаспекти — регіон діяльності закладу та потенційну співпрацю з громадськими, державними чи комерційними структурами у сфері виховання. Отже, першою та найважливішою функцією наставника академічної групи є дослідно-діагностична діяльність. Вона виступає своєрідною основою, на якій будується складна система проектно-організаційної роботи, спрямованої на визначення оптимальних шляхів реалізації базових і корекційних виховних впливів на особистість, створення умов для передачі соціального досвіду та формування студента як майбутнього лідера. Ґрунтуючись на детальному вивченні предмета та умов виховного процесу, наставник планує діяльність як для окремих студентів, так і для групи загалом, розробляючи індивідуальний підхід до кожного вихованця.

Планувально-проектна – передбачає всебічне вивчення предмету та умов виховної діяльності, на основі яких наставник здійснює планування, проектуючи роботу стосовно кожного студента та колективу академічної групи в цілому. Розробляється спеціальний підхід до окремо взятого вихованця, який враховує рівень його вихованості, індивідуально-психологічні особливості (темперамент, нахили і обдарування, ставлення до цінностей).

Організаційна – полягає у реалізації індивідуальних і групових виховних планів та програм із застосуванням відповідних методичних та технологічних надбань, суттєвих закономірностей і базових виховних принципів. Але слід усвідомлювати, що обмежувати діяльність наставника, підганяючи її під задалегідь визначені шаблони, є неефективним.

Мотиваційно-стимулююча функція передбачає проведення цілеспрямованих і послідовних педагогічних заходів, спрямованих на залучення студентів до значущих для них подій. Через рефлексію активізується їхній саморозвиток. Наставник створює умови, соціально-психологічний клімат та творчу атмосферу, які спонукають студентів до самореалізації та залучення до соціально важливих проєктів. Педагогічний супровід завжди має двосторонній характер, поєднуючи діяльність наставника та самостійну активність вихованця.

Контрольно-коригуюча діяльність передбачає, що під час реалізації проєктів і планів щодо формування особистості студента та колективу академічної групи наставник змінює свої методи та підходи відповідно до конкретних обставин. Завдяки корекції підвищується ефективність виховного впливу. Виховна робота потребує творчого підходу педагога, адекватного конкретній ситуації, оскільки студенти різні, а ідентичних умов не існує. Навіть незначні зміни у деталях можуть трансформувати «ґло» виховного процесу, що вимагає від наставника коригування тактики своїх дій.

Інформаційно-комунікативна функція полягає в тому, що наставник направляє підопічних, пояснює, що слід робити, на що звертати увагу та які шляхи здобуття знань, формування моральних навичок і розвитку

інтелектуальних, вольових і комунікативних якостей є найбільш ефективними. Водночас відбувається зворотний зв'язок: педагог отримує відомості про ставлення студента до процесу самовдосконалення, його рівень сприйняття, розуміння та усвідомлення навчального матеріалу. Завдяки цій функції наставник може передавати знання й досвід вербально або невербально, а також методично підтримувати зусилля молодшої людини., наприклад, у справі самовдосконалення та саморозвитку здібностей, самовиховання особистісних якостей. Добре налагоджений інформаційно-комунікативний контакт закладається на ґрунті довірливих відносин. Наставник комунікує із викладачами, суб'єктами навчально-виховної роботи колективу ВНЗ, керівництвом ВНЗ, інколи з батьками студентів у справі виховання підопічних ввіреної академічної групи.

Функція «взірця для наслідування» - особистий приклад наставника має бути унаочненням моделі поведінки найдостойнішої людини. Українська народна мудрість підкреслює: «Бурчання наскучить, а приклад научить».

7.4. Забезпечення готовності наставників академічних груп до педагогічного супроводу становлення особистості майбутнього фахівця

Готовність наставників до педагогічного супроводу становлення особистості майбутнього фахівця. У її основі лежить поняття «готовності до певної діяльності».

За С. Максименком, готовність розглядається як стан мобілізації психологічних і психофізіологічних систем людини, що забезпечує ефективне виконання певних дій. У психології виділяють кілька аспектів готовності до діяльності: **операційний аспект** – наявність у людини певного набору способів дій, знань, умінь і навичок, а також здатності набувати новий досвід у межах конкретної діяльності; **мотиваційний аспект** – система спонукальних якостей, що стимулюють діяльність (мотиви пізнання, досягнення, самореалізації тощо); **соціально-психологічний аспект** – рівень розвитку комунікативних навичок особистості, здатність до колективної взаємодії, підтримання міжособистісних стосунків та запобігання конфліктам; **психофізіологічний аспект** – готовність фізіологічних систем організму діяти в єдиному напрямку.

З огляду на специфіку контингенту наставників академічних груп аграрних ЗВО, можна виділити два ключові аспекти їхньої готовності до формування лідерських якостей у майбутніх фахівців АПК: психологічний та методичний.

Психологічна готовність передбачає мотивацію наставника, його позитивне ставлення до виховного процесу, усвідомлення важливості наявності у майбутніх фахівців АПК організаційних і лідерських навичок, а також розуміння власної відповідальності за виховання студентів і обов'язку супроводжувати їх у процесі формування цих якостей. Варто зазначити, що більше ніж 95 % наставників аграрних закладів вищої освіти не проходили спеціальну педагогічну підготовку, тому для ефективності виховного процесу зі

студентами необхідно забезпечити їх методичну компетентність, яка передбачає набуття організаторських та комунікативних навичок, а також умінь проведення виховної роботи, наявність знань про особливості процесу виховання, опанування методик діагностики та виховання студентської молоді.

З огляду на це, слід зосередити увагу на теоретичній підготовці наставників, підвищенні їхньої педагогічної кваліфікації та озброєнні сучасними методами діагностики й виховання молоді. Для цього доцільно організовувати постійнодіючі науково-методичні семінари, проводити науково-практичні конференції та семінари з проблем виховання, які не лише поглиблюють теоретичні знання наставників, а й сприяють формуванню колективної громадської думки, орієнтованої на виховну роботу та самовиховання. Окрім того, важливо забезпечувати методичну підтримку діяльності науково-педагогічних працівників, включно з виданням методичних посібників з питань виховання студентів.. Усе це в комплексі забезпечить готовність науково-педагогічних працівників до виховання майбутніх фахівців АПК.

З урахуванням значущості інституту наставництва у вихованні студентської молоді, особливий акцент варто робити на рівні підготовленості науково-педагогічних працівників, які здійснюють кураторство академічних груп, до результативного виконання своїх завдань. Досвід виховної роботи аграрних, класичних, технічних, медичних і педагогічних університетів свідчить, що поряд із самоосвітою, інтелектуальним розвитком та самовдосконаленням, вагомим чинником зростання педагогічної майстерності наставників є спеціальні семінари з підвищення кваліфікації. Вони функціонують у більшості закладів вищої освіти як майданчики для обговорення актуальних питань, простір наукових дискусій між педагогами-практиками та форма обміну кращим педагогічним досвідом.

На таких семінарах розглядаються як теоретичні, так і методичні основи важливих проблем, зокрема: «Виховна робота наставника першокурсників: напрями, планування, ефективність»; «Міжособистісні стосунки у студентській групі: соціометричні методики»; «Діалогічність взаємин викладачів і студентів»; «Біоетика у світогляді сучасної молоді»; «Система виховної роботи ЗВО» тощо.

Наприклад, у Національному університеті біоресурсів і природокористування України під час семінарів наставників розглядаються такі теми: «Соціально-психологічні особливості формування студентських колективів»; «Феномени групових процесів»; «Психологія регулювання конфліктів у групі»; «Структура міжособистісних стосунків у колективі»; «Лідерство і референтність як психологічні чинники»; «Методи діагностики особистості та колективу»; «Художні студії, гуртки та творчі колективи як засоби формування естетичної культури студентів»; «Виховання здорового способу життя у спортивних секціях і групах кафедри фізичного виховання»; «Інноваційні підходи у вихованні студентської молоді»; «Формування

національно-патріотичних цінностей у виховному процесі»; «Духовне становлення сучасної молоді» та інші.

Семінари для наставників, що мають постійний характер, організовуються щомісяця протягом навчального року. Участь у них бере як визначене коло слухачів, так і будь-який науково-педагогічний працівник, який виявив бажання. Ті учасники, що прослухали семінар і виявили активність під час занять, отримують допуск до виконання випускної роботи, експериментальна частина якої реалізується у закріпленій за ними академічній групі. За підсумками відвідування семінарів та написання випускної роботи компетентний орган ухвалює рішення щодо видачі свідоцтва встановленого зразка. Це свідоцтво є офіційним підтвердженням права науково-педагогічного працівника продовжувати здійснювати наставництво над академічною групою, закріпленою за ним наказом ректора.

Паралельно у багатьох університетах проводиться робота з методичного забезпечення наставників академічних груп: випускаються методичні посібники, журнали, збірники матеріалів, які стають дієвим інструментом реалізації ключових функцій наставника. Для закладів аграрної освіти було створено спеціальний курс «Організація виховної роботи наставником академічної групи в аграрному ВНЗ», який інтегровано до загальнопедагогічної підготовки майбутніх кураторів, що працюють із студентами аграрно-промислового комплексу України.

Вперше питання підвищення ефективності діяльності інституту наставництва почали активно вирішувати в Національному аграрному університеті (нині – Національний університет біоресурсів і природокористування України). Там було запроваджено рейтингову оцінку діяльності науково-педагогічних працівників, за якою наставницька робота оцінювалася у 139 годин, що становило 9% від загального навантаження й відповідно впливало на розмір посадового окладу. Згодом, завдяки діяльності науково-методичної ради Науково-методичного центру аграрної освіти, ця практика була поширена на більшість аграрних закладів освіти III–IV рівнів акредитації, що принесло позитивні результати.

Семінари для наставників, що мають постійний характер, організовуються щомісяця протягом навчального року. До участі в них, крім основного складу слухачів, можуть долучитися всі науково-педагогічні працівники. Ті, хто відвідував заняття та проявив активність у їх перебігу, отримують право виконати випускну роботу, експериментальна частина якої проводиться в закріпленій за ними академічній групі. За підсумками участі в семінарі та захисту випускної роботи уповноважений орган ухвалює рішення щодо видачі свідоцтва встановленого зразка. Це свідоцтво надає науково-педагогічному працівникові офіційний дозвіл на продовження виконання функцій наставника довіреної йому академічної групи згідно з наказом ректора.

У різних університетах проводиться робота з удосконалення методичного забезпечення наставників академічних груп. Для цього видаються методичні посібники, журнали та інші матеріали, які стають дієвим інструментом

реалізації основних функцій наставника. Зокрема, для закладів аграрної освіти було розроблено курс «Організація виховної роботи наставником академічної групи в аграрному ВНЗ», що входить до структури загальнопедагогічної підготовки наставників і спрямований на формування професійної готовності до роботи з майбутніми фахівцями агропромислового комплексу України.

Одними з перших питання підвищення ефективності діяльності інституту наставництва почали вирішувати в Національному аграрному університеті (нині — Національний університет біоресурсів і природокористування України). Тут було запроваджено систему рейтингової оцінки діяльності науково-педагогічних працівників, за якою наставникам академічних груп відводилося 139 годин на роботу, що складало 9% від загального навантаження та відповідно впливало на розмір посадового окладу. Згодом цей досвід, за рекомендацією науково-методичної ради Науково-методичного центру аграрної освіти, було поширено на більшість аграрних закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації, що дало позитивні результати.

Було організовано педагогічний експеримент, спрямований на реформування інституту наставництва з метою підвищення його результативності. Спершу він реалізовувався в академічних групах першокурсників економічного факультету, факультету екології та біотехнології, а також факультету агрохімсервісу та ґрунтознавства. Уже в 2011 році до нього долучилися всі факультети університету. У процесі проведення моніторингових зрізів у рамках експерименту було охоплено близько 500 студентів та понад тридцять науково-педагогічних працівників. Особливістю запропонованої методики стало те, що один наставник закріплювався відразу за кількома студентськими групами.

У процесі експерименту було висунуто та перевірено припущення, що підвищення якості навчально-виховної діяльності можливе за умов: а) призначення наставником академічної групи найбільш досвідченого й авторитетного науково-педагогічного працівника, який має належну психолого-педагогічну підготовку та виявляє готовність відповідально працювати зі студентами; б) збільшення обсягу завдань і стимулів наставника у сфері культурно-виховної діяльності за рахунок зменшення частки інших видів роботи (навчальної, методичної, наукової, інноваційної).

Робота наставників в експериментальних групах відбувалася з потоком студентів (курсом), що включав 2–4 академічні групи. Згідно з «Тимчасовим положенням про наставників академічних груп», наставником студентського курсу є науково-педагогічний працівник, якого за поданням деканату та відділу з навчально-виховної роботи і студентських справ ректор призначає наказом. Його завдання полягає у здійсненні протягом усього періоду навчання студентів культурно-виховної діяльності в закріплених групах. Наставник виконує окреме відповідальне доручення ректора, спрямоване на виховання гармонійно розвиненої особистості, формування патріотизму, громадянської свідомості, високого рівня інтелектуальної, моральної, правової, екологічної, естетичної та трудової культури студентів.

Для оцінювання результативності діяльності наставників було визначено систему критеріїв і показників (див. табл. 7.1). Ключовими критеріями ефективності їх роботи виступали: навчально-наукова активність студентів, рівень їх вихованості, ступінь згуртованості студентського колективу, професійна орієнтація здобувачів освіти та оцінка діяльності наставника академічної групи.

Таблиця 7.1

Параметри та індикатори продуктивності наставницької діяльності

Параметри	Індикатори
Освітньо-дослідна діяльність студентів	а) середній показник успішності студентів групи; б) ставлення студентів до навчання (відповідальне, задовільне, байдуже); в) середня кількість пропусків занять без поважних причин; г) кількість студентів, залучених до науково-дослідної діяльності.
Вихованість студентів	а) ступінь розвитку моральних цінностей; б) рівень знань і дотримання правових норм; в) рівень політичної обізнаності та свідомості; г) активність у громадському житті; д) ступінь громадянської свідомості; е) трудова дисципліна та відповідальність; є) рівень екологічної обізнаності; ж) дотримання принципів здорового способу життя
Згуртованість групи студентів	а) рівень єдності та взаємодії в групі; б) якість соціально-психологічної атмосфери в групі; в) етап формування та розвитку студентського колективу
Орієнтація студентів на професійну діяльність	а) середній показник успішності з дисциплін професійного циклу; б) намір у майбутньому працювати за обраною спеціальністю (стійкий, невизначений, відсутній); в) прагнення до професійного самовдосконалення (постійне, періодичне, відсутнє).
Аналіз ефективності діяльності наставника групи	а) середній бал, який група студентів виставила; б) середній бал, наданий деканатом факультету; в) оцінка власної роботи наставником

Результати аналізу показали, що у експериментальних групах спостерігалось покращення виховної роботи за такими показниками: навчально-наукова діяльність студентів, рівень їх вихованості та оцінка діяльності наставника. Водночас суттєвих змін у професійній спрямованості студентів та розвитку студентського колективу зафіксовано не було.

Про ефективність застосованої методики можна судити за важливим показником – оцінкою роботи наставника студентами групи. Студентам експериментальних груп запропонували оцінити діяльність свого наставника за шкалою від 0 до 3 балів. Результати показали, що середній бал у експериментальних групах склав 2,5, тоді як у контрольних групах – 1,6.

Роботу наставників академічних груп, які працювали за експериментальною методикою, значно вище оцінювали як самі студенти, так і декани факультетів. Під час експерименту також з'ясовано, що всі студенти експериментальних груп знають свого наставника, мають його контакти і за потреби звертаються за допомогою або консультацією, тоді як серед студентів контрольних груп цей показник становив лише 69%.

У студентів експериментальних груп спостерігалася позитивна тенденція у рівні вихованості: збільшилася кількість тих, хто має високий та середній рівень. У студентів контрольних груп значущих змін у цьому показнику не відбулося.

Результати експериментальної роботи показали, що впроваджена методика роботи наставників академічних груп у Національному університеті біоресурсів і природокористування України сприяла зміцненню ролі інституту наставників у навчально-виховному процесі, посиленню їх виховного впливу на формування особистості студентів, а також спричинила позитивні зміни у студентів, зокрема у їх навчально-науковій діяльності та рівні вихованості. Крім того, такі наставники слугують прикладом для студентів і мають більше можливостей для їх ефективного виховання.

7.5.Зарубіжний досвід роботи наставників-тьюторів

Слово «тьютор» походить від англійського «tutor» і позначає педагога, який розробляє індивідуальні освітні програми для студентів та супроводжує процес їхнього індивідуального навчання в рамках системи безперервної освіти. Поняття тьюторства бере свій початок в історії європейських університетів і виникло у Великобританії, сформувавшись приблизно у XVI столітті в класичних англійських університетах Оксфорду та Кембріджу. Середньовічні університети мали структуру братств, де студенти самостійно обирали, які дисципліни вивчати для здобуття певного ступеня, а також запрошували професорів для передачі знань. Тьюторами були педагоги, що допомагали студентам у виборі дисциплін. З розвитком освіти роль і практика роботи тьюторів значно розширилися та ускладнилися.

У зарубіжній практиці вищої освіти діяльність наставників має певні особливості. Так, у американських університетах куратор закріплюється не за групою студентів, а за кожним студентом окремо. Це пояснюється тим, що академічні групи там не є постійними — їх склад і чисельність змінюються залежно від навчального плану, обраних дисциплін, викладачів та розкладу занять. Американський наставник супроводжує першокурсника, допомагає йому адаптуватися до університетського життя, орієнтуватися в способах вивчення дисциплін і виступає його порадиником та консультантом.

Студент постійно працює з куратором (adviser), який знайомить його з правилами життя в університеті, системою вимог до навчання у вузі, дає початкові знання в психології, соціології та інших суспільних науках, розповідає про різні види професій та психологічні вимоги до них. Крім цього, куратори проводять індивідуальну роботу з вибудовування структури отримання освіти кожним студентом. Індивідуальна робота, включає в себе вивчення інтересів кожного студента, заповнення великої інформаційної карти на студента, його уявлення про майбутню професію і майбутню роботу, про те, які якості він хотів би у себе розвинути в процесі навчання, чим він хотів би займатися у вільний час. Його кабінет розташований в гуртожитку, де він проводить як навчальні заняття, так і індивідуальну роботу. Куратор частково займається і дозвіллям студентів.

В американських університетах студентське середовище структуроване різноманітними громадськими об'єднаннями, які переважно мають характер клубів за інтересами. Кожен університет в США має сформовану систему позанавчальної роботи зі студентами, якою займається певний структурний підрозділ університету - Управління по роботі зі студентами, яке має велику кількість відділів. Воно носить в різних вузах різні назви «Управління студентськими справами», «Управління позанавчальною роботою», «Управління по роботі зі студентами», «Управління студентським розвитком». Основним завданням подібного підрозділу є будь-яка робота зі студентами, яка сприяє їх особистісному зростанню. Цій роботі приділяється дуже багато уваги, в неї залучено велику кількість людей, більшість з яких повинні мати ступінь магістра. Керівник управління та його безпосередні заступники мають ступінь доктора наук (Ph.D).

Наскільки серйозно і неформально американці підходять до роботи зі студентами, свідчить хоча б той факт, що «в системі магістерського навчання існує спеціальність «Робота зі студентами», по якій можна отримати ступінь Магістра освіти (Master of Education) за спеціалізацією «Робота зі студентами (Student Affairs Specialization)». Тобто для кураторської роботи бажано мати спеціальну освіту.

Наприклад, в Університеті штату Айова діє понад 500 громадських організацій, діяльність яких підтримується та контролюється університетом. За кожною з них закріплено куратора з числа адміністраторів, викладачів або співробітників закладу. Крім цього, університет має стадіон на 40 тисяч місць, великий спортивний комплекс, палац культури та інші об'єкти. У студентських гуртожитках працюють соціальні педагоги, практичні психологи, соціологи та інші фахівці. Незважаючи на таку розвинену систему підтримки позанавчального життя, у американських університетах функціонують інститути наставників. Проте їхня роль і напрямки роботи зі студентами відрізняються від тих, що існують у вітчизняних закладах, оскільки значну частину проблем студентського життя там вирішують спеціальні служби та відповідні структури.

Загальний набір функцій і обов'язків тьютора може бути таким: поради студентам з питань академічних вимог і вибору курсів; поширення

інформацію про правила та порядки закладу; оцінка і розуміння потоку кредитів (оцінок); дослідження прогресу курсу для визначення успішності; знання вимог для отримання наукового ступеня та вченого звання; надання допомоги студентам в плануванні кар'єри; моніторинг діяльності по реєстрації документів студентами та рекомендації з вирішення навчальних труднощів; підтримання систематичного і частого контакту з підлеглими (студентами); координація таких речей, як реєстрація і виробнича практика студентів; ведення точних записів (в тому числі електронних записів) взаємодій зі студентами; бути «адвокатом» студента при необхідності; слугувати сполучною ланкою студента з іншими радниками, офісами, коледжами і відомствами; ознайомлювати студентів зі спеціальними можливостями: академвідпустка, фінансова допомога, навчання за кордоном, тощо; участь в ознайомленні, розвитку, звиканні першокурсників та переведених студентів до навчального закладу; бути в курсі останніх новин у навчальному закладі; приймання участі у заходах з підвищення кваліфікації; робота у штабі факультету; розробка допоміжних матеріалів та презентацій для групи студентів та індивідуально для кожного; повага до кожної особи.

7.6. Технологічний підхід у роботі наставника академічної групи

Як уже зазначалось діяльність наставника має бути алгоритмічною, цілеспрямованою, наперед планованою, системною і охоплювати найважливіші напрями виховання. Тобто виховна робота, що реалізується наставником має набувати ознак технологічності. Термін «технологія» походить від грецьких слів *techne* – майстерність та *logos* – наука, і означає вчення про мистецтво чи вміння. У контексті виховання технологія виховання розглядається як наука про майстерність взаємодії між вихователем, який виступає головним суб'єктом виховного процесу, та вихованцем, який є одночасно об'єктом і суб'єктом цієї взаємодії. Технологічний підхід у роботі наставника передбачає чітко регламентований, поетапно реалізований виховний процес та прогнозований (очікуваний) результат із забезпеченням системної єдності мети завдань, змісту виховання, підбором доцільних методів форм і засобів, суб'єктів виховання, а також можливістю контролю і корекції досягнутих результатів на кожному із етапів виховної роботи. Будь-яка технологія має свій цикл, який передбачає досягнення бажаного результату при застосуванні запроектованих виховних процесів, що реалізуються у певних умовах.

Сутність поняття педагогічна технологія

Автори	Сутність
Янкович О.	Метод навчальної діяльності вчителя та учнів, що характеризується передусім чіткою послідовністю дій (алгоритмічністю), регулярним і систематичним оцінюванням навчальних досягнень та розвитку виховних якостей (діагностичністю), а також взаємозв'язком ключових складових технології: мети, змісту, форм, методів, засобів взаємодії учасників педагогічного процесу та очікуваного результату (системністю)

Беспалько В.	Систематичний підхід до організації навчально-виховного процесу, який передбачає проєктування та деталізацію формування особистості вихованця з метою досягнення визначених результатів
Бондар С.	Технологія навчання (виховання) – це інтегрована модель організації навчально-виховного процесу, яка передбачає чітке визначення цілей, системну діагностику проміжних і підсумкових результатів, а також структурований поділ процесу на окремі елементи
Підласий І.	Методи, форми, засоби, способи та матеріальні ресурси, інтегровані в єдину систему для досягнення поставлених цілей
Селевко Г.	Педагогічна технологія – це науково обґрунтована система організації всіх елементів педагогічного процесу, що передбачає їх послідовне функціонування у часі та просторі з метою досягнення певного результату
Хуторський А.	Технологія – це поєднання форм, методів, прийомів та засобів, що використовуються в конкретній діяльності

З огляду на зазначене можна виділити головні складові технології:

Мета визначає очікуваний результат і є ключовою, системоутворювальною складовою будь-якої технології. Вона визначає інші елементи технології, зокрема обґрунтування змісту, вибір оптимальних форм, методів, прийомів та діагностичних інструментів, що забезпечують досягнення запланованого результату. Якщо загальна мета конкретної освітньої технології полягає у вихованні гармонійно розвиненої особистості, то в межах конкретної технології виховання ця мета деталізується. У рамках окремої технології слід виділяти як загальну мету, так і конкретні цілі для окремих етапів її реалізації.

Концептуальна основа є ключовим елементом будь-якої педагогічної технології. Зазвичай вона охоплює такі компоненти: провідні соціально-педагогічні та філософські теорії (наприклад, екзистенціалізм, ноосферогенез), науково-методологічні принципи (гуманізм, індивідуалізація та диференціація у вихованні, відповідність розвитку природних особливостей і культурних цінностей) та основні підходи (аксіологічний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, компетентнісний).

Етапність. Ця складова є ключовою характеристикою будь-якої технології, будь то промислова чи соціально-педагогічна, оскільки досягнення запланованого результату вимагає дотримання чіткого алгоритму дій на визначених етапах реалізації. Поетапний вплив може охоплювати різні аспекти особистості, зокрема мотиваційну, когнітивну, емоційно-ціннісну та поведінкову сфери. Поступове впровадження впливу на ці сфери має супроводжуватися використанням різноманітного методичного арсеналу — методів, прийомів, засобів, технік і методик, які відповідають проміжним цілям.

Засоби, прийоми, методи, форми та техніки неможливо уніфікувати, оскільки для кожної окремої особистості вони можуть бути різними. Крім того, слід враховувати індивідуальні особливості суб'єкта виховного впливу та його готовність до застосування тих чи інших методичних компонентів. Безсумнівно, іноді добре проведена звичайна бесіда може дати кращий результат, ніж невдало організований тренінг. Тому головне не сам метод чи

форма, а вибір педагогом того методичного інструменту, який, на його думку, у конкретній ситуації буде найефективнішим.

Діагностичні процедури. Оскільки ключовою ознакою будь-якої технології є орієнтація на досягнення конкретного результату, а у педагогічній технології виховання таким результатом зазвичай є розвиток певних особистісних якостей, важливо проводити обґрунтовану діагностику.

Корекція та прогнозування дають змогу вносити необхідні зміни в запланований поетапний алгоритм діяльності та передбачати наслідки цих змін. Слово «корекція» походить від латинського *correctio* і означає «виправлення». Саме завдяки можливості корекції технологія виховання враховує індивідуальні особливості окремих осіб і соціальних груп, роблячи процес взаємодії вихователя та вихованця більш гнучким та адаптивним.

Технологічний підхід у роботі наставника передбачає діагностичність, алгоритмічність, системність, прогностичність виховних впливів на особистість. Основними складовими технологічного підходу у роботі наставника є: мета, що визначає очікуваний результат; концептуальна база; поетапність або алгоритмічний підхід; методичні засоби та інструменти (методи, прийоми, форми, техніки); діагностичні процедури; рефлексивна оцінка; дослідницька діяльність (експериментування); корекційні заходи та прогнозування розвитку.

Отже, термін «куратор» використовували ще з давніх часів стосовно особи, яка переймалася опікою і навчанням молодого покоління і передавала їй свої знання. Наставник академічної групи, або тьютор, визначається як центральна ланка організаторсько-виховної роботи зі студентством. Сьогодні у вищих закладах освіти, куратор несе відповідальність перед адміністрацією інституту за спрямованість, зміст, організацію та результативність виховної роботи у студентській групі, а також, користуючись своїм положенням, представляє інтереси студентства та вдосконалює освітню діяльність. Наставник виконує певні контрольні, мотиваційні, інформативні функції в своїй академічній групі та слідкує за розвитком студентів. Також у роботі наставник має керуватися певними правилами та технологіями для забезпечення якісного освітнього процесу студентства.

Завдання для самоперевірки

1. Особа, яка організовує виховний процес за системним підходом і створює сприятливі умови для саморозвитку учнів під час навчання, сприяючи формуванню у них ціннісних орієнтацій і соціального досвіду...

2. Слово «наставник» (coach) вперше використане у 1500-х роках і означає:

- а) візок із кіньми
- б) настоятель монастиря із книгою
- в) тренер з м'ячем
- г) виноградник

3. У педагогічній традиції та шкільній практиці заходу ще з часів античності для позначення особи, яка піклувалася про молодь та навчала її, застосовувався відповідний термін. ...

4. Кормильство – це форма ...

5. Оскільки Лівобережна та Наддніпрянська Україна були частиною Російської імперії, виникнення інституту класних керівників на цих територіях розпочинається з ... року, коли Міністерство народної освіти видало постанову про призначення кімнатних наглядачів для учнів.

6. Основним суб'єктом організаційно-виховної роботи зі студентською молоддю є:

- а) декан факультету
- б) ректор університету
- в) наставник групи
- г) староста групи

7. Хто має, в першу чергу, організувати узгодження індивідуальних навчальних та самовиховних програм студентів, а також створювати умови, сприятливі для розвитку колективу студентської групи.?

- а) декан факультету
- б) ректор університету
- в) наставник групи
- г) староста групи

8. З наведеного списку виділіть ключові складові готовності до діяльності:

- а) аналітична
- б) операційна
- в) поведінкова
- г) мотиваційна
- д) соціально-психологічна
- е) психофізіологічна.

9. Зв'яжіть основні функції наставників академічних груп із їхнім змістом:

1. Здібність до аналізу та оцінки інформації	а) Спрямована на формування сприятливого мікроклімату та дружніх взаємин у групі, корекцію поведінки студентів із низьким і високим соціометричним статусом, що сприяє позитивним змінам у міжособистісних стосунках і загальному вихованні студентів
2. Навички	б) Передбачає дослідження та врахування

планування та координації дій	міжособистісних стосунків у групі, мотивації до навчання та пізнавальної активності студентів, їхнього рівня інтелектуального розвитку, індивідуальних рис та соціометричного положення
3. Вміння ефективно взаємодіяти та спілкуватися	в) Планування та проведення виховної роботи в групі з урахуванням індивідуальних особливостей кожного студента; створення сприятливих організаційно-педагогічних умов для соціально-педагогічної адаптації студентів; формування колективу в студентській групі; розвиток активності та організаторських здібностей студентського активу; надання підтримки органам студентського самоврядування
4. Здатність визначати рівень розвитку або результативності	г) Наставник вивчає своїх вихованців, дізнається про їхні особливості, схильності, потреби та рівень вихованості; для визначення індивідуальних рис підопічних він повинен застосовувати різноманітні методи науково-педагогічного дослідження

10. Вкажіть спільні і відмінні риси в організації системи організаційно-виховної роботи в українських і американських вищих закладах освіти.

11. Вкажіть особливості та структуру технології виховання особистості.

Тема 8. Студентський колектив. Лідер і лідерство в колективі

- 8.1. Розмежування понять: «група», «дифузна група», «колектив».
- 8.2. Ознаки колективу. Цінності колективу.
- 8.3. Типи та функції колективу. Стадії розвитку колективу.
- 8.4. Вчення А.С. Макаренка про виховання особистості в колективі
- 8.5. Міжособистісні взаємини в колективі.
- 8.6. Сутність понять «лідер» і «лідерство».
- 8.7. Основні теорії лідерства.
- 8.8. Еріх Берн про лідера і групу

8.1. Розмежування понять: «група», «дифузна група» «колектив»

Звернемо увагу на визначення понять «група» та «колектив». Термін «група» («*группа*») виник у XVII ст. і спершу використовувався художниками для опису способу композиційного об'єднання фігур у цілісну картину. У XVIII ст. слово «група» почало застосовуватися щодо людських спільнот, члени яких мали спільну характеристику. З розвитком соціальної психології поняття групи стало предметом численних психолого-педагогічних досліджень. Психологи визначають малу групу як відносно стабільне об'єднання людей, у якому відбувається безпосередній контакт між індивідами, що пов'язані спільними цілями та завданнями. Зазвичай чисельність такої групи становить від 2 до 30–40 осіб, і людина може одночасно належати до кількох малих груп. Прикладами малих груп є учнівський клас, сім'я, студентська група, виробнича бригада чи спортивна команда. Кілька малих груп, об'єднаних разом, формують велику групу

Дифузна група – це нестійке й короткочасне об'єднання людей, яке виникає лише на основі особисто значущої діяльності. У таких групах відсутня спільна діяльність, тому стосунки між членами не формуються через зміст роботи, а встановлюються випадково, переважно на рівні симпатії чи антипатії. Прикладом може бути група пасажирів, що подорожують у одному купе поїзда.

Слід зазначити, що в західноєвропейській та американській педагогіці і психології поняття «колектив» не використовується. Малу спільноту людей там прийнято називати групою. Термін «колектив» походить від латинського слова *collectivus*, що означало «зібраний, сукупний», і виник від *collegere* – «збирати разом». На початку XX століття «колектив» визначали як сукупність індивідів, об'єднаних за певною ознакою.

Важливим етапом у розвитку теорії колективу стала педагогічна система А.С. Макаренка. Саме він відіграв провідну роль у створенні та обґрунтуванні теорії колективу, яка сьогодні сприймається неоднозначно через надмірне акцентування на особистісно-орієнтованому підході в навчанні та вихованні, що часто призводить до перебільшення ролі індивідуалізму як принципу виховання. На початку 1920-х років А.С. Макаренко використовував термін

«колектив», ототожнюючи його зі словами «община» або «виховна община». У сучасному розумінні колектив визначається як організована форма об'єднання людей на основі цілеспрямованої діяльності (М.М. Фіцула). За А. Петровським, колектив — це група людей, у якій міжособистісні стосунки формуються через суспільно-цінний та особистісно значущий зміст спільної діяльності.

Отже, поняття «група» та «колектив» не є тотожними. Слово «група» (від «grosso») вперше з'явилося у XVII столітті і використовувалося художниками для позначення способу композиції фігур у цілісний сюжет. У XVIII столітті термін «група» почав застосовуватися для позначення людських спільнот, члени яких мали спільну ознаку. Мала група – це відносно стабільне об'єднання людей, де відбувається безпосередній контакт між індивідами, об'єднаними спільними цілями та завданнями. Натомість дифузна група – це нестійке, короткочасне об'єднання, що формується на основі особистісно значущої діяльності. У західноєвропейській та американській педагогіці і психології поняття «колектив» не використовується; невеликі спільноти людей там називають групами. На початку XX століття термін «колектив» (від лат. *collegere* – збиратися разом) означав сукупність індивідів, об'єднаних за певною ознакою. А. С. Макаренко розглядав колектив як живий соціальний організм, заснований на соціалістичних принципах об'єднання. У сучасному розумінні колектив – це організована форма об'єднання людей, що ґрунтується на цілеспрямованій діяльності (М. М. Фіцула). А. Петровський визначав колектив як групу, де міжособистісні взаємини опосередковуються суспільно-цінним і особистісно значимим змістом спільної діяльності.

8.2.Ознаки колективу. Цінності колективу

Як відрізнити колектив від просто групи чи від будь-якого іншого об'єднання людей? Звичайно за визначеними ознаками, які властиві колективу, вирізняють його з поміж таких об'єднань як група, дифузна група, корпорація, спільнота тощо.

До таких характеристик, за М.М. Фіцулою, відносяться: а) присутність мети, важливої для суспільства; б) регулярна спільна діяльність, орієнтована на досягнення цієї мети; в) існування органів самоврядування; г) формування певних психологічних взаємин між учасниками колективу. Сучасні психологи визначають кілька ключових ознак здорового, міцного та згуртованого колективу. До них також додають низку принципових характеристик, виділених іншими дослідниками: наявність соціально значимої мети; спільна діяльність, спрямована на її досягнення; організованість праці та функціонування органів самоврядування; суверенітет колективу, який дозволяє людині вільно приєднуватися, водночас вимагаючи відповідальної поведінки; відносини взаємної залежності, коли успіх кожного впливає на результат всієї групи; позитивний морально-психологічний клімат («мажорний тон»); дисциплінована активність, яка сприяє розвитку колективу; сформована педагогічно-орієнтована колективна думка; спільні традиції;

згуртованість, що проявляється у міцних міжособистісних зв'язках, як емоційних, так і опосередкованих спільною метою та практичною діяльністю; а також орієнтація на гуманістичні та високі моральні цінності.

Громадська думка – це узагальнене судження людей, яке формується в процесі їхньої діяльності та спілкування й відображає ставлення до різноманітних явищ, проблем та тенденцій навколишньої дійсності, що становлять спільний інтерес. Отже, основою громадської думки є колективне судження, яке переважно має аксіологічний, тобто оцінно-ціннісний характер. Як зазначає С. Л. Рубінштейн, судження – це складний вольовий акт, за допомогою якого люди або заперечують, або підтверджують щось, тим самим проявляючи своє критичне ставлення до подій, явищ та фактів життя. Розумовий, пізнавальний і дискусійний процеси неможливі без суджень, адже мислення насамперед передбачає оцінку, судження та визначення позиції щодо предмета роздумів.

Процес формування громадської думки відбувається через діалектичну взаємодію індивідуального, колективного та масового (загальносуспільного) рівнів. Індивідуальна думка є обмеженою, оскільки відображає реальність через призму особистого досвіду, знань і характерних рис людини. Під час обговорень, обміну інформацією та судженнями позиції окремих людей можуть змінюватися. У результаті діалектичного поєднання протилежних поглядів, через процес трансформаційного синтезу, виникає колективне судження, яке є новою якістю, а не просто арифметичною сумою окремих думок. При цьому базою для такої думки може слугувати індивідуальна позиція.

Групові думки внаслідок взаємодії (боротьби, обміну, творчої дискусії) перетворюються на думку ширшої спільності (колективу підприємства, загальнонародну) в якій відбивається те загальне, що притаманне груповим думкам (які за своєю природою також є громадською думкою).

Соціально-психологічні закономірності взаємодії людей — такі як навіювання, лідерство, психічне зараження, традиції та звичаї, суспільний настрій — виступають механізмом формування та функціонування громадської думки. Різноманітні прояви суспільної свідомості (ідеологія, культура, мистецтво, наука тощо) суттєво впливають на її зміст. Як соціально-психологічне явище, громадська думка проявляється у всіх сферах життя людини: у праці, спілкуванні, пізнанні, управлінні та вихованні, тобто у ціннісно-орієнтаційній діяльності. Будь-яке явище завжди потребує обґрунтованої оцінки. Щоб рзібатися у його сенсі, можливо оцінювати з гуманістичних, патріотичних міркувань, глобалістських, ліберально-демократичних, чи деструктивних авторитарно-фашистських, комуністичних підходів.

Колективна (громадська) думка існує завжди незалежно від її спрямування. Інколи вона може мати не педагогічну, антивиховну спрямованість. Але громадська думка, навіть якщо вона помилкова, все одно громадська думка. І незалежно від спрямованості саме вона здійснює суттєвий вплив на поведінку членів певної спільноти чи колективу. Туму завдання

педагога при формуванні колективу вихованців забезпечувати формування здорової, педагогічно спрямованої, виховної громадської думки.

Громадська думка колективу – є вираження ставлення цього колективу до явищ суспільного, політичного, культурного життя країни, до світоглядних позицій, ідейно-політичних цінностей і моральних норм, до подій у житті навчально-виховного закладу, класу, групи, завдань, що стоять перед ними, до вчинків і поглядів товаришів. Думка колективу проявляється в процесі спілкування на зібраннях у діяльності органів самоврядування, під час диспутів і обговорення книжок, фільмів; у засобах масової інформації вищого навчального закладу.

Цінності колективу являють собою систему норм, ідеалів, переконань та установок, яких дотримується колектив, які визначають взаємодію представників. Вони виступають своєрідними "правилами гри", що формують моральний та етичний фундамент спільної діяльності, підтримують згуртованість і забезпечують ефективне досягнення спільних цілей.

Прикладом колективних цінностей є такі: взаємоповага; відповідальність перед групою; дисципліна; взаємодопомога і підтримка; солідарність; справедливість; орієнтація на спільний результат тощо.

За М.Ю.Красовицьким існує два впливи громадської думки на членів спільноти. Безпосередній вплив – колектив прямо ставить вимоги до даного вихованця, дає оцінку його діяльності. Цей вплив може здійснюватись у вигляді критики чи самокритики, товариської розмови, зауваження, вимоги.

Опосередкований вплив – через морально-інтелектуальну атмосферу колективу, думки, моральні норми, традиції, що склалися в колективі засвоюються особистістю в процесі спільної діяльності і спілкування і визначають поведінку індивіда, навіть коли той не отримує безпосередніх вимог.

Схвалення громадською думкою позитивних звичок укріплює їх. Громадський осуд негативної звички повинен знищити її. Реакція особистості на вплив громадської думки залежить від її індивідуальних особливостей (темперамент, характер, ерудиція, наявність досвіду).

Функції громадської думки: опори педагогічного впливу; активізуюча – мобілізує зусилля колективу вихованців; соціального контролю – цей контроль здійснюється і тоді коли студент приймає самостійне рішення; *пізнавальна* – набуття нових знань, соціального досвіду; аксіологічна – (орієнтує на певні цінності); регулююча (впливає на дії і поведінку члена колективу); стимулююча (заохочує соціально-корисне).

Сформованість педагогічноспрямованої громадської думки можна оцінити за рядом критеріїв і показників (за Красовицьким). Рівень оціночних суджень – здатність дати оцінку з позиції гуманістичного світогляду, моральних норм. Грають роль ставлення вихованців до найважливіших цінностей (мета життя, позиція людини у суспільстві, християнська мораль, студентське самоврядування, знання, праця, дружба, любов тощо). Рівень єдності думок – коли думки індивідів не абсолютно ідентичні, а солідарні у ставленні до доброго і злого. Єдність думок, оціночних суджень, ставлення до

основних моральних норм – свідчить про сформованість громадської думки. Рівень принципності і вимогливості – здатність колективу до глибокого і критичного аналізу своїх товаришів з позиції існуючих моральних норм. Існує так званий «поріг обурення», якщо негативні вчинки члена колективу досягають критичної маси – громадська думка гостро реагує – вибухає. Рівень порогу в різних спільнотах – різний. Рівень об'єктивності і справедливості – це відповідність спільної оцінки справжньому змісту дій і вчинків особистості на основі всебічного врахування мотивів і причин, що їх зумовлюють. Тільки об'єктивна і справедлива думка може позитивно вплинути на особистість. Рівень активності і своєчасності реакції – здатність колективу швидко і негайно реагувати на ті чи інші події, явища, вчинки. Рівень стійкості і послідовності – здатність колективу цілеспрямовано діяти відповідно до виробленої думки і втілювати в життя свої рішення. Ставлення до особистості – ефективною громадська думка буде тоді, коли в ній проявляється повага до особистості, збереження її гідності.

Отже, відрізнити колектив від просто групи чи від будь-якого іншого об'єднання людей можна за визначеними ознаками (критеріями). Так, А.С. Макаренко, М.М. Фіцула, А.В. Петровський та інші вчені виділяють такі ознаки колективу: наявність суспільно корисної мети; спільна діяльність спрямована на її досягнення; спільна організація праці; функціональні органи самоврядування; суверенітет колективу (людина вільно входить у колектив, а колектив вимагає від цієї особистості неухильної покори); відносини відповідальної залежності (від результатів діяльності кожного залежить успіх усього колективу); «мажорний тон» (оптимістичність і здоровий морально-психологічний клімат); дисципліна руху вперед (колектив перебуває у постійній діяльності яка є засобом його розвитку); наявність сформованої педагогічно-спрямованої колективної думки; об'єднуючі традиції; згуртованість колективу (наявність міцних, як емоційних, так і опосередкованих метою і змістом практичної діяльності, міжособистісних зв'язків індивідів); орієнтація на гуманістичні, високоморальні цінності; переважання актів колективістського самовизначення тощо. Однією із важливих ознак колективу є громадська думка – це вираження ставлення цього колективу до явищ суспільного, політичного, культурного життя країни, до світоглядних позицій, ідейно-політичних цінностей і моральних норм, до подій у житті вищого навчального закладу, групи, завдань, що стоять перед ними, до вчинків і поглядів товаришів. Громадська думка здійснює на особистість вплив двох типів: безпосередній (вимога, оцінка дій); опосередкований (морально-інтелектуальна атмосфера, засвоєння членом колективу норм, традицій, цінностей). Громадська думка виконує ряд функцій: опори педагогічного впливу; активізуюча; соціального контролю; пізнавальна; аксіологічна; регулююча; стимулююча. Сформованість громадської думки можна оцінити за ядром критеріїв: рівень оціночних суджень (здатність дати оцінку з позиції гуманістичного світогляду, моральних норм); рівень єдності думок (коли думки індивідів не абсолютно ідентичні, а солідарні у ставленні до доброго і злого); рівень принципності і вимогливості (здатність колективу

до глибокого і критичного аналізу своїх товаришів з позиції існуючих моральних норм; існує так званий «поріг обурення» – коли негативні вчинки сягають критичної маси – громадська думка вибухає); рівень об'єктивності і справедливості (це відповідність спільної оцінки справжньому змісту дій і вчинків особистості на основі всебічного врахування мотивів і причин, що їх зумовлюють); рівень активності і своєчасності реакції (здатність колективу швидко і негайно реагувати на ті чи інші події, явища, вчинки); рівень стійкості і послідовності – здатність колективу цілеспрямовано діяти відповідно до виробленої думки і втілювати в життя свої рішення; ставлення до особистості (повага до члена колективу).

8.3. Типи та функції колективу. Стадії розвитку колективу

Існують різні типи колективів: робітників, службовців, армійський, дитячий, студентський, учнівський колектив та інші. У вищому навчальному закладі виділяють такі типи колективів: а) колектив студентської групи: первинний, або контактний, загальноуніверситетський, предметних гуртків; б) самодіяльних художніх організацій: хорів, ансамблів, поетичних студій, театрів; в) об'єднань за інтересами: книголюбів, колекціонерів, шанувальників класичної музики тощо; г) тимчасові об'єднання для виконання певних видів робіт: колектив для озеленення території, робіт по благоустрою, виробництва сільськогосподарської продукції д) різновікові колективи (загони): для передачі досвіду від старших до молодших студентів.

Функції колективу: а) *організаторська* – сам керує своєю суспільно корисною діяльністю; б) *виховна* – стає носієм моральних переконань; в) *стимулювання* – сприяє формуванню морально цінних стимулів усіх суспільно корисних справ, регулює поведінку своїх членів, їх взаємовідносини.

Оскільки колектив має характерні ознаки, що у виховному і соціальному плані вигідно вирізняють його з поміж простих груп, які ще не стали колективами, то можна виділити також цілий ряд різних груп. Просоціальні асоціації – групи, цінності яких не суперечать цінностям суспільства (прикладом просоціальної асоціації є товариство колекціонерів). Асоціальні асоціації – групи з орієнтацією на антисуспільні цінності (прикладом асоціальної асоціації є група підлітків-хуліганів). Корпорація – група, в якій міжособистісні стосунки опосередковує особистісно-значущий для її членів, часто асоціальний зміст групової діяльності. Корпорацією можна вважати добре згуртовану групу, що протиставляє себе суспільству, порушує норми моралі та права, дбає лише про корисливі групові інтереси. Це замкнуте об'єднання, відгороджене від впливу суспільства. Воно має авторитарного лідера, який застосовує суворі методи управління. Типовим прикладом корпорації є мафіозне об'єднання. Асоціальні асоціації відрізняються від корпорації своєю структурою і характером дій. У них немає стійкого лідера і суворих методів управління.

Колектив – група, в якій міжособистісні стосунки опосередковуються суспільно цінним і особистісно-значущим змістом спільної діяльності. Він є найвищим рівнем розвитку групи, бо в ньому, крім характерної для попередніх трьох видів груп ознаки (особистісна значущість діяльності), з'являється нова – суспільна цінність діяльності. Колектив є ідеальною спільнотою людей, тому будь-яке суспільство прагне відтворити себе в колективах, які боролися за втілення його ідеалів і цінностей.

Колективи не з'являються в одну мить. Будь-яка група, перед тим як стати повноцінним колективом має згуртуватись. Згуртований чи консолідований колектив – це об'єднання людей, яке характеризується тісним взаємозв'язком його членів, солідарністю і дружбою, взаємодовірою і взаємодопомогою, повагою, принциповою і взаємною вимогливістю, відсутністю сталих антипатій. Але не тільки згуртованість є важливою ознакою переродження групи в колектив. Важливими є й інші ознаки, а саме: спрямованість групи, організованість, психологічна єдність, психологічний клімат колективу, а також непсихологічні параметри розвитку даної спільності – результативність діяльності, ефективність спільної праці тощо.

Відповідно до характеру вимог виділяють три стадії (етапи) розвитку колективу. На першій стадії *вимоги до членів колективу ставить педагог*. Його вимоги мають бути рішучі за формою, зрозумілі за змістом, з певними елементами навіювання. На цій стадії колектив називають «пісковими розсипами» Слід інтенсивно впливати на вихованців, навчати і виховувати ядро активу. До ядра активу підбирають студентів, які добре навчаються, виконують вимоги освітньої установи, вимогливі до себе і до інших, мають організаторські здібності.

Досвід переконує, що цю стадію розвитку колективу не слід затягувати. Якщо вихованці довго перебувають тільки в залежності від педагогічного колективу, вони звикають до такого становища, і тоді їх важко ввести в рамки підкорення органам самоврядування. Цілком зрозуміло, що перша стадія розвитку колективу має місце тоді, коли його тільки організаційно оформили і вимоги педагога не підтримуються самими членами колективу, виконуються неохоче.

На другій стадії вимоги наставника підтримуються частиною вихованців, *актив починає ставити вимоги до товаришів і самих себе*. Колектив тепер «пластична глина». Друга стадія розвитку колективу починається з появою органів його самоврядування. В колективі проходить подальше взаємне вивчення членами один одного, виявлення життєвих позицій, пошук товаришів і друзів.

Оскільки ядро активу ще не має досвіду роботи, наставник продовжує ставити вихованцям категоричні вимоги, але *опирається при цьому на ядро активу*. Невиконання вихованцем вимог слід тепер розглядати як свідому протидію, обговорювати на засіданнях активу і вживати певних заходів впливу.

На даній стадії особливу увагу приділяють вивченню членами органів самоврядування своїх прав і обов'язків, навчанню їх методам роботи.

Здійснюється також робота з розширення активу, залученню до нього вихованців, які зарекомендували себе з позитивного боку. Виконання ними доручень наставника сприяє формуванню почуття відповідальності, самостійності й ініціативи.

Іноді на цій стадії може виникнути опозиція офіційній структурі групи (неформальна вертикаль). Але наявність здорової, педагогічно спрямованої громадської думки допомагає наставнику впоратись із деструктивним впливом на колектив неформальної структури групи.

На третій стадії розвитку *вимоги до своїх членів ставить сам колектив*. Це досягається при згуртуванні вихованців в спільній діяльності. На цій стадії наставник працює з активом, створює йому авторитет серед студентів, здійснює контроль за його діяльністю. Разом з цим проводиться робота щодо залучення якомога більшої кількості членів колективу до активу (диференціація ролей офіційної структури групи – староста, спорторг, культорг, профорг, худорб тощо). Чим більше вихованців складають актив колективу, тим краще, тим здоровіший колектив, сильніша його громадська думка, її виховні можливості.

Деякі педагоги, в тому числі і А.С.Макаренко, виділяють четверту і наступні стадії розвитку колективу. На четвертій стадії *вихованець сам встановлює вимоги до себе*; виконання моральних норм стає для нього потребою; *процес виховання переходить в процес самовиховання*.

Отже, існують різні типи колективів: робітників, службовців, армійський, дитячий, студентський, учнівський колектив та інші. У вищому навчальному закладі є такі типи колективів: а) колектив академічної групи: первинний, або контактний, загальноуніверситетський, предметних гуртків; б) самодіяльних художніх організацій: хорів, ансамблів, поетичних студій, театрів; в) об'єднань за інтересами: книголюбів, колекціонерів, шанувальників класичної музики тощо; г) тимчасові об'єднання для виконання певних видів робіт: колектив для озеленення території, робіт по благоустрою, виробництва сільськогосподарської продукції д) різновікові колективи (загони): для передачі досвіду від старших до молодших студентів.

Виділяють цілий ряд груп: просоціальні асоціації – групи, цінності яких не суперечать цінностям суспільства; асоціальні асоціації – групи з антисуспільними цінностями; корпорація – група в якій міжособистісні стосунки опосередковує особистісно-значущий для її членів, але асоціальний зміст групової діяльності.

Колектив відзначається згуртованістю. Згуртований колектив – це об'єднання людей, яке характеризується тісним взаємозв'язком його членів, солідарністю і дружбою, взаємодовірою і взаємодопомогою, повагою, принциповою і взаємною вимогливістю, відсутністю сталих антипатій.

Відповідно до характеру вимог виділяють три стадії (етапи) розвитку колективу. На першій стадії вимоги до членів колективу ставить педагог (колектив «піскові розсипи»). На другій стадії вимоги наставника підтримуються частиною вихованців, актив починає ставити вимоги до товаришів і самих себе (пластична глина). На третій стадії розвитку вимоги до

своїх членів ставить сам колектив. На четвертій стадії вихованець сам встановлює вимоги до себе; виконання моральних норм стає для нього потребою; процес виховання переходить в процес самовиховання

8.4.Вчення А.С. Макаренка про виховання особистості в колективі

Важливим є формування справжнього виховуючого колективу у різних закладах освіти. Коротко зупинимось на апробованих методичних порадах, що належать творчому генію відомого педагога.

У праці «Коллектив и воспитание личности» А. Макаренко зазначає, що правильне виховання має бути ідейним, кожна людина вихована нами мусить бути корисна справі трудящих. Видатний педагог стверджує, що не варто боятися різноманітності або відчуття нездатності з'єднати різні елементи в гармонійне ціле. Простіше підстригти всіх вихованців однаково, примусити людину вписатися у стандартний шаблон і виховати однорідні типи особистостей, ніж працювати диференційовано. Проте вирішувати цю задачу шляхом застосування окремого методу для кожної людини неправильно, оскільки це веде до надмірного індивідуалізму. Правильний підхід полягає у створенні загального методу, який водночас дозволяє кожній особистості розвивати свої унікальні риси та зберігати індивідуальність. І цей метод на думку Антона Семеновича – виховання людини в колективі. Він вважає, що А.С. Макаренко вважав, що суспільство має будуватися на принципах колективізму: у ньому не повинно існувати ізольованої особистості, яка виділяється або губиться серед інших, а кожна людина повинна бути повноцінним членом колективу. Кожен вплив на особистість, за його словами, обов'язково має відбиватися на колективі, і навпаки.

Згідно з А. С. Макаренком, навчальний заклад з перших днів висуває до вихованців чіткі вимоги, що ґрунтуються на суспільних завданнях, і забезпечує їх нормами поведінки, щоб вони розуміли, що дозволено, що заборонено, а за які дії хвалять або карають. Перед кожним колективом повинна стояти спільна мета – як для окремої групи, так і для всього навчального закладу. Макаренко наголошує на необхідності формування колективу не лише на рівні окремої групи, а й у межах усього закладу.

Узагальнено викладемо головні положення вчення А.С. Макаренка про формування колективу та виховання особистості за його допомогою.

Первинний колектив – це та група, члени якої перебувають у постійному діловому, дружньому, побутовому та ідеологічному взаємозв'язку. Його ще можна назвати контактним колективом. Проте виховання не повинно обмежуватися лише первинним колективом, оскільки через щоденне спілкування і побутову близькість між його учасниками виникає певна «сімейність», яка не завжди сприяє ефективному вихованню. Справжній виховний вплив стає можливим лише у більшому колективі, інтереси якого формуються не просто через особисте спілкування, а через глибший соціальний синтез. Тобто виховання досягає повноти тоді, коли під колективом розуміється ціле суспільство.

Антон Семенович застерігає, що замкнутість дружнього колективу може призвести до обмеженого виховання всередині вузької групи. Він вважає за доцільне виховувати у різновікових колективах, де старші товариші (шефи) можуть передавати молодшим свій позитивний досвід, моральні норми, ідейні переконання та навички поведінки.

Система залежностей у колективі. Педагог підкреслював, що у нашому суспільстві немає експлуатації чи нерівномірного розподілу життєвих благ, адже в разі їх прояву вихованець повністю звільнений від будь-якої залежності. Наше суспільство ґрунтується на системі взаємозалежностей, і ця залежність у колективі є відповідальною та взаємною, оскільки пов'язана з участю в спільній праці для досягнення загальної мети.

Школа і сім'я. Вплив на вихованця слід здійснювати не через сім'ю, оскільки її моральний рівень і ціннісні орієнтації можуть значно різнитися. Натомість школа має працювати безпосередньо з самим вихованцем, щоб через нього формувати відповідну реакцію у батьків. Також можна організовувати вплив на вихованця поза межами школи, створюючи трудові загони за територіальним або дворовим принципом. Командир загону стежить за поведінкою товаришів, у разі відхилень від встановлених норм повідомляє про це батьків та намагається сам коригувати поведінку свого товариша.

Згідно з А.С. Макаренком всі члени великого колективу повинні перебувати в рівних умовах перед нормами і правилами, не залежно від того чи це педагог чи вихованець. Якщо одну і ту ж провину допускає чи педагог чи вихованець то карати їх слід рівною мірою. Від цього не постраждає авторитете педагога, якого карає керівник колективу. А навпаки укріпиться дисципліна і порядок.

Паралельна педагогічна дія полягає в тому, що вплив спрямовується переважно на колектив або загін, а не безпосередньо на окрему особистість. Проте, по суті, це все одно зачіпає кожну людину, хоча подається так, ніби ми працюємо лише з групою. Насправді вихователь взаємодіє з людиною, але формулює свої дії так, щоб вони здавалися «паралельними» її справжній сутності. Для педагога кожен вихованець одночасно є об'єктом виховання та самостійною, живою особистістю. Тому немає сенсу переконувати його, що він лише «майбутня людина» або «педагогічне явище». Особисто я уникав такого підходу: замість того, щоб нав'язувати підопічним роль об'єкта, я показував їм, що вони передусім є частиною суспільства, а не просто вихованцями.

Зовнішньою основою колективу є дисципліна. А. Макаренко критикує ту дисципліну, яка обмежується правилами «не кричи, не кури, не ображай педагога» — це дисципліна заборон, стримування і придушення. У суспільстві та колективі дисципліна має бути іншою — орієнтованою на рух уперед, на подолання труднощів і досягнення цілей; лише така дисципліна заслуговує на повагу. На мою думку, дисципліна не є засобом виховання, а його результатом, і за своєю суттю вона відрізняється від режиму, який виступає саме як інструмент організації життя.

А.С. Макаренко наголошував, що якщо б хтось запитав мене, як коротко окреслити суть мого педагогічного досвіду, я б сказав: Ставте людині якомога більше вимог, водночас виявляючи до неї максимальну повагу». Наші вимоги мають відображати віру в сили та можливості людини, але при цьому бути спрямованими саме на особистість. Повага проявляється насамперед до товаришів, які беруть участь у спільній справі. Вимоги не можна висувати частково — вони повинні бути чіткими, без будь-яких пом'якшень чи компромісів.

Що необхідно вимагати? Насамперед – підпорядкування колективу. Найбільше вимоги потрібно пред'являти тоді, коли людина виступає проти колективу. Педагог повинен вимагати від колективу те, що колектив розуміє. Педагогічні вимоги проходять 3 стадії: 1 – коли вимоги пред'являє педагог; 2 – коли ці вимоги підтримуються окремими членами колективу; 3 – коли вимагає сам колектив.

Заохочення і покарання. Методи покарання слід застосовувати лише тоді, коли є чітке розуміння провини вихованця. У випадках, коли покарання необхідне, педагог не має права його уникати. Покарання є не лише правом, а й обов'язком педагога. Тобто педагог може вибирати, коли карати, але якщо його сумління, професійна компетентність і переконання вказують на необхідність покарання, він зобов'язаний його застосувати. Покарання не можна розглядати як допустиме зло. Покарання слід застосовувати лише там, де воно дійсно принесе виховний ефект. Воно не повинно бути випадковим чи бездумним, а має усувати конфлікт, а не створювати нову протидію чи протистояння. Суть покарання полягає в тому, що людина відчуває осуд колективу за свої негідні вчинки або проступки. Тому карати слід лише тоді, коли громадська думка колективу підтримує таке покарання. Якщо колектив не на вашому боці або ви не здобули його підтримку, застосовувати покарання не можна.

Традиції. Найміцніше колектив об'єднують традиції. Формування та збереження традицій є надзвичайно важливою складовою виховної роботи. Кожен якісний навчальний заклад повинен мати власні традиції. Наприклад, санітарні перевірки або суботники стають традиційними заходами. Правила та традиції взаємопов'язані: навіть якщо черговий проявляє надмірну прискіпливість, він діє правильно. Загальні збори колективу, що проводяться регулярно з року в рік, також можна вважати традицією. Вони повинні виконувати функції найвищого органу колективу і включати представників різних вікових груп, а також найстарших членів колективу. Загальні збори повинні починатися точно за розкладом, без жодних запізнь. Вони виконують роль постійного контролю за колективом та сприяють глибокому взаємному пізнанню його членів у первинному колективі. Настрій і порядок денний зборів мають бути ретельно продумані. Насамперед необхідно надати можливість висловитися вихованцям. Слід забезпечити виступи, які зададуть правильний тон обговоренню, спрямують його в потрібне русло та формуватимуть громадську думку колективу з виховною, педагогічною метою. Категорично забороняється залякувати присутніх або погрожувати їм.

Якщо під час обговорення збір приймає хибне рішення, голосування за проект слід перенести на наступне засідання.

Громадська думка. Колектив — це єдність думок, які належать його членам. Іноді ці думки проявляються не через конкретні дії, а через слова й репліки. Головне — коли один висловлює певну думку, інші її сприймають і підтримують. У вихованців часто спостерігається така особлива схожість поглядів і висока сприйнятливість: якщо один щось сказав, інші розуміють і погоджуються, адже його слова не суперечать загальній думці колективу (А.С.Макаренко).

Виховання почуття відповідальності перед колективом — це дається важко, але якщо дається то це дуже сильний засіб. Трапляються випадки згубної деструктивної солідарності «не видавати свого» це явище, яке притаманне незрілим несформованим колективам навчальних закладів у яких немає виховуючої, педагогічно спрямованої громадської думки.

Дружба старших і молодших. Молодший повинен бачити в старшому позитивний приклад. Забезпечується різновіковими загонами. Старші опікуються молодшими і слугують для них хорошим прикладом. Ніякої виховної роботи старші з молодшими не проводять у них справжнє братство і справжні братські відносини до молодших.

Честь колективу. Питання честі колективу у нас порушувалося рідко або формально — зазвичай під час урочистих зборів, а в повсякденному житті його не обговорювали. Для формування колективної честі потрібні певні символи та атрибути, насамперед прапор. Якщо його слід було перенести з однієї кімнати в іншу, це здійснювалося урочисто, з належними почестями. Неприпустимо було переносити прапор без відповідного вшанування. Прапороносець обирався серед найавторитетніших, найвідповідальніших та найвпливовіших членів колективу (А.С. Макаренко).

Трудове виховання. Праця потрібна не лише для реалізації трудового інстинкту, але й для того аби дитина вчилась добре виконувати якусь конкретну роботу, підвищувала свою виробничу кваліфікацію. «Я не уявляю собі виховання молоді поза умовами виробництва» писав А.Макаренко.

Отже, з погляду А. Макаренка, Заклад освіти від самого початку встановлює для вихованця чіткі вимоги, що відповідають суспільним завданням, та надає йому правила поведінки, щоб він розумів, що дозволено, а що заборонено, і за які дії його заохочують або карають. А.С. Макаренко під поняттям «первинний колектив» — розумів такий колектив в якому окремі його члени є в постійному діловому, дружньому, побутовому та ідеологічному об'єднанні. Це той колектив, який можна назвати контактним колективом. Але існує загроза замкнутості у колектив дружній створює небезпеку вузькогрупового виховання. На думку А.Макаренка, у колективі існує система залежностей так сам як і у суспільстві. Це нескінченні залежності, і вони є відповідальними та взаємними, оскільки стосуються участі в роботі, спрямованій на досягнення спільної мети. Зумовленість впливом шкільного колективу має бути головним аспектом, що координує роботу всіх інших позакласних колективів та сім'ї.

Важливим є те, що вплив на особистість реалізується паралельно. Паралельна педагогічна дія полягає в тому, що вплив здійснюється на колектив або загін в цілому, а не безпосередньо на окрему особистість. По суті, це впливає на індивіда, але подається так, ніби робота ведеться лише з групою. Фактично ми працюємо з особистістю, однак формуємо свої дії так, ніби її участь не враховується. А.Макаренко обґрунтував метод педагогічного вибуху. Дисципліну Антон Семенович вважав зовнішнім каркасом колективу. Не треба цуратись покарань – трактує цей аспект педагог. Покарання є не лише правом, а й обов'язком педагога у тих ситуаціях, коли воно справді потрібне. Наділений правом карати тільки директор. Окремі педагоги стверджують, що покарання виховує раба, а я вам кажу, що безкарність виховує хулігана (А. Макаренко). Стимулом розвитку особистості і колективу А.С.Макаренко вважав завтрашню радість, спираючись на яку реалізується методика перспективних ліній. Істинним стимулом людського життя є завтрашня радість – вважає Антон Семенович. У педагогічній практиці завтрашня радість займає одне з ключових місць у виховній роботі. Спершу її слід створити, оживити, зробити реальною. Потім необхідно систематично трансформувати прості прояви радості в більш складні й глибокі форми. Важливу роль у колективі, на думку педагога, відіграє громадська думка, дружба старших і молодших (різновікові загони), честь колективу (урочисте перенесення прапору колективу, проведення зборів). Сильним засобом згуртування колективу, забезпечення його руху вперед є праця – вважав А.С.Макаренко.

8.5. Міжособистісні взаємини в колективі

У процесі різноманітної діяльності в колективі формуються міжособистісні зв'язки та взаємини. У сплоченому колективі вони проявляють людяність. Зв'язки іншої ланки носять співпрацівницький або кооперативний характер, коли кілька первинних груп взаємодіють безпосередньо для виконання спільного практичного завдання. Існують також зв'язки шефства: колектив, що досяг значних успіхів у вирішенні певних завдань, взаємодіючи з іншим колективом, передає йому свій досвід та надає допомогу й підтримку. Наукові дослідження визначають три основні моделі взаємовідносин особистості з колективом: а) особистість підпорядковується колективу (конформізм); б) особистість і колектив перебувають у гармонійних стосунках (гармонія); в) особистість впливає на колектив і підкорює його собі (нонконформізм).

У кожній із цих моделей виділяється безліч різноманітних взаємин, наприклад: Колектив ігнорує індивідуальні потреби особистості; особистість дистанціюється від колективу; взаємодія відбувається за принципом мінімального втручання тощо. Кожен тип відносин по-своєму впливає на розвиток особистості в колективі.

Крім того, у колективі існують як формальні (помітні), так і неформальні (приховані) взаємини між його членами. Формуються дві взаємопов'язані

підсистеми: офіційна (ділова) та неофіційна (емоційна). Офіційна підсистема ґрунтується на визначеній суспільством організаційній структурі колективу (наприклад, обов'язки та взаємини старости, профорга, спорторга, пов'язані з виконанням основних виробничих та рольових функцій). Неофіційна підсистема формується на основі особистих взаємин між членами колективу і характеризується симпатіями чи антипатіями, солідарністю або антагонізмом.

Формування громадської думки з певних питань залежить від співвідношення ділових і емоційних взаємин, а відповідно ставлення до мети спільної діяльності спрямованої на її досягнення, основних цінностей з боку лідерів ділової і неофіційної підсистем.

Отже, наукові дослідження показали, що найпоширенішими моделями взаємовідносин між особистістю та колективом є три типи: конформізм (коли особистість підпорядковується колективу), гармонія (коли взаємини між особистістю та колективом є оптимальними) та нонконформізм (коли особистість впливає на колектив). Крім того, у колективі існують формальні (видимі) та неформальні (невидимі) взаємини його членів. Усередині колективу формуються дві взаємопов'язані підсистеми: офіційна (ділова) та неофіційна (емоційна). Офіційна підсистема базується на визначеній суспільством організаційній структурі колективу, наприклад, обов'язки та взаємини старости, профорга, спорторга, що виникають у процесі виконання основних виробничих і рольових функцій. Неофіційна зумовлена особистим ставленням членів колективу один до одного.

8.6.Сутність понять «лідер» і «лідерство»

Феномен лідерства тісно пов'язаний із колективом, тому що лідер – це член групи. Без лідера немає справжнього, повноцінного колективу.

Оксфордський словник зазначає, що слово «лідер» з'явилося ще у 1300 році й походить від англосаксонського «laed», що означає «дорога» або «шлях». Англосакси, які населяли прибережні та океанські території, пов'язували лідера з мореплаванням. Лідер – це той, хто визначає напрям руху судна, орієнтує плавзасіб або флотилію в просторі, стоїть на чолі та веде вперед, визначаючи курс. У сучасному розумінні «лідер» означає провідного, першого, того, хто йде попереду.

У психології та педагогіці існує багато визначень термінів «лідер» і «лідерство». Зокрема, Б. Паригін розглядає лідерство як процес організації та управління малою соціальною групою, що сприяє досягненню її цілей у найоптимальніші терміни та з максимальною ефективністю, визначений панівними соціальними відносинами в суспільстві. За Паригіним, лідер – це член групи, який спонтанно виступає як неофіційний керівник у певній значущій ситуації, забезпечуючи організацію колективної діяльності для швидкого та успішного досягнення спільної мети.

А. Уманський відзначає, що лідер є членом групи, який найбільше впливає на формування її інтересів. Він виділяється в результаті внутрішньогрупової взаємодії через рольову диференціацію та реалізує свої

потенційні можливості у організації діяльності та спілкуванні. Основні характеристики лідера за А. Уманським такі: 1) він є частиною групи, а не стоїть над нею; 2) має високий статус і користується авторитетом у групі; 3) його цінності та орієнтації збігаються з цінностями групи; 4) впливає на думки та поведінку інших членів групи; 5) лідера висуває система особистих взаємин, у яких він проявляє себе як керівник групи.

Дослідники зазначають, що лідерство є одним із ключових явищ у групі; без нього неможливе існування колективу. Воно формується на основі психологічних особливостей сучасної людини і ґрунтується на принципі переваги. На думку вченого, лідер повинен виділятися серед інших членів групи інтелектуально, морально, фізично, владою та професійними навичками. За Є. Роговим, лідерство – це процес впливу на членів групи, у якому основну роль відіграють відносини домінування та підпорядкування. Воно передбачає певну ієрархію позицій учасників залежно від їхніх здібностей і внеску у діяльність групи та досягнення організаційних цілей. Є. Рогов розглядає лідерство як соціальний процес, що визначається рисами й якостями лідера, актуальними у конкретних ситуаціях і для певних послідовників.

Можна сказати, що лідерство виступає одночасно процесом і результатом неформальної взаємодії. Виходячи з цього, виділяють управлінське лідерство, яке розглядається як процес організації спілкування та діяльності членів групи, що здійснюється керівником як представником легітимної влади на основі правових відносин та його особистого впливу. Дж. Морено визначає таке лідерство як соціометричне, коли формальний і неформальний лідер об'єднуються в одній особі. Такого поєднання слід домагатись наставнику при формуванні колективу вихованців та формуванні його органів самоуправління. Бажано щоб формальний і неформальний лідери втілювались в одній особі. Це посилить педагогічний вплив старости на процеси формування колективу групи та його індивідів.

Серед ключових ознак лідера можна виділити такі: він є членом групи; його висування ґрунтується на міжособистісних стосунках; виступає центром групових процесів і втілює владу всієї групи в одній особі; відповідає на потреби групи; поділяє її цінності; користується авторитетом; має високий рівень компетентності у сферах, важливих для групи; здобуває роль провідного в групі природним шляхом; впливає на характеристики групи; здатний вести групу до поставлених цілей; має послідовників; забезпечує перевагу своєї волі над волею інших тощо. На основі цього можна дати визначення поняттям «лідер» і «лідерство».

Лідер – це член групи або спільноти, який має найвищий авторитет і завдяки своїм розвиненим особистісним якостям, у результаті внутрішньогрупової диференціації, виділяється як неформальний або формальний керівник. Він суттєво впливає на діяльність групи, організовуючи спілкування та координацію дій її учасників і мотивуючи їх до досягнення спільних цілей із найменшими витратами ресурсів.

Лідерство – це процес соціально-психологічної взаємодії у групі чи колективі, під час якого розподіляються ролі, формуються ієрархії та відносини домінування і підпорядкування. У цьому процесі окремий індивід, визнаний групою найбільш компетентним і авторитетним, спрямовує спільні зусилля на досягнення корисних для суспільства цілей.

Розвиток лідерства серед студентської молоді дозволить наставнику ефективніше виконувати свої виховні функції шляхом делегування частини обов'язків і повноважень лідеру та активу колективу.

8.7. Основні теорії лідерства

Сьогодні існує значна кількість теорій походження лідерства. Серед відомих нам теорій, що пояснюють походження лідерства, виділимо такі: макіавеллізму, марксистська, теорія рис, ситуативна теорія, психологічна, поведінкова, теорія «Лідера надлюдини», пасіонарності, «Орієнтації на великих людей», мотиваційна, інтегративна, атрибутивного лідерства, харизматичного лідерства, перетворюючого лідерства, ціннісного обміну, діяльнісного опосередкування лідерства, систем організаційного лідерства, «Сервант- лідерства», гуманістичного лідерства, деструктивного лідерства, «Кредиту довіри», крос-культурного лідерства, дистрибутивного-лідерства, лідерства як функції групи тощо.

Характеристика зазначених теорій подається у формі таблиці.

Таблиця 8.1.

Теорії лідерства

№п/п	Концепції і теорії	Автори	Сутність
1	2	3	4
1.	Макіавеллізму	Н. Макіавеллі	Лідер — це особистість, яка нехтує традиціями та моральними нормами, постійно перебуває в боротьбі і прагне досягти своєї мети будь-якими доступними способами
2.	Марксистська	К. Маркс, Ф. Енгельс, В. Ленін, Й. Сталін, Р. Гільфердінг, М. Бухарін, Л. Троцький Е. Валлерстайн, С. Амін	Лідери виникають через об'єктивну потребу суспільства. У певні історичні періоди формуються умови, що сприяють появі лідера, який чітко розуміє інтереси конкретних соціальних груп, представляє їх і є символом надії на покращення майбутнього
3.	«Лідера	Ф. Ніцше	Лідер — це вищий біологічний тип

	надлюдини»		людини, надлюдина, яка не обмежується традиційними моральними нормами та цінностями
4.	Пасіонарності	Л. Гумільов	Лідерами стають ті, хто володіє пасіонарністю — особливим видом біохімічної енергії живої матерії. Л. Гумільов називає носіїв цієї енергії «пасіонаріями» — особистостями, спрямованими на перетворення світу та здатними надихати свої народи на піднесення. Він розглядає лідерство як явище, що визначається біологічними та географічними факторами
5.	«Орієнтації на великих людей	Н. Михайловський	Лідером стає та людина, яка орієнтується на великих постатей і наслідує їхні приклади. Водночас кожен лідер має унікальні, неповторні риси поряд із загальнолюдськими характеристиками
6.	Теорія рис	Ф. Гальтон, Е. Богардус, П. Лазарсфельд, Г. Олпорат, Р. Кеттел, Г. Айзенк	Лідером стає людина, яка має певні унікальні, природжені властивості
7.	Ситуативна теорія	Р. Стоглілл Б. Берд, Т. Хілтон, Дж. Шнейдер, Г. Персон, П. Хартлі	Лідером стає людина, яка проявляє найцінніші для групи якості у критичних або важливих ситуаціях. До таких ситуацій належать: умови, в яких відбувається діяльність спільноти; рівень розвитку та готовності її членів; структура завдань групи; особливості міжособистісних взаємодій тощо
8.	Психологічна	З. Фрейд, А. Адлер, Е. Фромм	Джерела лідерства беруть початок у людській психіці і пов'язані з підсвідомим прагненням до панування над іншими (інстинкт влади)
9.	Мотиваційна	У. Мітчел,	Лідерство розглядається як процес

		Е. Еванс, А. Маслоу	впливу на мотивацію членів групи з метою зміни їхньої поведінки
10.	Інтегративна	Д. Мак-Грегор	Лідерство визначається сукупністю взаємозалежних факторів: особистісними рисами лідера, характеристиками його послідовників, специфікою організаційної структури та впливом соціального середовища
11.	Атрибутивного лідерства	Е. Джонс, Х. Хекхаузен, Г. Келлі, К. Девіс	Лідер виступає своєрідним інформаційним процесором, що аналізує події для виявлення їх причинно-наслідкових зв'язків, зокрема з'ясовує, чому група працює неефективно та яку роль він сам відіграє у цьому. Отримане пояснення впливає на подальшу поведінку лідера
12.	Харизматичного лідерства	М. Веббер, Р. Хаус	Лідером стає людина, яка володіє рисами та здібностями, що дають їй змогу істотно впливати на своїх послідовників
13.	Перетворюючого лідерства	Дж. Мак-Грегор Бернс	Лідером стає той, хто спрямовує мотиви послідовників так, щоб вони відповідали цілям діяльності організації
14.	Ціннісного обміну	Т. Кучмарські, С. Кучмарські	Лідером стає той, у кого послідовники здатні навчатися, здобуваючи нові знання, досвід, навички та цінності
15.	Діяльнісного опосередкування лідерства	А. Петровський	Лідером визнається той, хто досягає найвищих результатів у діяльності, що має значення для групи. Оцінка членами групи ґрунтується не на особистих симпатіях чи антипатіях, а на досягненнях у спільній справі
16.	Систем організаційного лідерства	М. Мемфорд	Лідерами вважають тих, хто здійснює контроль і координує щонайменше дві підсистеми: емоційно-психологічні взаємини між членами групи, виробничі відносини та зв'язки групи із зовнішнім соціальним

			середовищем
17.	«Сервант-лідерства»	Р. Грінліф	Лідер – це той, хто підтримує і задовольняє потреби своїх послідовників
18.	Гуманістичного лідерства	А. Залізник, Р. Аргіріс, Р. Лікерта	Ефективність лідерства визначається здатністю лідера забезпечувати задоволення потреб послідовників, підтримувати позитивний морально-психологічний клімат в організації, усувати конфлікти між індивідом та колективом через чітке розподілення ролей, а також мотивувати членів групи до самореалізації їхнього потенціалу через прояв ініціативи та відповідальності
19.	Деструктивного лідерства	С. Ейнарсен	Лідер — той, хто домінує над іншими, нав'язуючи їм власну волю силовими методами
20.	Поведінкова	К. Аргіріс, В. Врум, Г. Мінцберг. Дослідні програми Мічиганського університету й Університету штату Огайо	Лідери формуються в процесі діяльності, а не з'являються від народження. Ця теорія, спираючись на біхевіоризм, акцентує увагу на поведінкових діях лідера, а не на його інтелектуальних чи внутрішніх характеристиках. Відповідно до неї, навички лідерства можна розвивати через навчання та практику
21.	«Кредиту довіри»	Е. Холландера	Довіра членів групи до лідера визначає, наскільки він вільний у впровадженні змін. При цьому його риси повинні відповідати очікуванням групи. Кожен учасник накопичує певний «капітал заслуг», що дозволяє проявляти нестандартну поведінку. Якщо цей капітал виснажується, наприклад через некомпетентність чи бездіяльність лідера, група обирає замі
22.	Крос-культурного	А. Чонг, М. Лі, Д.	Особливості лідерства визначаються національними та

	лідерства	Томас, Я. Ямаріно, А. Тон	культурними відмінностями. Існують як загальні, універсальні риси лідера, так і ті, що притаманні певним етнічним чи культурним спільнотам
23.	Дистрибутивного-лідерства	П. Гронн, Дж Спіллейн	Лідером не обов'язково є одна людина. Лідерство представляє собою розподілену владу та вплив. Ієрархія групи включає керівне ядро, де кожен учасник має домінування в окремих сферах або конкретних завданнях. Найбільшу ефективність демонструють не поодинокі лідери, а колективи лідерів
24.	Лідерство як функція групи	Дж. Хоманс	Лідером стає людина, яка найкраще втілює цінності та інтереси групи. У більшості груп переважають послідовники, які очікують на лідера, здатного задовольнити їхні потреби та визначити напрямок і цілі діяльності

Отже, велика кількість теорій і концепцій лідерства свідчить про його неоднозначність і багатоаспектність. Більшість теорій лідерства базуються на особистісних характеристиках людини. Коли різні дослідники пояснюють лідерство через такі поняття, як «поведінка», «стиль», «групова функція» чи «ситуаційна функція», вони прямо або побічно мають на увазі наявність у людини певних здібностей, що лежать в основі цих явищ. Наприклад, якщо індивід не відповідає потребам групи і не має властивостей, необхідних для ефективного виконання важливих завдань, він не зможе стати центром групової динаміки, здобути довіру послідовників і стимулювати їх активність у ключових для групи видах діяльності

Теорії ціннісного обміну, дистрибутивного, ситуативного та сервант-лідерства допускають, що багатьом людям надається можливість реалізувати себе як лідера без пригнічення інших через домінування Використання у педагогічній діяльності інструментів гуманістичних концепцій лідерства дозволить поживати динаміку виховного процесу в освітньому закладі.

8.8.Еріх Берн про лідера і групу

Ерік Берн розглядає лідерство крізь призму групових процесів, а саму групу трактує як соціальну агрегацію, яка має зовнішній та внутрішній кордони. Структура малої (наприклад, колектив працівників) і великої групи

(наприклад, країни) є подібною й умовно зображується двома колами: зовнішнє – окреслює межі групи, а внутрішнє – позначає «зону лідерства». Простір між цими колами є груповою зоною.

Членство в групі визначається місцем індивіда всередині зовнішнього кола. Для малої групи виділяють не лише членів та не членів, лідерів і підлеглих, а й різні їх категорії, що формує додаткову, більш деталізовану структуру. Вертикальна організація, яка визначає ієрархічні рівні (наприклад, старші й молодші виконавці), може виступати як частина групи і зображатися у вигляді концентричних кіл. Якщо ж у групі є лише один лідер, а всі інші перебувають на однаковому рівні, така група вважається простою.

Організаційна структура сама по собі є лише каркасом. Група оживає тоді, коли її місця заповнюються конкретними людьми – це формує індивідуальну структуру. Для окремого члена найважливішим часто є власні взаємини з лідером, навіть якщо він займає периферійне місце, тоді як інші члени групи залишаються для нього другорядними.

Основним фактором існування групи є сам факт її життєдіяльності. Коли вона зникає – стає лише історичним явищем. Тому її головне завдання – зберегтися і функціонувати доти, доки не буде виконана основна місія. Загрозами для групи виступають два чинники: руйнівні впливи ззовні та дезорганізуючі сили зсередини. Подолання цих небезпек є першочерговим завданням. Потужність цих загроз залежить від того, наскільки сильно члени прагнуть зберегти групу. Відтак, у боротьбі за виживання взаємодіють три сили: зовнішній тиск, внутрішня напруга та власна сила групи, спрямована на їх подолання. Життя групи полягає у збереженні її структури будь-якою ціною. Водночас окремі індивіди можуть відстоювати в ній власне місце, будувати особисті (реальні чи уявні) стосунки з лідером чи підтримувати ідеали, які він уособлює. Завдання хорошого лідера полягає в тому, щоб сприяти зміцненню цих мотивів і робити їх основою єдності групи.

Ідеологічне виживання полягає в тому, що група продовжує існувати у свідомості її членів чи їхніх нащадків, навіть після фактичного припинення її діяльності (наприклад, ідея землі Ізраїлю).

Фізичне виживання означає реальне функціонування групи зі збереженням структури та лідера.

Ефективне виживання передбачає здатність групи до організованих дій чи боротьби. Воно частково залежить від ідеологічної та фізичної сили, проте вирішальним чинником є організаційна структура і керівництво.

Відповідно, існує три способи припинення існування групи:

Якщо послаблена індивідуальна структура, у членів зникає потреба підтримувати групу. Вони не відчують єдності, і група розпадається спершу ідеологічно, потім фізично, а згодом втрачає ефективність. Це явище називають **розкладом**.

Якщо зруйнована організаційна структура, група втрачає здатність діяти – це фактично означає **знищення групи**.

Найчастіше для ліквідації групи як дієвої сили застосовують **ідеологічний тиск**. Це поступово призводить до ерозії, руйнування її кордонів, зміни керівництва і, зрештою, знищення структури.

З огляду на це, головним завданням лідера та його команди є забезпечення саме **ефективного виживання групи**, навіть якщо це потребує поступок в ідеологічному чи фізичному аспекті. Ідеологічні та фізичні конфлікти – так звані холодні й гарячі війни – виступають лише інструментами впливу. Подолати будь-який напад допомагає сила, яка базується на готовності керівництва та членів зберегти існування групи разом із її організаційною та індивідуальною структурою.

Апарат, що відповідає за зовнішні загрози, першим приймає на себе удар вторгнення на межах групи. Якщо ж атака спрямована з боку членів проти самого лідерства, то йдеться про загрозу головному внутрішньому кордону без порушення зовнішніх. Протидія такому виклику залежить від готовності лідера й членів захищати цілісність організаційної структури. Орган, який працює з такими проблемами, називається внутрішнім апаратом.

Знищення групи свідчить про слабкість її лідерства та апарату перед силами, що їм протистояли. У певному сенсі історія — це постійна боротьба різних спільнот за своє виживання перед зовнішніми та внутрішніми викликами. Перемога зовнішнього тиску веде до руйнування й занепаду, тоді як успішний опір лідера та його зовнішнього апарату формує основу для тріумфальної історії.

Внутрішнє «бродіння» виникає через дії окремих членів, які намагаються розхитати групу, керуючись власними інтересами й схильностями. Силою, що протистоїть подібному тиску та дезорганізації й ґрунтується на бажанні відданих учасників зберегти впорядковане існування, є групова згуртованість. Її успіх у протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам зміцнює групу ідеологічно, а поразка може означати кінець її існування. Завдання відділу моралі під керівництвом лідера полягає у посиленні згуртованості та мобілізації членів у критичні моменти.

Групова діяльність – це енергія, яку витрачають її учасники, і вона може бути спрямована або на формування, або на підтримку внутрішньої структури. Якщо зусилля спрямовані на збереження та зміцнення організації – така група вважається робочою. Коли ж основна енергія витрачається на захист від зовнішніх загроз, група набуває бойового характеру. Якщо ж бойова група змушена ще й долати внутрішні суперечності та нестабільність, її називають процесуальною.

Ключовим процесом у групі є конфлікт між особистими прагненнями окремих членів і загальною згуртованістю колективу. Саме лідер має вміло спрямовувати ці протиріччя так, щоб вони працювали на зміцнення групи. Конфлікти між окремими індивідуальними прагненнями розглядаються як другорядний груповий процес. Завданням лідера та його морального апарату є підтримка атмосфери співробітництва, що поєднує індивідуальні нахили з колективною єдністю. Якщо ж уся енергія групи та її апарату витрачається лише на протидію зовнішньому тиску й внутрішнім кризам, основна

діяльність згасає, продуктивність зупиняється, а ризик внутрішнього розколу та революції зростає. Нішу (аналогічно до штатного розпису). Рівень організованості визначається співвідношенням кількості членів до кількості виконуваних ролей. Наприклад, якщо в групі є 50 осіб, серед них 24 студенти, 24 аспіранти, один професор і один асистент, тобто лише 4 ролі, то ступінь організованості становить 8 % (4:50).

Усі учасники поділяються на дві категорії – лідери та члени групового апарату. Найважливішим серед них є засновник групи, так званий первинний лідер. Він створює канон (закони, норми, культуру), який визначає життя групи. Наступні лідери можуть його змінювати, вдосконалювати чи рятувати від занепаду, і в такому разі їх теж можна вважати первинними. Відмінна риса такого лідера полягає не лише у створенні канону, але й у наданні йому життєвої сили.

Після смерті первинний лідер часто піддається процесу евгемеризації – його постать і внесок ідеалізуються, він може бути вшанований як герой чи навіть наділений сакральними рисами. Цей феномен описав ще давньогрецький філософ Евгемер. Такі «евгемери» відомі в історії – Карл Великий, Джордж Вашингтон, Авраам Лінкольн, Солон. У груповому середовищі евгемер – це померлий лідер, чий портрет зазвичай розміщується в місцях зібрань або проживання членів групи. Інколи замість портретів використовуються його вислови. Постать евгемера є символом єдності, джерелом згуртованості, авторитету та посилення канону. Буває, що цей статус надають ще за життя, особливо в кризові часи, коли його вплив і символічна роль різко зростають.

За Еріхом Берном, група є соціальною агрегацією з внутрішнім і зовнішнім кордонами. Її організаційна структура – це лише «скелет», який оживає лише тоді, коли нішу займають реальні люди, формуючи індивідуальну структуру. Основне у групі – факт її існування. Якщо вона припиняє існування, то перетворюється на історичне явище. Тому ключовим завданням групи є зберігати себе доти, доки не виконано її місію.

Загрози існуванню можуть бути двох типів: зовнішні руйнівні впливи та внутрішні дезорганізуючі сили. Сутність буття групи полягає у збереженні структури, навіть попри спротив окремих членів, які можуть боротися за власні позиції чи особисті відносини з лідером. Мудрий керівник робить усе, щоб такі індивідуальні мотиви зміцнювали групу, а не руйнували її.

Виділяють три форми виживання: **ідеологічне** – збереження у свідомості членів чи нащадків навіть після припинення існування (наприклад, ідея Ізраїльської землі); **фізичне** – фактичне існування групи зі структурою і лідером; **ефективне** – здатність до організованої діяльності та боротьби. У ширшому сенсі вся історія – це прагнення різних груп утримати своє існування, долаючи внутрішні та зовнішні загрози. Силою, яка допомагає протистояти руйнівним впливам і підтримувати порядок, є групова згуртованість. Головний процес у будь-якій групі – це конфлікт між індивідуальними прагненнями та спільними інтересами. Завдання лідера –

спрямовувати ці енергії так, щоб вони працювали на користь групової структури.

Завдання для самоперевірки

1. Поняття «група» («group») виникло у XVII столітті та застосовувалося ... для означення способу організації фігур в цілісній сюжеті.

1. У столітті термін «група» почав використовуватися для позначення людських спільнот, члени яких мали спільну характеристику

3. Відносно стабільна група людей, учасники якої підтримують безпосередні контакти та об'єднані єдністю подібних цілей і завдань – це:

- а) первинний колектив
- б) чисельна група
- в) нечисленна група
- г) розпорошена група

4. Нестійка і тимчасова група людей, що формується виключно навколо діяльності, яка має для них особисте значення – це:

- а) первинний колектив
- б) велика група
- в) мала група
- г) дифузна група

5. Термін «collectivus» виник від слова «collegere», що означало ...

6. У західно-європейській і американській педагогіці, психології, коли мова йде про невелику групу людей, її визначають як:

- а) колектив
- б) група

7. Чи погоджуєтеся Ви із твердженням, що люди, що їдуть в одному купе поїзда становлять малу групу?

- а) так
- б) ні

8. Чи погоджуєтеся Ви із твердженням, що виробнича бригада є прикладом дифузної групи?

- а) так
- б) ні

9. Кому з українських педагогів належить провідна роль у розробці та обґрунтуванні теорії колективу:

- а) К.Д. Ушинському
- б) В.О. Сухомлинському

- в) А.С. Макаренку
- г) Г.Г. Ващенко

10. Спільнота людей, у якій стосунки між учасниками формуються й підтримуються через соціально важливий та особистісно значущий зміст їхньої спільної діяльності, називається ...

11. До основних ознак колективу (за М.М. Фіцулою) належать:
- а) наявність ... мети;
 - б) щоденна;
 - в) наявність органів;
 - г) встановлення психологічних

12. Установіть відповідність між окремими ознаками колективу та їх характеристиками:

1. Взаємини, що ґрунтуються на взаємній відповідальності	а) Людина добровільно стає частиною колективу, але колектив очікує від неї безумовного підкорення його правилам
2. Самостійність колективу	б) Позитивний настрій та сприятлива морально-психологічна атмосфера
3. Згуртованість колективу	в) Успіх усього колективу визначається результатами праці кожного його представника
4. Упорядковане просування вперед	г) Колектив постійно залучений до діяльності, що виступає чинником його розвитку
5. Оптимістичний настрій	д) снування стійких міжособистісних зв'язків між індивідами, зумовлених як емоціями, так і спільними цілями та змістом практичної діяльності

13. Громадська думка – це узагальнене бачення людей, що формується у процесі їхньої взаємодії та діяльності й відображає ...

14. Громадська думка як соціально-психологічне явище проявляється у різних сферах людської діяльності:

- а) сфера праці
- б) спілкування
- в) ...
- г) ...
- д) ...

15. Ставлення колективу до соціальних, політичних і культурних подій у країні, а також до ідей, цінностей та моральних норм, життєвих подій

навчально-виховного закладу, класу, групи, завдань, що стоять перед ними, до вчинків і поглядів товаришів – це ...

16. За М. Ю. Красовицьким, громадська думка впливає на членів спільноти у двох напрямках

а) ... – Колектив безпосередньо висуває вимоги до конкретного вихованця, оцінює його поведінку та діяльність. Такий вплив може проявлятися у формі критики або самокритики, дружньої бесіди, зауваження чи висловлення вимоги.

б) ... – Через морально-інтелектуальний клімат колективу, його погляди, моральні норми та усталені традиції особистість у процесі спільної діяльності й спілкування засвоює ці цінності, що впливають на її поведінку навіть за відсутності прямих вимог..

17. Основними функціями громадської думки є:

- а) активізуюча – мобілізує зусилля колективу вихованців
- б) ...
- в) пізнавальна – набуття нових знань, соціального досвіду; аксіологічна – (орієнтує на певні цінності)
- г) ...
- д) стимулююча (заохочує соціально-корисне).

18. Співвіднесіть функції виховання із їх характеристиками:

1. Організаторська	а) Сприяє розвитку морально цінних мотивів для здійснення суспільно корисних дій та контролює поведінку своїх членів і їхні взаємини
2. Виховна	б) Самостійно організовує та здійснює свою діяльність, корисну для суспільства
3. Стимулювання	в) стає носієм моральних переконань

19. Групи, цінності яких не суперечать цінностям суспільства (прикладом є товариство колекціонерів):

- а) просоціальні асоціації
- б) асоціальні асоціації
- в) корпорації
- г) згуртований чи консолідований колектив

20. Об'єднання людей, яке характеризується тісним взаємозв'язком його членів, солідарністю і дружбою, взаємодовірою і взаємодопомогою, повагою, принциповою і взаємною вимогливістю, відсутністю сталих антипатій:

- а) просоціальні асоціації
- б) асоціальні асоціації
- в) корпорації

г) згуртований чи консолідований колектив

21. Групи, у яких міжособистісні взаємини визначаються через діяльність, що має особисту значущість для їхніх членів, і водночас часто носить асоціальний характер:

- а) просоціальні асоціації
- б) асоціальні асоціації
- в) корпорації
- г) згуртований чи консолідований колектив

22. Групи з орієнтацією на антисуспільні цінності (прикладом є група підлітків-хуліганів)

- а) просоціальні асоціації
- б) асоціальні асоціації
- в) корпорації
- г) згуртований чи консолідований колектив

23. Розташуйте у відповідній послідовності стадії розвитку колективу:

- а) амостійно встановлює норми своєї поведінки
- б) вимоги до членів колективу ставить педагог
- в) вимоги наставника підтримуються частиною вихованців, актив починає Пред'являти вимоги як до себе, так і до товаришів
- г) вимоги до своїх членів ставить сам колектив

Тема 9. Діагностика вихованості. Підхід до вивчення індивіда та групи

- 9.1.Методи дослідження особистості та колективу.
- 9.2.Соціометричний тест: обробка результатів та їх застосування у виховній роботі.
- 9.3.Педагогічне спостереження.
- 9.4.Методи опитування: бесіда, анкетування, інтерв'ю, тестування.
- 9.5.Педагогічний експеримент.
- 9.6.Метод експертних оцінок.
- 9.7.Аналіз результатів діяльності студентів як метод дослідження.
- 9.8.Вивчення умов життя та виховання студентів.
- 9.9.Схема психолого-педагогічної характеристики студентського колективу.
- 9.10.Орієнтовна схема психолого-педагогічної характеристики окремого студента.

9.1.Методи вивчення особистості та колективу

Метод діагностики особистості і колективу – це науковий спосіб пізнання педагогічних явищ у їх взаємозв'язках і залежностях.

Свідоме використання науково обґрунтованих методів є ключовою умовою отримання нових знань. Наставник, який добре орієнтується у методах дослідження та вміє їх ефективно застосовувати, досягає результатів швидше і з меншими витратами сил, ніж той, хто покладається лише на інтуїцію або діє методом «спроб і помилок». Використання адекватних методів спрямовує мислення педагога, відкриває найкоротший шлях до досягнення цілей і дозволяє раціонально розподіляти час та енергію.

До емпіричних методів дослідження відносяться: педагогічне спостереження, вивчення документації та результатів навчально-виховної діяльності, проведення опитувань (анкети, інтерв'ю, бесіди, тестування, експертні оцінки), соціометричні дослідження та експериментальні методи.

До теоретичних методів відносяться індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння, моделювання, ідеалізація, екстраполяція та інші.

Емпіричні методи застосовуються для збору фактичних даних з обраної проблеми. Вони дозволяють фіксувати явища, описувати їх, виявляти помітні взаємозв'язки та узгоджувати факти з конкретними визначеннями.

9.2.Соціометричне дослідження: аналіз отриманих результатів та їх застосування у виховній роботі

Соціометрія як метод дослідження колективу — це один із способів вивчення структури міжособистісних відносин у класі, запропонований Якобом Леві Морено (1889, Бухарест – 1974, Нью-Йорк). Морено вважав, що

багато соціальних проблем можна вирішити, правильно розподіливши людей у робочих колективах, сім'ях та інших невеликих соціальних групах, зокрема в студентських колективах, з урахуванням їхніх симпатій. Соціометричний підхід дозволяє виявити, хто симпатизує або має антипатію до кого серед студентів.

Методичні засади проведення соціометричного дослідження.

1 етап – підготовчий

У день, коли проводиться тест, необхідна присутність всіх студентів.

Створення або використання реально існуючої ситуації, де студенти повинні зробити вибір (наприклад, при підготовці до поїздки групи на практику).

Забезпечення конфіденційності отриманої за тестом інформації.

Підготовка списку студентів групи з присвоєнням кожному порядкового номера.

Визначення критерію оцінки (наприклад, «сильний» або «слабкий») та формулювання непрямого запитання, що дозволяє виявити симпатії й антипатії студентів. Наприклад: «З ким із членів групи Ви хотіли б...»

- відправитися разом на практику;
- займати одну парту;
- працювати після закінчення навчання;
- проводити вільний час разом;
- запросити на святкування дня народження тощо.

2 етап – безпосереднє проведення тесту.

Інструкція: Виберіть трьох студентів вашої групи, з якими Ви бажаєте ..., і вкажіть їхні порядкові номери.

3 етап – оброблення отриманих результатів.

1. Побудова соціограми: всі отримані вибори переносимо у соціоматрицю, звертаючи увагу на односторонні та двосторонні взаємні вибори.

2. Виділення категорій студентів за соціограмою:

1 категорія – соціометричні «зірки»: студенти, які отримали 6 і більше виборів;

2 категорія – переважно обрані: отримали 4–5 виборів;

3 категорія – допустимі: отримали 1–3 вибори;

4 категорія – ізольовані від групи : не було жодного варіанту для вибору.

3. Визначення числа студентів з високим статусом (лідери та ті, кого обирають найчастіше) та студентів з низьким статусом (прийнятні та відторгнуті).

4. Розрахунок соціометричного статусу кожного студента за допомогою відповідної формули

$$P = \frac{m}{n - 1},$$

де **m** – кількість виборів, отриманий студентом вибір у кількісному вимірі,

n – кількісний склад студентської групи.

Статусність студента з позиції соціометрії варіюється від нуля до одиниці. Результати фіксуємо у таблиці

№п/п	ППП студента	Кількісний показник	Статус соціометрії у	Категорія
1				
2				
3				

5. Виділення мікрогруп за соціограмою за правилом Паніотто: студент належить до мікрогрупи, якщо отримав вибори щонайменше від половини її членів

6. Визначення спрямованості мікрогруп із використанням альтернативних методів (спостереження, бесіда тощо):

- спрямованість позитивного характеру;
- спрямованість негативного характеру;
- нейтральна спрямованість.

7. Виявлення мікрогрупи, що має лідерські позиції.

8. Структура міжособистісних взаємин у студентській групі постійно змінюється, тому наставникові доцільно проводити соціометричне тестування раз на семестр.

Переваги соціометрії: цей метод дає змогу виявити характер внутрішньокolleктивних взаємин, рівень згуртованості групи, лідерів, відторгнутих і ізольованих студентів, наявність мікрогруп та соціометричний статус учасників. Проведення дослідження не займає багато часу, а обробка отриманих даних є відносно простою порівняно з іншими методами вивчення особистості та колективу.

Недоліки соціометрії: метод дає лише «знімок» поточного стану взаємин у групі і не пояснює мотиви виборів студентів. Тому соціометричне дослідження слід поєднувати з іншими методами вивчення особистості та колективу.

9.3. Педагогічне спостереження

Педагогічне спостереження – це упорядковане, цілеспрямоване та свідомо організоване спостереження за предметами та явищами педагогічної дійсності, які виступають об'єктами педагогічного вивчення. Як метод педагогічної діагностики особистості вихованця чи колективу спостереження дозволяє отримувати первинні дані у формі сукупності емпіричної інформації. Емпіричний матеріал стає основою для попереднього узагальнення та схематизації об'єктів реальності, перетворюючи їх на вихідні об'єкти наукового аналізу. Виокремлюють два види спостереження: просте (звичайне), коли події фіксуються ззовні, та включене (співучасне), за якого дослідник занурюється в певне середовище і розглядає процеси ніби «зсередини». У педагогічних дослідженнях спостереження може здійснюватися як у

природних умовах, так і в експериментальних, причому останнє забезпечує глибше та повніше вивчення явища чи процесу.

Спостереження повинно відповідати певним критеріям: **навмисність** – воно здійснюється з метою розв'язання конкретного наукового завдання; **планомірність** – відбувається згідно з заздалегідь розробленим планом; **цілеспрямованість** – увага зосереджується лише на тих аспектах, що становлять інтерес для дослідника; **активність** – передбачає свідомий пошук необхідних об'єктів і ознак явища; **систематичність** – спостереження має бути безперервним або здійснюватися за визначеною системою.

Необхідною умовою наукового спостереження є його **об'єктивність**, що забезпечується можливістю перевірки результатів шляхом повторних спостережень або використанням інших методів дослідження.

Спостереження потребує активізації великої кількості психічних процесів, особливо уваги й мислення. У педагогічному спостереженні важливу роль відіграють попередні знання, гіпотези, наявні прилади, задум і методичний досвід дослідника. Плануючи використання зазначеного методу, дослідник визначається стосовно тривалості і періодичності спостережень, мінімально необхідної кількості ситуацій, в яких проявляються ознаки досліджуваної властивості. На практиці спостереження ведеться одночасно за декількома суб'єктами, для кожного контролюється по декілька якостей. У зв'язку з цим потрібна побудова раціонального плану спостережень. Вихователі також постають перед необхідністю узагальнення незалежних (для декількох осіб) характеристик. Зазначене узагальнення вимагає розробки системи єдиних вимог до оцінки об'єктів спостереження. У спостереженнях поряд з візуальним способом констатації подій чи характеристик досліджуваного об'єкта, явища чи процесу, використовують звуко- і відеозапис. В обробці даних спостережень перспективним і продуктивним є використання комп'ютерної техніки.

9.4.Методи опитування (бесіда, анкетування, інтерв'ю, тестування)

Наставник проводить бесіди індивідуальні та фронтальні. Бесіди зі студентами, педагогами, батьками з метою виявлення мотивів поведінки вихованців, причин порушень дисципліни, пропусків занять, оціночних суджень вихованців, що свідчать про сформованість у них особистісних якостей тощо. Бесіда займає помітне місце серед методів педагогічних досліджень. Під час бесіди наставник може спостерігати за вихованцем, визначати його ставлення до навколишньої дійсності та актуальних подій, а також виявляти його потреби, інтереси й переконання. Щоб отримати цю інформацію, вихователю повинен заздалегідь підготуватися: визначити теми обговорення, скласти запитання та передбачити можливі відповіді на них. При цьому спілкування наставника має бути природним і невимушеним, з урахуванням психологічного стану вихованця, його індивідуальні особливості, рівень культури тощо.

Анкетування – один з найчастіше використовуваних методів діагностики вихованості особистості. Анкетування – цей вид опитування відрізняється від бесіди та інтерв'ю тим, що проводиться у письмовій формі. Ефективне застосування цього методу дослідження потребує суворого дотримання вимог до репрезентативності вибірки, формулювання запитань у опитувальнику та методів статистичної обробки зібраних даних. Наведемо приклад анкети з визначення рівня сформованості окремих аспектів моральності особистості вихованця (патріотизм, відповідальність, чесність, справедливість).

Багатофакторний особистісний опитувальник Р. Кеттела 16 PF. Цей опитувальник дозволяє виявити 16 різних особистісних якостей і ступінь їх розвитку. У межах нашого дослідження найбільш важливими є такі фактори: В (низький – високий інтелект), Е (домінантність – конформність), G (недобросовісність – совість), М (практичність – мрійливість) (див. Табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Полярні значення опитувальника Р. Кеттела за факторами

Індекс фактора	Негативний полюс	Позитивний полюс
В	Низький інтелект: - низькі розумові здібності; - повільно думає; - не розуміє абстракції; - немає інтелектуальних інтересів; - неосвічений	Високий інтелект: - високі розумові здібності; - швидко думає; - розуміє абстракції; - широкі інтелектуальні інтереси; - освічений
Е	Конформність (покірність, залежність): - підпорядковується; - невпевнений у собі; - скромний; - тактовний; - обережний; - доброзичливий; - слухняний	Домінантність (наполегливість, напористість): - незалежний; - самовпевнений; - хвалькуватий; - грубий, безцеремонний; - сміливий; - конфліктний; - своєрідний
G	Слабкість «Зверх-Я» (недобросовісність): - непостійний; - легковажний; - податливий до своїх бажань; - незібраний; - аморальний; - безвідповідальний;	Сила «Зверх-Я» (добросовісність): - стійкий, наполегливий; - обов'язковий; - дисциплінований; - зібраний; - високоморальний; - відповідальний; - уважний до людей

	- неухажний до людей	
М	Праксернія (практичність): - зайнятий вирішенням практичних питань; - зайнятий влаштуванням особистих справ; - уникає всього незвичного; - керується об'єктивною реальністю, надійний у практичних питаннях; спокійний	Аутія (мрійливість): - захоплений своїми ідеями; - цікавиться абстрактними проблемами; - поринає у свої фантазії; - непрактичний, легко відступає від реальності; - неврівноважений, легко захоплюється

Наведемо приклад визначення рівня сформованості моральності особистості за чотирма визначеними критеріями – патріотизм, відповідальність, чесність.

АНКЕТА

Шановні студенти, це опитування проводиться з науковою метою, є анонімним, а його результати конфіденційні та будуть використовуватись в узагальненому вигляді. Вам пропонується обрати одну із запропонованих відповідей, яка, з вашої точки зору, є прийнятною особисто для Вас. Свій варіант відповіді слід обвести кружечком.

1. На Ваш погляд, патріотизм – це:

А) усвідомлена любов до своєї Батьківщини, здатність іти на самопожертву заради кращого майбутнього свого народу, при потребі навіть зі зброєю в руках захищати суверенітет, державну незалежність, у мирний час самовіддано працювати, створювати матеріальні блага, вирощувати хліб, відповідально виконувати свій професійний обов'язок, знати свою історію, мову, поважати і шанувати своїх героїв, толерантно ставитись до інших культур і народів, бути налаштованим на гармонійне співжиття з іншими національностями глобалізованого світу, сповідувати принцип «Єдність у різноманітті» тощо;

Б) коли добре мені, моїм близьким, є економічне благополуччя, достойне, забезпечене життя без загроз і викликів; Батьківщина там, де мені добре;

В) патріотизм передбачає узгодження своїх інтересів з інтересами спільноти, до якої приналежний.

2. Вміння зберігати чесність у стосунках з іншими людьми, незалежність від корисливих намірів та уникання поширення неправдивої інформації – це:

А) самообман, лукавство;

Б) чесність;

В) справедливість.

3. Чи допускаєте Ви застосування професійних знань для досягнення прибутку всупереч загальнолюдським і національним цінностям?

- А) так;
- Б) це залежить від ситуації;
- В) це категорично неприпустимо.

4. Ви староста групи. Вам доручив декан факультету підготувати подання на іменну стипендію одного студента з Вашої групи. Ваші дії:

- А) зроблю подання на себе, оскільки я найбільше часу віддаю громадській роботі;
- Б) доведу інформацію до студентів групи і запропоную обрати таку кандидатуру таємним голосуванням;
- В) спробую переконати студентів групи у виборі, який я вважаю найбільш прийнятним.

5. Як ви оцінюєте вчинок молодих людей (студентів і гімназистів), які 28 січня 1918 р. полягли в нерівному бою під Крутами?

- А) знаю цю подію як героїчну і яскраву сторінку історії України, захоплююсь патріотичною самопожертвою юнаків і дівчат як істинним проявом самовідданої, дієвої любові до своєї Батьківщини;
- Б) це радше наш сором, бо тогочасні ватажки не спромоглись створити боездатної армії, оскільки населення не знало, а тим більше не підтримувало ідею державної незалежності, а збита з пантелику, розпропагована агітаторами-націоналістами молодь повелась нерозумно, за що і поплатилась;
- В) не знаю, як би повівся я особисто, але до честі було б настільки любити свою Батьківщину, щоб у грізний момент стати на її захист, повторити подвиг крутян, наперед знаючи про неминучу смерть, відважитись на самопожертву заради Незалежної України; Герої Крут – це зразок для наслідування усім громадянам.

6. Як Ви вважаєте, чи завжди необхідно говорити правду?

- А) так, завжди;
- Б) так, окрім випадку, коли правда нічого не змінить, але може завдати болю людині;
- В) ні, не завжди.

7. Уявіть собі ситуацію: ви є приватним підприємцем і орендували 25 га сільськогосподарської землі на 10 років. Проаналізувавши кон'юнктуру аграрного ринку, ви виявили, що в найближчі роки попитом користуватимуться кукурудза та ріпак. Які дії ви будете вживати?

- А) протягом 10 років буду вирощувати на 25 га кукурудзу та ріпак і отримаю максимальний прибуток;
- Б) буду дотримуватися сівозміни, хоча розумію, що втрачу за ці 10 років 25% прибутку.

8. Ви стали свідком, як у гуртожитку Ваш однокурсник несправедливо образив іншого. Як Ви вчините?

- А) з'ясуєте причини конфлікту і допоможете його усунути;
- Б) висловите співчуття тому, кого образили;
- В) зробите вигляд, що Вас це не стосується

9. Яка культура Вас найбільше приваблює?

- А) рідна;

- Б) європейська;
- В) світова.

10. У супермаркеті, в час пік, коли біля кас скупчилась велика кількість покупців, а касири працювали в режимі підвищеної напруги, при розрахунку з Вами вам замість здачі в 50 грн. віддали 150. У цьому випадку Ви:

А) спокійно візьмете гроші, адже це дар щасливого випадку соціально незахищеному студентові, а супермаркет через такі дрібні втрати не постраждає;

Б) можливо, зауважите касиру, що варто ще раз перерахувати вартість придбаного Вами, але щоб не затримувати потік покупців, приймете будь-який варіант відповіді, не наполягаючи на своєму;

В) одразу повернете зайві гроші, бо те, що не зароблено працею, приносить збитки іншим, примножує зло.

11. Чи запізнюєтеся Ви на заняття?

- А) так, буває;
- Б) дуже рідко;
- В) ні.

12. Ви, керівник великого агропідприємства, одного разу випадково почули, як Ваші підопічні висловили цілком слушне, але неприємне зауваження на Вашу адресу. Ваші дії:

а) спробую пояснити, чим були викликані прорахунки в моїй діяльності або поведінці або ж переведу розмову на жарт, але намагатимуся якнайшвидше виправити недоліки, про які йшлося;

б) зроблю вигляд, що нічого не чув;

в) зауважу підопічним, що неетично говорити про людину, а особливо керівника за його відсутності і звільню із роботи.

13. Якби у Вас була можливість, чи виїхали б Ви за кордон працювати і жити?

- А) так;
- Б) скоріше так, аніж ні;
- В) ні.

14. Уявіть собі, що Ви розкрили незаконні, змовницькі дії головного бухгалтера і директора фірми, у якій Ви працюєте. Як Ви вчините?

А) буду тримати все в таємниці, якщо мені запропонують частку легкого заробітку;

Б) спробую анонімно повідомити відповідні органи, які в цих ситуаціях компетентніші і наведуть лад;

В) діятиму рішуче і безкомпромісно на користь добра, законності і порядку чого б мені це не коштувало.

15. Після завершення навчання в ЗВО Ви вирішили заснувати підприємство з виробництва пестицидів. Через економічну кризу в країні отримати кредит було непросто, і він має високі відсотки. Які кроки Ви плануєте здійснити для розвитку свого бізнесу?

А) Інвестую всі гроші у виробництво для швидкого отримання прибутку та погашення кредиту;

Б) певну частину коштів інвестую у виробництво, а іншу витрачу на підвищення безпеки праці членів мого колективу, оскільки найважливіше — це життя людей;

В) частину коштів призначу для виконання формальних вимог правил техніки безпеки (щоб уникнути юридичних проблем у разі нещасного випадку), а залишок інвестую у виробництво.

16. Ви неформальний лідер групи, офіційне керівництво доручило Вам підібрати для реалізації важливого проекту команду людей, яким буде підвищено заробітну плату, а у випадку досягнення потрібного результату ще й премійовано. У цій ситуації Ви:

А) будете оцінювати претендентів на місце в робочій групі, виходячи виключно з їх професійності, працьовитості, креативності;

Б) підберете людей, які водночас є професіоналами і наближеними до Вас;

В) віддасте перевагу тим, хто підтримував Вас раніше і готовий буде виконати будь-яке ваше прохання.

1. Коли Ви, перебуваючи в чужій, не лояльній до України країні, стали свідком вчинків, що паплюжать національні святині, зневажливого ставлення до свого народу, фальсифікованого викладу минулої реальності Вашої Батьківщини, що принижує гідність українців Ви:

А) спробуєте і словом, і ділом, у межах закону і пристойності, перешкоджати цим негідним вчинкам, що розпалюють міжнаціональну ворожнечу та за суттю є антизаконними і ксенофобськими;

Б) будете залишатися спокійними і незворушним, бо це в даний момент може створити загрозу вашому благополуччю, але потім знайдете спосіб із «засади» прореагувати у відповідь;

В) мені байдуже, це не зачіпає мою честь і гідність, адже головне, щоб усі були щасливі і задоволені.

18. Ви голова студентської організації факультету, успішно провели добродійну акцію зі збору коштів на лікування потерпілому внаслідок вибуху побутового газу студенту. На це потрібно 15 тис.грн. Ви зібрали 23 тис.гр. Невитрачені кошти Ви:

А) залишите в організації для реалізації інших проектів, щоб підвищити їх якість, адже це для студентів;

Б) проведете збори колегіального органу з тим, щоб вирішити, на які інші добродійні цілі направити ці кошти, при цьому, по можливості, у першу чергу враховуватимете думку тих, хто здійснив пожертву, навіть якщо доведеться повернути її залишок;

В) залишите собі, адже це суттєво підтримає Вас як лідера в економічному плані.

19. Уявіть собі, що Ви – керівник приватного агропідприємства, яке спеціалізується на вирощуванні та реалізації овочевих культур. Ви отримали банківський кредит на посадку та догляд за рослинами. Однак несприятливі

погодні умови створили ситуацію, за якої своєчасне погашення кредиту стає неможливим, а досягти необхідного рівня врожайності та рентабельності не вдається. Єдиним виходом, що залишився, є застосування хімічних стимуляторів росту поза межами допустимих норм, щоб прискорити дозрівання плодів і штучно підвищити врожайність. Чи вважаєте Ви можливим вчинити таким чином?

А) Так, доведеться вдатися до цих кроків, щоб підтвердити власну компетентність, підприємливість і успішність в агробізнесі, адже оцінюють не сам процес, а кінцевий результат.

Б) Категорично ні, адже перевищення допустимих норм внесення агрохімікатів може завдати серйозної шкоди довкіллю та здоров'ю людей; шукатиму інші, безпечні й раціональні шляхи вирішення ситуації.

В) Можливо, але необхідно ретельно зважити всі «за» і «проти» та обрати оптимальний компроміс між економічною доцільністю та екологічною безпекою.

20. Ви, будучи виконавчим директором агрофірми, під час проведення наради розкритикували одного із своїх підлеглих, що негативно вплинуло на його авторитет як професіонала в колективі та посилило аргументи на користь його звільнення із займаної посади. Але, згодом з'ясувалось, що Ваша критика була помилковою і мала бути адресована іншій особі. Як Ви вчините:

А) негайно зберу засідання у складі всіх, хто чув необґрунтовану критику на адресу несправедливо покараної людини, і принесу їй публічні вибачення. А в подібних ситуаціях буду діяти за принципом: «Сім разів відмір – один раз відріж»;

Б) принесу при першій нагоді вибачення особисто несправедливо покараному, посипівчуваю йому, не буду здійснювати кроків стосовно зміщення його із займаної посади, а щоб задобрити потерпілого, надалі буду ставитись до нього поблажливо;

В) доведу, що розкритикований мною все одно винен, бо вважаю недопустимим ставити під сумнів авторитетні рішення керівника, репутація якого в інтересах ефективного управління повинна бути непогрішимою.

Таблиця результатів

	Патріотичність		Чесність		Відповідальність		Справедливість
1	A-2 Б-0 В-1	2	A-0 Б-2 В-0	3	A-2 Б-1 В-0	4	A-0 Б-2 В-1
5	A-1 Б-0 В-2	6	A-2 Б-1 В-0	7	A-0 Б-2	8	A-2 Б-1 В-0
9	A-2 Б-0 В-0	10	A-0 Б-1 В-2	11	A-0 Б-1 В-2	12	A-2 Б-1 В-0

13	A-0 Б-1 В-2	1 4	A-0 Б-1 В-2	15	A-0 Б-2 В-1	16	A-2 Б-1 В-0
17	A-2 Б-1 В-0	1 8	A-1 Б-2 В-0	19	A-0 Б-2 В-1	20	A-2 Б-1 В-0

Підрахуйте загальну кількість балів

0-21 – низький рівень

22-32 – середній рівень

33-40 – високий рівень

Інтерв'ю – це метод збору інформації, який відрізняється від бесіди тим, що дослідник заздалегідь визначає перелік запитань і їхню послідовність, а відповіді співрозмовника записує або фіксує іншим способом. На відміну від невимушеної бесіди, інтерв'ю не передбачає додаткових уточнень, тому ефективне використання цього методу можливе лише за умови впевненості дослідника в об'єктивності відповідей. При проведенні інтерв'ю варто враховувати різні типи респондентів: тихий, говіркий, жартівливий, суперечливий, впевнений у собі, адже якість результатів залежить від ретельно продуманих запитань. Існують різні варіанти інтерв'ю: стандартне (формалізоване), відкрите, фіксоване та неструктуроване (вільне).

Психолого-педагогічний тест – це спосіб перевірки студента на наявність певних знань, навичок або рівня загальної інтелектуальної розвитку. Для тестування можуть використовуватися запитання, картки, малюнки та інші матеріали. Нижче наведено тест опитувальних з визначення рівня сформованості лідерських якостей студентів.

Методика визначення комунікативних та організаційних нахилів (КОС-2). Тест-опитувальник «Комунікативні й організаційні нахили» включає 40 запитань. На кожне з них необхідно відповісти «Так» або «Ні». Час на виконання методики – 10-15 хвилин. Залежно від суми набраних балів визначають рівні комунікативних та організаційних нахилів особистості (див. Табл. 9.2).

Таблиця 9.2

Інтерпретація результатів					
Сума балів	1-4	5-8	9-12	13-16	17-20
Рівень	Дуже низький	Низький	Середній	Високий	Дуже високий

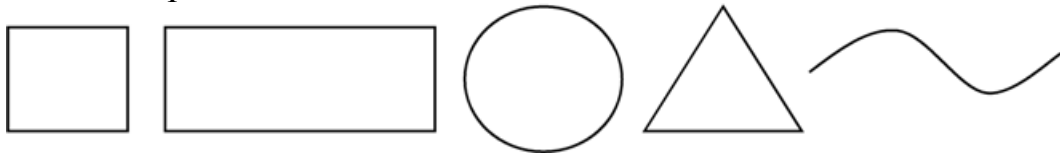
Респонденти, які набрали від 1-до 4 балів, характеризуються дуже низьким рівнем організаційних і комунікативних нахилів; 5-8 балів – не прагнуть до спілкування з іншими, надають перевагу проведенню часу наодинці; у новій компанії почувають себе скуто; не вміють відстоювати власну точку зору і важко сприймають образи.; рідко проявляють ініціативу,

Утримуються від самостійного прийняття рішень; 9-12 балів – прагнуть контактувати з людьми, відстоюють свою думку, але потенціал їх здібностей не відзначається високою стійкістю; 13-16 балів – не розгублюються в новій ситуації, легко заводять друзів, активно прагнуть збільшувати коло знайомств, проявляють ініціативу у спілкуванні та вміють приймати рішення в складних або нестандартних ситуаціях; 17-20 балів – сформована потреба в комунікативній і організаторській діяльності; швидко орієнтуються в нестандартних ситуаціях, невимушено поводять себе в новому колективі, ініціативні, самостійно приймають рішення, люблять організовувати різні заходи, відстоюють свою думку, наполегливі та одержимі в діяльності.

Психометричний тест Делінгера

Точність діагностики становить 85%. Ця методика дозволяє:
швидко визначати тип особистості;
надавати детальний опис характеру та поведінкових особливостей людини;
прогнозувати поведінку різних типів особистостей;
оцінювати рівень психологічної сумісності з іншими типами людей.

Інструкція: Виберіть одну з п'яти фігур, яка, на вашу думку, найкраще відображає вас – це буде «Ваша» фігура. Спробуйте відчутти, яка форма найбільше резонує з вами. Якщо зробити вибір складно, оберіть фігуру, яка привернула вашу увагу першою. Потім розташуйте решту фігур у порядку від найбільш до найменш підходящої для вас, пронумерувавши їх від 2 до 5. Фігура під номером 5 – це та, яка найменше відповідає вашій особистості.

Коротка психологічна характеристика основних «форм» особистості:

Фігура, яку ви обрали першою, відображає вашу основну або суб'єктивну форму і дозволяє виявити головні, домінуючі риси вашого характеру та поведінки. Фігури, обрані наступними за порядком, показують риси, які проявляються у вас рідше, причому чим далі від першої стоїть фігура, тим меншою є їхня вираженість. Остання, п'ята фігура демонструє тип особистості, з яким вам найважче взаємодіяти.

Можливо, що жодна з представлених фігур не підійде Вам або іншій людині. У такому випадку особистість можна описати як поєднання двох або навіть трьох форм. Іноді буває важко відчутти інтуїтивно «свою» форму або форму іншої людини. У такому разі почніть із характеристик, наведених для п'яти основних форм: спробуйте застосувати їх для розуміння людей певного типу та прогнозування їхньої поведінки. Поступово це допоможе вам розвинути здатність відчувати геометричну форму особистості.

Квадрат. Якщо ваша основна форма — квадрат, ви характеризуєтеся великою працелюбністю. Ваша наполегливість, вміння доводити розпочате до

кінця та старанність дозволяють успішно завершувати будь-яку справу. Витривалість, терпіння та методичність роблять вас висококласним спеціалістом у своїй сфері. Ви постійно прагнете отримувати нову інформацію та збираєте навіть найдрібніші відомості.

«Люди-квадрати» зазвичай обчислюють результат, а не покладаються на інтуїцію. Вони уважні до деталей, цінують порядок і системність. Ці риси роблять їх відмінними виконавцями та адміністраторами, хоча рідко вони виявляються успішними менеджерами чи розпорядниками. Природно, сильні сторони «квадратів» співіснують із певними слабкостями.

Трикутник. Ця форма символізує лідерські якості, і багато людей із «трикутником» відчують своє призначення саме в цьому: вони «народжені для керівництва». Основна риса «людей-трикутників» – здатність зосереджуватися на головній меті. Вони енергійні, сильні особистості, які ставлять чіткі цілі та зазвичай їх досягають.

«Трикутники» відзначаються високою впевненістю в собі і прагненням постійно відчувати свою правоту, що часто робить їх конкурентоспроможними. Для них характерна установка на перемогу.

З таких людей виходять відмінні керівники високого рівня – саме цього вони й прагнуть. Додатково їм допомагає вміння вести «політичні інтриги». Загалом «трикутники» привабливі, харизматичні люди, здатні притягувати увагу та концентрувати навколо себе події й людей, надаючи життю яскравих відчуттів.

Прямокутник. Ця фігура символізує перехідний стан і зміни. Люди, яких характеризує «прямокутна форма», зазвичай незадоволені своїм теперішнім способом життя і шукають кращі можливості для розвитку.

Головні риси «Прямокутників» – непослідовність і непередбачуваність їхніх дій у період змін. Водночас у них проявляються й позитивні якості, що приваблюють оточуючих: допитливість, живий інтерес до подій та сміливість. Однак ці ж риси можуть робити їх надто довірливими, сприйнятливими до впливу та наївними, що робить «Прямокутників» вразливими до маніпуляцій.

Якщо ваша форма – «прямокутник», будьте уважні! Пам'ятайте, що це лише етап. З часом він пройде, і ви досягнете нового рівня особистісного розвитку, збагатившись отриманим досвідом.

Коло. «Люди-кола» – найталановитіші комунікатори серед п'яти типів, перш за все тому, що вони чудові слухачі. Їм властива висока чутливість і розвинена емпатія – здатність співпереживати, підтримувати і емоційно відгукуватися на почуття інших. Вони так само яскраво відчувають чужу радість, як і чужий біль. «Люди-кола» прекрасно «читують» людей і миттєво розпізнають облудників та брехунів. Вони дбають про свій колектив і користуються великою популярністю серед колег. Проте зазвичай їм важко проявляти себе як ефективні менеджери або керівники в бізнесі.

По-перше, «Люди-кола», зосереджені на людях більше, ніж на процесах, часто прагнуть догодити всім. По-друге, їм бракує рішучості. У ролі керівника вони обирають демократичний стиль, прагнучи обговорити майже кожне рішення з більшістю та заручитися підтримкою.

Можна сказати, що «Люди-кола» – природжені психологи. Для успішного ведення великого бізнесу їм зазвичай бракує організаційних і управлінських навичок.

Зизгаг (хвилясті лінії). Ця фігура символізує креативність і творчий підхід. Серед п'яти форм вона єдина розімкнута, що робить її унікальною. Якщо хвиляста лінія є вашою основною формою, то, ймовірно, ви – типовий «право-півкульний» мислитель, вільнодумача особистість.

Люди, які віддають перевагу «зизгагу», бачать світ як постійно мінливий, тому їм нудно у стабільності та передбачуваності: правила, шаблони та інструкції здаються обмежувачими, а люди, які завжди погоджуються, – одноманітними.

«Зизгаги» найкраще проявляють себе в умовах свободи, різноманітності та високої стимуляції, а чітка структура та жорстка організація робочого процесу їм заважає. Ця форма є найзбудливішою серед усіх п'яти: «зизгаги» емоційні, експресивні та часто ексцентричні, що інколи ускладнює реалізацію їхніх ідей на практиці.

Швидкі методики (ігри та вправи) для визначення лідерських здібностей

«Шнурочок» - Для проведення цієї гри знадобиться шнурок і зав'яжіть його кінці, утворивши кільце (довжину шнурка робити таку, яка має відповідати кількості учасників). Студенти стають у коло й тримають шнурок руками, який знаходиться всередині. Завдання полягає в тому, щоб усі закрили очі, не відпускаючи шнурок, і при цьому спільно утворили трикутник. Спершу зазвичай виникає пауза та відчуття бездіяльності, поки хтось не запропонує варіант вирішення, наприклад домовитися про черговість за номерами і далі будувати трикутник. Той, хто висуває ідею, зазвичай координує дії групи. Практика показує, що ці функції здебільшого беруть на себе лідери. Гру можна продовжувати та ускладнювати, пропонуючи учасникам побудувати квадрат, шестикутник або інші фігури.

«Велике сімейне фото» - Цю гру найдоцільніше проводити під час організаційно-виховних годин або напередодні заняття. Студенти отримують пропозицію щодо уявлення себе великою сім'єю, яку потрібно сфотографувати для родинного альбому. Необхідно обрати фотографа, який розташовуватиме «членів сім'ї» для знімка. Дідусь обирається першим у родині. Далі він також може бути дотичний до розстановки інших учасників. Інших вказівок для студентів не надають – вони самі визначають, хто ким буде і де стояти.

Наставник уважно спостерігає за процесом. Роль фотографа та дідуся, як правило, виконують ті юнаки й дівчата, які прагнуть лідерства, але можливі прояви організації й від інших «членів сім'ї». Цікаво спостерігати за активністю чи пасивністю студентів під час розподілу ролей. Гра допомагає наставнику виявити потенційних нових лідерів, а також простежити систему симпатій та антипатій у групі. Після визначення ролей та розстановки всіх учасників можна аналізувати отримані взаємозв'язки.

9.5. Педагогічний експеримент

Педагогічний експеримент – Педагогічний експеримент — це науково організоване дослідження, під час якого явища вивчаються в спеціально обраних або штучно створених умовах. Такі умови забезпечують появу процесів, необхідних для встановлення закономірних зв'язків між явищами.

Термін «експеримент» означає дію, спрямовану на створення умов для вивчення певного явища.

На відміну від інших методів, педагогічний експеримент дозволяє:

1. перевірити ефективність впроваджених змін у навчально-виховний процес;
2. порівняти вплив різних чинників на педагогічний процес;
3. визначити оптимальні умови для організації навчальних та виховних ситуацій;
4. виявити умови, за яких досягаються певні педагогічні цілі;
5. дослідити специфіку та закономірності педагогічного процесу у конкретних або заданих умовах.

Сутність експерименту полягає у поділі цілісного педагогічного явища на окремі складові; зміні умов, у яких ці елементи функціонують; спостереженні за окремими аспектами та явищами; а також у фіксації результатів виховного процесу в експериментальних умовах.

Зазвичай виділяють такі типи педагогічного експерименту:

1. **Констатувальний експеримент** передбачає, що дослідник за допомогою експериментальних методів фіксує лише стан педагогічної системи, що вивчається. Його мета — виявити наявні взаємозв'язки та залежності між явищами й визначити вихідні дані для подальших досліджень. При цьому може встановлюватись рівень розвитку особистісних якостей вихованців.

2. **Формувальний експеримент** передбачає використання спеціально розробленого комплексу заходів, метою яких є розвиток у учнів певних якостей та підвищення ефективності їх навчальної, виховної та трудової діяльності, формування патріотизму, моральності, естетичних смаків.

3. **Контрольний експеримент** слугує для оцінювання рівня знань, вмінь та навичок, сформованості особистісних якостей з використанням матеріалів експериментального формувального етапу.

Виділяють також природний та лабораторний експеримент:

Природний експеримент проводиться в умовах звичайного навчального процесу та виховання, що дозволяє враховувати реальні обставини та повторювати досліджувані явища кілька разів.

Лабораторний експеримент проводиться в штучно створених умовах, що забезпечує точніше відстеження явищ та дає змогу відокремити досліджувані взаємозв'язки від побічних чинників.

9.6.Метод експертних оцінок

Метод експертних оцінок передбачає формування суджень фахівців, які присвоюють об'єктам дослідження попередні кількісні чи рангові показники. Точність цього методу як засобу наукового пізнання значною мірою залежить від правильного відбору фахівців експертного складу та їх спільного розуміння критеріїв оцінювання об'єктів. Застосування цього методу включає такі етапи: розроблення науковцями критеріальних даних оцінювання, відбір експертів, інструктаж експертів, проведення оцінки об'єкта дослідження, математичну обробку отриманих результатів та їх подальшу інтерпретацію.

9.7.Метод аналізу результатів діяльності студентів

Метод аналізу результатів діяльності студентів дозволяє оцінити їх вихованість, інтереси та схильності. При цьому вивчають успішність у навчанні, спортивні досягнення, колекціонування, створені студентами моделі та наочні посібники, малюнки, твори, відгуки на книги, особисті щоденники та конспекти. Аналіз творів дає змогу визначити рівень загального розвитку, мовну культуру, інтереси, креативні спроможності, направленість, індивідуальні властивості та професійну орієнтацію студентів.

9.8.Метод вивчення умов життя і виховання студентів

Метод дослідження умов життя та виховання студентів є особливо важливим під час роботи з недисциплінованими здобувачами освіти, які мають низьку успішність, оскільки дозволяє спланувати виховну діяльність не лише зі студентом, а й із його батьками. Наставниками студентських груп здійснюється відвідування студентів вдома та в гуртожитках.

Отже, метод діагностики особистості і колективу – це науковий спосіб пізнання педагогічних явищ у їх взаємозв'язках і залежностях. Наставник, який добре володіє методами дослідження та вміє ефективно їх застосовувати, досягає кращих результатів і витрачає менше зусиль, ніж той, хто покладається лише на інтуїцію або діє методом «спроб і помилок». Серед емпіричних методів вивчення колективу і студентів розповсюдженим є соціометричний метод – це спосіб дослідження структури міжособистісних відносин у колективі, запропонований Якобом Леві Морено. Автор вважав, що усі проблеми в суспільстві можна частково вирішити, правильно підбираючи людей для роботи, сімейного середовища та інших малих соціальних груп, включно з учнівським колективом, з урахуванням їхніх взаємних симпатій. Соціометричний метод дозволяє визначити, хто подобається учням, а хто – ні. Соціометрія доповнюється педагогічним спостереженням (розрізняють два види – включене і невключене) – це Регламентоване, цілеспрямоване та свідомо організоване спостереження за предметами і явищами педагогічної реальності, які є об'єктами педагогічного вивчення. У роботі наставник часто послуговується діагностичним інструментарієм методів опитування (бесіда

(усне опитування і спілкування зі студентами), анкетування (вид опитування, що проводиться у письмовій формі), інтерв'ю (постановка наперед визначених запитань відповіді на які фіксуються наставником), тестування (перевірка студента на визначений рівень знань, навичок або загальний рівень інтелектуального розвитку, що складається із стандартизованих питань). Наставник може використовувати: метод експертних оцінок — це висновки фахівців, які надають попередні кількісні або рангові оцінки досліджуваним об'єктам.

Метод аналізу результатів діяльності студентів полягає у вивченні їхньої навчальної успішності, спортивних досягнень, створених наочних матеріалів, малюнків, творів, рецензій на книги, особистих щоденників, конспектів тощо.

Метод вивчення умов життя та виховання студентів передбачає відвідування наставниками студентів за місцем проживання – у гуртожитках або вдома

9.9. Структура психолого-педагогічного опису студентського колективу

Структура психолого-педагогічної характеристики студентської групи включає такі складові:

Соціально-демографічні характеристики студентської групи – вік, стать, походження, сімейний та соціальний статус студентів.

Міжособистісні взаємини в групі – структура спілкування, наявність мікрогруп і їх орієнтація, визначення лідерів, ізольованих та відторгнутих студентів; соціометричний статус членів групи.

Психологічний клімат колективу – рівень взаєморозуміння, довіри, наявність та характер конфліктів у групі.

Розвиток групи як колективу – рівень згуртованості, спільна діяльність та формування внутрішніх норм і традицій.

Академічна успішність групи – результати навчальної діяльності, досягнення студентів у навчанні.

Організованість та активність групи – роль активу, взаємодія із університетським середовищем, ініціативність та участь у житті колективу.

Отже, схема психолого-педагогічної характеристики дає можливість зафіксувати ключові ознаки колективу, такі як: соціально-демографічні дані; структура міжособистісних взаємин; виявити осіб схильних до лідерства; визначити аутсайдерів; визначити психологічний клімат колективу; виявити рівень розвитку групи як колективу; викрити конфлікти; групова успішність у навчанні; з'ясувати згуртованість групи; виявити рівень організованості групи і її активність у громадсько-політичному житті, суспільно-корисній праці тощо.

9.10.Орієнтовна схема психолого-педагогічної характеристики студента

1. **Особисті дані та сімейне оточення:** Прізвище, ім'я, по батькові, рік народження. Попередній досвід роботи до вступу в НУБіП, місце роботи та тривалість працевлаштування. Освіта та професійна діяльність батьків, склад сім'ї, матеріальний стан, ставлення батьків до вибору професії студентом.

2. **Фізичний стан та здоров'я:** Загальний стан здоров'я, рівень фізичного розвитку.

3. **Інтелектуальний рівень та кругозір:** Розумовий розвиток, широта та сталість інтересів, рівень освіченості.

4. **Морально-етичні якості:** Особисті цінності, патріотизм, почуття обов'язку й відповідальності, принциповість, скромність; типові поведінкові прояви.

5. **Загальна культура:** Культура поведінки, спілкування та взаємодії з оточенням.

6. **Навчальна діяльність:** Успішність, ставлення до навчання, предмети, які цікавлять, виконання самостійних робіт (курсіві, контрольні, проекти), мотивація до навчання.

7. **Ставлення до праці:** Улюблені види праці, самостійне обслуговування, участь у чергуваннях, рівень розвитку трудових умінь та навичок.

8. **Громадська активність:** Участь у суспільній діяльності, здатність доводити справи до кінця, залучати інших студентів до роботи, уміння керувати та підкорятися, участь у самоврядуванні.

9. **Міжособистісні стосунки:** Позиція в групі, соціально-психологічні прояви особистості (авторитетність, лідерство, колективізм, статус), коло друзів та ставлення одногрупників.

10. **Пізнавальна діяльність:** Здатність до аналізу, порівняння та узагальнення інформації.

11. **Емоційно-вольові якості:** Вплив емоцій на навчальний процес, розвиток інтелектуальних, моральних і етичних рис, цілеспрямованість, активність, рішучість, самоконтроль.

12. **Темперамент і риси характеру:** Легкість переключення між справами, самостійність, самокритичність, професійні та особистісні особливості характеру.

Отже, схема психолого-педагогічної характеристики студента включає визначені елементи: ім'я, біографію, стан здоров'я, інтелектуальний розвиток, ерудиція, успішність студента, його ставлення до навчання, праці, громадської діяльності, місце у структурі групових відносин, соціометричний статус, емоційно-вольові та інші якості, тип темпераменту тощо.

Завдання для самоперевірки

1. Методи, що дають змогу здійснити безпосереднє пізнання педагогічного простору, визначають.:
 - а) теоретичними дослідницькими методами;
 - б) емпіричними дослідницькими методами;
 - в) прогностичними дослідницькими методами;
 - г) педагогічними дослідницькими методами.

2. Механізм відстеження та запису об'єктивних характеристик і зразків досліджуваного об'єкта, який знаходиться в природному середовищі або в умовах наукового експерименту є:
 - а) експеримент;
 - б) аналіз;
 - в) спостереження ;
 - г) узагальнення.

3. За терміном проведення дослідження може бути :
 - а) ситуативне, періодичне та лонгітюдне;
 - б) стандартизоване, не стандартизоване;
 - в) зовнішнє, внутрішнє;
 - г) з певною систематичністю, несистемне.

4.	Виберіть типи спостережень залежно від ступеня стандартизації їх процедур і наведіть для кожного відповідний опис чи характеристику:	
	1. ситуативне	А. дослідник спостерігає за роботою групи ззовні, не втручаючись у її діяльність, при цьому учасники групи обізнані про проведення педагогічного спостереження;
	2. стандартизоване	Б. дослідник відстежує діяльність групи ззовні, не беручи участі у її роботі, при цьому члени групи усвідомлюють, що за ними ведеться педагогічне спостереження
	3. періодичне	В. при проведенні спостереження дослідник фіксує заздалегідь визначені ознаки у картці спостереження;
	4. нестандартизоване	Г. спостереження характеризується особливо довгою тривалістю, постійністю контакту з об'єктом;
	5. лонгітюдне	Д. спостерігач у вільній формі фіксує під час спостереження або відразу після нього всі відомості, що мають відношення до досліджуваної проблеми
5.	Яке спостереження відбувається у природних умовах	

6. Яке спостереження здійснюється відповідно до чітко встановлених параметрів досліджуваної ситуації.

7.	Яка характеристика відповідає наведеним видам:	
	1. Спостереження з активною участю дослідника, при якому члени групи знають, що за ними ведеться спостереження	А. Дослідник здійснює спостереження за групою діяльністю з позиції стороннього спостерігача, не беручи безпосередньої участі, при цьому члени групи поінформовані про проведення педагогічного дослідження.
	2. Спостереження включене інкогніто	Б. Ведеться спостереження за діяльністю групи, при цьому її учасники не усвідомлюють факту спостереження.
	3. Спостереження, при якому дослідник не бере участі в діяльності групи, але всі учасники знають про те, що за ними ведеться спостереження	В. Спостерігач інтегрований у діяльність групи, при цьому учасники не усвідомлюють, що за їхньою поведінкою ведеться спостереження.
	4. Спостереження, при якому дослідник бере участь у діяльності групи, але учасники не знають, що за ними спостерігають	Г. Дослідником здійснюється спостереження за групою, представники групи повідомлені про це
		Д. Спостерігач бере участь у діяльності групи, про присутність спостерігача знають всі у групі

8. Упорядкуйте етапи наукового спостереження у правильному порядку.:

- а) визначення об'єктів дослідження
- б) формулювання мети
- в) моделювання ситуації для спостереження;
- г) з'ясування предмету дослідження;
- д) підбір способів фіксації необхідного матеріалу;
- е) підбір оптимальних способів спостереження;
- ж) корегувальні дії щодо змісту програми дослідження;
- з) оброблення та інтерпретація результатів;
- и) пілотажне спостереження;
- і) безпосереднє спостереження.

9. Якими видами оцінок визначають надійність категорій, що фіксуються під час спостереження:

- а) показник узгодженості спостерігачів;

- б) показник результативності;
 - в) показник достовірності;
 - г) показник стійкості;
 - д) показник надійності
 - е) показник помилки.
10. Організована, цілеспрямована діяльність у сфері навчання, виховання та освіти разом із досягнутими результатами цього педагогічного процесу – це:
- а) широкий педагогічний досвід;
 - б) педагогічна практика;
 - в) інноваційний підхід у навчанні;
 - г) передовий досвід у педагогіці.
11. Високий рівень професіоналізму педагога, який проявляється у практиці, що забезпечує тривалий і стабільний педагогічний ефект – це:
- а) педагогічний досвід для широкого загалу;
 - б) педагогічна практика;
 - в) інновації;
 - г) передовий досвід у педагогічній діяльності.
12. Зразковий досвід діяльності закладів народної освіти, що відображає рівень розвитку навчально-виховної практики та використання наукових досягнень у її реалізації – це:
- а) великий обсяг практичного педагогічного досвіду;
 - б) індивідуальний педагогічний досвід;
 - в) впровадження інновацій;
 - г) прогресивний педагогічний досвід.
13. Виберіть етапи вивчення педагогічного досвіду та розташуйте їх у правильному порядку.
- а) дослідник починає впорядковувати зібраний фактичний матеріал за певними категоріями
 - б) дослідник прагне визначити причинно-наслідкові взаємозв'язки між явищами, виявляє способи досягнення кращих результатів та досліджує внутрішні закономірності успіху у навчанні та вихованні;
 - в) дослідник передбачає потенційні помилки в дослідженні та визначає шляхи їх запобігання;
 - г) дослідник записує ті самі явища, дії у різних ситуаціях;
 - д) практичні аспекти навчання та виховання вивчаються шляхом спостереження, проведення бесід, опитувань та аналізу документальних матеріалів;
 - е) зібрані факти та явища аналізуються, їм надається тлумачення та співставляються з існуючими правилами й закономірностями.

14. Критерієм прогресивного педагогічного досвіду є те, що отримані успішні результати утримуються на стабільному рівні протягом тривалого часу – ...
15. Критерій передового педагогічного досвіду визначається тим, що він сприяє внесенню нових положень у науку -
16. Процес пізнання, що полягає у встановленні кількісного значення певної величини шляхом використання відповідної одиниці вимірювання – це:
 а) порівняння;
 б) вимірювання;
 в) шкалювання;
 г) моделювання.
17. Наука, що вивчає вимірювання, а також методи та засоби їх проведення -
18. Річ, створена людиною для накопичення чи передавання відомостей – ...
19. Документи класифікують:
 1. залежно від способу їх оформлення А. виконані у письмовому вигляді
 2. за джерелом Б. архіви емпіричних даних
 В. Первинні
 Г. Проміжні
 Д. вторинні
 Е. іконографічні
 Ж. фонетичні
 З. магнітні
20. Складіть перелік документів, що відносяться до вказаних груп історико-педагогічних джерел архівного фонду:
 1. Нормативні матеріали А. Статистичні дані, особисті спогади;
 2. Вторинні документи навчально-виховних закладів Б. Журнали класу, щоденники, учнівські творчі роботи, протоколи та стенограми зборів і конференцій
 3. Першоджерела навчально-виховних установ В. накази, ухвали, постанови та закони компетентних органів
 Г. Огляд, аналіз і синтез інформації з первинних джерел та власних спостережень

21. Аналіз даних документів у педагогічних дослідженнях із кількісним підходом -
22. Метод, при якому дослідник свідомо і планомірно вивчає об'єкт, впливає на нього, використовуючи штучно створені або природні умови, з метою виявлення його властивосте:
- а) експеримент;
 - б) спостереження;
 - в) опитування;
 - г) тестування.
23. Із запропонованих тверджень оберіть переваги методу експерименту:
- а) дає змогу досліджувати явище у його чистому вигляді, усуваючи сторонні фактори, що заважають виявленню основного процесу;
 - б) пасивність суб'єкта пізнання, що виражається у відмові втручатися у досліджувані процеси й збереження умов природності їх протікання;
 - в) можна досліджувати властивості об'єктів;
 - г) можливість повторювати випробування стільки разів, скільки потрібн;
 - д) ефекти поблажливості, тенденції дослідника давати позитивну оцінку явища;
 - е) можливість оперативно діагностувати достовірність й повноту дослідження.
24. Відтворіть правильний порядок дій респондентів при наданні відповідей на запитання:
- а) згадування необхідної інформації з пам'яті;
 - б) усвідомлення та засвоєння інформації
 - в) сприйняття та осмислення інформації
 - г) варіант відповіді на запитання;
 - д) вербальна чи невербальна відповідь.
25. ПровоУ який термін після утворення колективу можна проводити соціометричне опитування
26. Опитування, що здійснюється за задалегідь визначеною та однаковою для всіх респондентів схемою: а) напівстандартизоване інтерв'ю; б) формалізоване (стандартизоване) інтерв'ю; в) вільне інтерв'ю; г) нестандартизоване інтерв'ю.
27. Бесіда, у ході якої дослідник може гнучко змінювати напрям, порядок і форму запитань, аби зробити процедуру більш результативною:
- а) напівстандартизоване інтерв'ю;
 - б) формалізоване інтерв'ю;
 - в) вільне (нестандартизоване) інтерв'ю;

- г) стандартизоване інтерв'ю.
28. Виберіть із наведених тверджень ті, що відображають переваги методу бесіди.:
- а) Бездіяльність дослідника, що полягає у невтручанні в перебіг явищ та збереженні їхнього природного розвитку;
 - б) безпосереднє спілкування дослідника з опитуваним.;
 - в) невизначене розуміння респондентом власних поглядів, переконань чи ставлення.;
 - г) приховані підказки ймовірної відповіді;
 - д) ймовірність підбору індивідуальних запитань, зміни їх формулювання додаткової конкретизації;
 - е) можливість швидкої оцінки достовірності й повноти відповідей.
29. Опитування, що здійснюється письмово за допомогою заздалегідь підготовлених анкет або бланків -
30. Методичний інструмент для збору первинних соціологічних та соціально-педагогічних даних про вербальну комунікацію -
31. Із запропонованих назвіть способи проведення усного опитування:
- а) експеримент;
 - б) усне опитування;
 - в) розмова;
 - г) споглядання;
 - д) опитування за анкетами
 - е) тестування.

Тема 10. Планування організаційно-виховної роботи зі студентською групою

10.1.Сутність та види планування організаційно-виховної роботи зі студентською групою.

10.2.Чотирирічна програма організаційно-виховної роботи зі студентською групою.

10.3.Завдання щодо формування ціннісного світогляду та історичні корені університетських свят і подій.

10.4.Показники результативності впровадження виховної програми формування ціннісного світогляду.

10.5.Заходи, що сприяють результативності виховного процесу формування ціннісного світогляду

10.1.Сутність та види планування організаційно-виховної роботи зі студентською групою

Під поняттям «організація» слід розуміти об'єднання зусиль і ресурсів для досягнення певної мети, упорядкування діяльності, надання їй чіткості, узгодженості та результативності. Організовувати – означає робити роботу більш стрункою, ефективною, спрямованою на досягнення визначених завдань шляхом правильного використання наявних засобів. Організація будь-якої діяльності охоплює планування, реалізацію, контроль, стимулювання та координацію.

У сфері виховної роботи організація передбачає не лише ці складові, а й оволодіння сучасними знаннями з теорії та методики виховання, засвоєння передового педагогічного досвіду й використання їх у формуванні гармонійної та всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця. Це здійснюється з урахуванням можливостей закладу вищої освіти та соціального середовища, шляхом добору оптимальних методів, форм і засобів виховного впливу, а також завдяки узгодженим діям усіх суб'єктів освітнього простору (викладачів, кураторів, студентського самоврядування, молодіжних організацій, творчих колективів, родини тощо).

Отже, організація виховної роботи означає надання їй цілісності, системності й комплексного характеру.

Планувати означає визначати пріоритетні завдання виховання на певний термін. Планувати – це насамперед визначити перспективу виховної взаємодії з вихованцями підібравши конкретний зміст, форми і методи. План виховної роботи (М.Фіцула) – це науково-обґрунтоване проектування становлення і розвитку колективу студентської групи і кожного вихованця зокрема.

Робота зі студентською молоддю до певної міри алгоритмічна і передбачає діагностику, планування, організацію роботи, аналіз результатів їх контроль і корекцію. Усі ці елементи мають бути враховані при плануванні організаційно-виховної роботи зі студентською молоддю.

У педагогічній літературі виділяють цілий ряд вимог до складання плану виховної роботи, а саме він має: враховувати суспільні потреби, пріоритетні завдання освіти, план роботи закладу освіти; бути цілеспрямованим (що конкретно виховуємо), у міру насиченим, враховувати інтереси студентів; поєднувати словесні і наочні, практичні форми і методи виховання; відповідати віковим особливостям студентської молоді і рівню їх вихованості; враховувати національні, державні свята і пам'ятні дати, важливі події в історії України (з акцентом на переможну історію, життєствердні події); передбачати поєднання педагогічного керівництва і самостійності студентів.

Виділяють такі види планів: перспективний, семестровий, річний, потижневий, на один день, план виховного заходу.

Досвід організаційно-виховної роботи вищих закладів освіти свідчить, що планування такої роботи забезпечують ряд суб'єктів освітньої діяльності. Так, наприклад, до суб'єктів виховної роботи в Національному університеті біоресурсів і природокористування України (далі НУБіП України), які визначають стратегію і зміст планування організаційно-виховної роботи відносять ректора, проректорів, директора навчально-наукового центру виховної роботи і соціального розвитку, деканів факультетів та їх заступників з виховної роботи, завідувачів кафедр, науково-педагогічних працівників, студентський актив (старост, представників структур студентського самоврядування, а саме студентської організації і первинної профспілкової організації з числа студентів та аспірантів).

Організацію та безпосереднє керівництво виховною діяльністю в університеті здійснює проректор з навчальної та виховної роботи, у підпорядкуванні якого знаходиться Навчально-науковий центр виховної роботи і соціального розвитку (далі – Центр). Основними функціями Центру є координація діяльності суб'єктів виховання та забезпечення умов для роботи органів студентського самоврядування. Відповідно до визначених критеріїв Центр проводить моніторинг якості виховної роботи, здійснює контроль та оцінює її результативність на рівні факультетів, навчально-наукових інститутів та академічних груп. Крім того, Центр організовує і проводить загальноуніверситетські виховні заходи, до підготовки яких активно долучається кафедра культурології.

Безпосереднє проведення виховної роботи покладається на науково-педагогічних працівників та наставників академічних груп, діяльність яких спрямовують і контролюють декани факультетів та їхні заступники з виховної роботи. Вони складають і реалізують плани виховної роботи, стежать за дотриманням студентами правил внутрішнього розпорядку та проживання у гуртожитках, організовують змістовне дозвілля, вносять пропозиції щодо призначення наставників груп, а також коригують виховну діяльність відповідно до профілю професійної підготовки студентів. Разом із наставниками академічних груп вони відповідають за підтримання дисципліни та дотримання правил внутрішнього розпорядку та умов проживання у гуртожитках.

Важливим учасником виховного процесу виступають органи студентського самоврядування, які функціонують на рівні університету, навчально-наукових інститутів, факультетів, студентського містечка та гуртожитків. Значна частина масових заходів у виші організується за безпосередньої участі студентів, що забезпечує реалізацію суб'єкт-суб'єктного та діяльнісного підходів у виховній роботі, побудованій на принципах педагогіки співробітництва. Університетські керівники різного рівня підтримують рівноправні партнерські відносини зі студентами у процесі розроблення, ухвалення та впровадження управлінських рішень, які стосуються життєдіяльності університету та його підрозділів. Такий демократичний стиль управління забезпечує ефективність освітньої системи, підсилює динаміку її розвитку, сприяє формуванню організаторських умінь і лідерських якостей у студентів, виховує відповідальність, а також стимулює появу й впровадження нових ідей та творчих ініціатив молоді.

У академічних групах старости та наставники призначаються спеціальними наказами, а їхня діяльність регламентується окремими положеннями. Університет проводить науково-методичний семінар з підвищення педагогічної майстерності наставників студентських груп, методичне й організаційне забезпечення якого забезпечує кафедра педагогіки. У рамках цього семінару щорічно проходять підготовку науково-педагогічні працівники зі стажем роботи до трьох років, яким наказом ректора доручено керівництво академічними групами першого курсу. Завершується семінар у червневий період захистом випускної роботи. За його підсумками викладачам видаються сертифікати, що враховуються при визначенні їхнього рейтингу та надають право здійснювати наставництво групи протягом чотирьох років.

Кафедрою педагогіки розробляються для наставників методичні матеріали та навчальні посібники, а також наповнює електронні ресурси матеріалами з питань організації виховної роботи.

Кафедра культурології сприяє розвитку творчого потенціалу студентів, формує їхні художні здібності та обдарування, виховує естетичний смак, ідеали, почуття та здатність творити прекрасне. При кафедрі функціонує близько 30 творчих колективів, клубів за інтересами, студій і гуртків, де молодь має можливість реалізувати свій креативний потенціал.

Кафедра фізичного виховання зосереджує діяльність на формуванні у студентів здорового способу життя як складової загальної культури особистості. Це завдання реалізується під час занять із фізичної культури, у роботі спеціальних медичних груп, секцій лікувальної фізкультури, спортивних клубів, а також у рамках змагань, турнірів, походів і зустрічей. Крім того, кафедра відповідає за проведення університетських спортивно-масових заходів і координує діяльність спортивних залів у гуртожитках студентського містечка.

Кафедрою військової підготовки здійснюється військово-патріотичне виховання студентської молоді, забезпечує підготовку офіцерів та солдатів, формує у здобувачів освіти готовність до виконання обов'язків як захисників Батьківщини. Вона організовує та проводить заходи до Дня захисників і

захисниць України, Дня Збройних сил України, а також бере участь у відзначенні інших військово-патріотичних свят.

Вагомий внесок у виховну діяльність університету роблять й інші кафедри гуманітарно-педагогічного факультету. Зокрема, кафедра історії та політології надає рекомендації щодо удосконалення змісту патріотичного виховання, сприяє формуванню політичної культури студентів, виховує любов до Батьківщини через навчальний процес. У межах викладання дисциплін «Історія української державності», «Історія аграрної освіти і науки» вона забезпечує виховуючий вплив на молодь, а також видає науково-методичні та історичні праці про минуле університету («Історія та сучасність Національного університету біоресурсів і природокористування України»), його засновників («Вони прославили університет»).

Працівники філологічних кафедр сприяють формуванню мовної компетентності та розвитку комунікативних умінь студентів під час занять, на яких виховується особистість студента забезпечується високий рівень знання мови.

10.2.Чотирирічна програма організаційно-виховної роботи зі студентською групою

Перший рік навчання:

«НУБіП – твоя нагорода! Колектив – єдина родина!»

У цей час першокурсники проходять етап адаптації до умов університетського життя, знайомляться з новими вимогами та особливостями навчання і побуту. Відомо, що будь-які зміни середовища існування потребують від організму достатнього запасу фізичної витривалості, уміння до психічної саморегуляції та використання поведінкових стратегій, які зменшують стрес адаптаційного періоду. Саме тому наставник академічної групи має зосереджувати увагу на вихованні у студентів навичок здорового способу життя (раціональне харчування, активність і рух, дотримання режиму навчання та відпочинку, загартування, запобігання шкідливим звичкам). Це допоможе уникнути фізичного й емоційного виснаження та збереже здоров'я молоді.

Присягу, яку складає кожен студент, варто розглянути на одній з організаційно-виховних годин, використовуючи метод «мозкового штурму». Важливо стимулювати молодь до глибоких роздумів над змістом кожної фрази присяги. Наставник має висувати до вихованців чіткі й однозначні вимоги, підкреслюючи їхні права та обов'язки, що впливають із нового статусу. Студент повинен чітко розуміти, за які вчинки його можуть відзначити, а за які — покарати. Необхідно детально розібрати правила внутрішнього розпорядку й поведінки в гуртожитку, а також акцентувати увагу на тому, як результати діяльності студента оцінюються за допомогою системи академічного рейтингу.

Діяльність усіх учасників виховного процесу повинна спиратися на результати діагностики як академічної групи в цілому, так і кожного її члена. На цьому етапі доцільно застосовувати соціометричну методику Джейкоба

Морено, яка дає змогу дослідити міжособистісні взаємини, визначити існуючі мікрогрупи, принципи їх формування, виявити «соціометричних лідерів», тих, кому надають перевагу, а також осіб, що опинилися в ізоляції. За допомогою надійних та зручних експрес-методик слід визначити індивідуально-типологічні особливості студентів, зокрема тих, хто має схильність до лідерства (наприклад, психогіометричний тест Сюзан Делінгер), аби з їх числа сформувати актив групи.

Студент у цей період має засвоїти історію університету, ознайомитися з його структурою, фундаторами, традиціями та науковими школами за обраним напрямом освіти. Він повинен навчитися орієнтуватися в університетському просторі, грамотно організовувати власний час, оволодіти навичками самостійного пошуку знань, їх накопичення й осмислення, а також зрозуміти, як ефективно використовувати можливості інформаційно-освітнього середовища університету для свого професійного та особистісного розвитку.

У другому семестрі першого року навчання наставник продовжує здійснювати педагогічний супровід, спрямований на формування академічної групи як цілісного колективу та розвиток кожного її члена. Водночас він має поступово передавати частину своїх функцій активу, забезпечуючи чіткий розподіл ролей та закріплення обов'язків за окремими студентами в системі самоврядування, що свідчитиме про організованість вихованців. Вимоги слід висувати всій групі, керуючись принципом педагогіки паралельної дії, коли робота ведеться з колективом у цілому. Важливо приділяти увагу підтримці та розвитку традицій, формувати педагогічно спрямовану громадську думку, що ґрунтується на загальнолюдських і національно-патріотичних цінностях.

Громадська думка виступає однією з ключових ознак сформованого колективу. Вона є спільним судженням, яке виникає в процесі діяльності та взаємодії людей і відображає їх ставлення до актуальних подій, проблем чи явищ суспільного життя. Її основою є оцінні судження ціннісного характеру. Як зазначав С. Л. Рубінштейн, судження — це складний вольовий акт, через який людина стверджує або заперечує щось, виявляючи критичне ставлення до подій і фактів дійсності.

Громадська думка групи відображає її ставлення до соціальних, політичних і культурних процесів у країні, до світоглядних позицій, ідейно-політичних цінностей та моральних норм, а також до подій у житті університету й самої групи, до поставлених завдань і вчинків товаришів. Вона проявляється під час засідань органів студентського самоврядування, у ході диспутів, обговорення книг чи фільмів, а також у діяльності засобів масової інформації закладу освіти.

У перший рік навчання студентів рекомендовано проведення низки заходів:

Перший рік навчання, перший семестр

Місяць	тема заходу
<i>Серпень</i>	Ознайомлення з історією та сучасним розвитком Національного університету біоресурсів і природокористування України. Екскурсія до музею історії НУБіП України та прогулянка Алесею Слави..
	Права та обов'язки студента НУБіП України відповідно до правил внутрішнього розпорядку університету
	Анкетування студентів з метою визначення їхніх уподобань щодо планування організаційно-виховної діяльності.
<i>1 Вересня</i>	Церемонія вступу студентів першого курсу (складення Присяги). Святкування Дня Знань.
	Лекція №1: «Я — громадянин України та студент НУБіП України»
<i>(за графіком)</i>	Оглядова прогулянка територією ботанічного саду НУБіП України
17.09	Світ і свобода (з нагоди Міжнародного Дня Миру)
18.09	Виставка винаходів та інноваційних проектів (до Дня винахідника).
<i>Жовтень</i>	Молодіжний фестиваль «Студентська республіка» з інтерактивною грою «Вибори».
<i>Жовтень (згідно графіка)</i>	Екскурсія до Української лабораторії контролю якості та безпеки продукції АПК (сmt Чабани)
	Ознайомлення студентів групи з нормами поведінки на масових заходах, діями у разі загрози терористичних актів або воєнних дій, а також наданням першої допомоги при пораненнях за участю фахівців кафедри військової підготовки.
14 10	День вшанування захисників України.
<i>Листопад</i>	Володимирський узвіз, Михайлівський золотoverхий собор, Софійський собор.
<i>(згідно графіка)</i>	Анатомічний музей при НУБіП України.
	Активна участь студентів у проведенні Тижня української мови та писемності.
17.11	Міжнародний день студентської єдності.
	День вшанування пам'яті жертв голодомору та політичних репресій..
<i>Грудень</i>	Музей національної звитяги України (м. Київ, вул. Григорія Сковороди, 2).
1.12	День національної єдності.
1.12	«Зупинимо СНІД» (до Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом).

Перший рік навчання, другий семестр.

Місяць	тема заходу
<i>Січень</i>	Територіальні особливості святкування Нового року та Різдва.
<i>Лютий</i>	Історичний музей міста Києва (м. Київ, вул. Богдана Хмельницького, 7).
<i>Лютий</i>	Чарівність НУБіП України
II половина лютого	Віддання шани героям Небесної сотні
<i>Березень</i>	Національний заповідник Тараса Шевченка (м. Канів).
<i>Березень</i>	Голосіївська весна.
<i>Квітень</i>	Музей «Чорнобиль» (м. Київ, вул. Хорива, 1).
7.04	Міжнародний день здоров'я
	Організація території університету..
<i>Травень</i>	Оглядова прогулянка Андріївським узвозом..
7-8 травня	Вшанування Дня пам'яті та примирення, присвяченого жертвам Другої світової війни – Меморіал Слави НУБіП України.
	Відвідування музею «Золоті Ворота» у Києві (вул. Володимирська, 40-а).
Остання п'ятниця травня	День університету.
28 червня	День Конституції України.
	Музей української народної архітектури та побут (м. Київ, вул. Червонопрапорна, 1).
	Анкетування студентів з метою визначення їхніх пропозицій щодо покращення навчально-виховного процесу.
Протягом року	Зустрічі з батьками студентів Організація зустрічі з батьками першокурсників»; Вітальні листи та подяки батькам відмінників; Надсилання sms повідомлень батькам за результатами сесії.
Протягом року	Організація виховних заходів та бесід зі студентами, що проживають у гуртожитку.
Протягом року	Організація бесід зі студентами на тему навчальної дисципліни та правил поведінки.
Протягом року	Популяризація здорового способу життя. Організація для студентів лекцій з пізнавальною та інформаційною метою; Дотримання режиму праці та відпочинку. Збалансоване харчування – запорука міцного здоров'я.
Протягом року	Організація участі студентів у гуртках, творчих колективах, спортивних секціях та клубах за захопленнями.

II рік навчання:

«Київ – моє надбання! Україна – Батьківщина моя!»

Упродовж цього етапу наставник має організовувати заходи, спрямовані на ознайомлення студентів із пам'ятними та значущими місцями Києва й України. Важливо, щоб молодь усвідомлювала: як студенти, так і викладачі університету зробили вагомий внесок в оборону столиці у роки Другої світової війни 1939–1945 рр. Найдоцільніше проводити організаційно-виховні години та інші заходи, присвячені цій темі, саме 8 травня – у День пам'яті та примирення.

У ці дні варто вшановувати мужність оборонців Києва – студентів і викладачів університету, які першими стали на захист міста в липні–серпні 1941 року. Саме тоді створювалися штурмові загони та формування добровольців. Територія університету стала частиною оборонної лінії, де точилися запеклі бої за кожен клаптик землі. Тут здійснив свій подвиг студент Яків Близнюк: обв'язавшись гранатами, він кинувся під ворожий танк зі словами: «За Батьківщину! За Київ!», зупинивши бронемашину ціною власного життя й давши змогу товаришам довше тримати оборону. Не меншої відваги виявили студент факультету механізації Вільям Давидов, студент третього курсу лісотехнічного інституту Леонід Богуш та студент факультету агрохімії і ґрунтознавства, староста групи й голова студентського профкому Микола Скиба. Останній служив розвідником у штурмовому загоні, а його образ став прототипом пам'ятника Меморіалу Слави.

Студенти повинні бути обізнані з новітньою героїчною історією Києва та подвигом Героїв Небесної Сотні, які віддали життя на Майдані Незалежності та прилеглих вулицях. Важливо підкреслити, що серед них був і студент нашого університету Устим Голоднюк, який загинув 20 лютого 2014 року, відстоюючи разом з іншими патріотами України ідеали справедливості, демократії та незалежності на центральних вулицях столиці.

Також молодь має знати й шанувати Державний Гімн, історію походження Герба та Прапора, з повагою ставитися до національних символів. Паралельно слід приділяти увагу формуванню в студентів навичок самовиховання, що необхідні для особистісного розвитку та професійного становлення як під час навчання у виші, так і в подальшому житті.

Герб України є одним із чотирьох офіційних державних символів поряд із Прапором, Гімном та Конституцією. Малий Державний Герб було затверджено 19 лютого 1992 року. Конституція також передбачає існування Великого Державного Герба, однак його офіційно ще не прийнято.

Центральним елементом Державного Герба України виступає Тризуб князя Володимира Великого – символ влади та могутності Київської Русі. Водночас Конституція України передбачає, що складовою Великого Державного Герба обов'язково має бути й герб Війська Запорозького.

Упродовж цього навчального року варто зосередити увагу на вивченні пам'ятних і визначних місць у різних регіонах України. Особливий акцент слід робити на переможних сторінках історії нашого народу, які зміцнюють у молодого покоління віру в незламність українства та його здатність боротися

за незалежність (битва на Синіх Водах, битва під Оршею, Конотопська битва). Наставникам академічних груп та іншим учасникам виховного процесу рекомендується відходити від домінування тем трагедій і поразок у календарі пам'ятних дат.

Зміст патріотичного виховання має бути сповнений оптимізмом і спрямований на формування у студентів переконання в здатності українського народу розбудувати власну державу, надійно її захищати й успішно протистояти агресорам. Прикладом для молоді мають стати легендарні «Кіборги» – оборонці Донецького аеропорту, захисники авдіївської промзони («Промберги»), військовий льотчик Костянтин Могилко, який, врятувавши екіпаж ціною власного життя, відвів підбитий літак від густонаселених кварталів Слов'янська (посмертно удостоєний звання Героя України), подвиг Героїв Крут та інші зразки мужності й жертвності.

Другий рік навчання, перший семестр.

Місяць	Назва заходу
<i>1 Вересня</i>	Початок нового навчального етапу
<i>Вересень</i>	Опитування студентів для визначення їхніх пропозицій щодо організації та планування виховної роботи на рік.
<i>8 вересня</i>	Збройне зіткнення під Оршею 1514 р.
	Фортеця міста Кам'янець-Подільський у Хмельницькій області
	Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, розташований у місті Переяслав-Хмельницький Київської області.
	Мамаєва Слобода — Центр народознавства «Козак Мамай» (м. Київ, вул. Михайла Донця, 2).
<i>Жовтень</i>	Музейний комплекс Десятинна церква в Києві (вул. Володимирська, 6/1).
14.10	Рід козацький – незнищений. Свято Покрови Пресвятої Богородиці.
17.10	День українського студента (пам'ять про перемогу Революції на граніті).
<i>Жовтень</i>	Студентська республіка.
	Національні символи України.
<i>Листопад</i>	Музей історії та археології «Прадавня Аратта – Україна» (с. Трипілля, Київська область).
	Арсенал мистецтв (Цитадель)
<i>17.11.</i>	День світової студентської єдності
	Дотримання принципів здорового способу життя – обов'язок сучасної людини..
	Моя майбутня професія у сфері сільського господарства (до Дня працівника аграрної галузі).
<i>Грудень</i>	Битва при Синіх Водах 1362 року.

1.12	СНІД – серйозна загроза сучасності.
6.12	Організація зустрічі з військовослужбовцями Збройних сил України, які брали участь у російсько-українській війні.
10.12	Разом із правами людина має й обов'язки (До Дня прав людини).
	Результати роботи за семестр.

Другий рік навчання, другий семестр.

Місяць	Назва заходу
<i>Січень</i>	Традиції та обряди українського народу.
22.01	Історія та сучасний стан української державності (до Дня Соборності України)
29.01	Відзначення пам'яті героїв Крут із відвідуванням Аскольдової могили (м. Київ).
<i>Лютий</i>	Музей гетьманської доби (м. Київ, вул. Спаська, 16-б).
14.02	Мистецтво любити (присвячено Дню святого Валентина).
	Чарівність НУБіП України.
<i>Березень</i>	Музей Тараса Шевченка національного значення (м. Київ, бул. Т. Шевченка, 12).
	Голосіївська весна.
8.03	Міжнародний жіночий день (формування шанобливого ставлення до жінки та матері).
<i>Квітень</i>	Музейно-історичний комплекс «Гетьманська столиця» у місті Батурин, Чернігівська область.
22.04	Дбаймо про природні скарби нашої планети! (до Дня Землі)
26.04	Голоси Чорнобиля... (Пам'ятний день Чорнобильської трагедії).
<i>Травень</i>	Національний парк «Софіївка» у місті Умань, Черкаська область
8.05	Спадок пам'яті поколінь (до Дня пам'яті та примирення).
Остання п'ятниця	День університету.
Друга неділя	Мамо — назавжди у серці і в думках... (до Дня матері)
28 червня	Битва під Конотопом 1659 року.
	Результати роботи протягом семестру та навчального року

III рік навчання:

«Здобуття професії – через досягнення успіху! »

Наставник академічної групи сприяє формуванню професійної біографії студента. У цьому процесі передбачено відвідування провідних аграрних підприємств. Студенти перебувають на етапі самовиховання, тому особливу увагу наставнику слід приділяти екологічному вихованню. Адже представники біономічних професій типу «людина – природа», до яких належать студенти НУБіП України, мають насамперед усвідомити, що

природа є середовищем життя людини, зацікавленої у збереженні її цілісності, чистоти та гармонії. На нашу думку, особистість із розвинутою екологічною культурою вирізняється ціннісним ставленням до землі, а також гуманним ставленням до тварин і живої природи.

Ціннісне ставлення до земельних ресурсів – це важлива професійна якість особистості, що передбачає оволодіння знаннями про землю та вплив людини на неї, формування патріотичних переконань і поглядів, ідеалів у ставленні до рідної землі, глибоких особистісних переживань щодо сприйняття її як унікальної, живої годувальниці. Воно включає усвідомлення необхідності екологічно безпечного та раціонального землекористування: досягнення економічно виправданої й екологічно збалансованої продуктивності, підтримання оптимального рівня поживних речовин у ґрунті, запобігання ерозійним процесам, застосування енергоощадних, біо- та екологічно безпечних технологій обробітку, а також науково обґрунтованих меліоративних заходів. На цій основі формуються вміння й навички екологобезпечного господарювання, здатність прогнозувати близькі й віддалені наслідки власної діяльності в аграрній сфері та відповідально ставитися до своїх дій перед совістю, державою і майбутніми поколіннями.

Гуманне ставлення до тварин і природи є важливою рисою особистості, що виявляється у моральному, дбайливому та обережному поводженні з усіма живими організмами, здатними відчувати біль і негативно реагувати на жорстокість людини. Майбутній фахівець повинен дотримуватися у своїй взаємодії з тваринним і рослинним світом принципів універсальної етики Альберта Швейцера, яка ґрунтується на шанобливому ставленні до життя в усіх його формах. Виховні заходи мають наповнюватися ідеями ноосферного розвитку та орієнтуватися на принципи сталого розвитку суспільства.

На даному етапі наставнику академічної групи варто застосовувати інтерактивні методи роботи, аналізувати життєвий та професійний шлях провідних діячів агропромислового комплексу й членів Ради роботодавців університету, намагаючись виявити чинники їхнього успіху. Корисним буде організовувати зустрічі з роботодавцями, які формулюють сучасні вимоги ринку праці до фахівця. Важливо разом зі студентами змодельовати образ ідеального спеціаліста у відповідній галузі, визначити перелік ключових професійно значущих особистісних якостей. Виходячи з цього, наставник виконує тьюторські функції, спрямовуючи професійне становлення студента шляхом добору оптимальних дисциплін селективної частини навчального плану з урахуванням майбутньої сфери праці. При цьому виключається нав'язування власних поглядів – наставник лише переконує й орієнтує студента, враховуючи його індивідуально-психологічні особливості та уявлення про майбутню професію.

III рік навчання I семестр

Місяць	Тема заходу
<i>1 Вересня</i>	Свято початку навчального року.
<i>Вересень</i>	Анкетування студентів з метою визначення їхніх побажань

	щодо організації та планування виховної роботи на рік.
<i>Жовтень</i>	Музей історії України в Києві (вул. Володимирська, 2).
<i>14.10.</i>	День мужності та відваги українців.
	Студентська республіка.
<i>Листопад</i>	Музей «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні» (м. Київ, вул. Лаврська, 15-А).
<i>17.11.</i>	День світової студентської єдності.
<i>Листопад</i>	День аграрія.
<i>Грудень</i>	Центр водних та інформаційних ресурсів (м. Київ, вул. М. Грушевського, 1).
	Міський музей «Духовні скарби України» (м. Київ, вул. Десятинна, 12).
<i>Протягом семестру</i>	Робота з кожним студентом окремо в групі.
	Підсумкова оцінка роботи за семестр.

Другий семестр третього року навчання.

Місяць	Тема заходу
<i>Лютий</i>	Візит до Національної опери України імені Тараса Шевченка (театр опери та балету, м. Київ, вул. Володимирська, 50).
	Чарівність НУБіП України.
<i>Березень</i>	Музей–історико-архітектурна пам'ятка «Київська фортеця» (м. Київ, вул. Госпітальна, 24 а). Перегляд вистав за розкладом у театрі імені Івана Франка.
	Голосіївська весна.
<i>Квітень Третя субота квітня</i>	Музей видатних діячів української культури (м. Київ, вул. Саксаганського, 93). Заходи до Дня довкілля: екологічна акція «Усе в природі продумано розумно – потрібно жити з нею в гармонії!»
<i>Травень</i>	Музей хлібної культури (м. Київ, вул. Вишгородська).
<i>8.05.</i>	День вшанування пам'яті та примирення
<i>Остання п'ятниця травня</i>	День університету.
<i>Протягом семестру</i>	Індивідуальна взаємодія зі студентами групи.
	Підсумки діяльності за семестр та навчальний рік

IV рік: «Від навчання до справи»

Важливою місією наставника у цей період є посилення взаємодії з роботодавцями, також вони мають акцентувати увагу на вихованні в студентів лідерських якостей, розвивати їхні дослідницькі здібності, формувати інтерес до обраної професії та сприяти набуттю професійної компетентності. За

підтримки наставника студент має визначитися з майбутнім місцем роботи, що допоможе обрати тему випускного дослідницького проекту та підібрати оптимальні дисципліни з варіативної частини навчального плану.

Це сприятиме становленню елементів лідерського стилю майбутнього фахівця як інтегрованого особистісного утворення, яке охоплює знання з лідерології, фахові компетенції, засвоєні загальнолюдські, національні та валео-екологічні цінності, прагнення до високих результатів, комунікативні й організаторські навички, креативність, уміння презентувати власний престиж, застосовувати різні підходи до прийняття управлінських рішень і здійснювати вплив на оточення відповідно до обставин (адаптивний стиль), що забезпечує згуртованість колективу та успішне досягнення спільних цілей.

Доцільно організовувати зустрічі з роботодавцями та екскурсії на провідні агропідприємства, щоб формувати у студентів професійну культуру через ознайомлення з сучасними, ефективними й екологічно безпечними моделями агровиробництва. Наставник має сприяти визначенню студентом подальшої траєкторії розвитку — продовженню навчання (передусім у НУБіП України, де пропонуються найкращі магістерські програми) або ж можливому працевлаштуванню. Для цього важливо налагоджувати взаємодію з потенційними роботодавцями. Окрім практичного навчання, допускається також додаткова зайнятість за фахом, якщо вона не перешкоджає досягненню освітніх цілей.

Четвертий курс, перший семестр.

Місяць	Тема заходу
<i>1 Вересня</i>	Свято початку навчального року.
<i>Вересень</i>	Екскурсії на провідні агропідприємства Київщини та інших регіонів України, зокрема «Агросоюз», АМАКО, «Миронівський хлібопродукт», «НІБУЛОН», «Агроекологія», «РОСТА» та інші.
<i>Жовтень</i>	Науково-природничий музей Національної академії наук України (м. Київ, вул. Богдана Хмельницького, 15).
<i>14.10</i>	Свято мужності та героїзму — День захисника України.
<i>Жовтень</i>	Студентська республіка.
<i>Листопад</i>	Налагодження взаємодії з потенційними роботодавцями та швидке укомплектування вакансій. Створення бази підприємств, установ та організацій, які можуть стати роботодавцями для випускників.
<i>17.11.</i>	День світової студентської солідарності.
<i>Грудень</i>	Формування та розвиток лідерських якостей студентів через семінар за участю фахівців кафедри педагогіки.
<i>Протягом семестру</i>	Особисте консультування студентів групи.
	Результати роботи за семестр.

Четвертий рік навчання, другий семестр.

Місяць	Тема заходу
Січень	Музей подій Української революції 1917–1921 років у Києві (вул. Володимирська, 57).
Лютий	Проведення зустрічей із представниками підприємств.
Лютий	Чарівність НУБіП України.
Березень	Зустріч за круглим столом із представниками роботодавців на тему «Значення моєї професії».
Березень	Голосіївська весна.
Квітень	Відвідування провідних агропідприємств відповідно до професійної спеціалізації.
Травень	Сприяння студентам у визначенні шляху професійного розвитку
8.05	День пам'яті та примирення.
Остання п'ятниця травня	День університету.
Протягом семестру	Заняття з кожним студентом групи окремо.
	Підсумковий огляд роботи за семестр та рік

10.3.Завдання щодо формування ціннісного світогляду та історичні корені університетських свят і подій

Школа першокурсника є щорічним університетським заходом, який проводиться для студентів нового набору у другій-третьій декаді серпня. Метою школи є полегшення адаптації студентів до нових навчальних та робочих умов, виявлення лідерських здібностей, схильностей та талантів молоді, а також спрямування їх до участі у творчих колективах, спортивних секціях, клубах за інтересами та органах студентського самоврядування.

Педагоги та студентський актив мотивують першокурсників до високих досягнень, знайомлять з історією, структурою та традиціями університету, його засновниками, науковими школами та основними можливостями реалізації лідерського потенціалу. Вже на початковому етапі студентів залучають до суспільно корисної діяльності, науково-дослідної роботи, інноваційних проєктів, спортивної та творчої активності. Особлива увага приділяється розвитку студентського самоврядування, фізичному вихованню, спортивній роботі та творчості в колективах художньої самодіяльності, студіях, гуртках і клубах за інтересами.

Студентам, зарахованим на бакалаврські програми, фахівці за відповідними напрямками розповідають про особливості організації навчального процесу в університеті, громадські об'єднання та спортивні секції. Крім того, студенти знайомляться з діяльністю кафедри фізичного виховання та кафедри культурології, проходять відбір до колективів

художньої самодіяльності та спортивних секцій, щоб долучитися до підготовки масштабного університетського свята – «Дня знань».

Свято «День знань» спрямоване на формування в молоді відчуття приналежності до великого колективу НУБіП України та культу знань як основного ресурсу для досягнення успіху в умовах інформаційного суспільства. «День знань» у НУБіП України став традиційним урочистим заходом, під час якого відбувається символічна посвята студентів-першокурсників. Основні цілі свята: розвиток у студентів почуття єдності зі студентським колективом університету, стимулювання їхніх зусиль до сумлінної праці у новому навчальному році та посилення патріотичних настроїв через визнання престижу університету як провідного закладу вищої освіти України.

Це свято знаменує початок навчального року в Україні та ряді інших країн і відзначається 1 вересня. Державним його проголошено 1 вересня 1984 року Верховною Радою СРСР. Для першокласників цей день відомий як Свято першого дзвоника, а для всіх інших – як початок нового навчального року. Його часто називають просто «Перше вересня» або «День першого вересня». У цей день діти та молодь після літніх канікул повертаються до навчання в школах, гімназіях та вищих навчальних закладах різних типів і форм власності.

День працівників освіти, який відзначається у першу неділю жовтня, має на меті підкреслити престиж педагогічної професії, популяризувати академічні цінності та наукові знання, формувати повагу студентів до професорів, доцентів, асистентів і визнати значущість їхньої благородної та жертвовної діяльності. Всесвітній день учителя є чудовою нагодою згадати про важливу роль педагога в сучасному суспільстві. На державному рівні в цей день прийнято вітати освітян і відзначати їхні заслуги перед країною. ООН закликає громадян у Всесвітній день учителя на хвилину замислитися над тим, як хороший учитель вплинув на їхнє життя, залишивши пам'ять про себе.

Дата відзначення Всесвітнього дня вчителя була визначена не випадково. 5 жовтня 1966 року відбулася міжурядова конференція у Парижі, присвячена статусу педагогів. Після цього всі ключові принципи щодо цієї професії були закріплені у декларації ЮНЕСКО. В Україні День учителя вперше відзначили 5 жовтня 1994 року. З того часу свято стало традиційним та щорічним.

Про значущість педагогічної діяльності говорили багато видатних особистостей. Зокрема, У. Черчіль зазначав: «Учителі мають владу, про яку прем'єр-міністри можуть тільки мріяти» та «Легше управляти країною, ніж виховати чотирьох дітей». Ян Амос Коменський наголошував: «Педагог – найблагородніша професія на землі. Тільки найкращі люди стають вчителями».

Молодіжний фестиваль «Студентська республіка», який проводиться в середині жовтня, спрямований на розвиток у студентів навичок самоврядування, реалізації громадянських прав і обов'язків, формування громадянської компетентності та відповідальності. Під час фестивалю в ігровій формі створюється міні-модель держави на визначеній території з

чіткими межами. Студенти формують органи управління, законодавчу, виконавчу та судову владу.

Ця «держава» має власні закони, валюту, міністерства та відомства. «Органи влади» та «громадяни» самостійно організовують життя та дотримуються порядку на території «республіки». Студенти очолюють міністерства фінансів, екології, сільського господарства, внутрішніх справ, освіти та науки, що дозволяє їм набувати досвід лідерства. Кульмінаційним моментом гри є вибори студентського президента, під час яких створюється центральна виборча комісія, формуються «політичні партії» та проводиться повноцінна виборча кампанія з голосуванням.

День захисника України – це свято, запроваджене указом Президента України Петра Порошенка 14 жовтня 2014 року. Його мета – вшанування мужності та героїзму тих, хто захищає незалежність і територіальну цілісність України, військових традицій і подвигів українського народу, а також підтримка патріотичного духу в університетському середовищі, відродження національних традицій і виховання в молоді поваги до захисників України та відповідального ставлення до виконання військового обов'язку.

За християнським календарем цей день також відзначається як День Покрови Пресвятої Богородиці, покровительки українських козаків. Козацтво завжди було символом військової доблесті, мудрості та відваги народу, який відстоює своє право на свободу й незалежність. У періоди іноземних вторгнень козаки ставали на захист України, зберігали національні традиції, культуру та віру. Слава про їхні подвиги й мужність поширювалася далеко за межі країни.

З українськими козаками пов'язують продовження державотворчих традицій нашого народу. У період 1451–1481 років на землях Русі, що входили до складу Великого князівства Литовського, зникають останні залишки давньої державності – Київське та Подільське князівства. Уже наприкінці XV століття в історичних джерелах з'являється перша згадка про українських козаків. У «Всесвітній хроніці» польських істориків Мартина та Йоахима Бельських зазначено, що в 1489 році під час походу польського королевича Яна Альбрехта на Поділля українські козаки показували його війську шлях. У 1553 році Дмитро Вишневецький (Байда) заснував на острові Хортиця Запорізьку Січ – потужний форпост, що захищав південно-східні кордони Руських земель від набігів турків і татар. Із козаками пов'язують формування ще однієї форми української державності – Гетьманату, основним творцем якого був видатний полководець та стратег Богдан Зиновійович Хмельницький (1648–1709). Гетьманщина проіснувала до 1764 року і була ліквідована за часів імператриці Катерини II (1762–1796), яка в 1775 році також знищила козацтво, розгромивши Запорізьку Січ.

Спадкоємицею козацьких традицій стала ще одна національно-визвольна сила – Українська повстанська армія (УПА), створена у 1943 році Тарасом Бульбою-Боровцем на Волині. Основу армії склали селяни, які відмовлялися терпіти окупантів і брали до рук зброю. УПА активно діяла на території західної та центральної України, численні підпільні осередки існували й на

Донбасі. Бійці організовували диверсійні акції проти Червоної армії та каральних загонів Вермахту, ставши символом незламної боротьби українського народу проти загарбників.

День української мови та писемності (9 листопада) відзначається з метою формування в молоді поваги до державної мови та української писемності, підвищення рівня мовної та мовленнєвої культури студентів, а також популяризації українського літературного й поетичного слова. Свято було встановлено Указом Президента України у 1997 році й щорічно відзначається на честь українського літописця Нестора – послідовника творців слов'янської писемності Кирила і Мефодія. Дослідники вважають, що саме з Нестора-літописця розпочинається писемна українська мова. Це свято має не лише державне, а й церковне значення. Перший твір сучасною українською мовою, який відповідав візантійським першовізірцям, православні назвали акафістом Богородиці Холмській. «Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання століть; мова – це музика, мелодика, барви буття, сучасна художня, інтелектуальна та мисленнєва діяльність народу» (О.Гончар).

Міжнародний день студентів (17 листопада) покликаний виховувати у студентів почуття колективізму та академічної єдності в боротьбі за ідеали добра й справедливості, гордість за свій статус і приналежність до університетської спільноти, а також усвідомлення належності до світового студентського руху.

Походження цього свята пов'язане з подіями в Чехії: 28 жовтня 1939 року в Празі поліція та підрозділи СС розігнали мирну демонстрацію. Під час розгону тяжкі поранення отримав студент медичного факультету Ян Оплетал, який помер 11 листопада. Його похорон 15 листопада перетворився на масовий протест проти окупації, в якому брали участь тисячі людей, що також призвело до сутичок із поліцією. Наступного дня в Берліні на нараді за участю Адольфа Гітлера було прийнято рішення закрити чеські університети на три роки та конфіскувати їхнє майно. У ніч з 16 на 17 листопада в Празі та інших університетських містах пройшли масові арешти студентів: 9 лідерів студентських організацій стратили у в'язницях, понад 1200 заарештованих відправили до Заксенгаузена. Солдати вривалися до гуртожитків, жорстоко били студентів і вивозили їх на околиці Праги, де насильство продовжувалося: студентів змушували падати на землю, а німці наступали їм чоботами на шиї. На своїх зборах у 1941 році в Лондоні Міжнародна рада студентів ухвалила заяву, якою 17 листопада було проголошено Міжнародним днем студентів на згадку про події в Чехії. Відтоді студентство всього світу підтримує ініціативу щодо визнання цього дня на рівні ООН. 17 листопада відзначають Міжнародний день студента — свято молодості, краси та невичерпної енергії, що символізує солідарність студентів у різних країнах.

День працівників сільського господарства, який святкують у третю суботу листопада, присвячений усім, хто працює в агропромисловому секторі, займається аграрною освітою та наукою. Метою цього свята є формування у

студентів інтересу до професії, розвиток ціннісного ставлення до хліборобської праці та поваги до тих, хто забезпечує продовольчу безпеку держави. Свято започатковане у 1993 році, коли Президент України підписав Указ про заснування професійного дня для працівників сільського господарства, а також підприємств, що займаються переробкою сільськогосподарської сировини та виробництвом харчової продукції.

На своїх зборах у Лондоні 1941 року Міжнародна рада студентів ухвалила заяву, в якій 17 листопада, на пам'ять про події в Чехії, було оголошено Міжнародним днем студентів. З того часу студентська спільнота всього світу підтримує ініціативу щодо визнання 17 листопада на рівні ООН як Міжнародного дня студентів. Цей день відзначає молодість, красу, невичерпну енергію та символізує солідарність студентів усього світу.

День працівників сільського господарства, що відзначається у третю суботу листопада, присвячений усім, хто працює в агропромисловому комплексі, займається аграрною освітою та наукою. Метою свята є формування у студентів інтересу до професії, виховання поваги до праці хліборобів та людей, які забезпечують продовольчу безпеку країни. Свято було започатковане у 1993 році: тоді Президент України підписав указ про заснування професійного дня для працівників сільського господарства, а також підприємств, що займаються переробкою сільськогосподарської продукції та виробництвом харчових продуктів. З давніх-давен восени, коли землю вкриває жовте листя та зібрано врожай, а комори й стодоли заповнені збіжжям, відзначають Свято працівників сільського господарства. Це цілком логічно, адже саме на українській землі тисячі років тому наші предки створили давню хліборобську культуру.

В Україні День працівників сільського господарства святкують широко. Україну й досі називають житницею Європи. Основними культурами, що вирощують українські аграрії, залишаються зернові, цукровий буряк та картопля. Свято відзначають також працівники фермерських господарств, які постачають країні молоко та м'ясо.

Слава й честь хліборобам, Нехай пісні лунають для вас! Вони сіють і збирають хліб, І знає про це кожен із нас. На їхніх руках — земля й праця, Та не марна кожна їхня хвиля. Кожен скаже й кожен знає: Кращих рук за ці не знайти!

День Національної Єдності, що відзначається 1 грудня, спрямований на формування національної свідомості та ідентичності молоді, виховання ціннісного ставлення до української державності як прояву самоорганізації народу та прищеплення відчуття єдності всіх українців незалежно від регіону їхнього проживання.

Саме 1 грудня відбувся Всеукраїнський референдум, на якому народ України підтвердив Акт проголошення державної незалежності від 24 серпня 1991 року. Значення цього голосування важко переоцінити: хоча Акт про незалежність був ухвалений Верховною Радою, справжня незалежність України настала лише після підтвердження волі народу 1 грудня. Парламент може представляти народ, але лише сам народ є безпосереднім джерелом

влади, і його воля є непорушною. Особливо важливо, що до 1 грудня формально незалежну Україну не визнала жодна держава світу. Лише після Всеукраїнського референдуму протягом грудня Україну визнали понад сорок країн. Результати цього референдуму скасували наслідки березневого всесоюзного референдуму 1990 року і створили правові умови для перетворення проголошеної незалежності на реальну.

До речі, цілком ймовірно, що День Незалежності українці могли б відзначати не 24 серпня, а 1 грудня. Питання, з якої дати вести відлік новітньої історії держави, викликало жваві дискусії. Переважала то одна, то інша дата. Нарешті суперечки завершилися завдяки, за словами Л.М. Кравчука, Дмитру Павличку, який запропонував несподіваний аргумент: Святкувати влітку значно приємніше, ніж узимку. Сніг, мороз або навіть дощ можуть зіпсувати урочистості». Цей довід виявився для депутатів надзвичайно переконливим. Ми – один народ, і земля у нас спільна. На рідній землі не слід нічого ділити. Хоч шлях був тернистий і кам'янистий, Та в серці горіла яскрава віра. Тут, серед батьків і дітей, все моє рідне – І пшеничні лани, і зелені вершини. І вже світ не мовчить, а поступово пробуджується, Коли українські прапори здіймаються вгору.

Якщо хочеш, можу ще зробити більш поетичну, ритмічну версію для читання віршем. Хочеш, щоб я так зробила?

Вечір спортивної слави (проводиться у першу декаду грудня) має на меті підбиття підсумків фізкультурно-спортивної діяльності університету за рік, стимулювання студентів до регулярних занять спортом, популяризацію здорового способу життя, формування прагнення до високих результатів, а також вшанування найкращих спортсменів університету.

Конкурс «Краса НУБіП України» (лютий) спрямований на виховання у молоді відчуття прекрасного, гармонії душі та тіла, поваги до жінки та матері, розвиток естетичних смаків і цінностей, формування шанобливого ставлення до щирої, жертвовної любові та традиційної сім'ї, а також пропагує жіночу красу й чоловічу мужність. Цей захід часто проводиться з нагоди Дня закоханих або Дня святого Валентина. За легендою, святий Валентин був християнським священником за часів імператора Клавдія II Готського (III ст. н.е.), який, крім духовного служіння, займався також природничими науками та медициною.

Імператор Клавдій нібито вважав, що сім'я заважає солдатам віддано служити імперії, і видав указ, який забороняв їм одружуватися. Проте священник Валентин таємно продовжував вінчати охочих. За це його заарештували та ув'язнили під наглядом офіцера, чия приймачка була сліпою. Валентин зцілив її, після чого вона та її родина прийняли християнство. Дізнавшись про це, імператор наказав стратити священника, що й сталося 14 лютого.

Міжнародний фестиваль «Голосіївська весна», який проходить серед навчально-наукових інститутів, факультетів і регіональних ВНЗ Національного університету біоресурсів і природокористування України, має на меті популяризацію самодіяльного народного мистецтва, організацію цікавого та змістовного дозвілля молоді, а також залучення широкого кола

студентів до культурно-просвітницьких заходів і роботи аматорських колективів університету.

Головні завдання фестивалю включають: формування у студентів патріотизму, національної свідомості та гордості за український народ і його внесок у світову культурну спадщину; підвищення рівня естетичної культури майбутніх спеціалістів; розвиток у учасників фестивалю відповідальності та колективізму; виявлення талановитих студентів і створення умов для реалізації їх творчого потенціалу; популяризацію мистецтва через твори світової класики, найкращі зразки сучасного мистецтва та багатство національного фольклору; підвищення художнього рівня аматорського мистецтва, збагачення репертуару високохудожніми творами національної драматургії, музики та хореографії, а також кращими зразками вітчизняної та зарубіжної класики; сприяння взаємозв'язку та консолідації регіональних колективів НУБіП України з Київським територіальним центром.

Всесвітній день здоров'я, який відзначається 7 квітня, спрямований на формування у студентів ціннісного ставлення до фізичного, психічного та соціального здоров'я, а також на популяризацію здорового способу життя серед молоді. Це свято було засноване на честь створення Всесвітньої організації охорони здоров'я. Організація, заснована у 1948 році, об'єднала представників 191 країни світу. Перші святкування Всесвітнього дня здоров'я відбулися у 1950 році, і вже тоді основною ідеєю заходу була пропаганда здорового способу життя та боротьба з поширенням різноманітних хвороб.

Здоров'я є найвищою цінністю людини і значною мірою залежить від її способу життя. Вважається, що система охорони здоров'я впливає лише на 10% загального стану здоров'я, тоді як решта 90% визначається іншими чинниками: екологією (20%), спадковістю (20%) і, найголовніше, способом життя (50%). Тобто, здоров'я здебільшого залежить від нас самих і нашої відповідальності.

Здоровий спосіб життя проявляється у свідомому дотриманні правил поведінки, які спрямовані на збереження фізичних та психічних ресурсів організму, а також передбачають догляд і розвиток всіх його систем.

Щодо стану здорового способу життя серед юнаків, яких беруть на навчання, дані Українського інституту соціальних досліджень імені Олександра Яременка (аналітичний звіт) показують тривожну картину. Статистика останніх років свідчить, що курить близько 67% хлопців та 55% дівчат віком до 18 років. Кожен другий підліток (42,5%) вживав алкоголь протягом тижня перед опитуванням. Середній об'єм спожитого пива в день вживання склав майже 700 грамів (майже 800 грамів серед хлопців та трохи менше 0,5 літра серед дівчат). Більше 40% опитаних повідомили, що перший досвід вживання будь-яких алкогольних напоїв припав на вік 13 років або раніше. Крім того, 25,4% юнаків до 18 років мають досвід вживання заборонених наркотичних речовин. Протягом останніх 30 днів марихуану або гашиш вживали 3,0% опитаних хлопців. Щонайменше раз у житті екстазі вживали 3,1%, а «курильні» суміші – 2,6%. Найпоширенішим джерелом отримання наркотиків є компанія друзів.

Складові здорового способу життя виходять за межі простої відмови від шкідливих звичок. Він включає такі елементи: раціональний режим праці та відпочинку, оптимальну рухову активність, особисту гігієну, загартовування, збалансоване харчування, а також заняття фізкультурою та спортом.

Кафедра педагогіки провела дослідження щодо здорового способу життя студентів гуманітарно-педагогічного факультету НУБіП України і виявила тривожну тенденцію до погіршення їхнього здоров'я. Хоча отримані дані не є повністю репрезентативними для всього університету, вони можуть слугувати орієнтиром для всього студентського колективу базового закладу НУБіП України.

За допомогою валідованої анкети було опитано 91 студента віком від 18 до 24 років, серед яких 20 хлопців і 71 дівчина.

Аналізуючи рівень своєї рухової активності, 63% студентів повідомили, що їхня фізична активність обмежується допомогою батькам на присадибній ділянці; лише 56% відвідують заняття з фізичного виховання в університеті, а 7% займаються у спортивних секціях. Це свідчить про те, що значна частина молоді (майже половина) веде малорухливий спосіб життя. Студенти проводять близько 5 годин на добу в навчальних аудиторіях і ще 2–3 години готуючись до семінарів та практичних занять. Таким чином, більшість світлового дня вони перебувають у сидячому положенні.

Відомо, що гіподинамія (недостатня м'язова активність) є одним із основних чинників, що негативно впливають на здоров'я людини. Особливо шкодить вона серцево-судинній системі: зменшується сила серцевих скорочень, падає працездатність, знижується тонус судин. Також негативні наслідки проявляються в порушенні обміну речовин та енергії, зниженні кровопостачання тканин. Через неповноцінне розщеплення жирів кров стає «жирнішою» та повільніше рухається по судинах, що зменшує надходження поживних речовин та кисню до органів і тканин. Гіподинамія може призвести до задишки, аритмії, ожиріння, атеросклерозу та порушень роботи ендокринної системи.

Одним із важливих компонентів здорового способу життя є правильне харчування. Так, 60% студентів визнають, що їхній раціон є незбалансованим, оскільки вони часто споживають шкідливі продукти (напівфабрикати, чіпси, пиво, горішки, сухарики) та рідко включають у нього овочі, фрукти й домашні страви (супи, борщі тощо). Лише 34% респондентів вважають своє харчування повноцінним. Серед причин неправильного харчування студенти зазначають нестачу часу та коштів, а також відсутність бажання або можливості готувати корисну їжу. Відомо, що режим праці та відпочинку значною мірою впливає на здоров'я. Так, 38% студентів повідомили, що сплять не менше 7 годин на добу, тоді як 14% відповіли, що їхній сон триває лише 5–6 годин через умови проживання в гуртожитку, де, на їхню думку, неможливо добре відпочити. За валеологічними нормами, оптимальна тривалість сну для людини становить 8 годин на добу.

Що стосується статевого життя, 63% студентів (14 хлопців і 43 дівчини) зазначили, що мають одного партнера та користуються презервативами. Проте

таку поведінку не можна вважати повністю безпечною, адже найнадійніший захист тіла і психіки — це відмова від дошлюбного сексу. 21% студентів (дівчат) повідомили, що ще не вступали у статеві стосунки. 6% респондентів зізналися, що ведуть ризиковану поведінку, змінюючи партнерів і не використовуючи засоби контрацепції. Чи можна вважати дошлюбне статеве життя показником соціального здоров'я? Відомо, що найефективнішим способом профілактики венеричних захворювань, включно з ВІЛ/СНІДом, є саме відмова від дошлюбного сексу, а не лише використання контрацептивів.

Ідеалом здорового способу життя є гармонійний стан здоров'я у трьох сферах: фізичній, психічній та соціальній. Фізичне здоров'я характеризується нормальним функціонуванням усіх органів та систем організму. Психічне здоров'я проявляється у правильній роботі мозку, чіткості й якості мислення, добре розвиненій пам'яті та увазі, високій емоційній стійкості, відсутності агресії та розвитку вольових якостей. Соціальне здоров'я включає ціннісне ставлення до власного здоров'я та праці, несприйнятливості до шкідливих звичок і поведінкових стереотипів, що суперечать здоровому способу життя. Соціально здорова людина отримує задоволення від своєї діяльності, прагне до самовдосконалення, зберігає молодість духу й внутрішню красу, перебуваючи у гармонії із суспільством.

День довкілля, який відзначається щороку у третю суботу квітня, має на меті формування у молоді екологічної свідомості, виховання бережливого ставлення до природи, розвиток ноосферного мислення та прищеплення вітацентричних цінностей. Це свято встановлено Указом Президента України у 1998 році. З того часу студенти активно долучаються до вирішення екологічних проблем, об'єднуючи зусилля для поліпшення стану навколишнього середовища та привернення уваги суспільства до питань охорони природи.

У членів колективу нашого вишу повинен бути високий рівень екологічної культури. Під екологічною культурою слід розуміти інтегральну характеристику особистості, що є складовою її загальної культури. Вона передбачає усвідомлену потребу в гармонійному співіснуванні з природою, розуміння нерозривної єдності людини та біосфери, а також наявність глибоких екологічних знань, умінь і навичок екологобезпечної поведінки з використанням комплексу заходів із відновлення та охорони природного середовища.

На нашу думку, особистість із високим рівнем екологічної культури вирізняється ціннісним ставленням до землі, гуманним ставленням до тварин і природи загалом та володіє розвиненим ноосферним мисленням.

Філософська концепція ноосферогенезу пов'язана з терміном «ноосфера» (від грец. «noos» – розум) і відображає сучасну стадію розвитку біосфери, коли на планеті з'явилась людина як мисляча істота. Поняття «ноосфера» вперше запропонував у 1927 році французький філософ Едуард Леруа. Він разом із колегою – геологом, палеонтологом і філософом П'єром Тейяром-де-Шарденом – у 1923–1924 рр. слухав лекції Володимира Вернадського про

біосферу в Сорбонні. Згодом В. Вернадський підтримав цей термін і широко використовував його у власних працях.

П. Тейяр-де-Шарден розробив ноосферну концепцію ідеалістичного характеру. Він розглядав ноосферу як один із етапів космогенезу, особливий стан Всесвіту, центр якого – Бог. На його думку, Всесвіт складається з таких сфер: біосфери (живої оболонки Землі), ноосфери (мислячої оболонки планети), христосфери (сфери присутності Христа, що любить і перетворює Всесвіт) та теосфери (сфери божественного в Космосі). Тейяр-де-Шарден зазначав, що людина з'явилася у світі тихо й непомітно, а однією з найдивовижніших і найвеличніших подій у розвитку Землі він вважав виникнення психози – ери людського розуму.

У вченні В. Вернадського ноосферна концепція мала інший зміст: життя розглядається як космічне явище, а не лише земне; форма існування земного життя – біосфера; людина є закономірним і необхідним продуктом розвитку життя на Землі; жива речовина, включно з людиною, може визначати напрямок і перебіг геологічних та космогенетичних процесів. За словами Володимира Івановича: «В останні тисячоліття спостерігається інтенсивне зростання впливу однієї живої речовини – цивілізованого людства – на зміну біосфери. Під дією наукової думки та праці людини біосфера переходить у новий стан – ноосферу».

За В. Вернадським, ноосфера уявляється як царство розуму, ідеальне суспільство, «золотий вік» в історії людства. Цей стан не є кінцевим, він формується поступово в процесі еволюції. Дослідження послідовників В. Вернадського (М. Моїсєєв, В. Кутирев, М. Реймерс, К. Кондратьєв, Г. Швєбс, В. Межжерін, В. Боков, М. Руденко) показують, що людство відповідно до законів розуму будує ноосферу. Для цього потрібні провідні особистості, які, маючи глибокі професійні знання, волю, високу екологічну культуру та емпатію, використовують екобезпечні технології для розвитку цивілізації. При цьому не припустиме бачення природи як відокремленої сутності, над якою людина панує і експлуатує її ресурси заради зростання споживчих потреб. Людина є органічною частиною біосфери і невіддільна від неї. Жива природа – Земля, Всесвіт, Космос – діє за законами вселенського розуму, тому ноосферогенез полягає в усвідомленні людиною цих законів і створенні моделей взаємодії суспільства та природи, які забезпечують раціональне використання ресурсів та збереження балансу екосистем.

День Матері, який відзначається у другу неділю травня, спрямований на виховання у молоді поваги до жінки, любові до матері та Батьківщини. Велику роль у цьому процесі відіграє сама мати, яка прагне зберегти духовність своїх дітей та прищепити їм пам'ять про національну спадщину й походження.

Серед українців вперше День Матері організував Союз українок Канади у 1928 році. Уже наступного року свято відзначали у Львові, де його ініціаторкою стала редакторка тижневика «Жіноча доля» Олена Кисилевська. Того ж 1929 року «Союз українок» сприяв впровадженню свята на Тернопільщині. Організації «Просвіта», «Рідна школа», «Пласт», «Сокіл» та

інші проводили концерти, конференції й фестивалі по всій Східній Галичині, завдяки чому День Матері широко відзначався.

У 1939 році радянська влада заборонила свято, але з 1990 року, завдяки діяльності громадських організацій, зокрема Союзу українок, День Матері повернувся в Україну.

У незалежній Україні свято встановлено «...на підтримку ініціативи Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, міжнародної організації «Жіноча громада», Спілки жінок України та громадської організації «Союз українок...» відповідно до Указу Президента України «Про День матері» від 10 травня 1999 року № 489/99.

В українській традиції жінка завжди вважалася берегинею сім'ї. Виховання дітей неможливо уявити без участі матері – першої і найріднішої людини для дитини. Саме від матері залежить формування характеру дитини, її ціннісних орієнтирів та любові до рідної землі.

День матері – це свято, присвячене прояву любові та вдячності жінкам. Роль матері та жінки в історії людства надзвичайно велика. Жінки не лише були дружинами князів, козаків, шляхти, політичних та державних діячів, а й самостійно займали важливі посади, впливали на політику та історію. Серед них – княгиня Ольга, Анна Ярославна, Роксолана, героїня Столітньої війни Жанна д'Арк, прем'єр-міністри Маргарет Тетчер (Великобританія), Індіра Ганді (Індія), Беназир Бхутто (Пакистан), перша леді Аргентини Євіта Перон, президент Філіппін Глорія Аройя, канцлер Німеччини Ангела Меркель, президент Литви Далія Грібаускайте та інші.

Серед жінок є й чимало меценаток, які займалися благодійністю, засновували школи та монастирі, будували церкви та видавали книги, зокрема Галшка Гулевичівна, Раїна Могилянка – княжна Вишневецька, княжна Варвара Рєпніна та інші. Відомими також є жінки-письменниці й поетеси, які залишили помітний слід у літературі та публіцистиці: Олена Пчілка, Ольга Кобилянська, Леся Українка, Ліна Костенко та багато інших.

Серед видатних українських жінок-педагогів можна згадати Софію Русову-Ліндфорс та Христину Алчевську. Історія зберегла яскравий приклад, який підкреслює роль українських жінок і матерів у світовому контексті. Донька київського князя Ярослава Мудрого, Анна, йдучи на самопожертву і виконуючи волю батька заради геополітичних інтересів своєї держави, стала дружиною французького короля Генріха I. Під час вінчання в Реймському соборі наречені засвідчили свою згоду на пергаменті: Генріх I, не вміючи писати, поставив «хрестик», а Анна Ярославна залишила підпис «АННА РУСИНКА». Її видатні інтелектуальні здібності дозволили їй стати першою особою Франції того часу, виконуючи обов'язки регентки при малолітньому синові Філіппі.

Часто успіх великого чоловіка значною мірою залежить від його дружини. Так, Анастасія Лісовська (Роксолана-Хатун), дружина турецького султана Сулеймана I Пишного, незважаючи на обмеження статусу жінки в ісламі, мала значний вплив на державні справи. Будучи українкою, вона

домоглася припинення завойовницьких походів на землі України-Руси, спрямувавши політику Порти у північно-західному напрямку.

Досягнення успіхів подружжям в будь-яких справах лише тоді, коли сімейний «корабель» рухається вперед узгоджено, за підтримки обох його «весел» — чоловіка й дружини. Літописець про українських жінок писав: «Вона цінніша за дорогоцінний камінь, її любить чоловік, бо вона робить його життя щасливим... Вона веде торгівлю, обробляє ниву... Руки її завжди задіяні в корисній справі... Чоловік не турбується про дім, коли вона поруч. Вона прекрасна і сильна...».

День пам'яті та примирення (8 травня) відзначається з метою формування у студентів громадянської свідомості, патріотизму, національної гідності, милосердя та емпатії, готовності захищати державу і шанобливого ставлення до старшого покоління.

8 травня 1945 року відбулася капітуляція нацистської Німеччини, що стало символом перемоги над нацизмом. Відповідно до Указу Президента України 2015 року, відзначення цієї дати спрямоване на «гідне вшанування подвигу українського народу, його вагомому внеску у перемогу Антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні та виявлення поваги всім борцям проти нацизму».

У боротьбі проти фашистської Німеччини ключову роль відігравала Червона армія, до складу якої входила значна кількість українських воїнів. Велику частку внесли й сили національного опору – Українська повстанська армія. Ця війна з перших днів стала справжнім мартирологом для українського народу, а кількість жертв вимірюється не десятками чи тисячами, а мільйонами людських життів. Незліченна кількість синів і дочок України загинула на полях бою, а долі багатьох людей були спотворені війною.

Завдяки мужності, зокрема студентів і викладачів нашого університету, вдалося утримувати оборону Києва з 7 липня по 26 вересня 1941 року. Проте сили були нерівні. Уже 22 липня 1942 року Червона армія залишила місто Свердловськ (Луганщина), і відтоді вся Україна опинилася під жорстоким фашистським окупаційним режимом. Нацисти безжально експлуатували ресурси країни, а тисячі українців були відправлені на каторжні роботи до концентраційних таборів. У своїх наказах рейхскомісару Коху Гітлер зазначав: «На окупованих українських територіях не може бути освіти, медичного обслуговування – лише тютюн, алкоголь і терор...». Так на українських землях здійснювалася нацистська програма очищення життєвого простору від корінного населення з метою його заміни арійцями.

У лютому 1943 року під Сталінградом відбувся перелом у війні: було повністю розгромлене 330-тисячне угруповання німецьких військ. Підтвердженням цього став бій на Курській дузі з 5 липня по 23 серпня 1943 року, де було знищено 30 ворожих дивізій, серед яких 7 танкових та моторизованих.

Ще 18 грудня 1942 року було звільнено перший населений пункт на українській території – село Півнівка (тепер Луганська область), і почався широкомасштабний контрнаступ.

3 листопада 1943 року, після артилерійської підготовки та авіаційних ударів по 20 плацдармах (зокрема Букринському, Лютізькому, Кременчуцькому, Канівському), розпочався наступ радянської армії на Київ. 6 листопада о 4:00 годині, після важких і кровопролитних боїв, столиця була звільнена.

28 жовтня 1944 року було визволено місто Ужгород, що ознаменувало завершення звільнення всієї України. Бої за українські землі тривали майже два роки — 22 місяці, у них була задіяна майже половина особового складу та техніки Червоної армії. Український народ за цей час зазнав колосальних втрат: з січня 1943-го до жовтня 1944 року загинуло близько 3,5 мільйона осіб. Щодня життя втрачали в середньому 68 тисяч людей.

Під час війни було зруйновано сотні міст і тисячі сіл, втрачено значну частину промислового потенціалу та сільського господарства. Проте наш народ зміг здолати ворога, і всі понесені жертви не були марними 8 травня 1945 року Антигітлерівська коаліція офіційно прийняла «Акт про беззастережну капітуляцію» Збройних сил нацистської Німеччини. Документ підписав начальник Оперативного штабу верховного командування Вермахту, генерал-полковник Альфред Йодль, за дорученням Президента Німеччини Карла Деніца. Хоча акт був підписаний 7 травня в Реймсі (Франція), його ратифікували наступного дня в Берліні. З нагоди цієї події 8 травня 1945 року в багатьох містах Європи та США відбулися масштабні святкування. Крім того, 6 червня 1944 року після висадки союзних військ Британії та США у Франції було відкрито Другий фронт у Європі.

Ці події сприяли початку масштабних операцій з визволення Правобережної та Західної України. У 2014 році вперше в історії України офіційні заходи з нагоди завершення Другої світової війни в Європі та перемоги над нацизмом проводилися протягом двох днів – 8 та 9 травня. Було заплановано, що в подальшому вшанування загиблих в Україні розпочинатиметься 8 травня – одночасно з Європою та світом.

День науки, який відзначається у третю суботу травня, має на меті формування у молоді ціннісного ставлення до науки, інтелектуальної праці, навчання, визнання заслуг учених і науковців, а також підтримку науково-технічного прогресу в Україні.

Це свято є професійним для всіх громадян України, чия діяльність пов'язана з науковими дослідженнями. Хоча День науки є відносно молодим святом для українських науковців, сама Національна академія наук України (НАНУ) була створена ще 27 листопада 1918 року за гетьмана Павла Скоропадського. Після входження України до складу СРСР серед республіканських академій у Радянському Союзі НАН України завжди займала провідні позиції.

14 лютого 1997 року Президент України підписав Указ № 145/97, яким встановив професійне свято працівників науки — День науки, який щороку відзначається у третю суботу травня. Наука має надзвичайно важливе значення для побудови сильної та незалежної України, зміцнення її обороноздатності та забезпечення високого рівня життя громадян. Як

зазначала Марія Склодовська-Кюрі, «наука є фундаментом будь-якого прогресу, спрощує життя людства та зменшує його страждання».

День університету, який відзначається в останню п'ятницю травня, спрямований на формування у студентів поваги до Alma Mater, відчуття приналежності до університетського колективу, ознайомлення з історією розвитку навчального закладу, а також з досягненнями науки та інновацій.

Національний університет біоресурсів і природокористування України, маючи IV рівень акредитації, є самоврядним закладом дослідницького типу. Він здійснює освітню, науково-дослідну, інноваційну, навчально-виробничу та інформаційно-консультаційну діяльність, присвячену вивченню сучасних проблем наук про життя та навколишнє середовище, ефективному використанню, відтворенню та збалансованому розвитку біоресурсів наземних і водних екосистем. Університет запроваджує передові природоохоронні агро- та біотехнології, технології відновлення безпечності та родючості ґрунтів, енергозберігаючі агротехнології, а також методи екологічного й правового менеджменту в сільській місцевості. Крім того, заклад здійснює моніторинг і контроль за дотриманням стандартів, якістю та безпекою сільськогосподарської продукції, продуктів її переробки та стану довкілля.

Національний університет біоресурсів і природокористування України є одним із провідних освітніх, наукових та культурних центрів країни. У його складі — 3 навчально-наукові інститути та 13 факультетів у місті Києві, а також 10 відокремлених підрозділів НУБіП України — регіональних закладів вищої освіти I–III рівнів акредитації. Загалом у навчальному процесі беруть участь понад 26 тисяч студентів та більше 600 аспірантів, докторантів і наукових пошукувачів.

День Конституції України відзначається щорічно 28 червня з метою формування у молоді правової свідомості, активної громадянської позиції, поваги до прав і свобод людини та громадянина, а також патріотичних переконань. Це свято встановлене на честь ухвалення Конституції України 28 червня 1996 року. Тоді депутати Верховної Ради працювали безперервно протягом ночі з 27 на 28 червня — всього 23 години. За результатами голосування документ підтримали 315 парламентарів, що закріпило основні правові засади держави на п'ятий рік після проголошення незалежності. День Конституції України єдиним державним святом, прямо зазначеним у самій Конституції:

«Стаття 161. День прийняття Конституції України є державним святом – Днем Конституції України». Цікаво, що Україна стала останньою з колишніх радянських республік, яка ухвалила нову Конституцію.

Ще один цікавий історичний факт: українці можуть вважатися авторами однієї з перших демократичних конституцій у Європі. Йдеться про документ під назвою «Пакти і Конституції прав та вольностей Війська Запорозького», підписаний у квітні 1710 року в місті Бендери між гетьманом Війська Запорозького Пилипом Орликом, старшиною, полковниками та Військом Запорозьким. Цей акт відомий як Конституція Української Гетьманської Держави, або Бендерська Конституція Пилипа Орлика. У ньому були

визначені основи державного устрою, принципи організації влади з поділом на законодавчу, виконавчу та судову гілки, а також права гетьмана, Генеральної Ради, Генерального суду, козаків і інших верств населення.

День Державного Прапора України, який відзначається 23 серпня, має на меті виховання у студентів поваги до національного символу – Державного Прапора. 23 серпня 1991 року, після провалу путчу в Москві, група народних депутатів внесла синьо-жовтий прапор України до сесійної зали Верховної Ради. Ці історичні кадри відомі всім: депутати заходили до зали з розгорнутим стягом, на передньому плані усміхався В'ячеслав Чорновіл, поруч були Іван Заєць (випускник НУБіП України), Володимир Яворівський та Микола Порівський. 4 вересня того ж року над куполом Верховної Ради замайорів національний синьо-жовтий прапор, а 28 січня 1992 року він офіційно отримав статус державного.

Уперше у новітній історії України синьо-жовтий стяг підняли перед будівлею Київської міськради на Хрещатику 24 липня 1990 року, поряд із червоно-блакитним прапором Української РСР. Тоді сотні тисяч людей принесли міським депутатам державний прапор, освячений у Софійському соборі.

Президент України офіційно реабілітував українців із села Росохач Чортківського району Тернопільської області, які за радянських часів вперше підняли український прапор у регіоні. Йдеться про дев'ятьох односельчан, які об'єдналися в підпільну організацію і в ніч на 22 січня 1973 року розклеїли у Чорткові 19 листівок та вивісили 4 жовто-блакитні прапори. Таким чином вони відзначили 55-річчя проголошення Української народної республіки (січень 1918 року) та 54-ту річницю «Акта злуки ЗУНР з УНР» (22 січня 1919 року).

У березні 1973 року підпільну групу було заарештовано, а того ж року її учасники отримали вироки. Частина з них відбувала покарання у таборах Мордовії. Синьо-жовтий колір українського прапора – один із найдавніших серед сучасних національних символів. Він походить від герба Галицько-Волинського князівства – золотого лева на синьому полі. У сучасному розумінні ці кольори символізують чисте небо та пшеничні поля.

Сьогодні національний прапор став невід'ємним атрибутом державних, політичних та громадських заходів. Водночас час від часу з'являються спроби його дискредитації та провокаційні ідеї щодо «перевертання» прапора, які базуються на різних вигадках і міфах.

День Незалежності України (24 серпня) в університеті відзначають з метою формування у студентів патріотизму, любові до Батьківщини, поваги до Героїв та історичного минулого народу, а також усвідомлення ними того, що українська державність формувалася поступово, а не стала результатом одномоментного рішення. Проголошенню незалежності передувала політика демократизації та гласності, започаткована з 1985 року М. С. Горбачовим, яка стимулювала національно-визвольні рухи на території СРСР. Водночас частина комуністичної еліти намагалася протистояти цим процесам.

У ніч із 18 на 19 серпня 1991 року найближчі соратники Президента СРСР, які займали ключові посади в союзних органах влади, ізолювали М. Горбачова на його дачі в Криму та намагалися захопити повну владу. Для цього вони створили Державний комітет надзвичайного стану СРСР (ДКНС). До його складу увійшли: О.Д. Бакланов, В.А. Крючков – голова КДБ СРСР, В.С. Павлов – прем'єр-міністр СРСР, Б.К. Пуго – міністр внутрішніх справ СРСР, В.А. Стародубцев – голова Селянського союзу, А.І. Тізяков, Д.Т. Язов – міністр оборони СРСР та Г.І. Янаєв – виконуючий обов'язки президента СРСР.

Члени ДКНС не мали конструктивної програми й прагнули лише одного – зупинити процес демократизації в усіх сферах суспільного життя та повернути ситуацію до стану, який існував до 1985 року. Однак їхній виступ неосталіністів зіткнувся з опором народу, який підтримав президента РРФСР Бориса Єльцина. До Києва почали стягувати війська, а керівництву УРСР висунули ультиматум: у разі невиконання розпоряджень путчистів у республіці буде введено надзвичайний стан. Л.М. Кравчук на позачерговому засіданні Президії Верховної Ради зайняв двозначну позицію, і остаточного рішення про підтримку чи засудження путчу так і не було прийнято. Архівні документи свідчать, що деякі регіональні осередки Комуністичної партії України, зокрема Львівський обком, підтримували державний переворот. Коли 23 серпня 1991 року путчисти зазнали поразки, уже наступного дня, 24 серпня, Верховна Рада провела позачергове засідання й ухвалила Акт проголошення державної незалежності України.

Проголошення Незалежності не є початком української державності. Її історичні корені сягають доби перших полянських князів Кия, Аскольда й Дира. За твердженням відомого історика Михайла Грушевського, український народ походить від племен Антів (IV–VI століття). Наші предки пережили період піднесення Київської Русі, відбили монголо-татарську навалу та, завдяки Галицько-Волинському князівству, зупинили просування руйнівної орди на захід.

Автор «Слова о полку Ігоровім» згадує одного з наймогутніших європейських монархів — галицького князя Ярослава Осмомисла, так: «Галицький Осмомисле-Ярославе! Високо ти сидиш на своєму золотокованому троні, підперши Угорські гори своїми залізними полками, перекривши королеві шлях, зачинивши Дунаєві ворота, встановлюючи суди по Дунаю. Твоя гроза лине по землі!».

Навіть у складі Литви та Польщі ще довгий час діяли руські князівства, а їхнє зникнення збіглося з появою перших відомостей про козаків та створенням Дмитром Вишневецьким (Байдою) вільної республіки — Запорізької Січі на острові Хортиця.

У результаті національно-визвольних змагань постала українська козацька держава під проводом Богдана Хмельницького, яка згодом трансформувалася в Гетьманщину, що протистояла зростанню впливу російського царизму на автономний устрій України.

Козацькі вольності та держава проіснували до 1764 року, коли Гетьманат було ліквідовано Катериною II, а у 1775 році зруйновано останній форпост козацтва — Запорізьку Січ.

Після цього Україна увійшла до складу Російської імперії під принизливою назвою Малоросія.

У XIX столітті центром українського національного відродження стала Західна Україна. Саме там виникло об'єднання «Руська трійця» у складі Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича та Якова Головацького. Вони прагнули пробудити байдужих до рідної мови й культури сучасників, звертаючись до них словами, що не втратили актуальності й сьогодні:

Нас народила і вигодувала руська мати, вона нас любила. То чому ж нам соромитися рідної мови? Чому шанувати чужу, занедбуючи свою?

У 1848 році постала перша українська політична організація – Головна Руська Рада, яку очолив Григорій Яхимович. Згодом, у 1868 році, було засновано культурно-просвітницьке товариство «Просвіта», а на Буковині діяло освітньо-культурне об'єднання «Руська бесіда». У 1873 році розпочало свою роботу Товариство імені Тараса Шевченка.

Новий етап боротьби за державність розгорнувся у 1917–1921 роках, коли внаслідок національно-демократичної революції виникла Українська Центральна Рада на чолі з Михайлом Грушевським, яка проголосила утворення Української Народної Республіки. Згодом постали Українська держава гетьмана Павла Скоропадського та Директорія Симона Петлюри. На західноукраїнських землях була створена Західно-Українська Народна Республіка під проводом Євгена Петрушевича. 22 січня 1919 року вона об'єдналася з УНР, і на Софійській площі в Києві урочисто проголосили створення єдиної та неподільної Української держави. Після цих подій українська державність певний час існувала у вигляді радянської республіки.

30 грудня 1938 року на Закарпатті було відновлено Карпатську Україну під проводом Августина Волошина, яка мала власні збройні сили – Карпатську Січ. Згідно з таємним протоколом пакту «Молотова – Рібентропа», що визначав поділ сфер впливу між Сталіним і Гітлером, до складу радянської України було приєднано західноукраїнські землі. Важливою віхою українського державотворення стало проведення у Львові Українських Національних Зборів, де 30 червня 1941 року було проголошено створення Української Держави та обрано Ярослава Стецька головою Українського Державного Правління. Усі ці кроки стали основою для успішного відновлення незалежності України в серпні 1991 року в сучасних кордонах, що здобули міжнародне визнання.

Цей стислий огляд минулого покликаний нагадати про значущість української державності й показати, що ми – сильний народ із тисячолітньою, багатою та славною історією. Маємо всі підстави для самоповаги, повинні берегти пам'ять про подвиги наших героїв, їхню мужність, стійкість і відданість у боротьбі з ворогами. Варто також шанувати працю сотень тисяч українців, які творили підґрунтя національної свободи й незалежності, прагнучи, щоб їхні

нащадки – спадкоємці князівських родів і безстрашних козаків – жили в мирі, добрі й злагоді з цивілізованими народами світу.

Події 2013–2016 років стали для нашого народу важким випробуванням зрілості. Щире прагнення до європейського майбутнього зіткнулося з агонією корупції, диктатури та зради. Сподівання на краще були атаковані сепаратизмом, який підживлювали внутрішні зрадники й зовнішня агресія. Та попри це, внутрішній голос нагадує нам: «Усе буде добре... Україна вистоїть... Мир і спокій неодмінно повернуться на нашу землю». Підставою для такого оптимізму є героїзм українських воїнів, правоохоронців, прикордонників, добровольців і волонтерів, а також зростання патріотичного духу навіть серед тих, хто ще недавно сповідував ідеї «слов'янської єдності». Громадяни зрозуміли: лише сильна держава, здатна захистити себе, є запорукою миру сьогодні й дороговказом до щасливого майбутнього.

Отже, державність виступає найвищою національною цінністю. Вона не допускає приниження національної гідності, ґрунтується на повазі та доброзичливому ставленні до інших народів, спрямована на захист прав і свобод громадян та забезпечення їм гідного рівня життя.

10.4. Показники результативності впровадження виховної програми формування ціннісного світогляду

1 рік навчання

Студент

1. Орієнтуватися в історії університету: знати його назву, дату заснування та основні етапи розвитку.
2. Знати дату створення факультету та провідні наукові школи, що в ньому сформувалися.
3. Мати читацький квиток бібліотеки НУБіП України; бути учасником спортивної секції, мистецького колективу, клубу за інтересами, наукового гуртка або входити до складу органів студентського самоврядування.
4. Знати основні складові здорового способу життя.
5. Усвідомлювати зміст і значення присяги студента НУБіП України.
6. Бути обізнаним із правилами внутрішнього розпорядку та правилами проживання в гуртожитку (для мешканців гуртожитків).
7. Знати організаційну структуру академічної групи (староста, профорг, культорг, спорторг).
8. Знати історичне походження державних і національно-патріотичних свят: Дня захисника України, Дня пам'яті та примирення.
9. Відвідати культурно-історичні та наукові об'єкти: Софійський собор, Михайлівський Золотоверхий монастир, Музей анатомії та Ботанічний сад НУБіП України.

Наставник

1. Бути обізнаним із індивідуальними особливостями студентів групи, їхніми здібностями, інтересами та нахилами.
2. Здійснювати соціометричні дослідження з метою виявлення неформальних лідерів («зірок») і студентів з низьким рівнем соціальної інтеграції («відторгнутих»).
3. Знати та дотримуватися положень Етичного кодексу науково-педагогічного працівника НУБіП України.
4. Володіти сучасними методиками діагностики особистості (зокрема психогеометричним тестом С. Деллінгер, методиками самооцінки, референтометрії тощо).
5. Знати історичне походження та значення державних і національних свят (День захисника України, День пам'яті та примирення).
6. Мати позитивні результати оцінювання діяльності наставника за методикою «Очима студентів» (не нижче ніж «2» бали).
7. Орієнтуватися в показниках академічної успішності групи та володіти інформацією про навчальні результати кожного студента.
8. Знати дані щодо середнього показника академічного рейтингу групи.

II рік навчання

Студент

1. Бути обізнаним щодо історичних подій, яким присвячений Меморіал слави університету.
2. Знати імена студентів-героїв та усвідомлювати значення їхніх подвигів під час оборони Києва в роки Другої світової війни.
3. Володіти знаннями про студентів університету, які увійшли до лав Небесної сотні.
4. Мати уявлення про імена студентів і науково-педагогічних працівників університету — учасників антитерористичної операції.
5. Знати державні символи України, вміти відтворювати напам'ять текст Державного Гімну, а також розкривати історію походження Герба і Прапора України.
6. Усвідомлювати значення визначних переможних битв в історії українського народу (битва на Синіх Водах, битва під Оршею, Конотопська битва).
7. Знати, кого в сучасній історії України називають «Кіборгами», «Промбергами», а також мати уявлення про подвиг Костянтина Могилка.
8. Ознайомитися з історико-культурними об'єктами: музеями «Козак Мамай» і «Прадавня – Арата Україна», відвідати Десятинну церкву, Андріївський узвіз та Аскольдову могилу.
9. Здійснити культурно-пізнавальні подорожі до парку «Софіївка», Кам'янець-Подільської фортеці, Гетьманської столиці у Батурині та музею Тараса Шевченка.

Наставник

1. Опанувати знання про оборонців м. Києва та їхній героїчний внесок у роки Другої світової війни.
2. Засвоїти відомості про особистість студента – Героя Небесної сотні, зокрема його життєвий шлях та біографічні дані.
3. Знати зміст і значення подвигу К. Могилка.
4. Володіти методикою виховання особистості в колективі за концепцією А. Макаренка.
5. Ознайомитися з педагогічними ідеями, викладеними у працях В. Сухомлинського «Народження громадянина», «Сто порад учителям».
6. Знати історико-культурне походження свят і заходів, що проводяться та відзначаються в університетському середовищі.
7. Уміти делегувати частину виховних функцій активу студентської групи.
8. Володіти інформацією про середній показник успішності навчальної групи та рівень навчальних досягнень кожного студента.
9. Оперувати даними щодо середнього балу академічного рейтингу групи.

III рік навчання

Студент

1. Уміє аргументовано охарактеризувати вибіркові дисципліни, які опанував, та обґрунтувати їх значущість для майбутньої професійної діяльності.
2. Знає зміст і може розкрити сутність понять «ноосферогенез» та «сталій розвиток суспільства».
3. Уміє пояснити прояви господарської дбайливості фахівця аграрної сфери.
4. Орієнтується в складі ради роботодавців і володіє знаннями щодо сфер їхньої професійної діяльності.
5. Має досвід відвідування не менше трьох провідних аграрних підприємств в Україні чи за кордоном відповідно до майбутнього фахового профілю.
6. Уміє пояснити сутність і соціально-професійну цінність обраної спеціальності.
7. Володіє методами та прийомами професійного самовиховання.

Наставник

1. Називає щонайменше три агропідприємства, на які організовував екскурсії для студентів.
2. Наводить приклади наданої допомоги студентам у виборі дисциплін вибіркової частини навчального плану.
3. Інформує студентів про склад ради роботодавців та напрями їхньої професійної діяльності.
4. Залучає студентів до участі у наукових гуртках і дослідницьких проєктах.

5. Проводить роз'яснювальну роботу та організовує заходи, спрямовані на формування ціннісного ставлення студентів до майбутньої професії.
6. Сприяє мотивації студентів до професійного самовдосконалення.
7. Володіє інформацією щодо середнього балу успішності групи та індивідуальних навчальних досягнень кожного студента.
8. Орієнтується у показниках середнього балу академічного рейтингу групи.

IV рік навчання

Студент

1. Визначився з подальшою траєкторією професійного розвитку — працевлаштуванням або продовженням навчання в магістратурі НУБіП України.
2. Орієнтується в переліку магістерських освітніх програм за обраним фаховим спрямуванням на факультеті чи в університеті.
3. Має уявлення про провідних представників агропромислового комплексу.
4. Зробив свідомий вибір тематики власного дослідницького проекту.
5. Обізнаний із принципами функціонування сучасних аграрних підприємств.
6. Відвідав провідні агропідприємства Київської області та України (зокрема: «Агросоюз», АМАКО, «Миронівський хлібопродукт», «НІБУЛОН», «Агроекологія», «РОСТА» та ін.).
7. Ознайомився з експозиціями Національного науково-природничого музею НАН України.

Наставник

1. Забезпечує організацію екскурсій студентів на провідні агропромислові підприємства Київщини та інших регіонів України.
2. Сприяє студентам у виборі тематики науково-дослідних проектів з урахуванням їхніх індивідуальних здібностей та професійних інтересів.
3. Організовує відвідування студентами Національного науково-природничого музею НАН України.
4. Надає студентам інформацію щодо магістерських освітніх програм за відповідним фаховим спрямуванням, які функціонують на факультеті та в університеті.
5. Володіє відомостями про середній показник успішності групи та рівень навчальних досягнень кожного студента.

10.5. Заходи, що сприяють результативності виховного процесу формування ціннісного світогляду

Стимулами для навчальної діяльності студентів є такі:

1. Можливість професійного зростання.
2. Отримання високооплаченої роботи за спеціальністю.
3. Зацікавленість у майбутній професії.

4. Якісне викладання навчальних дисциплін.
5. Практика на провідних підприємствах галузі.
6. Стажування та практика за кордоном, здобуття подвійного диплома.
7. Вступ до магістратури за державним замовленням.
8. Забезпечення місцем у гуртожитку.
9. Стипендіальне забезпечення.
10. Отримання премій.

Стимулами для науково-педагогічних працівників є такі:

1. Реалізація власного професійного потенціалу.
2. Нарахування додаткових балів у рейтинговій системі.
3. Офіційне визнання результатів викладацької діяльності (подяки, грамоти тощо).

Завдання для самоперевірки

1) Об'єднувати зусилля й ресурси для реалізації визначеної мети, упорядковувати та вдосконалювати діяльність, робити її більш цілісною, дієвою й результативною, раціонально використовуючи наявні засоби – це

- а) планування виховної роботи;
- б) організація виховної роботи;
- в) моніторинг виховної роботи;
- г) Контроль виховної роботи

2) Науково-обґрунтоване проектування становлення і розвитку колективу студентської групи і кожного вихованця зокрема – це ...

- 3) Визначати пріоритетні завдання виховання на певний термін – це
- а) планування виховної роботи;
 - б) організація виховної роботи;
 - в) моніторинг виховної роботи;
 - г) контроль виховної роботи

4) Організація виховної роботи, окрім цього, включає оволодіння найновішими знаннями з теорії і методики виховання

5) Розташуйте у відповідній послідовності алгоритмічність роботи зі студентською молоддю:

- а) організація роботи;
- б) планування;
- в) корекція
- г) діагностика;
- д) аналіз результатів і їх контроль

6) Вкажіть вимоги до складання плану виховної роботи зі студентською молоддю

7) Із пропонованого переліку оберіть види планів організаційно-виховної роботи зі студентською молоддю:

- а) прогностичний;
- б) перспективний;
- в) семестровий;
- г) аналітичний;
- д) річний;
- е) на один день;
- є) потижневий

8) Планування організаційно-виховної роботи у вищих закладах освіти здійснюють

9) Вкажіть відомі Вам індикатори ефективності реалізації виховання у вищому закладі освіти.

10) Вкажіть відомі Вам стимули результативності виховного процесу у вищому закладі освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Амеліна С. М. Теоретико-методичні основи формування культури професійного спілкування студентів вищих аграрних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Х., 2008. 40 с.
2. Бех І. Д. Нові методології виховання підростаючої особистості. *Український соціум*. 2004. № 1 (3). С. 88–94.
3. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: стратегія проектування. <http://studentam.net.ua/content/view/7525/97/>
4. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності. <http://westudents.com.ua/knigi/353-psihologchn-djerela-vihovno-maysternost-beh-d.html>
5. Бех І. Д. Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали наук.-практ. конф. за рез. наук.-досл. роб. Інституту проблем виховання НАПН України у 2010 р.* / за ред. І. Д. Беґа, О. В. Мельника. – Івано-Франківськ : Видавництво «Тіповіт», 2011. № 1. С. 3–19.
6. Бондаренко М. П. Організація і виховання студентського колективу. К.: Вища школа, 1979. 70 с.
7. Борисов В. В. Теоретико-методологічні засади формування національної самосвідомості учнівської та студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Т., 2006. 40 с.
8. Бульвінська О. І. Куратор. *Енциклопедія освіти* / НАПН України / головний ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 443.
9. Буяльська Т. Б. Робота кураторів академічних груп у вищому навчальному закладі : метод. посіб. / Буяльська Т.Б., Прищак М.Д., Мацко Л.А. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 154 с.
10. Васюк О.В. Історія соціальної педагогіки за кордоном: навч.-метод. посіб. / О.В. Васюк. – К. : НАКККіМ, 2012. – 182 с.
11. Васюк О.В., Сопівник І.В. Історія української педагогіки і освіти: навчальний посібник-хрестоматія / О.В.Васюк, І.В.Сопівник. – К.: НАКККіМ, 2011. – 600 с.
12. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України : аналітично-інформаційні матеріали / наук. ред. М. М. Ілляш. – К.: Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, 2003. – 191 с.
13. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О. І. Вишневський. – 3-є вид., доопр. і доп. – К. : Знання. – 2008. – 568 с.

14. Волощук І. С. Основи наукових досліджень. Педагогіка: експериментальне видання / Іван Степанович Волощук. – К., 2006. – 107 с.
15. Вплив умов навколишнього середовища на здоров'я [Електронний ресурс] : Профілактична медицина. – Режим доступу : http://profmed.at.ua/index/navkolishne_seredovishhe_ta_zdorov_39_ja_ekologija_ljudini/0-6.
16. Гельвецій К.А. Про людину, її розумові здібності та її виховання [Текст] / Гельвецій К.А.; перекл. з французької Валер'яна Підмогильного. – К. : Основи, 1994. – 416 с.
17. Методологічні поради молодим науковцям / С. Гончаренко. – К. 1995. – 56 с.
18. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
19. Дроб'язко П.І. Українська національна школа : витоки і сучасність : посібник / П.І. Дроб'язко. – К. : Академія, 1997. – 181 с.
20. Грубі Т. В., Мірошніченко В. І. (2022) Якість освіти як передумова інтеграції України в європейський освітній простір. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Спецвипуск. Том 1. Київ : Видавничий дім «Гельветика». С. 61–67. DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.1.12>
21. Духнович О.В. Народна педагогія. // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / О.В. Духнович; Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 200-205.
22. Духовно-культурні цінності виховання Людини : [монографія] / Г.П. Шевченко, Т. Л. Антоненко, О. С.Белих та ін. – Луганськ: НОУЛІДЖ, 2013. – 332 с.
23. Ельбрехт О. Компетентнісний підхід як методологічна основа формування змісту професійної підготовки менеджерів / О. Ельбрехт // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Слов'янськ : СДПУ, 2011. – Ч. III, Вип. LVIII. – С. 54–64.
24. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
25. Євтух М.Б. Соціальна педагогіка : підручник / М.Б. Євтух, О.П. Сердюк. – 2-ге вид., стереотип. – К. : МАУП, 2003. – 232 с.
26. Жалдак Л.М. Гуртування студентської групи вищого аграрного закладу освіти: Монографія. – К.: НАУ, 2007. – 210 с.
27. Журнал та методичні матеріали наставника студентської групи / [уклад. Лисенко В. П., Сопівник Р. В., Сопівник І. В.]. – К. : Видавничий центр НУБіП України, 2010. – 123 с.
28. Зав'язків О. В. Дорогоцінна енциклопедія геніальних афоризмів / О.В. Зав'язків. – Донецьк, 2010. – 608 с.
29. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / Зайченко І. В. – К. : Освіта України, 2008. – 528 с.

30. Зайченко І.В. Історія педагогіки. У двох книгах. Книга І. Історія зарубіжної педагогіки: [навч. пос.] / І.В. Зайченко. – К.: Слово, 2010. – 624 с.
31. Захарова В. А. Формування моральних якостей у процесі вивчення життєвого і творчого шляху письменника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02. «Теорія і методика навчання (українська література)» / В. А. Захарова. – К., 2002. – 24 с.
32. Зязюн, І. (2013) Філософія ціннісних відношень. *Інноваційність у науці і освіті*. Київ : Богданова А. М. С. 74–82.
33. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія: навч. посіб. / Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 664 с.
34. Колективна монографія «Навчання студентської молоді: світові освітні тренди» (монографія у співавторстві) / за заг. ред. А.А. Марушкевич. Колектив авторів: Алла Марушкевич (1,1); Проніков О. (1,2), Балашова С. (1,3), Кузьменко Н.(1,4), Левицька Л.(1,5), Каленський А. (1,6), Поляк О. (1,7), Головка Н. (1,8), Бахмач Л.(1,9), Спіцин Є.(2,1), Деркач О. (2,2), Плахотнік О.(2,3), Жиленко М. (2,4), Москаленко А. (2,5). ТОВ «ЦІКОМПРІНТ» Київ, 2023. с. 150
35. Конспект лекцій з дисципліни «Педагогіка вищої школи» (для аспірантів денної та заочної форми навчання) / Уклад.: Є.А. Зеленов. Київ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2023. 107 с.
36. Корміна Л. (2017) Методичні основи формування світоглядних знань студентів у навчанні: емоційно-особистісний аспект. *Педагогічний часопис Волині*. №1(4). С.82–87. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/12294/1/Kormina.pdf>
37. Кушнірук С. А., Матвієнко О. В., Олефіренко Т. О. (2023) Формування наукового світогляду студентів: соціокультурна проєкція. *Освітній дискурс. Збірник наукових праць*. № 45 (7–9). DOI 10.33930/ed.2019.5007.45(7-9)-12
38. Куліш П.О. Листи з хутора // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / П.О. Куліш; Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 181-187.
39. Лаппо В.В. Теорія і методика виховання: навчальний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 384 с.
40. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / П.Г. Лузан, О.В. Васюк, О.М. Бернова. – К. : НАУ, 2006. – 302 с.
41. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; За ред. О.О.Любара. – К. : Знання КОО, 2003. – 456 с.
42. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С.Д. Максименко [вид. 3-є, перероб. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272с.
43. Максименко С. Д. Якість особистості. К. : Юрінком Інтер, 2008. С. 1019–1020.
44. Маценко Л. М. Діяльність наставника в системі виховної роботи вищого навчального закладу : монографія. К. : НАКККіМ, 2010. – 404 с.

- 45.Маценко Л.М., Матвієнко О.Ю. Теоретико-методичні аспекти організації виховної роботи наставника студентської групи. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія К.*, 2010. – Вип. 155. – ч. 1. – С. 268-276.
- 46.Маценко Л.М. Теорія і методика виховання : навчальний посібник. Вид. 3-тє, доп., перероб. – Київ : ЦП «Компринт», 2019. – 319 с.
- 47.Маценко Л.М. Методичні рекомендації з вивчення дисципліни “Організація виховної роботи у ВНЗ”. Вид. 2-ге, доп., перероб. - К.: НАКККіМ, 2013. – 28 с.
- 48.Маценко Л.М. Методичні рекомендації з вивчення дисципліни “Організація виховної роботи у ВНЗ”. Вид. 2-ге, доп., перероб. - К.: НАКККіМ, 2013. – 28 с.
- 49.Маценко Л.М. Виховання у студентів-аграрників здорового способу життя // Професійна освіта: теорія, досвід, проблеми: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції / За ред. професора Н.Т.Тверезовської. – К., 2009. – С.83-87.
- 50.Маценко Л.М. Виховання несприйнятливості до вживання алкоголю як складова формування здорового способу життя // Дні науки - 2008: Збірник тез доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Здоровий спосіб життя – основа освітньої системи сучасної України» у 3 т. / Класичний приватний університет, 23-24 жовтня 2008 р.; ред.. кол. В.М. Огаренко та ін. – Запоріжжя: КПУ, 2008 р.: / – Запоріжжя: КПУ, 2008. – Т. 3. – С.314-316.
- 51.Маценко Л.М. Виховання несприйнятливості до тютюнопаління як складова формування здорового способу життя // Наука і вища освіта: Тези доповідей учасників XVI Міжнарод. наук. конф. молодих науковців, м. Запоріжжя, 17-18 квітня 2008 р.: У 4 т. / Класичний приватний університет. – Запоріжжя: КПУ, 2008. - Т. 3. - С. 345.
52. Маценко Л.М., Матвієнко О.Ю. Організація виховної роботи наставника студентської групи // Теоретичні питання освіти і виховання Київського національного лінгвістичного університету. – К., 2010. - № 42.
- 53.Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. посіб. / Л.А.Медвідь. – К.: Вікар, 2003.- 335 с.
- 54.Методика виховної роботи наставника студентської групи : [роб. навч. прогр. наук.-метод. семінару для наставників студентських груп 1 курсу НУБіП України / В. П. Лисенко, Р. В. Сопівник, Л. М. Маценко, О. В. Наконечна. – К. : НАКККіМ, 2011. – 31 с.
- 55.Методика виховної роботи наставника студентської групи : навч. прогр. наук.-метод. семінару / [уклад. П. Г. Лузан, В. І. Стахневич, С. В. Яшник, С. О. В’ялий]. – К. : Видавничий центр НАУ, 2004. – 23 с.
- 56.Мешко О.І. Історія зарубіжної школи і педагогіки [Текст]/ Мешко О.І., Янкович О.І., Мешко Г.М. – Тернопіль: ТДПУ, 1998 – 82 с.
- 57.Мірошніченко В., Добровольська Г. Народознавство як невичерпне джерело розвитку особистості. *Збірник наукових праць Національної*

- академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2020. Том 23. № 4. С. 251–263
58. Мірошніченко В. Виховання естетичної культури студентів фахової передвищої освіти засобами театральної музичної творчості. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. Вип.217. С. 34–39.
59. Мірошніченко В.І. Застосування технології вітагенної освіти у формуванні громадянської компетентності студентів. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки* 2024. № 2(13): 136–147.
60. Мірошніченко В. Роль освітнього середовища у формуванні патріотичних ідеалів студентів закладів фахової передвищої освіти. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. № 2 (36). 2024. С342 –351.
- 61.61. Мірошніченко В.І., Тушко К.Ю., Дияк В.В. *Методика викладання у вищій школі : навчально-методичний посібник*. Хмельницький, 2023. 306 с.
62. Мірошніченко В.І. Формування риторичної культури здобувачів освіти під час дистанційного навчання в аспірантурі. *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2024. 12(2). 112-123. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(2\).2024.73-85](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(2).2024.73-85)
63. Мойсеюк Н. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Мойсеюк [вид. 3-є, перероб. та доп.]. – К., 2007. – 656 с.
64. Нариси з історії розвитку педагогічної думки : навчальний посібник. – К. : Центр навч. літ-ри, 2003. – 308 с.
65. Ніколаєнко С. М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. К. : Знання, 2005. 319 с.
66. Омеляненко В.Л. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський К., 2008. – 415 с.
67. Організація виховної роботи наставником академічної групи в аграрному ВНЗ із формування лідерських якостей студентів. *Методичні рекомендації / Укладач: Р.В. Сопівник*. – К.: ЦП Компринт, 2008. – 56 с.
68. Павлова В. (2021) Ціннісне ставлення здобувачів освіти до здорового способу життя як педагогічна проблема. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип 41. Т. 2. С. 202–208. <https://dspace.onu.edu.ua/items/76b3c9b6-4f42-4e77-80d4-c1869d92a144>. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-2-44>
69. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський [вид. 2-е, перероб. та доп.]. – К. : Каравела, 2008. – 496 с.
70. Педагогіка вищої школи / за ред. З. Н. Курлянд. К. : Знання, 2005. 399 с.
71. Потапчук Т., Клепар М., Мірошніченко В.І. Наукові погляди на формування естетичного смаку майбутніх педагогів. *Збірник наукових*

- праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. № 3.*
72. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні : нариси (X – початок XX ст.) / За ред. М.Д.Ярмаченка. – К. : Рад. шк., 1991. – 381 с.
 73. Савицька І. Зміст та структура поняття «ціннісний світогляд студентів соціономічних професій університетів наук про життя». *Humanities Studios: Pedagogy, Psychology, Philosophy*. 2024.12(2).112-123. [https://doi.org/10.31548/hspedagog15\(2\).2024.102-111](https://doi.org/10.31548/hspedagog15(2).2024.102-111).
 74. Савицька І. Методологічні засади формування ціннісного світогляду студентів соціономічних професій в університетах наук про життя. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5 (5). С. 360–375. [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5\(5\)-360-374](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-360-374).
 75. Світогляд і світ людини : колективна монографія (2008) / за заг. ред. доктора філософських наук, професора В.П. Капітона. Дніпропетровськ : ДДФА, 240 с. URL:<http://chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://visnyk.iful.edu.ua>
 76. Сидоренко В. К. Методологічні основи науково-пізнавальної педагогічної діяльності. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія»*. К., 2010. Вип. 155. ч. 1. 302 с.
 77. Сухомлинський В.О. у роздумах сучасних українських педагогів : монографія / упоряд.: О. В. Сухомлинська, О. Я. Савченко ; авт. кол.: О.В. Сухомлинська, О. Я. Савченко, В. С. Курило та ін. – Луганськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2012. – 504 с.
 78. Сковорода Г.С. Байки Харківські // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / Г.С. Сковорода; Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С .134-136.
 79. Сковорода Г.С. Вдячний еродій // Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Г.С. Сковорода; Упор. О.О.Любар. – К. : Знання, 2003. – С. 122-129.
 80. Сопівник І. (2016) Ціннісний (аксіологічний) підхід у вихованні особистості. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. Вип: 239. С. 225–229.
 81. Сопівник Р. В. Виховання лідерських якостей студентів вищих навчальних закладів : [монографія] / Р. В. Сопівник; за ред. В. К. Сидоренка. – К. : ЦП Компринт, 2012. – 504 с.
 82. Сопівник Р.В., Васюк О.В. Теорія та історія соціального виховання за рубежем: короткий курс лекцій / Р.В.Сопівник, О.В.Васюк. – К.: «ЦП Компринт», 2011. – 169 с.
 83. Сопівник Р.В., Мірошніченко В.І. Використання засобів арт-терапії у формуванні естетичної компетентності студентів університетів. *Журнал «Перспективи та інновації науки» (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. № 10(44). 2024. С. 576–585.

84. Сопівник Р.В., Мірошніченко В.І. Формування екологічних цінностей як педагогічна умова професійної підготовки студентів соціономічних професій (майбутніх екологів). *Суспільство та національні інтереси. (Серія «Педагогіка»)*. № 1(9). 2025. С. 210–219. [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-1\(9\)-210-218](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-1(9)-210-218).
85. Столяренко О. Б. Психологія особистості : навч. посіб. / О.Б. Столяренко. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.
86. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. Шк., 1970. – 288 с.
87. Ткаченко В. М. Патріотизм / В. М. Ткаченко // Енциклопедія освіти / НАПН України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 633–634.
88. Тріфаніна Л.С., Мірошніченко В.І. Культура професійного спілкування в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 45. С. 217–220. DOI <https://doi.org/10.32843/26636085/2022/45.45>
89. Федоренко Д.Г. Шевченко і народна педагогіка / Д.Г.Федоренко // Рідна школа. – 1993. – № 3.
90. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. [для студентів вищих педагогічних закладів освіти]. К. : ВЦ Академія, 2002. 258 с.
91. Шевченко Г. П. Розвиток естетичного виховання у вищих навчальних закладах України на сучасному етапі / Г. П. Шевченко // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. праць Полтавського національного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 7. – С. 9-13.
92. Шевченко Г. П. Художньо-естетичне виховання студентської молоді : монографія / Г. П. Шевченко, Ю. А. Пастухова. Луганськ : СНУ, 2010. 179 с.
93. Шевчук В. Я. Ноосферогенез і гармонійний розвиток / В. Я. Шевчук, Г. О. Білявський, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький. – К. : Геопринт, 2002. – 127 с.
94. Шинкарук В. Д. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах (для студентів напряму підготовки «Соціальна педагогіка») / В. Д. Шинкарук, Р. В. Сопівник, І. В. Сопівник. К.: ЦП «Компринт», 2015. 236 с.
95. Ягунов В.В. Педагогіка. / В.В. Ягунов. К.: Геопринт, 2002. 248 с.
96. Якса Н. В. Основи педагогічних знань : навч. посіб. / Н. В. Якса. – К.: Знання, 2007. – 358 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
97. Янкович О.І. Поліщук В.А. Історія соціальної педагогіки / соціальної роботи : навчально-методичний посібник / О.І. Янкович, В.А. Поліщук. – Тернопіль : ТНПУ, 2004. – 394 с.
98. Michael T. Lee, Robyn L.Raschke. (2016) Understanding employee motivation and organizational performance: Arguments for a set-theoretic approach. *Journal of Innovation & Knowledge*. Volume 1. Issue 3. P. 162–169. URL:<https://www.sciencedirect.com/journal/journal-of-innovation-and-knowledge/vol/1/issue/3>. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2016.01.004>

99. Sopivnyk I. V., Marusiak V. M. (2023) Formation of Bioethical Views of Students - Future Veterinarians: a Review of the Source Base. *Scientific journal "Humanitarian Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy"*. Vol. 14. No.4. P. 92–102. [https://doi.org/10.31548/hspedagog14\(4\).2023.92-102](https://doi.org/10.31548/hspedagog14(4).2023.92-102)

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Сопівник Руслан Васильович

Доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України. Викладає дисципліни «Аксіологія державотворення в Україні», «Соціальне лідерство і командування», «Лідерологія», «Лідерство і коучинг», «Психологія маніпулятивних впливів».

Наукові інтереси пов'язані з вихованням на засадах національно-патріотичних та громадянських цінностей, формування лідерських та моральних якостей студентів закладів вищої освіти.

Автор 140 наукових праць, серед яких 5 монографії, 6 посібники, 15 методичні рекомендації.

Електронна адреса: sopivnyk_r@nubip.edu.ua

Мірошніченко Валентина Іванівна

Доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Викладає дисципліни «Формування ціннісного світогляду», «Педагогічні технології», «Моніторинг освітнього середовища», «Інноваційні технології в освіті», «Ціннісний світогляд і сталий розвиток».

Наукові інтереси пов'язані з вихованням на засадах національно-патріотичних та громадянських цінностей, формування лідерських та моральних якостей студентів закладів вищої освіти

Автор 140 наукових праць, серед яких 4 монографії, 6 посібники, 9 методичні рекомендації..

Електронна адреса Облікови v.miroshnychenko@nubip.edu.ua

Чередник Лідія Миколаївна

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України. Викладає дисципліни "Основи крос-культурної комунікації та етика ділових стосунків в АПК", "Педагогіка", "Педагогіка та управління навчальними процесами", "Педагогіка толерантності". Наукові інтереси пов'язані з формуванням особистості на засадах толерантності, дитиноцентризму, формуванням основ крос-культурної комунікації, професійних та управлінських якостей здобувачів освіти.

Автор більше 80 наукових праць, серед яких 7 у виданнях, що індексуються у наукометричній базі WoS та Scopus, статті у зарубіжних та фахових виданнях, 3 монографії, 8 методичних рекомендацій. Електронна адреса: cherednyk_lidiya@nubip.edu.ua

Бабкович Роман Ярославович

Асистент кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України. Викладає дисципліни «Стартап в освіті та АПК», «Основи екологічного світогляду». Наукові інтереси пов'язані з формуванням екологічної культури здобувачів освіти, патріотизму та активної громадянської позиції, професійних, комунікативних та управлінських якостей здобувачів освіти

Автор 10 наукових праць. Спікер Міжнародного онлайн - симпозиуму "Продовольча та екологічна безпека у світових викликах 2025"

Електронна адреса r.babkovych@nubip.edu.ua